

**GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ELEKTRONİK DERGİSİ**

ISSN: 1309-7423

**GÜMÜŞHANE UNIVERSITY
ELECTRONIC JOURNAL OF THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES**

Cilt/Volume: 5   Sayı/Number: 10

Yıl/Year: 2014

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ELEKTRONİK DERGİSİ

Cilt: 5

Sayı 10, Haziran 2014

Sahibi

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN
Gümüşhane Üniversitesi Rektörü

Editörler

Doç. Dr. Ekrem CENGİZ
Yrd. Doç. Dr. M. Hanefi TOPAL
Yrd. Doç. Dr. Handan ÇAM

Dergi Sekreteryası

Arş. Gör. Şerife DEMİRELLİ
Öğr. Gör. Özlem SEKMEN

İletişim Adresi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi Sekreteryası
Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bağlarbaşı 29100 / GÜMÜŞHANE
Tel: 0456 233 7425 Dahili: 2272
Fax: 0456 233 7553 sbedergi@gumushane.edu.tr

ISSN

1309-7423

GÜSBED

ve

Tarafından Taranmaktadır.

HAKEM KURULU LİSTESİ

- Prof. Dr. A. Mesud KÜÇÜKKALAY.....Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülkadir BULUŞ .....Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN.....Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Birdoğan BAKİ.....Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ .....Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Embiya AĞAOĞLU .....Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Fehmi KARASİOĞLU .....Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Gültekin RODOPLU..... İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR ..... Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan ALACACIOĞLU.....İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan H. ÇATALCA..... İstanbul Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Haydar AKYAZI .....Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN ..... Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KALKIŞIM.....Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet YÜCE .....Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Ali DULUPÇU..... Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Musa EKEN .....Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KARAMUSTAFA.....Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Osman OKKA.....Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Osman PEHLİVAN .....Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TORLAK .....Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Rasim YILMAZ..... Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Salih ŞİMŞEK.....Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin KARAPINAR .....Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin TURAN.....Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Selim Adem HATIRLI ..... Süleyman Demirel Üniversitesi

---

Prof. Dr. Serpil AYTAC	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV	Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Talip TÜRCAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Taner ACUNER	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel BOZKURT	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf ALPER	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Adem ÇAYLAK	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet YATKIN	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Ali YAVUZ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Aşkın KESER	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Atila DOĞAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Bayram NAZIR	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir GÖVDERE	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent DOĞRU	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Bünyamin ER	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Cenap ÇAKMAK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Cevahir UZKURT	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ekrem CENGİZ	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Fazıl KIRKBİR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan AYYILDIZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hayati BEŞİRLİ	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Hilmi Erdoğan YAYLA	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin ALTUNBAŞ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Sabri KURTULDU	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hüsnü KAPU	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Atilla ACAR	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU	Süleyman Demirel Üniversitesi

---

Doç. Dr. M. Ferhat ÖZBEK.....	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut ZORTUK.....	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Mevlüt ERTEN.....	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Mikail ALTAN.....	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Murat OKÇU.....	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Muzaffer KOÇ.....	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Nazmi AVCI.....	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Numan ELİBOL.....	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Orhan KÜÇÜK.....	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan ARMAĞAN.....	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan ERDAĞ.....	Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Serpil AĞCAKAYA.....	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Şakir SAKARYA.....	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Şebnem ASLAN.....	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR.....	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Timuçin KODAMAN.....	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur KAYA.....	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdülsemet YAMAN.....	Ardahan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Hamdi TOPAL.....	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mutlu AKYÜZ.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Alper Veli ÇAM.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Barış YILDIZ.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Emel YILDIZ.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Evren GÜÇER.....	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Eymen GÜREL.....	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih DAMLIBAĞ.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fetullah YILMAZ.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hakan KARAGÖZ.....	Süleyman Demirel Üniversitesi

---

Yrd. Doç. Dr. Halim Emre ZEREN	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Handan ÇAM	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hasan AYAYDIN	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hasret AKTAŞ	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İskender PEKER	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İsmail ULUTAŞ	Balıkesir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kadir ARSLANBOĞA	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kyung Hyan YOO	William Paterson University
Yrd. Doç. Dr. M. Nejat ÖZÜPEK	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mahmut ERDOĞAN	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Hanefi TOPAL	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZTÜRK	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KOCAOĞLU	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Metin AKSOY	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muhammet ŞAHİN	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜNVER	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nihat YILMAZ	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nuri BALTACI	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Pınar HAYALOĞLU	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Rahmi YÜCEL	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Salih AKKANAT	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Salih GÜRAN	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Salih YILDIZ	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Suat Hayri ŞENTÜRK	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tarhan OKAN	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tufan ÖZSOY	Gümüşhane Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 1.) Ülke Riskinin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi: Türk Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma
Hasan AYAYDIN
İbrahim KARAASLAN ..... 1 - 28
- 2.) Ahilikten Meslek Kuruluşlarına Yapısal Bir Dönüşüm
Taner AKÇACI
İlbey C. N. ÖZDEMİRCİ ..... 29 - 54
- 3.) Bölgesel Kalkınmada Girişimciliğin ve Teknolojinin Yeri:
TR83 Bölge Analizi
Mürşit RECEOPLU
Kadir Caner DOĞAN ..... 30 - 76
- 4.) Türkiye’de Tasarruf ve Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı
Murat Can GENÇ
Osman Murat TELATAR
Aykut BAŞOĞLU ..... 77 - 91
- 5.) Türkiye’de Kamu Politikası Alan Yazını Üzerine Bir İnceleme
Veysel ERAT ..... 78 - 117
- 6.) Geleneksel Türk Halk Müziğinde Tür Sınıflandırmaları, Terminoloji ve Ayak Kavramı Konuları Üzerine Bir Araştırma
Metin KARGIN
Sinan HAŞHAŞ 118-130
- 7.) Refah Rejimleri Açısından Sağlık Sistemlerinin Değerlendirilmesi:
Güney Avrupa Refah Modeli ve Türkiye
Emre KOL 119-168
- 8.) TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardı Kapsamında Muhasebe Uygulamaları
Nevran KARACA
Gökhan MİSKET ..... 169 - 202

- 9.) Siyasetname’de Yönetim Felsefesi
Alper ÖZMEN..... 203 - 218
- 10.) Zaman-Mekân Sıkışması Boyutuyla Bilimde Dönüşümler ve
Sosyal Teoride Küreselleşme ve Ulus-Devlet
Bilal KARGI..... 219 - 237
- 11.) Die Aussichten einer Problemlösung des Ressorcenkonfliktes an Euphrat
Und Tigris im Regionalen Politischen Kontext
Metin AKSOY..... 238 - 272
- 12.) Kamu Politikası Örneği Olarak Türkiye’de Konut Politikalarının Şekillenmesinde
TOKİ’nin Rolü
M. Fatih Bilal ALODALI
Aziz TUNCER
Sefa USTA..... 273 - 302
- 13.) Elektronik Hizmet Kalitesi Algılamaları: Bireysel İnternet Bankacılığı
Kullanıcıları Üzerine Bir Uygulama
Salih YILDIZ
Gökhan KARADİREK ..... 303 - 329
- 14.) İş Etiğinin İş Tatmine Etkisi: Gümüşhane Kamu Kurumları Çalışanları Örneği
Emre SEYREK
Ekrem CENGİZ..... 330 - 353

ÜLKE RİSKİNİN HİSSE SENEDİ FİYATLARINA ETKİSİ: TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA*

Hasan AYAYDIN¹

İbrahim KARAASLAN²

ÖZET

Hisse senedi fiyatını etkileyen birçok etken bulunmaktadır. Özellikle firmanın geçmiş bilgilerinden yola çıkarak finansal oranlar yardımıyla hisse senedi fiyatını tahmin etme amacı sıklıkla başvurulan yöntemlerdendir. Literatürde daha çok finansal oranlar ile hisse senedi fiyatı arasında ilişkilerin kurulduğu çalışmaların olduğu görülmektedir. Hisse senedi fiyatını etkilediği kabul edilen risk faktörlerinin kullanıldığı çalışmaların az olduğu dikkat çekicidir. Bu çalışma ile hisse senedi fiyatlarının belirlenmesinde etkili olan ülke riski bileşenleri ve finansal oranlar dinamik panel veri yöntemiyle incelenmektedir. Bu amaçla Borsa İstanbul (BİST)'de işlem gören ve bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 12 bankaya ait 2003:1-2012:4 dönemi arasındaki veri seti kullanılmaktadır. Ampirik sonuçlar ekonomik riskin, politik riskin, finansal riskin ve ülke riskinin hisse senedi fiyatları üzerinde negatif bir etkiye sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışmada finansal kaldıraç, firma büyüklüğü ile hisse senedi fiyatı arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilirken, karlılık ile pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ülke riski, ekonomik risk, politik risk, finansal risk, hisse senedi fiyatları, dinamik panel veri analizi

THE EFFECT OF COUNTRY RISK ON STOCK PRICES: AN INVESTIGATION ON TURKISH BANKING SECTOR

ABSTRACT

There are many factors that affect the stock price. Aim to predict the stock price with the help of ratios that based on the information of firm's past is frequently applied method. In the literature, studying on the relationships between financial ratios and stock price is plenty. Studies using risk factors that affect the stock price is scarce. In this study, country risk components and financial ratios being effective in determining stock prices are investigated by dynamic panel data analysis. In this aim, data set belonging to 12 banks in Stock market Istanbul (BIST) and operating in banking sector over the period of 2003:1-2012:4 is used. Empirical results suggest that economic risk, political risk, financial risk and country risk have a negative effect on stock price. Moreover, it is found there is a negative relationship between financial leverage, firm size and stock price, however a positive relationship between probability and stock price.

Keywords: Country risk, economic risk, political risk, financial risk, stock prices, dynamic panel data analysis

* Bu çalışma 23-26 EKİM 2013 tarihinde, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından MUĞLA'da düzenlenen 17. ULUSAL FİNANS SEMPOZYUMU BİLDİRİLER KİTABI'nda basılan bildirinin geliştirilmiş şeklidir.

¹ Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF-İşletme Bölümü, hayaydin61@gumushane.edu.tr

² Araş. Gör. Anadolu Üniversitesi, İİBF-İşletme Bölümü, ibrahimkaraaslan@anadolu.edu.tr.

GİRİŞ

lke riskinin hisse senedi piyasası ile olan ilişkisi ve hisse senedi fiyatları fiyatları üzerindeki etkisi finans literatürünün önemli tartışma konularından birisidir. Yatırımcılar ya doğrudan ya da dolaylı olarak bir ülke ekonomisinin ekonomik, politik ve finansal geliŐmelerinden etkilenmektedirler. Şöyle ki bir ülkede yaşanan ekonomik, politik ve finansal gelişmelerin sonuçları ülke riskine yansımaktadır. lke riski, o ülkedeki yatırımların geleceği hakkında önemli bir gösterge olarak kullanıldığından o ülkedeki firmaları etkilemektedir. Sistematik risk kapsamında değerlendirilen (Dağlı,2012:306) ve yerel piyasa çeŐitlendirmesiyle ortadan kaldırılamayan ülke riski, finans literatüründe bir ülkenin cari ve gelecek borçlarını karŐılayabilmesi için gerekli dövizi sağlayabilme olasılığı ile iliŐkilendirilerek tanımlanmaktadır (Kosmidou ve Zopounidis, 2004: 30). Diğer tanımlar incelendiğinde ülke riskinin, bir ülkedeki kredi yükümlülüklerine ya da o ülkedeki yatırımlar üzerinde önemli etkiye sahip ekonomik, siyasi ve sosyal koşullara bağlı tüm riskleri içerdiği görülmektedir (Yapraklı ve Güngör, 2007: 200).

lke riski daha çok ülkeler üzerindeki etkisiyle bütünleşmiş bir kavramdır. Ancak gerek son yıllarda yapılan çalışmaların sonuçları gerekse bu çalıŐmadan elde edilen bulgular ülke riskinin, bir ülkedeki firmaları etkilediğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, hisse senedi fiyatlarını etkileyen birçok etken bulunmaktadır. Özellikle firmanın geçmiş bilgilerinden yola çıkarak finansal oranlar yardımıyla hisse senedi performansını tahmin etme amacı sıklıkla başvurulan yöntemlerdendir. Literatürde değerik zaman aralıkları ve değerik yöntemlerle hisse senedi performansını ölçebilmek için çeşitli uygulamaların kullanıldığı görülmektedir. Temel finans görüşü, firmaların gerçek finansal durumlarını yansıtan finansal oranlar kullanılarak hisse senedi fiyatlarının büyük oranda tahmin edilebileceğini ifade etmektedir. Hisse senedi fiyatı üzerinde etkili olan finansal oranları bilmek ve bu oranların hangi dönemlerde etkili

---

olduğunu belirlemek, iyi bir yatırım stratejisi oluşturabilmek için büyük önem arz etmektedir.

Bilindiği gibi, hisse senetleri finansal araçlar içerisinde riskli bir yatırım aracıdır. Bu nedenle, yatırımcılar firmaların hisse senetlerine yatırım yaparken, firmanın risk seviyesini de ölçmeleri gerekecektir. Hisse senetleri riskli yatırım araçları oldukları için yatırımcılar, özellikle kurumsal yatırımcılar risklerden korunmak ve daha fazla getiri elde edebilmek için hisse senedi fiyatını etkileyen faktörlerin belirlenmesi ile ilgilenirler. Ayrıca, yatırımcılar, hisse senetlerine yatırım yaparken, elde edecekleri getirileri etkileyen firmalara özgü faktörleri doğru ve anlamlı bir şekilde analiz etmeleri gerekecektir. Finansal oranlar, firmalara özgü oranlar olduğu için yatırımcılara hisse senetlerinin gerçek değeri hakkında bilgi verebilmektedir. Bu oranlar, likidite, karlılık, faaliyet, mali yapı ve borsa performans oranlarıdır.

Hisse senedi getirileri özellikle piyasa derinliği fazla olmayan değişken piyasalarda spekülâtif hareketlerden oldukça fazla etkilenebilmektedir. Diğer bir ifadeyle finansal oranlar yatırımcı açısından firmaya ait hisse senedinin alınıp alınmayacağı hakkında sinyaller vermektedir. Ancak bu bilgi hiçbir zaman kesin bir düzeyde değildir. Nihayetinde bir hisse senedinin fiyatının belirlenmesinde birçok faktör rol oynamaktadır. Hisse senedi fiyatlarını etkileyen faktörlerin bilinmesi, hisse senedi hareket yönünün başarılı bir şekilde tahmin edilmesi açısından önem arz etmektedir. Başarılı bir yatırım stratejisi gütmek isteyen yatırımcı, hisse senetlerine yatırım yaparken hisse senedi fiyatlarını etkileyen faktörleri göz önünde tutmalıdır. Çünkü bu faktörlerdeki değişime bağlı olarak hisse senedi fiyatları değişim gösterecektir. Böylece, hem yatırımcıların sağlıklı kararlar alması hem de finansal piyasaların etkinliğini artırma amacına yönelik politikaların daha başarılı olması için bazı bilimsel dayanaklar da elde edilmiş olmaktadır.

Yaşanan son ekonomik krizin gösterdiği gibi hisse senedi fiyatları ekonomik, finansal ve politik risklere duyarlıdır. Özellikle bankacılık sektörünün ise bu risklere

oldukça duyarlı olduğu söylenebilir. Bu yüzden bankacılık sektöründe hisse senedi fiyatlarını etkileyen faktörlerin incelenmesi durumunda bu risk faktörlerinin de çalışmaya ayrıca dahil edilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı hisse senedi fiyatları üzerinde ekonomik risk, politik risk, finansal risk ve ülke riski primlerinin etkisini incelemektir. Bu çalışmanın Türkiye'de yapılmış olan benzer nitelikteki çalışmalardan en önemli farkı, gerçekleşmiş muhasebe verilerine dayalı finansal oranların yanında daha önce de bahsedilen ülke riski primlerinin analize dahil edilmesidir. Diğer fark ise daha önce yapılan çalışmaların daha çok sanayi sektörüne yönelik olması, bu çalışmanın ise bankacılık sektörü üzerinde yapılmış olmasıdır.

Çalışmanın dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde teori ve literatür değerlendirilmiştir. İkinci bölümde araştırmanın veri seti tanıtılmış, araştırmada kullanılan yöntem ve model üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde araştırmada elde edilen bulgular değerlendirmiştir. Dördüncü bölümde ise önerilerde bulunulmuştur.

I. TEORİ VE LİTERATÜR

Hisse senedi fiyatı ile ülke riski arasındaki ilişkinin teorik çerçevesini hisse senedi değerlemesinde önemli yeri olan indirgenmiş nakit akımları modeli ya da kâr payı ıskontosu modeli oluşturmaktadır (Kasman, 2006: 89; Yapraklı ve Güngör, 2007: 202).

$$P_0 = \frac{D_1}{1+i} + \frac{D_2}{(1+i)^2} + \dots + \frac{D_3}{(1+i)^n} + \frac{P_n}{(1+i)^n} = \sum_{t=1}^n \frac{D_t}{(1+i)^t} + \frac{P_n}{(1+i)^n}$$

(1)

Burada, (P_0) hisse senetlerinin sağlayacağı nakit girişlerinin bugünkü değerini, (D_t) n dönem elde tutulan hisse senetleri için her yıl alınacak kâr payı tutarını, (P_n), n yıl süresince elde tutulan hisse senedinin beklenen fiyatını, (i) ise risksiz faiz oranı ve risk priminin toplamı olan beklenen getiri oranını (ıskonto oranı) ifade etmektedir. Modele göre hisse senedi fiyatı (P_0), gelecekte beklenen kâr paylarının şimdiki değeri

---

$(\frac{Dt}{1+i})$ ve n süresince elde tutulan hisse senedinin beklenen fiyatının Şimdiki değeri $(\frac{Pn}{1+i})$ toplamından oluşmaktadır. Beklenen nakit akışlarında (Dt ve Pn) veya ıskonto oranında (i) herhangi bir değişme, hisse senedi fiyatını (P_0) etkileyecektir. Denklemdaki ıskonto oranı risksiz faiz oranı ve risk primi değişkenlerine bağlı olduğundan bir ekonomideki hisse senedi fiyatı dolayısıyla hisse senedi getirisi makroekonomik gelişmelerden etkilenmektedir. Hisse senedi getirisinin makroekonomik değişkenlerle arasındaki ilişkinin çıkış noktası, bu modele göre hisse senedi değerlemede önemli yeri olan kâr paylarının ve ıskonto oranının makroekonomik değişkenlerden önemli ölçüde etkilenmesine dayanmaktadır (Chen vd., 1986: 385; Flannery ve Protopapadakis, 2002: 752; Humpe ve Macmillan, 2009: 112-113). Kısaca ifade etmek gerekirse, makroekonomik, politik ve finansal değişkenlerin Şekillendirdiği lke riski notları, bir ülkenin sermaye piyasası ve o piyasada faaliyet gösteren firmalarla yakından ilişkilidir ve ülke riskinin değişmesi, firmaların hisse senedinin değerlerini etkilemektedir.

A.Finansal Oranlar ile Hisse Senedi Fiyatı Arasındaki İlişi zerine Yapılan alışmalar

Firmaların likidite, finansal yapı, varlıkları etkin kullanma, kârlılık ve borsa performans durumları gibi Şirkete özgü faktörlerin değerlendirilmesi, ilgili firmalara ilişkin hisse senetlerinin gerçek değerinin ne olması gerektiği konusunda yatırımcılara bilgi vermektedir. Firmaların gerçek finansal durumlarını yansıtan finansal oranlar kullanılarak hisse senedi fiyatlarının büyük oranda tahmin edilebileceği görüşü (Büyükşalvarcı, 2010: 131), yatırımcıları ve akademisyenleri finansal oranlarla hisse senedi getirileri arasındaki ilişkilerin tespit edilmesine yöneltmiştir. Bunun neticesinde finansal oranlar ve hisse senedi getirileri/fiyatları arasındaki ilişi, uzun dönemdir finans alanında çalışmalar yapan akademisyenlerin ilgisini çekmiştir.

Martikainen (1989) tarafından yapılan çalışma sonucunda daha yüksek kârlılık ve daha düşük finansal kaldıraç işletmenin daha yüksek bir piyasa değerine yol açtığını tespit etmişlerdir. Ou ve Penman (1995) karlılık, büyüklük, finansal kaldıraç, nakit akımı ve likidite gibi finansal oranların gelecek getiri değişimlerini anlamlı bir şekilde açıklama gücüne sahip olduğu bulunmuştur. Mukherji vd. (1997) çalışmalarında, yıllık hisse senedi getirileri ile piyasa değeri / defter değeri oranı, satışlar / fiyat oranı ve borç / özsermaye oranları arasında pozitif bir ilişki, firma büyüklüğü değişkeni ile negatif ilişki saptanmıştır. Omran ve Ragab (2004) çalışmalarında şirketlerin likidite, varlıkların etkin kullanımı, karlılık, mali yapı ve sabit yükümlülükleri karşılama durumlarını ölçen 10 finansal oran kullanılmıştır. Çalışmalarında kurdukları doğrusal model sonuçları göre karlılık ile hisse senedi getirisi arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Rayan (2008) yapmış olduğu araştırma ile Güney Afrika'da finansal kaldıraçtaki bir artışın işletme değeri ile negatif olarak ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Dehuan ve Jin (2008) çalışmalarında yıllık hisse senedi getirileri bağımlı değişken olarak kullanılmış ve toplam varlık devir hızı, hisse başına kardaki değişim, kar marjı, aktif karlılığı, özsermaye karlılığı ve satışlardaki karlılık ise kullandıkları bağımsız değişkenlerdir. Çalışmalarının sonucu, yukarıda sayılan bağımsız değişkenlerin hisse senedi getirisinde, inceleme döneminin ilk iki yılında anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Moderes vd. (2008) hisse senedi aşırı getirisi ile finansal oranlar arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarının sonucunda aktif karlılığı, kar marjı, fiyat/kazanç oranları ile aşırı getiri arasında anlamlı ilişki olduğu gözlenmiştir. Chowdhury ve Chowdhury (2010) borç-öz sermaye oranının hisse senedi değeri üzerindeki etkisini farklı endüstrilerden işletmeleri ele alarak test ettikleri çalışma sonucunda, bir işletmenin sermaye yapısı bileşenlerini değiştirerek hisse senedinin piyasa değerini artırabileceğini tespit etmişlerdir. Sim vd. (2011) yıllar boyunca benzer finansal oran değerlerine sahip hisselerin benzer fiyat hareketlerine sahip olacağı

---

hipotezinin geçerli olduğunu bulmuşlardır. Cai ve Zhang (2011) bir işletmenin kaldıraç oranındaki değişiminin hisse fiyatları üzerindeki anlamlı ve negatif etkisini ortaya koymuşlardır.

Literatürde Türkiye için yapılan çalışmalar da mevcuttur: Kalaycı ve Karataş (2005) yaptıkları araştırma sonucunda, hisse senedi getirilerinin karlılık, borsa performansı ve verimlilik oranları ile açıklandığı görülmüştür. Aktaş (2008) yaptığı çalışmada hisse senedi getirileri ile farklı dönemlerde asit test ve faaliyetlerden sağlanan nakit akımı/öz sermaye, brüt kar/satış ve net kar/satış oranları arasında ilişki bulunmuştur. Ege ve Bayrakdaroğlu (2009) hisse senetlerinin getiri performanslarını araştırdıkları çalışma sonucunda, hisse senedi getirilerini açıklamada fiyat/kazanç oranı, nakit oranı ve toplam varlıklar devir hızının önemli birer bağımsız değişken olduklarını ortaya koymuşlardır. Birgili ve Düzer (2010) finansal oranlar ile firma değeri arasında ilişkiyi araştırdıkları araştırma sonucunda, firmanın likidite durumunun, mali yapısının ve borsa performansının işletme değeri üzerinde etkisinin oldukça fazla olduğunu ortaya koymuştur. Karaca ve Başcı (2011) hisse senedi performansını etkileyen oranları belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çalışma sonucunda hisse senetleri getirilerini açıklamada net kar marjı, esas faaliyet kar marjı, varlıkların devir hızı ve öz sermaye devir hızı oranlarının istatistiki açıdan anlamlı olduklarını ortaya konmuştur. Aydemir vd. (2012) araştırma sonucunda kârlılık, borçluluk ve likidite oranlarının hisse senedi getirileri üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduklarını ortaya konmuştur. Ancak faaliyet oranlarının hisse senedi getirisini etkilemediği bulunmuştur. Sonuç olarak ise finansal oranların hisse senedi getirisini belirlemedeki rolünün düşük olduğu sonucuna varılmıştır.

B.lke Riski ile Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki İlişki zerine Yapılan alışmalar

Hisse senedinin tahmin edilebilirliği ile ilgili literatür 1980'lerden bu yana oldukça artmıştır. Hisse senedi getirilerini tahmin etmek amacıyla finansal oranlar kullanılmakla birlikte, hisse senedi fiyatlarının tahmin edilmesinde etkili olan ekonomik, politik ve finansal faktörlerin de incelenmesi önem arz etmektedir. Literatürde, ekonomik, finansal, politik ve ülke riski ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki konusundaki genel kanı, bu risklerdeki artışların hisse senedi fiyatlarını olumsuz etkilediği yönündedir.

Erb vd. (1996) 117 ülkede yaptıkları çalışmada ülke riski ile hisse senetleri fiyatı arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Bekaert (1995), Bekaert ve Harvey (1997), politik riskteki artışın piyasa performansını düşürdüğünü ve getiri oranlarını azalttığını iddia etmişlerdir. Richards ve Deddouche (1999), gelişmekte olan piyasalardaki bankaların verilerini kullanarak bankaların piyasa değeri üzerinde ülke riskinin etkisini araştırmış ancak istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Bansal ve Dahlquist (2001) 9 lkede ICRG ekonomik risk primi ile finansal risk primi değişkenleri kullanarak, bu değişkenlerin hisse senetleri üzerinde olumsuz yönde etkili oldukları sonucuna varmışlardır. Damodaran (2003), lke riskinin diğer riskler gibi firma değeri üzerinde etkili olduğunu tespit etmiştir.

Bekaert ve Harvey (2003) ve Mateus (2004) ise hisse senetleri getirileri üzerinde yaptıkları çalışmalarda ülke riskindeki artışların hisse senetlerinin getiri oranlarını azatlığını tespit etmişlerdir. Zhang ve Zhao (2004) in sermaye piyasasında yaptıkları çalışmada ülke riski bileşenlerinden politik riskin firma değeri üzerinde önemli derecede etkili olduğunu saptamışlardır. Clark ve Kassimatis (2004) Latin Amerika lkelerinde yaptıkları çalışmada finansal risk ile hisse senedi getirisi arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Yapraklı ve Güngör (2007) İMKB'de 1986-2006 yılları kapsayan çalışmalarında benzer Şekilde ICRG'den elde ettikleri ekonomik, politik ve finansal risk

---

primlerinin hisse senetlerinin piyasa değerini olumsuz yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Sabal (2008) ülke riskinin nakit akımlarını dolayısıyla da firma değerini etkilediğini savunmuştur.

II. METODOLOJİ VE VERİ

A. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada, Türkiye bankacılık sektöründe ülke riskini oluşturan ekonomik, finansal ve politik risk primlerinin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisi ekonometrik olarak incelenmektedir. Söz konusu etkilerin tahmininde, Türkiye için 2003:1-2012: 4 dönemine ait üç aylık panel veri serileri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler; ekonomik, finansal ve politik risk primleri, hisse senedi fiyatlarının göstergesi olan BİST hisse senedi fiyat endeksleri, kaldıraç oranı, karlılık oranı ve firma büyüklüğü değişkenlerine ait verilerinden oluşmaktadır.

Son yıllarda panel veri modelleri finans alanında kullanımına sıkça rastlanmaktadır. Bu çalışmada dinamik panel veri modeli uygulanmıştır. Bir dönemdeki iktisadi ya da finansal davranış büyük ölçüde geçmiş deneyimlerin ve eski davranış biçimlerinin etkisinde olduğundan, iktisadi ya da finansal ilişkiler incelenirken değişkenlerin gecikmeli değerlerinin de açıklayıcı değişken olarak araştırma modeline eklenmesi önem arz etmektedir. İşte bu şekilde bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin de açıklayıcı değişken olarak araştırma modeline eklenmesi durumunda dinamik panel veri modelleri oluşmaktadır. Çalışmada Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen Dinamik Panel Veri Modeli kullanılmıştır. Bankacılık kredilerinin önceki değerlerinden etkilendiği dinamik ilişkilerin varlığı düşüncesinden hareketle Dinamik Panel Veri Modelinin (GMM) çalışma için uygun olacağı kanaatine varılmıştır.

Panel veriler, zaman serisi ve yatay kesit verilerini bir araya getirerek, farklı zaman aralıklarında aynı birimlere ilişkin veri setlerinden oluşmaktadır (Baltagi 2005a:

1; Hasio 2002: 1). Panel veri analizinin kullanımı bazı avantajları beraberinde getirmektedir. Zaman serisi ve yatay kesit analizlerinin birlikte kullanılması, veri kalitesi ve miktarını artırarak analizciye, söz konusu yöntemlerin ayrı bir şekilde kullanıldığı durumla karşılaştırıldığında, daha fazla esneklik sağlamaktadır (Gujarati, 2004: 638). Panel verilerin bünyesinde iki boyutu içermesi daha fazla bilgi kullanımı ve serbestlik derecesinde artış sağlamaktadır. Gözlem sayısındaki bu artış, ölçülen ilişkiye daha fazla değişkenlik katarak, çoklu doğrusal bağıntı problemini de ortadan kaldırmaktadır. Zaman serileri analizinde ise genellikle çoklu doğrusal bağlantı sorunu ile karşılaşılmaktadır (Baltagi, 2005b: 4-7). Bu gerekçelerle panel veri analizi yönteminin bu araştırma için uygun olduğu kanaatine varılmıştır. Bir gecikme ile otoregresif panel veri modeli aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$Y_{it} = \delta Y_{it-1} + \beta X_{it} + v_{it} \quad i=1,2,\dots,N \quad t=1,2,\dots,T \quad (2)$$

Burada $v_{it} = \mu_i + u_{it}$ 'dir. (2) nolu modelde bağımlı değişkenin bir gecikmeli değeri modelde bağımsız değişken olarak yer almaktadır. (2) nolu denklemde i alt simgesi, hane halkı, firma, ülke gibi yatay kesit boyutunu ifade ederken, t alt simgesi, zaman serisi boyutunu ifade etmektedir. Denklemde y_{it} modele ait bağımlı değişkenleri, X_{it} bağımsız değişkenleri göstermektedir (Baltagi, 2005a:11-12). Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen Dinamik Panel Veri Modeli sonuçlarının geçerliliği 2 farklı tahmin sonrası testi ile gerçekleştirilebilir. Bunlardan ilki GMM tahmininde kullanılan araç değişkenlerin tam ve doğru olarak kullanılıp kullanılmadığı gösteren Sargan testi değeri ise 1. ve 2. sıra otokorelasyon testidir (İskenderoğlu vd., 2012: 302). Sargan testi sonuçları tahmin için kullanılan araç değişkenlerin yeterli olup olmadığını, sınamak için Arellano ve Bond (1991) tarafından önerilen testtir (Tatoğlu 2012: 99). Ayrıca GMM koşulları altında gerçekleştirilen dinamik panel veri tahmin modeli sonuçlarının Arellano ve Bond (1991) tarafından önerilen 1. ve 2. Derece otokorelasyon testleri ile de sınanması gerekmektedir. Aslında bu test, birinci fark modelinin kalıntıları için “ikinci dereceden otokorelasyon yoktur” temel hipotezini sınamak ile aynı şeyi ifade

etmektedir. Elde edilecek sonuçlara göre, 2. derece otokorelasyonun istatistiksel olarak anlamsız olması beklenmektedir. İkinci dereceden otokorelasyonu olmayan modeller uygun modellerdir (Tatoğlu, 2012: 101). GMM çalışmalarında model tahminin doğru gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği Wald testi ile incelenebilir (Roodman, 2006: 35).

B.Araştırmanın Modeli ve Değişkenleri

Çalışmada ekonomik analiz 3 model ile gerçekleştirilmiştir. Söz konusu modellerde sadece bağımlı değişkenler aynıdır. Bütün modellerde, bağımlı değişken olarak hisse senedi fiyatı (*FİYAT*). Her bir bankanın hisse senedi fiyatı verileri BİST'den temin edilmiştir. Bağımsız değişkenler ise sırasıyla; ekonomik risk primi (*EKONRİSK*), politik risk primi (*POLRİSK*), finansal risk primi (*FİNİRİSK*), ülke risk primi (*ÜLKERİSK*) değişkenleridir. Bu risk primlerinin tamamı son dönemdeki çalışmalarda oldukça sık kullanılan ve güvenilirliği kabul edilmiş ICRG (International Country Risk Guide)'den temin edilmiştir. Çalışmamızda finansal kaldıraç (*KALDIRAÇ*), aktif karlılığı (*KARLILIK*) ve firma büyüklüğü (*BÜYÜKLÜK*) kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Bu değişkenlerin hesaplanabilmesi için gerekli veriler, bağımlı değişkende olduğu gibi BİST'den elde edilen verilerle hesaplanmıştır. Araştırmada kullanılan modeller aşağıdaki gibidir:

Model 1

$$FİYAT_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 FİYAT_{i,t-1} + \alpha_2 KALDIRAÇ_{it} + \alpha_3 KARLILIK_{it} + \alpha_4 BÜYÜKLÜK_{it} + \alpha_5 EKONRİSK_{it} + \alpha + \lambda_{t+it} \quad (3)$$

Model 2

$$FİYAT_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 FİYAT_{i,t-1} + \alpha_2 KALDIRAÇ_{it} + \alpha_3 KARLILIK_{it} + \alpha_4 BÜYÜKLÜK_{it} + \alpha_5 EKONRİSK_{it} + \alpha_6 FİNİRİSK_{it} + \lambda_{t+it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Model 3

$$FİYAT_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 FİYAT_{i,t-1} + \alpha_2 KALDIRAÇ_{it} + \alpha_3 KARLILIK_{it} + \alpha_4 BÜYÜKLÜK_{it} + \alpha_5 EKONRİSK_{it} + \alpha_6 FİNİRİSK_{it} + A_7 POLRİSK_{it} + \lambda_t + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Model 4

$$FİYAT_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 FİYAT_{i,t-1} + \alpha_2 KALDIRAÇ_{it} + \alpha_3 KARLILIK_{it} + \alpha_4 BÜYÜKLÜK_{it} + \alpha_5 EKONRİSK_{it} + \alpha_6 FİNİRİSK_{it} + A_7 POLRİSK_{it} + A_8 ÜLKERİSK_{it} + \lambda_t + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Modellerde, i ve t sırasıyla ülke ve zaman periyodunu, α_0 sabit terimi ve u_i hata terimini temsil etmektedir. Araştırmada kullanılan bağımlı, bağımsız ve kontrol değişkenleri aşağıda açıklanmaktadır. Uygulamalı çalışmalarda, güvenilirliği yüksek olan ICRG (International Country Risk Guide) tarafından hesaplanan ülke risk primlerinin oldukça sık kullanıldığı görülmektedir¹. Bu çalışmada da ICRG tarafından hesaplanan ekonomik, finansal ve politik risk primleri kullanılmıştır. ICRG, ülke riskini 22 ayrı unsura dayanarak hesaplamaktadır. Bu 22 unsurun 5'i ekonomik riskin, 5'i finansal riskin, geriye kalan 12 unsur ise politik riskin hesaplanmasında kullanılmaktadır. Bu faktörler Ek Tablo 1' de sunulmuştur. Ekonomik risk ve finansal risk primlerinin maksimum değerleri "50", minimum değerleri ise "0"dır. En yüksek değer olan "50" söz konusu risk faktörü için en düşük potansiyel riski ifade ederken, en düşük değer olan "0" risk faktörü için en yüksek potansiyel riski ifade etmektedir. Politik risk prim aralığı "100-0" olup, risk primi küçüldükçe politik riskin arttığı anlamına gelmektedir. Ülke risk primi ise bu üç risk bileşimini de içine alacak şekilde aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmaktadır:

¹ Uluslararası yatırımcılar için yatırım sürecinde ülke riskinin değerlendirilmesi temel bir konudur (Marshall vd., 2009: 250). ICRG dışında dünyada ülke riskini derecelendiren birçok kuruluş mevcuttur. Bu kuruluşlar arasında en bilinenleri; the Institutional Investors (II); the Business Environment Risk Intelligence (BERI); the Economist Intelligence Unit (EIU); Euromoney; Standard and Poor's, Moody's ve Fitch (Aglardi vd., 2012: 742). Bu kuruluşlar dışında literatürde ülke riski endeksi hesaplayan çalışmaların yapıldığı görülmektedir (detaylı bilgi için Agliardi vd. (2012)'nin çalışmasına bakılabilir).

$$\text{ÜLKERİSK} = 0,5 (\text{EKONRİSK} + \text{FİNİRİSK} + \text{POLRİSK}) \quad (7)$$

(7) nolu formül ile hesaplanan ülke risk primi içerisinde politik riskin ağırlığı % 50, finansal ve ekonomik riskin ağırlığı ise % 25'dir. Hesaplama her risk primi için en yüksek değer en düşük riski göstermektedir. Dolayısıyla, ICRG tarafından hesaplanan risk primlerinde büyük sayıdan küçük sayıya doğru risk unsurunun artması hali söz konusudur (ICRG, 2013).

Modele eklenen kontrol değişkenlerinden biri finansal kaldıraçtır (KALDIRAÇ). Ticari bir işletme olarak bankaların belirli bir dönem içerisinde nasıl çalıştıklarını ve amaçlarına dönük olarak nasıl bir performans sergilediklerini değerlendirebilmenin en iyi yolu bankanın varlıkları ile yükümlülüklerini özetleyen bilançosunu incelemektir. Banka fonlarının büyük bir kısmı, mevduatlar ve mevduat dışı borçlardan oluşmaktadır. Bu bağlamda bankalar mevduat satarak (ihraç ederek) ve borçlanarak fon toplarlar. Toplanan bu fonlar varlık elde edilerek kullanılır. Toplanan fonlarla elde edilen varlıklar arasında en önemlileri krediler ve menkul kıymetlerdir. Bankalar, söz konusu kaynakların maliyetine oranla varlıklar aracılığı ile daha fazla gelir yaratarak kar elde ederler (İskenderoğlu, Karadeniz ve Atioğlu, 2012: 295). Bankaların bu özelliklerinden dolayı bankacılık sektöründe sermaye yapısı kararlarını diğer bir ifadeyle finansal kaldıraç durumunu belirlemek amacıyla kullanılacak farklı oranlar bulunabilir. Söz konusu oranlar konuyla ilgili yapılan daha önceki benzer çalışmalar olan Naceur ve Goaid (2001), Bashir (2003), Pratomo ve Ismail (2006), Kosmidou (2007) çalışmalarında da kullanılmıştır. Bu çalışmalar dikkate alınarak finansal kaldıraç değişkenin aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

$$\text{KALDIRAÇ} = \text{Mevduat} + \text{Alınan Krediler} / \text{Toplam Aktif} \quad (8)$$

Modele eklenen bir diğer kontrol değişkeni karlılıktır (KARLILIK). Karlılığın ölçülmesinde aktif karlılığı, özsermaye karlılığı ve satış karlılığı gibi birçok yöntem kullanılmaktadır. Çoğu araştırmacının çalışmalarında (Amato ve Wildor, 1985; Glancey, 1998; Fitzsimmons vd., 2005; Asimakopoulous vd., 2009; Vijayakumar ve

Devi, 2011; Kouser vd., 2012; Delmar vd., 2013) bir işletmenin pozisyonunu doğru göstermesi bakımından karlılık ölçüsü olarak aktif karlılığını (ROA) kullandığı görülmüştür. Aktif karlılığı oranı bir işletmenin faaliyetle-rinde kullandığı varlıklarını ne derece etkin kullandığını bir başka ifadeyle varlıkları üzerinden ne kadarlık bir getiri sağladığını göstermektedir.

$$\text{KARLILIK} = \text{Net kar} / \text{Toplam Aktif} \quad (9)$$

Firma büyüklüğü (BÜYÜKLÜK) olarak toplam aktiflerin doğal logaritması kullanılmıştır. Çalışmalarda firma büyüklüğü olarak genellikle toplam aktiflerin veya satış toplamının logaritması kullanılmaktadır. Bu çalışmaları dikkate alarak (Hall ve Weiss, 1967; Sumeuls ve Smyth, 1968; Ammar, Hanna, Nordheim ve Russell, 2003; Rahaman, 2011; Kouser ve diğ., 2012; Wu ve Yeung, 2012) çalışmamızda firma büyüklüğünün hesaplanmasında (9) nolu formül kullanılmıştır:

$$\text{BÜYÜKLÜK} = \text{Log} (\text{Aktif toplamı}) \quad (10)$$

Firma büyüklüğünün hisse senedi fiyatı ile ilişkisi firma büyüklüğü anomalisi ile açıklanabilir. Firma büyüklüğü anomalisine göre düşük piyasa değerine sahip firmaların hisse senetleri, yüksek piyasa değerine sahip firmaların hisse senetlerine oranla yatırımcılara daha fazla getiri sağlamaktadır. Hisse senedi getirileri ya da fiyatı ve firma büyüklüğü ilişkisini inceleyen çalışmalarda (Banz, 1981; Basu, 1983; Cook ve Rozeff, 1984; Fama ve French, 1998) küçük firmaların büyük firmalara oranla daha yüksek getirilere sahip olduğu ortaya konmuştur. Bu sonuçlara dayanarak firma büyüklüğü ile hisse senedi fiyatı arasında negatif yönlü bir ilişki beklenmektedir.

III. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler, korelasyon matrisi ve dinamik panel veri analizi sonuçları sunulmuştur. Modelin panel veri tahmin sonuçlarına geçmeden önce, panel veri analizinde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin temel bazı tanımlayıcı istatistikleri Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem sayısı	Ortalama	Standart sapma	Minimum değer	Maksimum değer
FİYAT	420	5,23	3,82	0,44	25,75
KALDIRAÇ	464	0,76	0,35	0,72	0,79
KARLILIK	464	0,32	0,70	-0,006	1,52
BÜYÜKLÜK	464	7,36	0,92	6,01	14,46
EKONRİSK	480	32,56	3,07	26,5	36
FİNİRİSK	480	32,45	1,83	27,5	36,5
POLRİSK	480	61,77	4,41	56	70,5
ÜLKERİSK	480	63,25	5,21	59,75	72,5

Ülke riski değişkenlerini incelendiğinde ekonomik risk priminin ortalaması 32,56, finansal risk priminin ortalaması 32,45, politik risk priminin ortalaması ise 61,77, ülke risk priminin ortalaması ise yaklaşık 72,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre ortalamalar baz alındığında ilgili dönemlerde Türkiye’de ekonomik ve finansal riskinin yüksek olduğu, politik riskinin orta düzeyde risk sınıfına girdiğini ve ülke riskinin düşük risk sınıfına girdiği söylenebilir.

Tablo 2: Değişkenlere İlişkin Korelasyon Matrisi

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8
FİYAT (1)	1,0							
KALDIRAÇ (2)	0,03	1,0						
KARLILIK (3)	0,01	0,08	1,0					
BÜYÜKLÜK(4)	0,17	-0,17	0,47	1,0				
EKONRİSK(5)	0,03	0,01	-0,04	0,17	1,0			
FİNİRİSK (6)	0,16	0,01	0,01	0,01	-0,01	1,0		
POLRİSK (7)	0,17	0,11	0,06	-0,24	0,10	0,10	1,0	
ÜLKERİSK (8)	0,15	0,09	0,05	-0,11	0,11	0,13	0,18	1,0

Tablo 2 incelendiğinde ülke risk primlerinin kendi aralarındaki ilişkiye bakıldığında; ülke risk primi ile ekonomik risk primi arasında pozitif yönlü 0,11'lik, finansal risk primi ile arasında %13'lük, politik risk primi ile arasında %18'lik bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

A.Panel Birim Kök Testi

Yatay kesit bağımsızlığını dikkate alan birinci nesil panel birim kök testleri olan Im, Pesaran ve Shin (2003) (IPS) ile değişkenlerin durağanlık özellikleri analiz edilmektedir. Tablo 3'de sunulan birinci nesil birim kök testlerinin sonuçlarına göre bütün değişkenler düzey değerlerinde durağandır.

Table 3: Bağımlı ve Bağımsız değişkenlerin Durağanlık Testi Sonuçları

Değişkenler	İstatistik	Karar	
Bankaya özgü değişkenler	FİYAT	-3,46***	Seviyesinde Durağan
	KALDIRAÇ	-7,27***	Seviyesinde Durağan
	KARLILIK	-12,35***	Seviyesinde Durağan
	BÜYÜKLÜK	-1,68***	Seviyesinde Durağan
Risk primi değişkenleri	EKONRİSK	-4,06***	Seviyesinde Durağan
	FİNİRİSK	-6,37***	Seviyesinde Durağan
	POLRİSK	-4,71***	Seviyesinde Durağan
	ÜLKERİSK	-2,53***	Seviyesinde Durağan

*, ** ve *** sırasıyla 0.10, 0.05 ve 0.01 önem düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir. Optimal gecikme uzunluğu Schwarz Kriterine göre belirlenmiştir. IPS'de ise temel hipotez "hiçbir birim durağan değildir" ve alternatif hipotez de "birimlerden en az biri durağandır" şeklindedir.

Tablo 3, Im, Pesaran and Shin birim kök testi sonuçlarına göre hem bağımlı değişkenlerin hem de bağımsız değişkenlerin birim kök içermediğini göstermektedir. Dolayısıyla bu değişkenlerle kurulan modellerin yapay olmadığı söylenebilir.

B.Panel Veri Tahmin Sonuçları

2003-2012 yılları arasında ülke riskinin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkilerine ilişkin oluşturulan modellerin panel veri analizi ile test edilmesinden elde edilen sonuçlar Tablo 4’de gösterilmiştir.

Arellano ve Bond’un otokorelasyon testi sonucunda, birinci dereceden negatif otokorelasyon olduğu, fakat beklendiği gibi ikinci dereceden otokorelasyonun olmadığı görülmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi Sargan testi son tahmin edilen modelde aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerliliğini, bir başka ifade ile kullanılan araçların geçerliliğini test etmektedir. Tablo 4’teki Sargan testi sonuçlarına bakıldığında aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerli olduğu yani araçların geçerli olduğu görülmektedir. Araçlar geçerli olan modeller uygundur.

Tablo 4: Arellano ve Bond’un Genelleştirilmiş Momentler Panel Veri Analizi Sonuçları

Bağımsız değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
FİYAT (-1)	0,762*** (0,000)	0,750*** (0,000)	0,742*** (0,000)	0,744*** (0,000)
KALDIRAÇ	-0,071* (0,085)	-0,141 (0,179)	-0,1063* (0,076)	-0,158** (0,034)
KARLILIK	2,495** (0,018)	3,585** (0,038)	1,495** (0,050)	2,935** (0,022)
BÜYÜKLÜK	-0,297* (0,068)	-0,078** (0,044)	-0,174** (0,043)	-0,332** (0,011)
EKONRİSK	0,060* (0,073)			
FİNİRİSK		0,078** (0,011)		

<i>Tablo 4 devamı</i>				
POLRİSK			0,060*** (0,007)	
ÜLKERİSK				0,0741* (0,052)
Grup sayısı	12	12	12	12
Gözlem sayısı	396	396	396	396
Wald χ^2 (prob)	0,000	0,000	0,000	0,000
Sargan χ^2	0,1456	0,1341	0,1360	0,1309
AR(1) için Arellano-Bond Testi (p değeri)	-7,717(0,000)	-7,783(0,000)	-7,745(0,000)	-7,799(0,000)
AR(2) için Arellano-Bond Testi (p değeri)	-0,212(0,8320)	-0,131(0,9895)	-0,219(0,8265)	-0,070(0,944)
*, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 seviyesinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler p-anlamlılık değerleridir.				

Modelin çalıştırılması sonucunda EKONRİSK değişkeni ile hisse senedi fiyatı arasında istatistiksel olarak % 10 düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Daha önce risk endekslerinin yüksek olmasının daha düşük risk primlerini gösterdiği ifade edilmiştir. Yani ekonomik risk priminin artması hisse senedi fiyatını azaltmaktadır. FİNİRİSK değişkeni ile hisse senedi fiyatı arasında benzer şekilde istatistiksel olarak % 5 düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Finansal risk priminin artması hisse senedi fiyatlarını olumsuz yönde etkilemektedir. POLRİSK ile hisse senedi fiyatı arasında istatistiksel olarak anlamlı %1 seviyesinde pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Politik risk priminin artması hisse senedi fiyatını azaltıcı etkide

---

bulunmaktadır. ÜLKERİSK ile hisse senedi fiyatı arasında istatistiksel olarak % 10 düzeyinde anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç ülke risk priminin artmasının hisse senedi fiyatını azalttığını gösterir niteliktedir. lke riski değişkenleri ile ilgili elde edilen bu bulgular ekonomik risk primlerinde, finansal risk primlerinde, politik risk primlerinde ve ülke riski primlerindeki artışın hisse senedi fiyatlarına olumsuz şekilde yansıtacağını, hisse senedi fiyatlarını azaltacağını göstermektedir. lke riski değişkenleri ile ilgili bulgular literatüre uygun ve teorik olarak beklentiler ile aynı yönlüdür. Elde edilen bu bulgu Erb vd. (1996), Richards ve Deddouche (1999), Bansal ve Dahlquist (2001), Damodaran (2003), Bekaert ve Harvey (2003), Clark ve Kassimatis (2004), Yapraklı ve Güngör (2007), Sabal (2008) lke riski değişkenleri ile hisse senedi fiyatı arasında elde ettikleri negatif yönlü bir ilişkiyi destekler niteliktedir.

Bunun yanında finansal kaldıraç ve firma büyüklüğü ile hisse senedi fiyatı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuşken, aktif karlılığı ile hisse senedi fiyatı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Finansal kaldıraç ile hisse senedi fiyatları arasında elde edilen bu bulgu Martikainen (1989), Rayan (2008), Birgili ve Düzer (2010) ve Cai ve Zhang (2011) tarafından yapılan çalışmaları desteklemektedir. Firma büyüklüğü ile hisse senedi fiyatı arasında elde edilen negatif yönlü bir ilişki Ou ve Penman (1995) ve Mukherji vd. (1997) tarafından yapılan çalışmaları desteklemektedir. Bununla birlikte bu sonuçlar düşük piyasa değerine sahip firmaların hisse senetlerinin, yüksek piyasa değerine sahip firmaların hisse senetlerine oranla yatırımcılara daha fazla getiri sağladığını ngren firma büyüklüğü anomalisini desteklemektedir.

Karlılık ile hisse senedi fiyatları arasında elde edilen bu bulgu Martikainen (1989), Omran ve Ragab (2004), Dehuan ve Jin (2008), Moderes vd. (2008), Aydemir vd. (2012)'in çalışmalarını destekler niteliktedir. Dolayısıyla, daha yüksek karlılığın, daha düşük finansal kaldıraçın, daha düşük politik, ekonomik, finansal ve ülke riskinin hisse senedi fiyatlarını arttırıcı etkide bulunduğu söylenebilir.

SONUÇ

Hisse senedi performansını etkileyen birçok etken bulunmaktadır. Özellikle firmanın geçmiş bilgilerinden yola çıkararak oranlar yardımıyla hisse senedi performansını tahmin etme amacı sıklıkla başvurulan yöntemlerdendir. Literatürde değişik zaman aralıkları ve değişik yöntemlerle hisse senedi performansını ölçebilmek için çeşitli uygulamaların kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı hisse senedi fiyatları üzerinde ekonomik risk, politik risk, finansal risk ve ülke riski primlerinin etkisini incelemektir. Bu alışmanın Türkiye'de yapılmış olan benzer nitelikteki çalışmalardan en önemli farkı, gerçekleşmiş muhasebe verilerine dayalı finansal oranların yanında daha önce de bahsedilen ülke riski primlerinin analize dâhil edilmesidir. Diğer fark ise daha önce yapılan çalışmaların daha çok sanayi sektörüne yönelik olması, bu çalışmanın ise bankacılık sektörü üzerinde yapılmış olmasıdır. Çalışmamızda 2003-2012 dönemi için dinamik panel veri analizi kullanılmıştır.

Çalışma sonucunda ülke risk priminin artmasının hisse senedi fiyatını azalttığını gösterir niteliktedir. lke riski değişkenleri ile ilgili elde edilen bu bulgular ekonomik risk primlerinde, finansal risk primlerinde, politik risk primlerinde ve ülke riski primlerindeki artışın hisse senedi fiyatlarına olumsuz şekilde yansıtıyacağını, hisse senedi fiyatlarını azaltacağını göstermektedir. lke riski değişkenleri ile ilgili bulgular literatüre uygun ve teorik olarak beklentiler ile aynı yönlüdür. Ayrıca çalışmada finansal kaldıraç ve firma büyüklüğü ile hisse senedi fiyatı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuşken, aktif karlılığı ile hisse senedi fiyatı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Daha yüksek karlılığın, daha düşük finansal kaldıracın, daha düşük politik, ekonomik, finansal ve ülke riskinin hisse senedi fiyatlarını artırıcı etkide bulunduğu söylenebilir.

Uluslararası yatırımcılar için yatırım sürecinde ülke riskinin değerlendirilmesi temel bir konudur. Bireysel ya da kurumsal yatırımcılar yapacakları hisse senedi

---

yatırımlarında ülke riski düşük ülkeleri tercih edeceklerdir. Bu yönüyle bu yatırımlardan ülkemizin alacağı payın arttırılmasında ise en büyük görev siyasilere düşmektedir. Özellikle politik açıdan alınan kararlar ülke riskinin derecesini, buna bağlı olarak da ülkeye gelecek yatırımları ve yatırımdan pay alacak olan firmaları etkileyecektir.

KAYNAKÇA

- AGLIARDI, E. (2012). “A New Country Risk Index For Emerging Markets: A Stochastic Dominance Approach”, **Journal of Empirical Finance**, 19, ss.741–761
- AKTAŞ, M. (2008), “İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Hisse Senedi Getirileri İle İlişkili Olan Finansal Oranların Araştırılması”, **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, 37(2), ss.137-150.
- AMATO, L. ve R. P. Wilder (1985), “The Effects Of Firm Size On Profit Rate in U.S. Manufacturing”, **Southern Economics Journal**, 52, ss.181–190.
- AMMAR, A., A.S. HANNA, E.V. NORDHEIM ve J.S. RUSSELL (2003), “Indicator Variables Model of Firm’s Size-Profitability Relationship of Electrical Contractors Using Financial and Economic Data”, **Journal of Construction Engineering and Management**, 129(2), ss.192-197.
- ARELLANO, M. ve S. BOND (1991), “Some Tests Of Specification For Panel Data: Monte Carlo Evidence And An Application to Employment Equations”, **Review of Economic Studies**, 58, ss.277–97.
- ASIMAKOPOULOUS, I., A. SAMITAS ve T. PAPADOGONAS (2009), “Firm-Specific And Economy Wide Determinants Of Firm Profitability Greek Evidence Using Panel Data”, **Managerial Finance**, 35, ss.930-939.
- AYDEMİR, O., S. ÖGEL ve G. DEMİRTAŞ (2012), “Hisse Senetleri Fiyatlarının Belirlenmesinde Finansal Oranların Rolü”, **Yönetim ve Ekonomi**, 19(2), ss.277-288.

-
- BALTAGI, B. (2005a), **Econometric Analysis of Panel Data**, Third Edition, John Wiley & Sons LTD, England.
- BALTAGI, B. (2005b), **Panel Data: Theory and Applications**, Third Edition, Physica-Verlag, Heidelberg.
- BANSAL, R. ve M. DAHLQUIST (2001), Sovereign Risk and Return in Global Equity Markets, <http://www1.fee.uva.nl/fm/PAPERS/BansalDahlquistPaper020911.pdf> (11.06.2013).
- BANZ, R.W. (1981), “The Relationship Between Return and Market Value of Common Stocks”, **Journal of Financial Economics**, 9(1), ss.3-18.
- BASHIR, A. H. M. (2003), “Determinants of Profitability in Islamic Banks: Some Evidence from the Middle East”, **Islamic Economic Studies**, 11(1), ss.31-57.
- BASU, S. (1983), “The Relationship between Earnings' Yield, Market Value and Return for NYSE Common Stocks: Further Evidence”, **Journal of Financial Economics**, 12(1), ss.129-15.
- BEKAERT, G. (1995), “Market Integration And Investment Barriers In Emerging Equity Markets”, **World Bank Economic Review**, 9(1), ss.75-107.
- BEKAERT, G. ve E. HARVEY (1997), “Emerging Equity Market Volatility”, **Journal of Financial Economics**, 43(1), ss.29-77.
- BEKEART, G. ve C.R. HARVEY (2003), “Emerging Market Finance”, **Journal of Empirical Finance**, 10(1), ss.3-56.
- BİRGİLİ, E. ve M. DÜZER (2010), “Finansal Analizde Kullanılan Oranlar ve Firma Değeri İlişkisi: İMKB’de Bir Uygulama”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 46, ss.74-83.
- BÜYÜKŞALVARCI, A. (2010), “Finansal Oranlar İle Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Analizi: İMKB İmalat Sektörü Üzerine Bir Araştırma”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 48 (Ekim), ss.130-141.

-
- CAI, J. ve Z. ZHANG (2011), “Leverage Change, Debt Overhang, And Stock Prices”, **Journal of Corporate Finance**, 17, ss.391–402.
- CHEN, N.F., R. ROLL ve A. ROSS (1986), “Economic Forces and the Stock Market”, **Journal of Business**, 59(3), ss.383-403.
- CHOWDHURY, A. ve S.P. CHOWDHURY (2010), “Impact of Capital Structure on Firm’s Value: Evidence from Bangladesh”, **Beh-Business and Economic Horizons**, 3(3), ss.111-122.
- CLARK E. ve K. KASSLMATIS (2004), “Country Financial Risk and Stock Market Performance: The Case of Latin America”, **Journal of Economics and Business**, 56(1), ss.21-41.
- COOK, T. J. ve M.S. ROZEFF (1984), “Size and Earnings/Price Ratio Anomalies: One Effect or Two?”, **Journal of Financial and Quantitative Analysis**, 19(4), ss.449-464.
- DAĞLI, H. (2012), **Sermaye Piyasası ve Portföy Analizi**, 4.baskı, Derya Kitabevi, Trabzon.
- DAMODORAN, A. (2003), “Measuring Company Exposure to Country Risk: Theory and Practice”,<http://pages.stern.nyu.edu/~adamodar/pdfiles/papers/CountryRisk.pdf>(12.06.2013).
- DEHAUN, J. ve J. ZHENSU (2008), “Firm Performance And Stock Returns: An Empirical Study Of The Top Performing Stocks Listed On Shanghai Stock Exchange”, **Academy of Accounting and Financial Studies Journal**, 12(1), ss.79-85
- DELMAR, F., A. MCKELVIE ve K. WENNBORG (2013), “Untangling the relationships among growth, profitability and survival in new firms”. **Technovation**. In Press,
[http://www.sciencedirect.com/science/journal/aip/01664972\(13.06.2013\)](http://www.sciencedirect.com/science/journal/aip/01664972(13.06.2013)).

-
- EGE, İ. ve A. BAYRAKDAROĞLU (2009), “İMKB Şirketlerinin Hisse Senedi Getiri Başarılarının Lojistik Regresyon Tekniği İle Analizi”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 5 (10), ss.139–158.
- ERB, C., Cr. HARVEY ve T.E. VISKANTA (1996), “Political Risk, Financial Risk And Economic Risk”, **Financial Analysts Journal**, 52(2), ss.28-46.
- FAMA, E. F. ve K.R. FRENCH (1998), “Value Versus Growth: The International Evidence”, **The Journal of Finance**, 53(6), ss.1975-1999.
- FITZSIMMONS, J.R., P.R. Steffens ve E.J. Douglas (2005), “Growth and Profitability in Small and Medium Sized Australian Firms”, AGSE Entrepreneurship Exchange, Melbourne, February 2005.
- FLANNERY, M. J. ve A.A. PROTOPAPADAKIS (2002), “Macroeconomic Factors Do Influence Aggregate Stock Returns”, **The Review of Financial Studies**, 15(3), ss.751-782.
- GLANCEY, K. (1998), “Determinants Of Growth And Profitability İn Small Entrepreneurial Firms”, **International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research**, 4(1), ss.18-27.
- GUJARATI, D. N. (2004), **Basic Econometrics**, 4th Edition, The Mcgraw-Hill Companies, New York.
- HALL, M. ve L. WEISS (1967), “Firm Size And Profitability”, **The Review of Economics and Statistics**, 49, ss.319–331.
- HSIAO, C. (2002), **Analysis of Panel Data**, Second Edition, Cambridge University Press, United Kingdom.
- HUMPE, A. ve P. MACMILLAN (2009), “Can Macroeconomic Variables Explain Long-term Stock Market Movements? A Comparison of the US and Japan”, **Applied Financial Economics**, 19(2), ss.111-119.
- IM, K.S, M.H. PESARAN ve Y. SHIN (2003), ”Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels”, **Journal of Econometrics**, 115, ss.53-74

-
- İSKENDEROĞLU, Ö., E. KARADENİZ ve E. ATIOĞLU (2012), “Türk Bankacılık Sektöründe Büyüme, Büyüklük ve Sermaye Yapısı Kararlarının Karlılığa Etkisinin Analizi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 7(1), ss.291-311.
- KALAYCI, Ş. ve A. KARATAŞ (2005), “Hisse Senedi Getirileri ve Finansal Oranlar İlişkisi: İMKB’de Bir Temel Analiz Araştırması”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 27(Temmuz), ss.146-147.
- KARACA, S. ve E. BAŞCI (2011), “Hisse Senedi Performansını Etkileyen Rasyolar ve İMKB 30 Endeksinde 2001-2009 Dönemi Panel Veri Analizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 16 (3), ss.337-347.
- KASMAN, S. K. (2006). Hisse Senetlerinin Fiyatları ve Makroekonomik Değişkenler Arasında Bir ilişki Var mı?, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*. 21(238), ss.88-99.
- KOSMIDOU, K. ve C. ZOPOUNIDIS (2004), **Goal Programming Techniques For Bank Asset Liability Management**, Kluwer Academic Publishers, USA.
- KOUSER, R., T. BANO, M. AZEEM ve M. HASSAN (2012), “Inter-Relationship between Profitability, Growth and Size: A Case of Non-Financial Companies from Pakistan”, **Pakistan Journal of Commerce & Social Sciences**, 6 (2), ss.405-419.
- MARSHALL, A., T. MAULANA ve L. TANG (2009), “The Estimation And Determinants Of Emerging Market Country Risk And The Dynamic Conditional Correlation GARCH Model”, **International Review of Financial Analysis**, 18, ss.250–259.
- MARTIKAINEN, T. (1989), “Modelling Stock Price Behaviour By Financial Ratios”, **Decisions in Economics And Finance**, 12(1), ss.119-138.
- MATEUS, T. (2004), “The Risk and Predictability of Equity Returns of the EU Accession Countries”, **Emerging Market Review**, 5(2), ss.241-266.

-
- MODARES, A., A. SAJJAD ve M. MOZHGAN (2008), “Testing Linear Relationships Between Excess Rate of Return And Financial Ratios”,
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1264912(13.06.2013).
- MUKHERJI, S., M.S. DHATT ve Y.H. KIM (1997), “A Fundamental Analysis of Korean Stock Return”, **Financial Analysts Journal**, (53(3), ss.75-80
- NACEUR, B. S. ve M. GOAIED (2001), “The Determinants of the Tunisian Deposit Banks’ Performance”, **Applied Financial Economics**, 11(3), ss.317-319.
- OMRAN, M. ve A. RAGAB (2004), “Linear Versus Non-Linear Relationships Between Financial Ratios And Stock Returns: Empirical Evidence From Egyptian Firms”, **Review of Accounting and Finance**, 3(2), ss.84-102
- OU, J.A. ve S.H. Penman (1989), “Financial Statement Analysis and the Prediction of Stock Returns”, **Journal of Accounting & Economics**, 11(4), ss.295.
- RAHAMAN, M. M. (2011), “Access to Financing and Firm Growth”, **Journal of Banking & Finance**, 35, ss.709–723
- RAYAN, K. (2008), Financial Leverage and Firm Value. Master Thesis. University of Pretoria.
- RICHARDS, A. ve D. DEDDOUCHE (1999), Bank Rating Changes and Bank Stock Returns-Puzzling Evidence from the Emerging Markets, IMF Working Paper Series, WP-151.
- ROODMAN, D. (2006), An Introduction to Difference and System GMM in Stata. Center For Global Development Working Paper No: 103,
<http://Ideas.Repec.Org/P/Cgd/Wpaper/103.Html>(01.09.2012).
- SABAL, J. (2008), “A Practical Approach for Quantifying Country Risk”, **GCG Georgetown University**, 2(3), ss.50-63.
- SAMUELS, J. ve D. SMYTH (1968), “Profits, Variability of Profits and Firm Size”, **Economica**, 35, ss.127–139.

-
- SIM, K., G. LIU, V. GOPALKRISHNAN ve J. LI (2011), “A Case Study On Financial Ratios Via Cross-Graph Quasi-Bicliques”, **Information Sciences**, 181, ss.201–216.
- TATOĞLU, F. Y., (2012), **İleri Panel Veri Analizi**, Birinci Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- VIJAYAKUMAR, A. ve S.S. DEVI (2011), “Growth and Profitability İn Indian Automobile Firms-An Analysis”, **Journal for Bloomers of Research**, 3(2), ss.168-177.
- WU, X. ve C.K. YEUNG (2012), “Firm Growth Type and Capital Structure Persistence”, **Journal of Banking & Finance**, 36, ss.3427–3443.
- YAPRAKLI, S. ve B. GÜNGÖR (2007), “Ülke Riskinin Hisse Senetleri Fiyatlarına Etkisi: İMKB 100 Endeksi Üzerine Bir Araştırma”, **Atatürk Üniversitesi SBF Dergisi**, 62 (2), ss.199-218.
- ZHANG, Y. ve R. ZHAO (2004), “The Valuation Differential between Class A and Class B Shares: Country Risk in the Chinese Stock Market”, **Journal of International Financial Management and Accounting**, 15 (1), ss.44-59.
- ICRG (International Country Risk Guide) (2013),
http://www.prsgroup.com/ICRG_Methodology.aspx#CompRiskRating,12.06.2013).

EK Tablo 1: ICRG Tarafından Risk Primlerinin Hesaplanmasında Kullanılan Kriterler

Ekonomik risk	Finansal risk	Politik risk
Kişi Başı GSYH	Dış Borç/GSYH	Hükümet İstikrarı
Reel GSYH Büyümesi	Dış Borç Servisi/ihracat	Sosyoekonomik Koşullar
Yıllık Enflasyon Oranı	Cari Hesap/ihracat	Yatırım Profili
Bütçe Dengesi/GSYH	Net Uluslararası Likidite	İç çatışmalar
Cari Hesap/GSYH	Döviz Kuru İstikrarı	Dış çatışmalar
		Yolsuzluk
		Askerin siyasete etkisi
		Dinsel Gerilimler
		Kanun ve Düzenlemeler
		Etnik Gerilimler
		Demokratik hesap verebilirlik
		Bürokrasi Kalitesi

Kaynak: [http://www.prsgroup.com/ICRG_Methodology.aspx#CompRiskRating\(12.06.2013\)](http://www.prsgroup.com/ICRG_Methodology.aspx#CompRiskRating(12.06.2013))

AHİLİKTEN MESLEK KURULUŞLARINA YAPISAL BİR DÖNÜŞÜM

Taner AKÇACI*

İlbey C. N. ÖZDEMİRCI**

ÖZET

Anadolu'nun ticaret ve sanatta sahip olduğu geleneksel yapıyı şekillendiren temel kurumlardan biri olan Ahilik, dostluğun, yardımlaşmanın, hoşgörünün, bilginin ve dayanışmanın ekonomik hayata yansımalarıdır. Bu çalışmada ilk olarak Ahilik kurumunun tarihsel dinamikleri ve yapısal özellikleri incelenerek, Anadolu'daki ticari ve sosyal hayatın gelişiminde oynadığı rol ortaya konulacaktır. Ahiliğin hem iktisadi hem de sosyal bir kurum olma özelliği üzerinden hareket edilerek, kurumun üretim anlayışı, organizasyon yapısı ve geliştirdiği değer ve normlar incelenecektir. Çalışmanın devamında ise, ahilik kurumu ile günümüzün mesleki örgütlenmeleri arasındaki kopuş ve süreklilikleri değerlendirebilmek amacıyla, hali hazırda faaliyetlerini sürdüren mesleki kuruluşlar incelenecektir. Ahilikte ekonomi bir araçtır ve bu aracın amaç haline getirilmesine izin verilmez. Bu bakış açısıyla, günümüzde ekonomik ve toplumsal yaşamın önemli aktörlerinden biri olan meslek kuruluşları ile ahiliğin kendi dönemlerinde ekonomik hayata ve sosyal yaşantıya yaptıkları etkiler karşılaştırılarak çalışma tamamlanacaktır.

Anahtar Kavramlar: Ahilik, Fütüvvet, Meslek kuruluşları.

STRUCTURAL TRANSFORMATION OF AKHISM TO PROFESSIONAL ORGANIZATIONS**ABSTRACT**

Akhism was one of the important institutions of to shape the economic and artistic traditional structure of Anatolia. Akhism had been including fellowship, solidarity, knowledge and allowance. In this article Akhism's historical origins and structural features will be analyzed firstly. Thus Akhism's role will be reveal on developing the business and social life in Anatolia. Akhism was social and economic establishment both. These features will be analyzed and this will reveal the coprs' production culture, organizational order, moral and ethical norms. In the second part of the article, professional organizations of present day will be ascertained. Then the relations between Akhism and professional organizations will be come out with it's permanencies and discontinuities. According to Akhism, economy is a tool. And the corps is not let it to be a main cause. With this perspective, professional organizations and Akhism will be compared with their effects on the economic and social life in their own phases at the end of the article.

Key Words: Akhism, Guild, Professional organizations.

* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İİBF, akcaci@kilis.edu.tr.

** Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İİBF, ilbeyozdemirci@gmail.com.

GİRİŞ

Ahilik kurumu, toplum çıkarını kendi kişisel çıkarının üstünde tutan bir insan yaklaşımı ile, ekonomik ve sosyal hayatta günümüz ekonomisinin temel taşı olan rekabet yerine dayanışma kültürü oluşturmuştur. Bu anlamda Ahilik, kendine özgü ekonomik yaklaşımı ile hem çalışma hayatında hem de tüketicilerin korunması anlamında çok sağlam temelleri olan bir sistem olma özelliği taşımaktadır.

Farklı iki döneme dair kesitler halinde ele aldığımız ahilik ile meslek kuruluşları arasındaki ilişkinin yapısal boyutlarının araştırıldığı çalışmada, bu kurumların toplumsal ve ekonomik ilişkilerin kuruluşunda nerede konumlandıkları tespit edilmektedir.

Ahilik ana başlığı altında, bu teşkilat geleneğinin tarihsel ve düşünsel kökenleri ortaya konulduktan sonra teşkilatın yapısal nitelikleri ele alınarak ahiliğin ekonomik ve toplumsal ilişkilerin oluşumundaki rolü incelenmiştir. Daha sonra, meslek kuruluşlarının ekonomik ve toplumsal ilişkilere yönelik oynadığı rol ahiliğin günümüze yansıyan izleri dikkate alınarak değerlendirilmiş ve üstlendikleri ekonomik ve toplumsal roller bağlamında ahilik ile günümüz meslek kuruluşlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışma, ahilik teşkilatı ile mesleki kuruluşların yürüttükleri faaliyetler ve taşıdıkları fonksiyonlar karşılaştırılarak kurumlar arasındaki yapısal dönüşümün sorunsallaştırılması ile tamamlanmıştır.

I. AHİLİK

Ahilik kurumu, sahip olduğu düşünsel zemini bağlamında sosyal ve ekonomik ilişkileri düzenleyerek toplumsal yapıyı şekillendiren önemli bir teşkilatlanma biçimidir. Toplumsal yaşamı düzenlemeye yönelik kurumsal bir bütün olma özelliği gösteren ahilik, halk arasında dayanışma anlayışı etrafında bir yaşam inşasının yapı taşı olarak rol oynamıştır. Anadolu'da ekonomik ve toplumsal yaşantının şekillenmesinde önemli bir rol oynayan ahilik, sosyo-ekonomik bir kurum olarak ele alındığında, ortaya çıkış

---

koşulları ve yapısal özellikleri bağlamında düşünülmelidir. İslami fütüvvet geleneği ile Anadolu Türklerinde görülen “akı” adı verilen cömertliğe dayalı anlayışın bir sentezi olarak karşımıza çıkan ahilik; ekonomik hayatı düzenleyici bir kurum olmanın ötesinde toplumsal yaşama doğrudan etki eden bir anlayışa sahiptir.

A. Fütüvvet

Etimolojik olarak feta kelimesinden türeyen fütüvvet yiğitlik, mertlik, cömertlik, eli açıklık, gözü peklik, yardımseverlik gibi anlamlar taşıyan bir kavramdır (Çağatay, 1981:5). Fütüvvet ortaya çıktığı Arap dünyasında ideal değerlere atıf yapan bir toplumsal ideoloji olarak değerlendirilebilir (Güllülü, 1992:29-30). Fütüvvet, İslam tasavvufu ile ilişkili olarak Peygamber ve din büyüklerinin taşıdığı ahlaki değerlerin toplumsal yaşamda bireyin davranışlarına yön vermesine dayalı olarak şekillenmiştir (Gölpınarlı, 2011:208).

Fütüvvet, fikri ve ahlaki bir değer olarak Arap-İslam dünyasında, sosyal bir kurum olarak ise Türk ve İran bölgelerinde ortaya çıkmıştır. İslam’ın doğuşuyla paralel bir tarihselliğe dayanan fütüvvet, öncelikle Batı toplumlarında görülen şövalyelik muadili bir cömertlik ve kahramanlık olgusuna denk düşerken, zamanla İslami ve tasavvufi bir içerikle zenginleşmiş ve toplumsal yaşamı düzenlemeye yönelik değerlere dayalı kurumsal bir yapıya bürünmüştür (Tabakoğlu, 2012:160). Fütüvvetin sosyal bir teşkilat yapılanması şeklinde olan bu kurumsal görünümü IX. asırdan itibaren İslam’ın Asya’daki yayılışına bağlı olarak gerçekleşmiş ve Büyük Selçuklular Döneminde de Anadolu’da görülmüştür (Kala, 1990:275; Tabakoğlu, 2012:160). Fütüvvet hareketi Anadolu’da sosyal, siyasal ve kültürel birçok etkinin altında yeniden şekillenmiştir. Bu nedenle Türk fütüvvet hareketini (Ahilik) bu dönemde İslam dünyası ve bu arada Anadolu’nun içinde bulunduğu sosyal ve siyasal şartları göz önünde tutarak incelemek gerekmektedir.

B. Anadolu’da Ahilik Teşkilatının Ortaya Çıkışı

XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu’da İzzettin Keykavus ve Alaeddin Keykubat’ın iktidar dönemleri fütüvvet anlayışına dayalı teşkilatlanmaların otorite tarafından destek görerek güçlendiği ve fütüvvete dayalı örgütlenmenin Anadolu’da sistemli bir şekilde yerleştiği bir dönem olarak görülebilir (Tabakoğlu, 2012:161). Bu yüzyılın geri kalanında Anadolu’da ortaya çıkan iktidar boşluğu ve bu boşluğu değerlendiren Moğol istilaları sonucu huzurun kaybolması üzerine, Ahi Evran, Baba İlyas, Hacı Bektaş gibi toplum önderlerinin girişimleri ile halkın maneviyatını yükselterek, dayanışma içinde bir direniş örgütlenmiş ve Ahi Evran öncülüğünde Ahilik toplumsal huzurun tesisini sağlamak amacıyla kurulmuştur (Çağatay, 1981:93-94). Bu yönüyle Anadolu’da ortaya çıkan ahilik; tasavvufi düşüncenin yanı sıra bu mistik karakteri aşan ekonomik, askeri ve siyasi bir niteliğe de sahip olmuştur (Yaman, 1974:24). Kala’ya göre de ahilik, esnafi aşan bir alanda mesleki hayatın tamamında fütüvvet anlayışının yaygınlaştırılması olarak değerlendirilmektedir (Kala, 2003:26).

İslam dünyasında yiğitlik, kahramanlık ve cömertlik ülküsünün adı olan fütüvvet kavramı, İran kültüründe var olan yiğitlik ve kahramanlık ülkülerini İslami değerlerle birleştiren “civanmertlik” kavramı ile örtüşmektedir (Tabakoğlu, 2012:160). Anadolu’ya yerleşmiş bulunan Türkler ise, eski Türk geleneğinde yer alan “akıllık” yani yiğitlik, kahramanlık ve cömertlik ülkülerini İslami değerlerle birleştirip yaşatmışlardır (Bayram, 1991:5). Bu anlamda, ahi kelimesi toplumsal düzenin kurulmasına yönelik bir mefkûreyi ifade etmek amacıyla sosyo-ekonomik bir teşkilatlanmanın ifadesi olarak anlam kazanmıştır. Anadolu’da yaşanan bu süreç, İslam’dan beslenen fikirsel ve ahlaki bir değer olan fütüvvet ile İran-Türk geleneklerinde görülen toplumsal düzeni dönüştürmeye yönelik alplik, alperenlik ve akıllık geleneklerinin bir sentezini ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, tasavvufi bir kaynaktan beslenerek,

---

toplumsal yaşantıyı düzenleme gayesine sahip olan ahilik teşkilatının Anadolu'da oluşumu bu tarihsel akışın ürünü olarak yorumlanabilir.

Anadolu'da ahiliğin yerleşimi ve kurumsal bir yapılanmaya kavuşması XIII. yüzyılda söz konusu olmuştur (Durak ve Yücel, 2010:152). Bu tarihten itibaren ahilik, Anadolu'daki esnaf ve sanatkâr birliklerini, bu teşkilatların ekonomik ilişkileri aşan ve tüm toplumsal yapıyı kuşatan değerler bütününe ifade etmek için kullanılmıştır. Bu teşkilat, köylere kadar yayılan örgütleriyle, millî birlik ve bütünlüğü, sosyal dayanışma ve yardımı temel ilke olarak benimseyen, toplumsal ahlâk kurallarına göre hareket eden, millî birlik ve bütünlüğe sahip bir toplum kurmayı amaçlayan, bunun yanı sıra ekonomide temel ihtiyaç maddelerini en kaliteli ve en ucuz biçimde üretmeyi ve üretimden doğan ilişkileri sahip olduğu değerler doğrultusunda düzenlemeyi amaçlayan millî bir örgüt biçimindedir (İvgin, 1996:71). Bu toplumsal yapı içinde Ahi ise, vicdani değerleri esas alarak hareket eden, helal kazanç sağlayan, tutumlu bir yapıya sahip, ölçü ve tartı ehli olan, üretimi toplumsal ihtiyaçların karşılanabilmesi maksadıyla yararlı şeyleri insanlara sunabilmek için yapan kişidir (Çağatay, 1981:140-141). Ahi teşkilatlarında sanatkârlara, işyerinde yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisi ile işleri ahlaki ve mesleki değerlere bağlı şekilde öğretilirken aynı zamanda Ahi Zaviyelerinde ahlâk eğitimi de verilmiştir (Gündüz vd., 2012:38). Bu yapı içinde yetiştirilen Türk esnaf ve sanatkârları hem aralarında güçlü bir dayanışma ve yardımlaşma kurmuş, hem de Bizans sanatkârları ile rekabet yeteneğine ve gücüne kavuşmuştur (Ekinci, 2001:21). Bu anlamda, Ahilik, Türk kültüründe İslâmiyet'ten önce bulunan "Akıllık" adı verilen kahramanlık, yiğitlik ve cömertlik ülküsünün İslâmî ahlâk ve değerlerle harmanlanmış şeklidir. Ahiliğin Anadolu'da ortaya çıkışı ve bu teşkilatın köklerinde yer alan kültürel değerler ortaya konulduktan sonra ahiliğin mesleki bir yapı olarak taşıdığı özellikler ve yürüttüğü faaliyetler incelenebilir.

C. Ahilik Teşkilatının Yapısal Niteliği

Ahlaki bir eğitim kurumu olarak düşünülebilecek olan ahilik, bu toplumsal fonksiyonun bir okul disiplini ve titizliğiyle işlendiği bir teşkilat görünümünü taşımaktadır. Ahilikte uzun ve kademeli bir eğitim süreci sonunda hem mesleki hem de ahlaki değerlere sahip insanlar yetiştirilerek topluma kazandırılmaları amaçlanır. Ahilikte bu eğitimin ilk basamağı yamaklıktır. Bir meslek öğrenmesi amacıyla on yaş civarı çocukların bir ustanın yanına verilmesiyle yamaklık başlardı (Durak ve Yücel, 2010:154). İki yıl boyunca para almaksızın yamaklık yapan kişi, bir üst basamak olan çıraklığa terfi etmeden önce ahiliğe kabul edilmek için ahlaki açıdan gerekli şartlara sahip olup olmadığına yönelik bir inceleme ve denemeye tabi olur, bunun sonucunda törenle ahiliğe kabul edilir ve çıraklığa geçerdi (Ekinci, 1990:25). Çıraklık sürecinde, çırak hem mesleği öğrenmek hem de iyi bir insan olmak için yetiştirilmeye başlanırdı. Ustasına hem mesleki hem de sosyal yaşam bakımından tam bir bağlılıkla 1001 gün boyunca çalışan kişi, ustası tarafından mesleki anlamda yeterince beceri kazandığının ve ahlaki olgunluğa eriştiğinin onaylanması halinde beline ustasının peştamal bağladığı bir törenle kalfalığa terfi ederdi (Durak ve Yücel, 2010:154). Ahilik teşkilatı içinde kalfalığa terfi eden kişi, daha önceki aşamalarda öğrendiği ahlaki ve mesleki değerlere bağlı olarak üç yıl boyunca kalfalık eder ve bu sürede üç tane de çırak yetiştirerek ustalık meclisinin sınavına hak kazanırdı. Bu sınavdan başarıyla geçmesi halinde ise usta sıfatına haiz olarak kendi dükkânını açma yetkisine sahip olurdu (Demirpolat ve Akça, 2004:365-370; Durak ve Yücel, 2010:154). Ustalık töreninde Ahi Baba tarafından usta adayının kulağına Ahilik nasihatı okunurdu. Bu nasihat hem ahiliğin prensiplerini ortaya koyması hem de bu teşkilata bağlı olan bir ustanın uyması gereken ahlak kurallarını belirlemesi bakımından önemlidir. Bu nasihat “Haram yeme, haram içme, doğru, sabırlı, dayanıklı ol, yalan söyleme, büyüklerinden önce söze başlama, kimseyi kandırma, kanaatkâr ol, dünya malına tamah etme, yanlış ölçme, eksik tartma, kuvvetli ve üstün durumda iken affetmesini, hiddetli iken yumuşak davranmasını bil ve

---

kendin muhtaçken bile, başkalarına verecek kadar cömert ol” şeklindedir (Tezcan, 1991:29). Bu anlamda Ahi teşkilatı, üyelerinden ticarete yönelik belli kurallara uymalarının yanında üyelerinin nasıl bir hayat sürmeleri gerektiğini de ortaya koymaktaydı. Bu yapıyla ahi teşkilatı, ekonomik ilişkileri düzenleyen bir kurum olduğu gibi bir yandan da toplumsal ilişkileri düzenleme gayesi taşımaktadır.

Ahiliğin Anadolu’da yaygınlık kazandığı dönem, sosyal yapıda tarikatların önemli fonksiyonlar yürüttüğü bir döneme denk gelmektedir. Bu nedenle ortaya çıkış döneminde ahiliğin tarikat özelliği daha baskın olup teşkilata giriş, eğitim ve tören aşamalarında üyelere İslam ahlakı kazandırılma gayesi ön planda tutulmaktadır (Erken, 1998:48). Bu çerçevede, ahiliğin bir esnaf teşkilatından ziyade, teşkilat sistemi üzerine inşa edilen bir tarikat özelliği taşıdığı düşünülebilir (Köprülü, 1981:213). Fütüvvetnamelerde iktisadi konulardan ziyade ahilik mensuplarının adap ve erkânından söz edilmesi, birliklerin belli bir ideoloji çevresinde örgütlenmiş yapılar olduğu fikrini güçlendirmektedir.

D. Ahilik Teşkilatının Ekonomik ve Sosyal İlişkilerdeki Rolü

Ahilik, toplumsal yaşamı ahlaki değerler bağlamında, dayanışma, cömertlik, güven ve huzur içerisinde ihtiyaçları karşılamaya yönelik uygun ve kaliteli üretim anlayışına dayalı bir değerler bütünü olarak düşünülmelidir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğunun, iktisadi sosyal ve siyasal yapısındaki rolü ile güçlü bir imparatorluk ve toplum meydana gelmesinde bir harç niteliği taşıyan ahiliğin, yalnızca yürüttüğü ekonomik işlevleri üzerinden, dönemin esnaf zümresiyle sınırlı bir yapı olarak görülmesi mümkün değildir (Öztürk, 2002:46). Ahilik, ekonomik boyutu olduğu kadar ilmi bağlamda toplumsal rolü de olan bir teşkilatlanma biçimidir. Ahiliğin bu çok boyutlu yapısı; sosyal hayatta insanı iyiye, doğruya, güzele götüren bir erdem bütünlüğü olması bakımından teşkilata ekonomik ilişkilerde üretime, verimliliğe, fiyat kontrolüne ve kaliteye yönelik düzenleyici ve denetleyici mekanizmasından ötürü de bir esnaf

---

teşkilatı görünümünü verir (Demirpolat ve Akça, 2004:370). Bu anlamda ahilik teşkilatı, bünyesindeki esnaf ve sanatkârların hayatlarını ekonomik ilişkiler ile sınırlamalarını engelleyerek, ekonomik ilişkilerini ahlaki bir çerçevede düzenlemelerini sağlamaktadır.

Ahilikte meslek erbabı olmak, salt ticari sürecin bir parçası olmak suretiyle gelir elde etmek üzerinden değil, topluma hizmet sunmak ve sanatsal mahiyette eserler ortaya çıkarmak olarak anlamlandırılır. Zira bir meslek sahibi olmak, toplumsal yaşama katılmayı ve başkalarına fayda sağlamayı beraberinde getirir (Özerkmen, 2004:68-69). Ahilikte açığa çıkan meslek edinimi ve üretime yönelik bu yaklaşım, işin kendisinin toplumsal yapının düzenine dair araçsal bir rolü olduğunu ortaya koyar. Buna göre asıl amaç gelir elde etmek değil, bunun ötesinde ahlaki erdemler bağlamında topluma hizmet etmektir.

Bu çerçevede Ahilikte ifade edilen iş kavramı, piyasada oluşan talebi karşılamak ve kar sağlamak amacına yönelik bir üretim olarak değil, sanata yönelik eser ortaya çıkarabilmeyi hedefleyen bir uğraş olarak anlaşılmıştır. Bu nedenle ahilikte üretim rekabeti, daha fazla mal üretimi şeklinde değil, daha mükemmel eser meydana getirme şeklinde gerçekleşmiştir (Ekinci, 1990:48). Ahilik anlayışında meslek sahibi olmak, bir sanatçının kendi sanatını en iyi şekilde ortaya çıkarabilmesini ifade eder. Bu anlayışa göre sanat, ancak uzun yıllar süren ahlaki ve mesleki eğitimden doğan kazanımın ürünü olarak olgunlaşma ile icra edilebilir. Böyle olunca iş, nesilleri aşan kaide ve usullerin ışığı altında, aceleye getirilmeden ortaya konmalıdır. Önemli olan, miktar ve sayı bolluğuna dayalı seri üretim değil, ihtiyacı en iyi şekilde karşılamaya yönelik kusursuz ve kaliteli ürün elde etmektir. Ahilikte bu yaklaşım hizmette mükemmellik olarak ifade edilmiş ve mesleki üretimin temel esası olarak bu bilinç kabul görmüştür (Özerkmen, 2004:33). Bu doğrultuda ahilik teşkilatının ustalar üzerinde belli bir yaptırım gücü de söz konusudur. Buna göre, geçimini temin edecek bir meslek veya sanatı olmayanlar ve

---

yardımlaşma, dayanışma gibi esaslara uymaksızın başkasına yük olan ve başkasının sırtından geçinenler teşkilata kabul edilmezlerdi. Bunun yanında, Ahiliğe girmiş ve ustalık seddi bağlanmış olsalar bile bu yapıdaki kişiler Ahilikten çıkarılır ve daha önce edinmiş oldukları ustalık sıfatı da geçersiz hale gelirdi (Çalışkan ve Lütfi, 1993:73). Ahilikte ekonomi, ustanın sanatını yansıtan ve toplumsal ilişkileri düzenleyen bir araçtır ve bu aracın amaç haline getirilmesine izin verilmez. Sadece mal, servet ve kazanç için çalışmak hiçbir zaman kendi başına bir anlam taşımaz. Bunlar, ancak kendinden üstün bir amacın gerçekleşmesinin aracı oldukları takdirde bir değer ifade ederler. Yalnızca kar elde etmek amacına yönelik olarak çalışmak ve maddi kazanç sağlamayı en önemli gaye haline getirmek Ahilik esasları içerisinde yeri olmayan bir durumdur. Çünkü bu durumda, araç olan para amaç haline gelmektedir. Ahilik geleneğinde ekonomik ilişkilerden elde edilen kazanç, başkalarının sırtından geçinmeyi engelleyerek kimseye muhtaç olmadan yaşamayı sağladığı ve yardımlaşmaya yönelik gelir temin ettiği oranda değerli görülür.

Yukarıda ifade edilen üretim ilişkilerini ele alan ahilik teşkilatının, iş yaşantısı ve sosyal ilişkilere yönelik olarak yürüttüğü önemli faaliyetler vardır. Osmanlı İmparatorluğunda açığa çıkan örgütlenme şekli itibariyle ahilik, devletin esnaf düzenini, kontrol ve yardım esası ekseninde, hiyerarşik bir işbölümüne sahip örgütlenmelere devretmesiyle ekonomik alanda somut yerini bulur (Tabakoğlu, 2012:431). Ahilik bu yapısı itibariyle üreticiler arasındaki ilişkileri düzenleyen bir üst kurul niteliği taşımaktadır. Teşkilat, bünyesindeki üyelerine yönelik yaptırım gücüne sahiptir ve ahiliğin mesleki ahlak ve öğretileri ile teşkilat üyelerinin faaliyet ve tutumları arasındaki ortaya çıkan uyuşmazlıklar halinde cezai işlemler uygulanır (Tekin, 2004:224). Teşkilatın üye üreticiler üzerindeki denetim mekanizmasının etkin şekilde işleyebilmesi için şikâyet yolları açık tutulmuş ve ahilik değerlerine aykırı hareket edenlere karşı dava açılabilmesi sağlanmıştır (Ekinci, 1990:34). Ahilikle örtüşmeyen hal ve tavırların teşkilat üyelerince gerçekleştirilmesini önlemek ve üye üreticiler arasındaki

---

uzlaşmazlıkları çözüme kavuşturabilmek maksadıyla kurumsal önlemler de alınmıştır. Bu doğrultuda ahiler arasında açığa çıkan küçük problemler, zaviyelerde bir arada yenilen yemeklerde, davaya intikal eden hallerde yılda bir düzenlenen toplu ahi yemeklerinde, daha büyük anlaşmazlıklar ise ahi babalarının esnaf ve sanatkâr temsilcileri ile bir araya gelmek suretiyle yapılan istişareler sonucunda karara bağlanırdı (Tekin, 2004:224). Ahi geleneğinde denetim mekanizması üretim ilişkileri ile sınırlı olmayıp üyelerinin sosyal yaşantılarını da ahiliğin ahlaki öğretilerine uygun olup olmadığının kontrolüne kadar genişlemektedir (Ekinci, 1990:31).

Ahilik içinde denetim mekanizmasına dair müeyyideler ise ahilerin davranışlarının teşkilatın değerleri ile ne derecede uyumsuz bir görünüm taşıdığına bağlı olarak şekillenir. Bu doğrultuda ahilik teşkilatında kalite bakımından mükemmel hizmet prensibiyle çelişir şekilde standardın altında mal üreten ve tüketiciyi zarara sokan kişiler öncelikle uyarılırdı. Kendilerine yapılan uyarıları dikkate almayarak bu fiillere devam ettikleri takdirde, dükkânları esnaf idarecileri veya ilgili kurumlar tarafından kapatılabilmekte ve bu edimlerinde daha ileri gittikleri takdirde esnafıktan ihraç edilmeye kadar varan müeyyideler uygulanabilmekteydi (Öztürk, 2002:8). Ayrıca zaviyelerde eğitimini tamamlayan ve bir usta yanında sanatını geliştirerek kendisi bir usta haline gelenlerin kendi dükkânlarını açmaları sürecinde, mevcut ihtiyaçları gözeterek yeri geldiğinde eğer fazladan bir esnafa gereksinim yoksa onun dükkân açmasına müsaade edilmeyerek piyasa şartlarının korunmasına yönelik uygulamalar da üretimin denetim ve düzenlenmesi bağlamında söz konusu olmuştur. Ahi birlikleri, üretimi, ihtiyacın bir fonksiyonu olarak düşünmüşler ve israfı önlemek için gerektiğinde üretim sınırlamalarına gitmişlerdir (Ekinci, 1990:64). Bu tip düzenleyici işlemler yürüten teşkilatın sosyal yaşantıyı geliştirmeye yönelik toplumda dayanışma bilincini oluşturan bir diğer uygulaması ise “Orta Sandıkları”dır. Her Ahi birliğinde bulunan orta sandıkları üyelerin ihtiyacını karşılamaya yönelik oluşturulan bir fon görünümündedir. Orta sandığının gelirleri; üyelerin aidatları, yamaklıktan çıraklığa, çıraklıktan kalfalığa

---

ve kalfalıktan ustalığa yükselirken ödenen bir nevi terfi harçları, teşkilata ait mülklerin gelirleri, askere alınan kalfa veya ustanın eşi ve çocukları için birlikçe toplanan yardımlar ve çeşitli bağışlardan oluşmaktaydı (Öztürk, 2002:55). Teşkilat bu gelirler ile genel bütçesini oluşturur ihtiyaçlarını giderirdi ve bunun yanı sıra ihtiyacı olanlara orta sandığından yardımlar yapılırdı.

Ahi teşkilatının ekonomik ilişkileri düzenlemek için esnafın üretim süreci ve şekline yönelik olarak getirdiği ilkeler ve denetleyici çalışmalar, günümüzün iş alanına yönelik hukuki düzenlemeleriyle önemli paralellikler taşır. Ahiliğin, esnafın meslek sahibi olduğunu belgeleyen kurum olması, çalışma süreleri ve şartlarını düzenlemesi, çalışanların kazancı için bir alt sınır belirlemiş olması, çalışma süreleri aşıldığında ek ücret düzenlemeleri gibi uygulamalar, bugünkü anlamda asgari ücret, sigorta, mesai gibi uygulamaların temelini oluşturmuştur.

Sonuç olarak ahilikte amaç, sadece kişiye bir meslek öğretmek değil; meslek ahlâkını, toplum kurallarını da öğretmek, benimsetmek ve onu ahlaki değerler nazarında “iyi insan” olarak yetiştirmektir. Bu amaç çerçevesinde kişi, bir meslek öğrenmenin yanında, ona bu erdemi kazandıracak şekilde zaviyelerde toplum adabını, İslâm dinini, pozitif bilimlerini de öğrenirdi. Bu açıdan Ahilik, dayanışma ve yardımlaşma çerçevesinde kaliteli ve uygun şekilde üretim yapmak için sanatkâr yetiştiren, yetiştirdiği sanatkârın ahlâkî bilincini yükselten, ekonomik ilişkilere ahlaki bir boyut kazandıran sosyo-ekonomik bir kuruluştur (Yalkın, 2001:178-179). Ahilik kurumu, şekillendirdiği toplumsal ilişkiler sonucunda üyelerine toplumsal çıkarları kendi çıkarlarının üzerinde tutan bir bilinç aşılmiş ve toplumda rekabet yerine dayanışma ve yardımlaşma kültürünü egemen kılmıştır (Solak, 2009: 32).

II. MESLEK KURULUŞLARININ YAPISI

Ahilik teşkilatından türeyen ve yarı resmi bir kurum niteliğine sahip Lonca teşkilatı, önceleri esnaf kuruluşlarına bağlı bulunanların toplantı yerlerini ifade ederken daha sonraları esnaf kuruluşlarını ifade etmiştir. Loncalar, belirlenen kaidelerle esnaf arasında yüzyıllar boyunca meslek disiplinini sağlamış, çalışanlarla çalıştıranlar arasında her türlü ilişkiyi düzenlemiş, ticarete ahlaki korumuştur.

Loncalar XIX. yüzyıl sonlarında önemini kaybetmiş ve bu kurumun üstlendiği fonksiyonları karşılamak üzere günümüze kadar gelen süreçte ticaret ve sanayi odaları, sendikalar, esnaf ve küçük sanatkârlar konfederasyonu, vakıflar ve dernekler gibi kuruluşlar oluşturulmuştur (Solak, 2009:25).

A. Meslek Kuruluşlarının Hukuki Boyutu

Çağdaş anlamda kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, Osmanlı İmparatorluğunda ticaret ve sanayi odalarının kurulmasına yönelik çalışmalara 1879 yılında rastlanmaktadır (Solak, 2009:26). Türkiye'de ilk ticaret odası resmi olarak 16 Ocak 1882'de İstanbul'da kurulmuştur. 1910 yılında yürürlüğe giren Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ise ticaret ve sanayi odalarına ilişkin ilk hukuksal düzenleme olarak görülmektedir (Parlak ve Sobacı, 2005:185-186).

Türkiye'de meslek kurumları, kamu kurumu niteliğine haiz olan odalar ve birlikler ile derneklerden oluşmaktadır ve kamu kurumu niteliği dolayısıyla odalar ve birlikler devlet tarafından kendilerine tanınmış bir takım ayrıcalıklara ve bununla bağlantılı olarak da devletin denetimine tabii olan teşkilatlanma yapıları olarak şekillenmiştir. Bu çalışma kapsamında analiz edilen oda ve birlikler, sahip oldukları kamu kurumu niteliğini, Anayasanın 135. maddesinden almakta ve yasalarla çerçevesi çizilmiş olan, kuruluş amaçları, organizasyon yapıları, faaliyet alanları, denetim esasları,

---

yönetim organları ve tabi oldukları kurallara dayalı olarak çalışmalarını sürdürmektedirler (DDK, 2009:15).

Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları; hukuki yapıları ve faaliyet organları yasalar çerçevesinde kurulmuş, kendi meslek alanına yönelik çıkarların gözetilmesi ve bu meslek alanında kamu yararının korunmasına ilişkin düzenleme ve denetimden sorumlu kurumlardır (Öncü, 1983:1566). Bu yapısı itibarıyla kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının amaç ve görevlerini ortaya koyabilmek adına Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK) ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) kurumları incelenebilir. TESK'in kamu kurumu niteliğindeki amaç ve görevleri; esnaf ve sanatkârlar ile bunların yanlarında çalışanların meslekî ve teknik ihtiyaçlarını karşılamak, meslekî faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel menfaatlerine uygun olarak meslekî eğitimlerini almalarını sağlamaktır. Ayrıca TESK, meslek mensuplarının birbirleriyle ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak, meslek disiplini ve ahlakını korumak görevlerini de yerine getirmeye çalışmaktadır (www.tesk.org.tr). TESK'e benzer hukuki statüdeki TOBB'un meslek hayatına yönelik üstlendiği amaçları ise, ticaret ve sanayinin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, üyelerinin mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak, üyelerin birbirleriyle ve halkla olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere meslek disiplinini ve ahlakını korumaktır (www.tobb.org.tr).

TOBB'a bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren Ticaret ve Sanayi Odalarının başlıca görevleri ise, ticaret ve sanayinin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesine çalışmak, ticaret ve sanayiye ilgilendiren bilgi ve haberleri derleyerek üyelere ulaştırmak, başlıca maddelerin piyasa fiyatlarını takip etmek, uyulması zorunlu mesleki kararlar almak, ilgililerin talebi halinde ticari ve sınaî anlaşmazlıklarda hakem olmak, tahkim kurulları oluşturmak, sanayi siteleri, endüstri bölgeleri, organize sanayi bölgeleri, teknoloji

---

geliştirme bölgeleri, teknoparklar, teknoloji merkezleri kurmak, eğitim çalışmaları yapmak şeklinde ifade edilebilir (Solak, 2009:26).

Günümüz ekonomik yaşamında önemli bir yer tutan esnaf ve meslek odaları, üyelerinin mesleki ve sosyal haklarını güvence altına almak, üyelerin kredi ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmak ve özellikle mesleki eğitim vermek gibi görevleri üstlenmektedir.

Mesleki kurumlara hukuki zeminde bakıldığında ise, 1961 Anayasası ile önemli düzenlemelerin gerçekleştiği görülmektedir. 1961 Anayasası; “Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, kanunla meydana getirilir ve organları kendileri tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilir. İdare, seçilmiş organları bir yargı mercii kararına dayanmaksızın geçici veya sürekli olarak görevinden uzaklaştırılmaz. Meslek kuruluşlarının tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz” ifadesi ile meslek kuruluşlarını anayasa güvencesi altına almıştır (Gözübüyük, 1978:130). 1982 Anayasası ve çıkarılan kanunlarla da günümüze kadar yasal güvence altında bulunan meslek kuruluşları ekonomik yapı içerisinde kurumsal düzenlemeleri yerine getirmektedir.

B. Meslek Kuruluşlarının Kurumsal Yapısı

Meslek kuruluşları, meslek mensuplarının oluşturduğu, tüzel kişilikleri olan, bir kısım kamu görevlerini yerine getiren, üyeleri üzerinde kamu hukukundan doğan bazı yetkilere sahip olan kişi topluluklarıdır ve yapısı ve görevleri yönünden diğer kamu kurumlarından ayrılırlar.

Meslek kuruluşları bir kanunla kurulur ve kanunlarında yapacağı işlemler ve görevlerini, kuruluşlar kendisi belirler. Meslek mensupları, kendi mesleğiyle ilgili olan meslek kuruluşlarına, mesleklerini icra edebilmeleri için üye olmak zorundadırlar. Bu

---

kuruluşlara katılmadan meslek faaliyetinde bulunma olanağı yoktur. Kamu kuruluşlarında asli ve sürekli görevlerde çalışanlara bu kural uygulanmaz.

Meslek kuruluşları devleti kendilerine verdikleri yetkiler doğrultusunda kamusal hizmet ve düzenlemelerde bulunabilir. Bu tip kuruluşlar kamu tüzel kişisi sıfatına haiz olduğundan yönetmelik yapabilmekte, kamulaştırma kararı verebilmektedir (Özer, 1994:32). Bunun yanında yürüttükleri işlemler ve düzenledikleri belgeler karşılığında ücret alarak gelir elde etmekte, meslek kurallarına uymayanlara para cezası ve diğer yaptırımlar uygulayabilmektedirler. Meslek kuruluşları kamu hukukundan doğan yetkilerini, mesleki faaliyetlerin yerine getirilebilmesi için üyelerine karşı yaptırım olarak kullanmaktadır (Özer, 1994:32).

Ekonomik ve mali açıdan bakıldığında, meslek kuruluşlarının özel bütçeleri vardır. Gelirleri üye aidatları, yaptıkları hizmet karşılığı aldıkları ücretler ve cezai yaptırım gücünden doğan para cezalarından oluşmaktadır. Bu gelirler kanunla ihdas olunmakta olup hukuken de ödenmesi garanti altına alınmış gelirlerdir. Meslek kuruluşlarının bütçeleri prensip olarak devlet hazinesi ile bir bütünlük içinde değildir ve bu yanıyları meslek kuruluşları, kamu tüzel kişiliğine sahip kamu kurumu veya hizmeti gören özerk kurumlar olmaları sebebiyle özerk bütçelere sahiptir (Özer, 1994:36).

Bu kuruluşlar, belirli bir meslekte çalışanların ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere faaliyette bulunurlar. Dolayısıyla, daha çok özel yarar esaslarına göre hareket ederler ve bu bağlamda sendika ve derneklere benzemektedirler. Ancak, devlet, bu özel yarar odaklarının kamu yararına aykırı bir biçimde gelişmelerini ve faaliyette bulunmalarını önlemek için meslek kuruluşlarını kamu tüzel kişiliği ile donatmış ve mesleki faaliyetlerin yerine getirilmesi açısından kamu hukuku kurallarına tabi tutmuştur. Böylelikle, bu kurumlar hem sendika ve derneklerden hem de kamu kurumlarından ayrılmaktadırlar.

C. Meslek Kuruluşlarının Toplumsal ve Ekonomik İlişkilerdeki Rolü

Kamu tüzel kişiliği altında faaliyette bulunan modern meslek kuruluşları ekonomik ve toplumsal ilişkilerde üç temel faktör olan; girişe ilişkin, piyasa davranışlarına ilişkin ve mesleki davranışlara ilişkin düzenlemeler üzerinden etkinlik gösterir ve düzenleyici faaliyetlerde bulunur. Giriş düzenlemeleri mesleği icra edecek kişinin mesleğin şartlarını asgari ölçüde sağladığını güvence altına alarak, bu mesleğin ifasına yönelik gerekli yeterlilik ve imkâna sahip olmasını garanti altına alan düzenlemeler bütünüdür. Piyasa davranışlarına yönelik düzenlemeler, meslek ifa edilirken uyulması gereken; fiyat ve ücret, reklam ve pazarlama ve organizasyon biçimine yönelik standartların belirlenmesine yönelik faaliyetleri kapsar. Mesleki davranışlara ilişkin düzenlemeler ise; mesleğin saygınlığı ve mesleğin icrası ile kamu yararının güvence altına alınması için geliştirilen davranış esaslarından oluşmaktadır (Yayla ve Şahin, 2013:7-8). Günümüzde mesleki kuruluşların ekonomik ve toplumsal ilişkiler üzerinde oynadığı rol temel olarak bu üç alan üzerinden şekillenmekte ve meslek kuruluşlarının çerçevesi bu doğrultuda belirlenmektedir. Bugün itibariyle Türkiye’de kamu kurumu niteliğine haiz 19 meslek kuruluşu ve üst kuruluş bulunmakta olup, çatı niteliğindeki bu üst kuruluşlara bağlı yaklaşık 5.000 yerel meslek örgütü vardır (Yayla ve Şahin, 2013:22).

Meslek kuruluşları oda ve borsa, birlik, federasyon, konfederasyon şeklinde örgütlenip kamu otoriteleri karşısında mesleği temsil etmektedir. Mesleği ilgilendiren sorunlar ve kararlarda devlet kurumları, ilgili meslek kuruluşunun görüşünü alır. Böylece meslek kuruluşları siyasal ve idari yönetimde söz sahibi olarak etki yaratır ve faaliyet yürüttükleri meslek dalındaki mensuplarının hak ve çıkarlarını kamu otoritesi karşısında korumak için lobi faaliyetleri gerçekleştirirler. Çevre, tüketici hakları, sağlık alanlarında olduğu gibi pek çok konuda odalar ve odalar birliği yetkilileri, hükümetlerle temas kurabilirler. Odalar, üyelerinin müşterek ihtiyaçlarını karşılamak, meslekî

---

faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, mensuplarının birbirleri ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere meslekî disiplin, ahlâk ve dayanışmayı korumak ve kanunda yazılı hizmetler ile mevzuatla odalara verilen görevleri yerine getirmektedirler. Meslek odalarının; taşınır ve taşınmaz mal alma, satım işleminde bulunma, inşa, ifraz, tevhit ve rehin bırakma, ödünç para alma, kamulaştırma yapma, sosyal faaliyetleri destekleme, özendirme, bağış ve yardımlarda bulunma, okul ve derslik yapma, burs verme, kanun hükümleri çerçevesinde şirket ve vakıf kurma veya kurulu şirketlere ortak olma ve benzeri hukukî işlemler yapma yetkileri bulunmaktadır (Solak, 2009:26).

Toplumsal alana etkisi bakımından mesleki kuruluşlar, meslek normlarını belirleyerek, mesleği icra edenlerin belirli kurallar ve prensipler çerçevesinde çalışmasını sağlarlar. Bu yönleriyle toplumsal düzenin sağlanmasında da rol oynarlar. Mesleki kuruluşlar, faaliyet sahalarını oluşturan alandaki gelişmeleri takip ederek, üyelerini mesleklerindeki yeni gelişmelere ilişkin olarak bilgilendirir ve böylelikle mesleki uygulamaların standartlarını yükseltirler. Bu uygulama sayesinde bir kuruluşa bağlı olarak icra edilen meslekler belli normlara sahip olurlar. Bu normlar sayesinde hizmet kalitesinde standart yakalanır ve müşteri aleyhine oluşacak uygulamaların da önüne geçilir. Meslek içi denetimler sayesinde kurallara aykırı davranan meslek mensuplarına yaptırım uygulayarak, mesleklerin güvenilirliğini sağlamak da mesleki kuruluşların görevlerindedir.

D. Günümüz Meslek Kuruluşları İle Ahilik Müessesinin Mukayesesi

Meslek kuruluşlarının ana amaçları üyelerin çıkarlarını, onların mesleki faaliyetlerini gözetmektir. Bu anlamda, meslek kuruluşlarının sanayinin ve ticaretin gelişmesi için atacakları her adım, üyelerinin çıkarına olduğu kadar, ülkenin genel çıkarlarına da uygun olmak zorundadır. Devletlerin amaçlarından biri de ülkelerin sanayi ve ticarete gelişmesini bir diğer ifadeyle ekonomik kalkınmışlığı sağlamaktır.

Bu anlamda meslek kuruluşları ile devletlerin amaçları birbiriyle bağdaşmaktadır. Fakat meslek kuruluşlarının yürüttüğü faaliyetleri, kamu yararı ilkesi bağlamında düşünersek, bu fonksiyonlarının çerçevesini devlet politikaları ekseninde tamamlayıcı, düzenleyici kısmen de denetleyici bir minvalde ele almak gerekliliği açığa çıkacaktır. Benzer şekilde, bu faaliyetlerin bir diğer sınırı, meslek kuruluşlarının var oluş esasları doğrultusundaki ihtisas alanlarıdır. Öyleyse günümüz meslek kuruluşlarını ifade ederken, bu kuruluşların, ihtisas alanları ile sınırlı ve kanunlarla çerçevesi çizilmiş kamu kurumu niteliğinde yani devlet politikalarını tamamlayıcı bir yapıda hareket etmekte olan kuruluşlar olduklarını ifade edebiliriz.

Meslek kuruluşlarını, Ahilik teşkilatının toplumsal ve ekonomik ilişkileri düzenlemeye yönelik faaliyetlerini günümüz şartlarında yerine getirmeye çalışan bir kurumlar bütünü olarak düşünebiliriz. Fakat bu kurumların ahiliğin toplum hayatına kattığı tüm fonksiyonları karşılayabildiğini söylemek mümkün değildir (Solak, 2009:27). Bunun ana nedeni, toplumsal ve ekonomik ilişkileri dönüşüme uğratan yapısal değişimlerdir. Çalışmamızın ana sorunsalını oluşturan bu dönüşümü ahilik ile günümüz meslek kuruluşlarının karşılaştırılması üzerinden açıklamak gerekirse, birkaç noktada bu dönüşümü irdeleyebiliriz. İlk olarak ahiliğin fonksiyonlarını yürüttüğü dönemdeki ekonomik ilişkilerin XIX. yüzyıldan itibaren önemli bir yapısal değişim geçirdiğini vurgulamak gerekir. Ahilik dönemindeki sanatsal bir uğraşla özdeşleşen, ihtiyacı karşılayacak nitelikteki üretim ilişkilerinin yerini, günümüzde pazara yönelik, tüketim odaklı bir meta üretim sürecinin alması bu yapısal değişimin özünü teşkil etmektedir. İhtiyaç gidermek maksadı değil tüketimi arttırmak için yeni suni ihtiyaçlar yaratmaya yönelik bir amaç ekseninde kurulan ekonomik ilişkiler, ahiliğin var olduğu dönemden farklı olarak hem üretici hem de tüketici davranışlarını ve topyekûn ekonomik ilişkileri değişime maruz bırakmaktadır. Üretici davranışlarıyla ilgili bir diğer farklılaşma, ahilik döneminde çiraklıktan ustalığa giden süreç ile günümüzde üretim sürecinde faal olma arasındaki aşamaların büyük ölçüde değişmiş olmasıdır. Bu

---

değişimler ekonomik ilişkilerin tarafları olan bireyleri ve onların bir arada yaşadığı toplumlara da etkilemiş, ihtiyaçlar ve beklentiler farklılaşmıştır. Bunun sonucunda da günümüzde bireylerin ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak üzere yapısal olarak ahilikten oldukça farklı kurumsal düzenlemeler ortaya çıkmıştır.

Günümüz meslek kuruluşları, meslek mensubunun beklentilerinin karşılanması ve mesleğin korunması işlevlerini yerine getirebilmesine karşın ahilikte mevcut olan ve günümüzde karşılanamayan faaliyetlerin olduğu açıkça görülmektedir. Bunun içinde en önemlisi, meslek elemanının yetiştirilmesi sürecinin sadece kurumsal tarzda alınması ve özellikle gençlerin etik kurallara göre mesleğe yönelmelerinin tam karşılanamamasıdır. Diğer yandan, ahilik teşkilatının temellerini oluşturan tüketicinin korunması, mesleki eğitimin sağlanması ve dayanışma kültürünün günümüzde mesleki kuruluşlar tarafından tam olarak karşılanmadığı görülmektedir. Bunun yanında, sosyal hukuk devleti kapsamında, başta tüketiciyi koruma kanunu olmak üzere yapılan hukuki düzenlemeler ve Çıracılık Eğitim Merkezi, KOSGEB, İŞKUR, gibi kuruluşlar nezdinde yürütülen mesleki eğitimler bu açığı kapatmaya yönelik olumlu faktörler olarak algılanabilir.

E. Ahiliğin Günümüze Yansımaları

Bu başlık altında XIII. yüzyılda ortaya çıkarak uzun yıllar boyunca ekonomik ve toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi ve denetlenmesinde etkin bir rol oynayan ahiliğin günümüze yönelik etkileri ve günümüzdeki mesleki örgütlenmelere ahilikten intikal eden özelliklerin varlığı irdelenerek zaman içerisinde açığa çıkan ahilikten meslek kuruluşlarına yönelik yapısal dönüşümün kurumsal görünümü tartışılacaktır.

Kırklareli örneği üzerinden ahilik ile meslek kuruluşları arasındaki ilişkiyi tartışan Kurtulmuş'un ortaya koyduğu şekilde meslek oda ve kuruluşlarının kurumsal yapısı ve faaliyet alanına yönelik çerçevesi, ahi teşkilatlanması ile kapsam ve yönetim bakımından benzerlikler taşımaktadır (Kurtulmuş, 2011:46-47). Bu doğrultuda günümüz meslek kuruluşlarının örgütsel ve sektörel yapısı ele alınırken Ahilik ve Ahi

---

zaviyelerinin modern uygulamalara örnek teşkil ettiği söylenebilir. Ahilik üzerine bir başka yerel araştırmada ise Denizli bölgesi günümüz esnafının ahilik ile bağı araştırılmış ve ahiliğe dair bilgilerin esnafın yaşı gençleştikçe azaldığı tespit edilmiştir. Çalışmada Ahiliğin temel eğitim sistemi olan usta-çırak ilişkisinin yok olma noktasında olduğu ortaya konulmuş ve günümüzde ahilik bağlantılı esnaf örgütlenmesi olan Ahi Sinan, Ahilik Kültürünü Araştırma Yayma ve Yardımlaşma Derneği (AHİYAD)'a üye olan çok az esnaf bulunduğu ifade edilmiştir (Keskin ve Marşap, 2011:389-390).

Ahilik teşkilatının toplumsal yaşama empoze ettiği değerler bugün sınırlı ölçülerde de olsa esnafın günlük hayatında yer tutan kimi geleneksel uygulamalar olarak devamlılığını sürdürmektedir. Bu tip süreklilik gösteren geleneksel uygulamalara toplu esnaf yemekleri, eğitimin bir parçası mahiyetini koruyan usta-çırak ilişkisi ve esnaf arasındaki ekonomik dayanışma kültürü örnek olarak verilebilir (Durak ve Yücel, 2010:164). Günümüzde üretim anlayışının kar maksimizasyonu ekseninde bir rekabet ortamı yaratması ve ihtiyaç odaklı üretim esasının karlılık doğrultusunda terk edilmesi temelde üretim ilişkilerinin köklü bir değişime uğraması sonucunu beraberinde getirmektedir. Bu nedenle ahilik ile günümüzdeki mesleki örgütlenmelerin nitelikleri arasında da temel yapısal farklılıklar açığa çıkmaktadır. Özellikle ahiliğin ekonomik ilişkileri aşan toplumsal yapısı ve bu eğilimin tasavvufi ve ahlaki temeli, günümüz üretim ilişkilerinde karşılığını bulması mümkün olmayan geleneksel bir değer olarak görülebilir. Ancak ahilik ile ekonomik ilişkilerde yer edinmiş kalite, güvence, müşteri odaklılık, üretim standardı, tüketicinin haklarının korunması gibi olgular belli dönüşümler geçirmiş olmakla beraber belli ölçüde geçmişle paralellik taşıyarak günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Bu açıdan ahilik teşkilatlanmasında görülen; üretim standardına yönelik uygulamaların günümüzde uluslararası standartlarla güvence altına alınması (ISO), kaliteli üretim anlayışının, toplam kalite yönetimi ile günümüzde de uygulanması, ahi teşkilatlanmasındaki iş bölümünün günümüzdeki meslek örgütlenmelerinin kurumsal yapılanmasına yansımış olması, ahi teşkilatlanmasında

---

sosyal yardımlaşmanın teminini sağlayan orta sandıklara benzer nitelikte günümüzdeki sosyal güvenlik kurumları modelleri ve tüketici haklarını korumaya yönelik mevcut kanun ve düzenlemelerin ahilikte de benzerlerine rastlanması bu teşkilatlanma ile modern mesleki örgütlenmeler arasındaki benzerlik ve devamlılıkları ortaya koyması bakımından anlamlıdır (Kurtulmuş, 2011:46).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ahilik üyelerini, ekonomik üretim ilişkileri bağlamında bir araya getiren bir teşkilat yapısından çok daha fazlasını ifade etmektedir. Ahilik, var olduğu dönemin tarikatlar ekseninde ortaya çıkan toplumsal örgütlenmeleri ile mesleki birlikleri sentezleyen, başta üyeleri olmak üzere topluma yönelik ahlaki gayeler taşıyan, hem ekonomik hem sosyal ilişkileri devletin mevcut yapısı bağlamında düzenleyen iktisadi, sosyal ve kültürel bir kurum niteliği taşır. Dini, kültürel ve ahlaki kaynaklardan beslenen ahilik, kurduğu sentezde kurumsal bir gelenek de yaratmıştır. Taşıdığı bu nitelik ahilik teşkilatını özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısal öğelerinden biri haline getirmiştir.

Ahilik teşkilatı, yalnızca ekonomik ilişkileri ve bu ilişkilerin doğrudan taraflarını ilgilendiren hususları çalışma alanının sınırları olarak belirlememiştir. Toplumun genel refahına yönelik olarak iş yaşantısını ve sosyal yaşamı bir arada tutan ahlaki prensipler doğrultusunda oluşturmayı amaçlamıştır. Bu nedenle ahilik teşkilatı var olduğu dönemde mesleki örgütlenme bağlamının çok ötesinde toplumsal yaşamın derinlerine işleyen fonksiyonlar yürüten bir kurum olarak faaliyetini sürdürmüştür.

Günümüz meslek örgütlenmeleri ise, devlet çatısı altında, yasal olarak tanımlanmış meşru bir zeminde daha çok mesleğe ait düzenleyici faaliyetler yürüten bir teşkilat yapısına sahiptir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, günümüz meslek kuruluşları

---

ahilikten farklı olarak, toplumsal ilişkileri kuran bir nitelikte değil, kurulmuş toplumsal ilişkileri düzenleyen bir faktör olarak görülmektedir. Bu nedenle de günümüz meslek kuruluşları ahiliğe kıyasla faaliyet alanları, yürüttükleri fonksiyonlar, üretim ilişkileri ve toplumsal ilişkiler bakımından daha sınırlandırılmış bir alana karşılık düşer. Bunun sonucu olarak da günümüzde ahilik gibi toplumun genel ihtiyaçlarına ve yaşam biçimlerine yönelik kapsayıcı ve kuşatıcı nitelikte kurumsal yapıların varlıklarını sürdürmelerinin mümkün olmadığını görürüz. Çalışmamızın sınırları bağlamında konuyu daraltırsak günümüz mesleki kuruluşların var olma gayelerini, kısaca ihtisas esasına dayalı olarak mesleğin ve o mesleğin erbabının temsili ve korunması çerçevesinde değerlendirilebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumsal yapılanması bağlamında ifade edilen ahilik teşkilatı ticari ilişkilerin çok ötesinde toplumsal ilişkileri kuşatan ve düzenleyen, günümüze uzanacak ekonomik ve toplumsal gelenekler ile kurumsal yapılanmaların tohumlarını eken bir teşkilatlanmaya dayanır. Bugün Ahiliğin fonksiyonlarını bütünüyle ifa edecek kurumlar bulunmamakta ve bu fonksiyonlar büyük ölçüde yerine getirilememektedir. Ahiliğin toplumsal ilişkilerin belirlenmesinde öncü rol oynadığı İmparatorluk döneminden meslek kuruluşlarının var olduğu günümüze gelen süreçte, toplumsal yapı ve kurumsal düzenlemelerdeki yapısal dönüşüm bu tarihsel süreç üzerinden izlenerek anlamlandırılabilir.

KAYNAKÇA

BAYRAM, M. (1991), **Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu**, Damla Matbaacılık, Konya.

ÇAĞATAY, N. (1981), **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

-
- ÇALIŞKAN Y. ve LÜTFİ, K. (1993), **Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- DEMİRPOLAT, A. ve AKÇA, G. (2004), “Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 15, ss. 355-376.
- DDK. (2009), (Devlet Denetleme Kurulu), <http://www.tccb.gov.tr/ddk/ddk41.pdf>, Erişim Tarihi: 07.04.2014.
- DURAK, İ. ve YÜCEL A. (2010), “Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, 15(2), ss. 151-168. <http://sablon.sdu.edu.tr/fakulteler/iibf/dergi/files/2010-2-8.pdf>, Erişim Tarihi: 28.03.2014.
- EKİNCİ, Y. (1990), **Ahilik ve Meslek Eğitimi**, M.E.B. Yayınları, İstanbul.
- EKİNCİ, Y. (2001), **Ahilik**, Talat Matbaası, İstanbul.
- ERKEN, V. (1998), **Bir Sivil Örgütlenme Modeli AHİLİK**, Seba Yayınları, Ankara.
- GÖLPINARLI, A. (2011), **İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul.
- GÖZÜBÜYÜK, Ş. (1978), **Türkiye'nin Yönetim Yapısı**, S Yayınları, Ankara.
- GÜLLÜLÜ, S. (1992), **Ahi Birlikleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- GÜNDÜZ, A. KAYA, M. AYDEMİR, C. (2012), “Ahilik Teşkilatında ve Günümüzde Tüketicilerin Korunmasına Yönelik Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, 14(2), ss. 37-54. http://www.iibfdergi.aku.edu.tr/pdf/14_2/3.pdf, Erişim Tarihi: 29.03.2014.
- İVGİN, H. (1996), **Ahilerde Ahlâkî Değerler ve Bunların Ticarete Uygulanması**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

-
- KALA, A. (1990), “Fütüvvet ve Ahiliğin Doğuşu”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**.
- KALA, A. (2003), “Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 1(1), ss. 245-266.
- KESKİN, N. ve MARŞAP, A. (2011), “Ahiliğin Dünü ve Bugünü Denizli Örneği”, **International Online Journal of Sciences**, 3(1), ss.370-394.
- KÖPRÜLÜ, F. (1981), **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, D.İ.B. Yayınları, Ankara.
- KURTULMUŞ, Z. (2011), **Ahilik**, “Ahilik ve Günümüze Yansımaları”, Kırklareli Üniversitesi Yayınları, Kırklareli.
<http://www.kirklareli.edu.tr/download/files/43937742/03-zekeriya-kurtulmus.pdf>, Erişim Tarihi: 17.03.2014.
- ÖNCÜ, A. (1983), “Cumhuriyet Döneminde Odalar”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 6. İletişim Yayınları, İstanbul, ss.1566-1576
- ÖZER, A. (1994), **Türkiye'de Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları**, Tügaid Yayınları, Ankara.
- ÖZERKMEN, N. (2004), “Ahiliğin Tarihsel – Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları – Sosyolojik Yaklaşım”, **Ankara Üniversitesi DTCE Dergisi**, (44), ss. 57-78. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/916/11414.pdf>, Erişim Tarihi: 03.04.2014.
- ÖZTÜRK, N. (2002), “Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal**

-
- Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (7), ss. 43-56.
<http://www.utesav.org.tr/kutuphane/ahilik.pdf>, Erişim Tarihi:14.03.2014.
- PARLAK, B. ve SOBACI, Z. (2005), **Kuram ve Uygulamalarda Kamu Yönetimi Ulusal ve Global Perspektifler**, Alfa-Aktüel Yayınları, İstanbul.
- SOLAK, F. (2009), **Ahilik: Kuruluşu, İlkeleri ve Fonksiyonları**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul. <http://dosya.marmara.edu.tr/ikf/ikt/kitaplar/solak-ahilik.pdf>, Erişim Tarihi:27.03.2014.
- TABAKOĞLU, A. (2012), **Türkiye İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TEKİN, M. (2004), “Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ahilik ve Toplumsal Dinamikleri”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (21), ss. 219-235.
- TESK. (2014), (Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu), <http://www.tesk.org.tr/tr/hakkinda/amaci.php>, Erişim Tarihi: 08.04.2014.
- TEZCAN, M. (1991), “Ahilikte Gençlik ve Eğitimi”, **Milli Kültür Dergisi**, (89).
- TOBB. (2014), (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), <http://www.tobb.org.tr/Sayfalar/AmaciveYapisi.php>, Erişim Tarihi: 08.04.2014.
- YALKIN, S. (2001), **Esnaf-Sanatkar Kesimin Tarihinde Ahiliğin Önemi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- YAMAN, A. (1974), “Osmanlı Toplumunda Ticaret ve Zanaatın Organizasyonu”, **İlim, Kültür ve Sanatta Gerçek Dergisi**.
- YAYLA, A. ve ŞAHİN, B. (2013), **Türkiye’de Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları, Sivil Toplum ve Demokrasi**, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara.

BÖLGESEL KALKINMADA GİRİŞİMCİLİĞİN VE TEKNOLOJİNİN YERİ: TR83 BÖLGE ANALİZİ¹

Mürşit RECEPOĞLU²
Kadir Caner DOĞAN³

ÖZET

Gelişmekte olan ülkeler, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için bölgesel düzeyde kalkınmaya öncelik tanımaktadırlar. Bölgesel düzeyde kalkınmanın gerçekleşmesinde ise girişimciliğin ve teknolojinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Teknolojik gelişmenin ve kalkınmanın gerçekleşmesi için girişimcilik ruhunun yaygınlaşması gerekmektedir. Girişimciliğin eksik kaldığı bölgelerde hem teknolojik gelişmenin hem de sanayileşmenin dolayısıyla da ekonomik kalkınmanın gerçekleşmediği görülmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'nin istatistikî bölge sınıflamasında 2. düzey bölgeler arasında bulunan TR83 bölgesinin girişimcilik ve teknolojik yönlü analizi yapılacaktır. Diğer taraftan, girişimciliğin bölgenin kalkınmasına ve bölgedeki teknolojik ilerlemeye olan etkileri incelenecektir. Bu çalışmada yöntem olarak, TR83 Bölgesi'ne ilişkin birincil kaynak ve raporlardan elde edilen verilerden yararlanılmıştır. TR83 Bölgesi'nin girişimcilik, kalkınma ve inovasyon açısından ne düzeyde olduğu konusunda yapılan analiz, Türkiye geneli ile karşılaştırmalı olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada sonuç olarak, bölgede girişimcilik faaliyetlerinin ve teknolojik unsurların eksikliğinin bölgenin kalkınmasını olumsuz yönde etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bölge, Kalkınma, Girişimcilik, Teknoloji, TR83.

¹ Bu makale, 2013 yılında Kazakistan'da gerçekleştirilen V. Uluslararası Girişimcilik Kongresi'nde aynen sunulmuş olan bildiri tam metnidir.

² Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, mursit_recepoglu@hotmail.com.

³ Arş. Gör. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kadicancerdogan@gumushane.edu.tr.

**THE IMPORTANT OF ENTERPRENEOURSHIP AND TECHNOLOGY IN REGIONAL
DEVELOPMENT: REGIONAL ANALYSIS FOR TR 83**

ABSTRACT

Developing countries, recognize the priority for development at the regional level to achieve economic development. Entrepreneurship and technology has an important role for realization of development at the regional level. The spirit of entrepreneurship must spread to technological development and the realization development. Industrialization and technological development, as well as economic development were not observed in areas where entrepreneurship is missing. In this study, entrepreneurship and technological way of TR83 which is Turkey's statistical area classification second level of regions will be analyzed. On the other hand, examined the effects of entrepreneurship in the area of technological progress and the development of the region. In this study, TR83 primary source region and reports related to the data obtained were used. TR83 Region's entrepreneurship, development and innovation in terms of what level the analysis that was carried out in comparison with across Turkey. As a result of in this study, entrepreneurial activity in the region and the lack of technological elements of the region's development was influenced negatively.

Keywords: Region, Development, Entrepreneurship, Technology, TR83.

GİRİŞ

Bölgesel kalkınma anlayışının fikir ve ideolojilerinin meydana gelmesinde temel kuruluşlardan biri, bölgesel kalkınma ajanslarıdır (Doğan, 2011: 59). Bu ajanslar, belirli bir bölgede örgütlenmiş ve bölgenin sosyal, kültürel ve siyasal yönlerden gelişmesi için çabalamaktadırlar. Bölgesel kalkınma ajansları, hedef bölge için sözü edilen yönlerin gerçekleştirilmesinde yerel düzeydeki devlet kuruluşları ve sivil toplum örgütleriyle eşgüdüm içerisinde çalışmaktadırlar. Ayrıca, bölgenin kalkınması için yeni iş potansiyellerini ve dolayısıyla bölgesel istihdamı artırmayı amaçlamaktadır (SERKA, 2013: 4). Bu doğrultuda, bölgesel kalkınma ajanslarının girişimcilik faaliyetleri üzerinde çalışmalar yaptıkları da söylenebilmektedir. Bu ajanslar, teknolojik gelişme, araştırma geliştirme (ar-ge), inovasyon, girişimcilik gibi olanaklarla bölgenin çekiciliğinin artırılması için projeler geliştirmekte, sermayeyi bu bölgelerde toplamaya çalışmakta ve bunun için de yatırımlar yapmaktadırlar (OKA, 2012a: 49; DOKA, 2011: 242). Bu doğrultuda konunun önemine binaen girişimcilik, kalkınma ve teknoloji-inovasyon ilişkisinin birbirini ve bölgesel düzeyde kalkınmayı ne yönde etkilediği konusunda bir çok bilimsel araştırma yapılmıştır. Bunlar içerisinden; Stel, Carree ve Thurik (2004), yapmış oldukları çalışmalarında, girişimciliğin ekonomik kalkınma üzerinde şu faktörlere dayalı olarak etkide bulunacağını belirtmişlerdir (Çokgezen, 2012: 17-18):

- Girişimciler, yeni ürün ve fırsatlarla piyasaya girmektedirler. Bu şekilde de bölgenin potansiyelini çeşitlendirmektedirler.
- Girişimciler, rekabet avantajı sayesinde bölgenin etkinliğini ve verimliliğini arttırmaktadırlar.
- Girişimciler, yeni ürünlerin piyasaya sürülmesi ile tüketicinin taleplerinin hangi yönde olacağına dair izlenim oluşturabilmektedirler. Bu şekilde arz-talep ve ürün-piyasa etkileşimi de düzene sokulmaktadır.
- Girişimciler, gelirleri ve bu gelirleri elde etmek için harcadıkları çaba sayesinde, ne durumda olduklarını analiz edebilmektedirler ve böylece daha uzun ve etkin çalışabilmektedirler.

Paksoy ve Aydoğdu (2010) yaptıkları çalışmalarında bölgesel kalkınmada girişimciliğin rolünü GAP Bölgesi Girişimci Destekleme Merkezleri (GAP-GİDEM) örnekleri üzerinden

incelemişler ve girişimcilik faaliyetlerinin ve yerel dinamiklerin bölgesel kalkınmada önemli bir yeri olduğu sonucuna varmışlardır.

Kinay (2006), girişimcilik, kalkınma ve rekabet ilişkisini Kütahya ilindeki Kobiler'in girişimcilik profili üzerine araştırmıştır. Yapmış olduğu çalışmada, girişimciliğin kalkınma ve rekabet üzerinde etkisi olduğunu tespit etmiştir. Araştırmış olduğu örnekleme ise, girişimciliğin öneminin farkına varıldığı ancak eğitim yetersizliğinin mevcut olduğu sonucuna varmıştır.

Acs, Desai ve Hessels (2008) yapmış oldukları çalışmalarında girişimcilik, ekonomik kalkınma ve kurumlar arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmalarında kurumsal düzenlemelerin girişimcilik faaliyetlerini etkileyebileceğini tespit etmişlerdir. Kurumsal düzenlemelerin (eğitim ve sosyal güvenlik açısından vb.) girişimciliği etkileyeceği sonucuna varmışlardır. Bu durumun da kalkınmayı etkilediğini tespit etmişlerdir.

Bu çalışmada, bölgesel kalkınma ajanslarının sözü edilen girişimcilik ve teknolojik gelişme faaliyetlerine bağlı olarak Türkiye'de istatistiki bölge sınıflamasında 2. düzey bölgeler arasında bulunan TR83 bölgesinin girişimcilik ve teknolojik yönlü analizi yapılmıştır. Ayrıca, girişimcilik unsurunun bölgenin kalkınmasına ve bölgedeki teknolojik ilerlemeye olan etkileri incelenmiştir. Bu çerçevede çalışmanın birinci bölümünde bölgesel kalkınma ajanslarının tanım ve özelliklerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde, girişimcilik ve kalkınma arasında ilişki kurulmuş ve bu konuda kavramsal açıklamalar yapılmıştır. Üçüncü bölümde teknoloji-inovasyon ve kalkınma arasında ilişki kurulmuş ve kavramsal açıklamalara yer verilmiştir. Dördüncü bölümde TR83 Bölgesi'ndeki girişimcilik faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Beşinci bölümde TR83 Bölgesi'nde inovasyon ve teknolojik faaliyetler açıklanmış ve analiz edilmiştir.

I. BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI

Bölgesel kalkınma anlayışı, belirli bir bölgede yatırım düzeyinin artırılmasını ve bölgeye yatırımların çekilmesini, bunun sonucu olarak da bölge ekonomisinin artırılması amacıyla taşımaktadır (İncekara ve Savrul, 2011: 405). Bölgesel kalkınma ve kalkınmaya yönelik politikalar ülkeden ülkeye ve dolayısıyla az gelişmiş bölgelerden çok gelişmiş bölgelere farklılıklar gösterse de, esas itibarıyla uygun sanayi koşullarının yaratılması, bölgenin düzenli

---

ve sağlıklı bir biçimde büyümesinin teşvik edilmesi, kalkınmanın bölgesel düzeyden başlayarak ülke genelinde yayılması, bölgesel ekonomilerin entegrasyonu ve kalkınma sonrasında elde edilen gelirin az gelişmiş bölgelere transferi gibi amaçlar taşımaktadır (Bilgin, 2002: 315-316). Bu bağlamda, bölgesel kalkınma anlayışının, kaynak dağılımında etkinliğin gerçekleştirilmesi ve gelir dağılımında sosyal adaletin sağlanmasına yönelik olduğu söylenebilmektedir (Memiş vd., 2013: 139).

Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA), bölgesel-yerel düzeyde faaliyette bulunan yarı özerk kuruluşlar olarak tanımlanabilmektedirler (Dura, 2006: 28). BKA, esas itibariyle faaliyette bulunmuş oldukları bölgenin kalkınabilmesi için mevcut potansiyeli harekete geçiren, bunun için de projeler oluşturan ve bölgede yerel yönetim örgütleri ve sivil toplum kuruluşlarıyla eşgüdüm içerisinde faaliyette bulunan kuruluşlardır. Bu bağlamda BKA, yeni bölgecilik anlayışına dayalı olarak, bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi için kurulmuş olan kuruluşlardır (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2006: 8). Anlaşıldığı üzere BKA, kuruldukları bölgenin başta ekonomik göstergeler olmak üzere, sosyal ve kültürel göstergelerini artırmaya yönelik olarak kurulmuş, karar ve politikalarının farklı aktörlerin katılımıyla belirlendiği, çok aktörlü bir kuruluş özelliği taşımaktadırlar.

II. GİRİŞİMCİLİK VE KALKINMA

Kalkınma, bir ülkede veya bölgede ekonomik göstergelerin iyiye gitmesi, sosyal ve kültürel alanlarda görülen iyileşmeler anlamına gelmektedir. Kalkınma, bir ulusun planlamış olduğu öngörüler doğrultusunda ekonomik büyümesini gerçekleştirebilmek için ulusal ekonomi üzerinde bütüncül düzeyde düzenlemeler yapması faaliyetleridir. Bu bağlamda, kalkınma bir devlette ekonomik, toplumsal ve siyasal alana ilişkin olarak istenilen düzeyde yapılan her türlü düzenleme, gelişme ve değişimler bütünüdür (Ekodialog, 2013). Nitekim Şenses'e göre kalkınma; *“kendi kendine sürdürülebilir büyüme, üretim biçiminde yapısal değişim, teknolojik yenilik, sosyal, siyasal ve kurumsal yenileşme ve insanların yaşam koşullarında yaygın iyileşme”* şeklinde tanımlanmaktadır (Özyakışır, 2011: 49).

Türkçede girişimci kavramına İngilizcede “entrepreneur” kelimesi karşılık gelirken, Fransızcada bir şey yapmak ve üstlenmek anlamına gelen “entreprendre” kelimesi karşılık

---

olarak gelmektedir (Yatmaz, 2012: 12). Girişimci, bir işin yenilik içerdiğini anlayarak ve yeni bir iş fikri ile harekette bulunan, sonrasında kaynakları bir araya getiren ve riski üstüne alarak mal ve hizmet üreten kişilere denilmektedir (Gözek ve Akbay, 2012: 46). Bu faaliyet veya eylemlerin toplanmış olduğu sistematik ve araçsal bütüne de girişimcilik denilmektedir. Girişimcilik ile ilgili olarak dünyada söz sahibi olan “Küresel Girişimcilik Monitörü (Global Entrepreneurship Monitor, GEM)” girişimciliği; “bir kişi, bir takım ya da mevcut bir iş tarafından, tek başına, yeni bir iş kurarak ya da mevcut bir işi genişleterek yeni bir girişim oluşturma teşebbüsü” olarak tanımlamaktadır (Şahbaz vd., 2013: 19). Bu bağlamda, yenilik getirebilme, fırsatlardan haberdar olma ve onlardan yararlanma, fırsatları ticari bakımdan uygulanabilir duruma getirme olarak tanımlanan (Paksoy ve Aydoğdu, 2010: 119) girişimcilik, ileri görüşlülüğü, yaratıcı ruhu ve değişimi içerisinde barındıran dinamik bir süreçler topluluğu olarak da ifade edilebilmektedir (Yalçıntaş, 2010: 95).

Kalkınma, yaşanan tecrübelerle dayalı bir biçimde genel olarak, “yerelin yaşam kalitesini bir üst seviyeye çıkartma çabası” şeklinde ifade edilmektedir. Buna dayalı bir biçimde, kalkınma, yerelin kaynaklarının verimli ve ussal değerlere dayalı olarak ortaya çıkarılması bağlamında büyük önem taşımaktadır. Girişimcilik de kalkınmanın motoru olarak değerlendirilmektedir (Sayın, 2006: 347). Nitekim bir ülkenin kaynaklarından maksimum düzeyde yararlanabilmek için o ülkenin bölgesel kaynaklarının harekete geçirilmesi ve bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda düşünüldüğünde bir ülkede, bir bölgenin kalkınmasının sağlanmasında destek faaliyetlerinin (teşvik, kredi gibi) yanı sıra, bölgenin kendi dinamiklerinin de harekete geçirilmesi zorunludur. Bu faaliyetleri gerçekleştirecek olan temel faktörlerden biri de girişimciliktir (Eren vd., 2012: 369). Bu çerçevede özellikle 1990’lı yıllardan sonra bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte girişimcilerin yatırım ve istihdamın artırılmasına yönelik olarak gerçekleştirmiş oldukları büyük katkıları sayesinde yerel ekonomik kalkınmaya hizmet ettikleri görülmektedir (Sayın, 2006: 347).

Girişimcilik bir bölgedeki ekonomik kalkınmayı veya gelişmeyi aşağıdaki yollarla etkileyebilmektedir (Çokgezen, 2012: 18):

- Bölgede yeni firmaların kurulması ve bulunan firmaların büyütülmesinde gerçekleştirilmiş olan yatırımlar yeni işler ortaya çıkarmaktadır. Bunun sonucunda çarpan etkisiyle yaratılan gelir, farklı alanlara da yayılabilmektedir.
- Bölgede yeni firmaların kurulması neticesinde, devlet vergi gelirlerini artırmaktadır ve sonuçta devlet hizmetleri artış göstermektedir.
- Bölgede yeni firmaların ortaya çıkması, başta perakendecilik hizmeti olmak üzere yerel hizmet arzını artırmaktadır. Bu durum ise bölgenin cazibe kaynağı olmasını ve yeni firmaların bölgeye dâhil olmasını sağlamaktadır.
- Bölgede yeni firmaların artması, insanların motivasyon kaynağı olmaktadır. Bu insanlar içerisinde herhangi birisinin girişim faaliyeti içerisinde bulunması, diğer insanları da girişimcilikte bulunma konusunda teşvik etmektedir.

III. TEKNOLOJİ-İNOVASYON VE KALKINMA

Latince bir kelime olan “innovatus” a dayanan “inovasyon” kavramı, sözlük anlamı ile toplumsal, kültürel, ekonomik ve idari alanlarda yeni yöntem ve tekniklerin geliştirilerek kullanılması biçiminde tanımlanabilmektedir (Yavuz vd., 2009: 67). Bu bağlamda, ekonomik ve toplumsal değerlerin geliştirilebilmesi için ürünlerin, hizmetlerin ve işlerin gerçekleştirme metotlarında meydana gelen değişiklikler ve yenilikler inovasyonu oluşturmaktadır. İnovasyon, en geniş anlamıyla bilgi dayalı olarak yeni gelişmelerin ekonomik ve toplumsal faydaya yararlı olacak biçimde uyarlanmasıdır. Teknik, sosyal ve ekonomik süreçlere dayalı olan inovasyon, değişime ihtiyacı, yeniliğe pozitif bakma ve girişimcilik ruhuyla özdeşleşen bir kültürel çabanın eseridir (Elçi, 2009: 62).

İnovasyon, yeni bir ürünün geliştirilmesi ile yeni hizmet ve üretim alanları oluşturulması ve sonrasında da bu faaliyetlerden ticari bir gelir elde edilmesi sürecidir (Erkek, 2011: 7). Başka bir deyişle inovasyon, yeni fikirlere dayalı olarak ticari hizmetlerin oluşturulmasıdır. Bu bağlamda inovasyon, hayal gücü ile fikir üretilmesi, sonrasında da üretilen fikirlerin yeni alanlarda kullanılmasıdır. İnovasyon, geleceğe ilişkin öngörülere bağlı olmaktadır

---

ve girişimcilikle de büyük bir ilişki içerisinde (Yalçıntaş, 2010: 96). Dolayısıyla inovasyon, yaratıcı bir fikir karşısında katma değeri yüksek bir ürün elde edilmesi ve sonrasında da bu ürünün pazarlanabilmesidir (Gökçe, 2013: 1).

İnovasyon, teknolojik alanda çok büyük etkiye sahiptir (Bal, 2013). Nitekim teknolojiye dayalı olan inovasyon, iktisadi kalkınmanın sağlanabilmesi için temel bir güç arz etmektedir. İnovasyon, iktisadi kalkınmaya fiziksel sermayenin etkinliğinin artırılması, işgücü potansiyelinin geliştirilmesi, beşeri sermayenin kapasitesinin artırılması gibi büyük yararlar sağlamaktadır. Ayrıca inovasyon, girişimcilerin gerçekleştirmiş oldukları faaliyetlerinin verimliliklerinin artırılmasına da yardımcı olmaktadır. Bunlara ek olarak inovasyon sayesinde gelişmiş ülkelerdeki teknoloji gelişmekte olan ülkelere transfer edilebilmektedir (Ünlükaplan, 2009: 238). Bu bağlamda günümüzde rekabete dayalı olan küresel ekonomide ar-ge faaliyetleri ve inovasyon, zor şartlar karşısında dayanıklı olabilmenin tek çözüm yolu olmaktadır (MÜSİAD, 2012: 33). Bu bağlamda teknolojiden de faydalanarak inovasyondan elde edilen verim ve etkililik artmaktadır.

Girişimciliğin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini araştıran ilk çalışmalar, 20. yüzyılın başında “Avusturya İktisat Okulu” tarafından yapılmıştır. Bu okul altında faaliyette bulunan Joseph Schumpeter, girişimciliğin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi araştırmıştır. Schumpeter, bu etkinin ortaya çıkarılmasında girişimcilerin yenilikleri uyarlayabilme yetenekleri üzerinde durmuştur. Yenilikçilik (inovasyon), yeni ürünlere dayalı olarak piyasanın çeşitlendirilmesi, yeni üretim tekniklerine bağlı olarak üretimin gerçekleştirilmesi, yeni hammadde ve mamullerin bulunması ve piyasanın yeniden yapılandırılması (tekelleşme veya bir kartelin bozulması) gibi yollarla sağlanabilmektedir (Çokgezen, 2012: 17). Schumpeter’e göre girişimci, iktisadi kalkınmaya yön veren temel aktördür (Bülbul, 2010: 17). Literatürde inovasyon kavramının özdeşleşmiş olduğu (Işık ve Kılınç, 2011: 14) Schumpeter’e göre inovasyon; “*girişimciye kar getiren ve teknolojik ilerlemeler sonucu ortaya çıkan her şey*” olarak ifade edilmektedir (Yavuz vd., 2009: 67). Nitekim Schumpeter, özel sektörün ulaştığı kar düzeyinin kaynağının başarılı bir inovasyon ile meydana geldiğini ve inovasyonun iktisadi büyümeyi ve kalkınmayı oluşturacağını ileri sürmüştür. Bu görüşleri ile Schumpeter, inovasyon ve girişimci arasında ilişki kuran ilk iktisat düşünürü olmuştur. Diğer yandan,

---

Schumpeter, rekabetçiliğin temelinde inovasyon olduğunu da belirtmiştir (Ünlükaplan, 2009: 238).

Drucker (2002)'e göre de inovasyon, girişimciliğe bağlı bir faaliyettir, dolayısıyla girişimcinin yeni kaynaklar oluşturarak mevcut kaynaklardan en iyi bir biçimde yararlanması ve refah sağlamasını ifade etmektedir (Işık ve Kılınç, 2011: 14).

Fischer (2001)'in ifade ettiği biçimiyle inovasyon; yeni düşünme tarzları, bunlara bağlı olarak yeni şeyler üretmenin metotlarını bulma, üretilen şeyleri insanı ilgilendiren ekonomik ve sosyal eylemlerde ve davranış tarzlarında kullanma, uyarılma çabalarıdır (Yavuz vd., 2009: 68).

Diğer yandan, uluslararası kabul gören ve birçok atıf alan çalışma olan (Elçi, 2009: 62), OECD ve Avrupa Komisyonu'nun ortak yayını Oslo Kılavuzu'nda inovasyon, “yeni veya önemli ölçüde değiştirilmiş ürün (mal ya da hizmet) veya sürecin; yeni bir pazarlama yönteminin; ya da iş uygulamalarında, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni bir organizasyonel yöntemin uygulanmasıdır” biçiminde tanımlanmıştır (Işık ve Kılınç, 2011: 14).

Anlaşıldığı gibi inovasyon, yeni fikirlere ve ürünlere dayalı olarak mevcut potansiyel üzerinde ilerlemeler sağlama girişimidir. Diğer yandan, teknoloji ve ar-ge faaliyetleri ile de bütünleşen inovasyon, girişimcilerin sektörel anlamda yeni fırsatlar ve olanaklar dâhilinde bir bölgenin gelişmesine katkı yapmasını sağlamaktadır. Nitekim çeşitli teorisyenlerin de belirttiği gibi inovasyon, büyük ölçüde girişimcilikle ilişkili bir kavramdır. Dolayısıyla inovasyon kültürünü kazanmış girişimciler sayesinde bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden gelişmesi önemli bir olanak oluşturmaktadır.

IV. TR83 BÖLGESİNDE GİRİŞİMCİLİK FAALİYETLERİ

A. TR83 Bölgesinin Genel Özellikleri

TR83 Bölgesi, Türkiye'nin Düzey 2 bölge sınıflamasında bulunan 26 bölgeden biri olmakla beraber, bölge Amasya, Çorum, Samsun ve Tokat illerinden oluşmaktadır. Bölge illerinin sosyo-ekonomik yapısına bakıldığında; 2011 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nin hazırlamış olduğu “İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması” adlı

raporda sosyo-ekonomik sıralamaya göre Samsun 33. sırada, Amasya 37. sırada, Çorum 50. sırada ve Tokat 57. sırada yer almaktadır (DPT, 2011).

Bölgenin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) değerleri güncel olarak bulunmadığından TÜİK'in 2010 yılında yayınlamış olduğu ve 2004-2008 dönemini kapsayan Gayri Safi Katma Değer (GSKD) verileri bölgenin ekonomik durumunun analizi açısından yardımcı olacaktır.

Tablo 1. Cari Fiyatlarla Bölgesel Gayri Safi Katma Değer (1000 TL)

		2004	2005	2006	2007	2008
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	13.927.568	16.033.008	18.668.697	20.530.783	24.141.055

Kaynak: TÜİK, 2012.

Tablo 1'e göre GSKD rakamlarına göre TR83 bölgesinin GSKD'i 2004-2008 döneminde sürekli artmıştır. GSKD bakımından bu dönemde TR83 bölgesi 26 olan düzey 2 bölgeleri arasında 10. sırada yer almıştır.

Tablo 2. Kişi Başına Gayri Safi Katma Değer (TL)

	2004	2005	2006	2007	2008
TÜRKİYE	7307	8338	9632	10744	12020
TR 83	5083	5854	6823	7514	8855

Kaynak: TÜİK, 2012.

Tablo 2'ye göre kişi başına GSKD'de ise TR83 bölgesi Türkiye ortalamasının altındadır. 2004-2008 döneminde kişi başına GSKD hem Türkiye'de hem TR83 bölgesinde artış göstermesine karşın TR83 bölgesi bu dönemde kişi başına GSKD olarak Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

Ayrıca GSKD içerisinde tarım sektörünün payı, 2004 yılında %22,7 iken 2008 yılına gelindiğinde bu pay %18,6'ya gerilemiştir. Ancak, her ne kadar tarım sektörünün payında böyle bir gerileme olsa da bölgenin tarım sektörü payı Türkiye ekonomisinin tarım sektörü payından oldukça yüksektir (OKA, 2012b: 25).

Tablo 3. Türkiye ve TR83 Bölgesindeki Gayri Safi Katma Değerin Sektörlere Göre Payları (%)

	TARIM		SANAYİ		HİZMETLER	
	TR83	TÜRKİYE	TR83	TÜRKİYE	TR83	TÜRKİYE
2004	22,7	10,7	19,7	28	57,6	61,3
2005	21,9	10,6	20,4	28	57,6	61,3
2006	19,2	9,4	21,9	28,2	59	62,4
2007	16,9	8,5	23,2	27,8	59,9	63,7
2008	18,6	8,5	21,6	27,2	59,8	64,3

Kaynak: TÜİK, 2012.

Tablo 3 incelendiğinde gerçekten de TR83 bölgesinde tarım sektörünün gayri safi katma değer içerisindeki payı azalış göstermiş ancak 2008 yılında halen Türkiye ortalamasının çok üstünde yer almaktadır. Sanayi ve hizmetler sektörü açısından ise TR83 bölgesi 2004-2008 döneminde artış gösterse de bu sektörler açısından da Türkiye ortalamasının altında yer almaktadır.

Sonuç olarak TR83 Bölgesi'nin genel özelliklerine bakıldığında sanayileşme yönünde adımlar atılsa da sanayileşme Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Bölgede tarım sektörü azalış gösterse de bölgenin tarım kesiminin etkisi altında olduğu gözükmemektedir.

B. TR83 Bölgesi ve Girişimcilik Faaliyetleri

Türkiye'de cumhuriyetin kuruluşundan sonra iktisadi gelişme devlet tarafından gerçekleştirilirken özel teşebbüs teşvik edilerek girişimciliği yaygınlaştırıcı politikalar uygulanmaya çalışılmış, özellikle 1950-1980 yılları arasında özel sektörün gelişmesi yönünde çabalar hız kazanmıştır. 1980 sonrası ihracata yönelik büyüme politikalarının benimsenmesi ile birlikte kamunun önemi azalmış ve özel sektöre daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla artık hem dünyada hem Türkiye'de girişimciliğin önemi giderek artmaya başlamıştır (OKA, 2011: 4). Şimdilerde hem girişimciliğin hem yenilik ve teknoloji politikalarının ülkenin kalkınmasında önemli bir yer edindiğini görmekteyiz.

Bölgesel kalkınma açısından ise girişimciliğin daha ayrı bir yeri bulunmaktadır. Zira bölgelerin kalkınması için sadece devlet destek ve teşvikleri yeterli olmamaktadır. Bölgenin kendi dinamikleri harekete geçerek girişimcilik ruhunun yaygınlaştırması gerekmektedir. Bu doğrultuda TR83 bölgesinin girişimcilik açısından değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Girişimcilik açısından bölgede açılan ve kapanan firma sayıları, bölgenin girişimcilik bağlamında nerede olduğu hakkında fikir sahibi olunmasında yardımcı olacaktır.

Tablo 4. Türkiye ve TR83 Bölgesi Açılan ve Kapanan Firma Sayıları

		TR83	TÜRKİYE	TR83/TR %
2007	Açılan	1760	103872	1,69
	Kapanan	710	33475	2,12
2008	Açılan	1710	96904	1,76
	Kapanan	1995	50073	3,98
2009	Açılan	1585	88790	1,79
	Kapanan	834	44560	1,87
2010	Açılan	1854	102906	1,80
	Kapanan	1032	43362	2,38
2011	Açılan	2335	114872	2,03
	Kapanan	969	56121	1,73

Kaynak: TOBB, 2012.

Tablo 4'te bölgede açılan ve kapanan firma sayılarına bakıldığında kapanan firma sayısının açılan firma sayısından fazla olduğu tek yıl 2008 yılıdır. Bu yılda 2008 küresel ekonomik krizinin etkisini görmek mümkündür. 2007-2011 döneminde 2008 yılı hariç açılan firma sayılarının kapanan firma sayılarından fazla olduğu görülmektedir. Ancak bölgedeki açılan firma sayıları Türkiye'ye oranla çok düşük düzeylerde kalmaktadır. Bölgede açılan firma sayılarının Türkiye'de açılan firma sayılarına oranı bu dönemde genel olarak %1-2 arası düzeyde seyretmektedir. Bu oran, sadece 2011 yılında %2'nin üstüne çıkmıştır. Ancak bölgede kapanan firma sayılarının Türkiye'de kapanan firma sayılarına oranı genel olarak %2'nin üstünde bir orandadır, sadece 2009 ve 2011 yıllarında %2'nin altında bir oranda seyretmiştir.

Sektörler açısından girişim sayısına bakıldığında, sanayi sektöründeki girişim sayıları da bölgenin girişimcilik açısından ne düzeyde olduğunu göstermede yardımcı olacaktır. Sanayi alt sektörleri açısından girişim sayıları tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Sanayi Alt Sektörleri Açısından Girişim Sayısı

	Madencilik		İmalat Sanayi		Elektrik, Gaz, Su	
	2009	2011	2009	2011	2009	2011
Amasya	25	20	1100	1205	15	5
Çorum	36	6	2536	2506	12	8
Samsun	43	40	5304	5111	6	8
Tokat	29	6	2169	2255	9	7
TR83	133	122	11205	11077	42	28

Kaynak: TÜİK, 2012.

Tablo 5’te sanayi alt sektörleri açısından girişim sayılarına bakıldığında, yapılan girişimlerin imalat sanayinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak 2009 yılından 2011 yılına gelindiğinde 11205 olan imalat sanayi girişim sayısı 11077’ye gerilemiştir. Madencilikteki girişim sayısı 2009 yılında 133 iken 2011 yılında 122’ye gerilemiştir. Elektrik, gaz ve sudaki girişim sayısı da 2009 yılında 42 iken 2011 yılında 28’e gerilemiştir.

C. TR83 Bölgesinde Girişimcilik Destekleri

Girişim ruhunun ayakta kalabilmesi ve uygulanabilmesi için hem devlet hem de sivil toplum kuruluşları tarafından desteklenmeleri gerekmektedir. Bu destekler tablo 6’da sıralanmıştır (OKA, 2011: 8).

Tablo 6. Girişimcilik Destekleri

1-KOSGEB DESTEKLERİ
a-Girişimcilik Destek Programı
b-Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi
c-Yeni Girişimci Desteği
d-İş Geliştirme Merkezi (İŞGEM) Desteği
2-AR-GE İNOVASYON ve ENDÜSTRİYEL DESTEK PROGRAMI
3-İŞ KUR DESTEKLERİ
4-TÜBİTAK DESTEKLERİ
5-AB REKABET EDEBİLİRLİK VE YENİLİK ÇERÇEVE PROGRAMI
6-TURSEFF KREDİSİ (Türkiye Sürdürülebilirlik Enerji Finansman Kredisi)
7-MİKRO KREDİ
8-BİLİM SANAYİ VE TİCARET BAKANLIĞI DESTEKLERİ
9-GİRİŞİM SERMAYESİ

Kaynak: OKA, 2011.

Türkiye’de girişimcilik ruhunun sürdürülmesi amacıyla gerçekleştirilen bu desteklerin TR83 bölgesinde de yararlanması durumunda bölgede girişimcilik adına olumlu bir gelişme olacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda TR83 bölge planında bölgede girişimciliğin geliştirilmesi amacıyla üç proje hazırlanmıştır. Bunlar aşağıda açıklanmıştır (OKA, 2011: 34):

- Kamu, özel kesim ve STK işbirliği ile bölgenin kentlerinde yetişkin bireyler ve özellikle kadınlar için girişimcilik/iş kurma eğitimi verilmesi,
- Girişimcilik eğitiminin etkin ve yaygın olarak sağlanması,

- Birinci derecede yığılma merkezlerinde sosyal riski azaltma projesinden yararlanarak küçük girişimciliği geliştirmek için, mikro kredi programları konusunda bilgilendirmeye yönelik tanıtım çalışmaları yapılması.

Planda yer alan “*Girişimcilik Eğitiminin Etkin ve Yaygın Olarak Sağlanması*” projesi girişimciliğin geliştirilmesi amacıyla bölge planında ayrı bir öneme sahiptir. Bu projenin kamu ve özel kesimin ortaklaşa desteği ile sürdürülmesi hedeflenmektedir. Bu doğrultuda kamu kesimi projeyi kısa, orta ve uzun dönemde toplam 5 milyon TL ile özel kesim uzun dönemde 1 milyon TL ile destekleyecektir. Projenin toplam bütçesi 2006-2023 döneminde 5 milyon TL’yi bulacaktır (bknz. Tablo 7).

Tablo 7. Proje Bütçesinin Kurumsal Yapısı ve Dönemlere Göre Dağılımı (2005 Yılı Fiyatları ile Milyon TL)

	2006-2010 Kısa Erim	2011-2015	2016-2023	Toplam
Kamu	2	2	1	5
Özel	-	-	1	1
Toplam	2	2	2	6

Kaynak: OKA, Girişimcilik Kavramı ve Türkiye’de Girişimcilik, 2011, s.34.

Bölgede genel olarak girişimciliğe dayalı problemlerin en başında finans kaynaklarına erişimde yaşanan zorluklar ile pazarlama ile yönetim alanlarında eğitim eksikliği, genel bilgi eksikliği ve geleceğe dair bir plan proje yetersizliği gelmektedir. Bu doğrultuda çözüm önerileri getirilirken bu konular dikkate alınmalıdır. Eğitim alanlarında girişimciliği tanıtıcı ve girişimcilik ruhunu geliştirici eğitimler verilmelidir. Ayrıca bir komisyon kurularak girişimciliğe verilen finansal desteklerin tanıtımı yapılmalı ve girişimcilere rehberlik yapılmalıdır (OKA, 2011: 37).

1. Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (OKA) Proje ve Destekleri

TR83 Bölgesi’nin kalkınmasını gerçekleştirmede çok önemli bir yeri bulunan Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (OKA)’nın hem girişimciliği hem de teknoloji ve yeniliği destekleyici birçok proje ve desteği bulunmaktadır (OKA, 2013). Bu projeler şunlardan meydana gelmektedir:

-
- 2009 Yılı İşletmelerin Rekabet Gücünün Artırılması ve Dışa Açılmalarına Mali Destek Programı; söz konusu desteklenen bu projeler kapsamında 718 kişi istihdam edilmiş ve 797 adet yeni makine alımı gerçekleştirilmiştir.
  - 2011 Yılı KOBİ'lerin Rekabet Gücünün Artırılması ve Dış Ticaretin Geliştirilmesi Mali Destek Programı; halen devam etmekte olan bu proje kapsamında 60 adet projeye destek sağlanması planlanmıştır. Bu doğrultuda toplam yatırım tutarı 30,1 milyon TL olan projelere yaklaşık 14,3 milyon TL destek sağlanması düşünülmektedir.
  - 2011 Yılı İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Mali Destek Programı; bu program çerçevesinde kadın ve genç istihdamının artırılması için ayrıca kırsal alanlarda gelir getirici faaliyetlerin çeşitlendirilerek engelli vatandaşların topluma kazandırılmasına yönelik 30 adet projeye 2 milyon TL hibe sağlanarak insan kaynakları alanına destek yapılması öngörülmektedir
  - Gündümlü Proje Desteği; 2011 yılında bu proje ile üniversite ve sanayi işbirliği sağlanarak "Samsun Fuar ve Kongre Merkezi", "Çorum Teknoloji Geliştirme Bölgesi Projesi", ve Teknokentler inşa edilerek bölgenin gelişimine ve girişimcilik ruhuna faydalı uygulamalar gerçekleştirilecektir.
  - Teknik Destek Programı; bu program sayesinde 31 teknik destek faaliyeti yapılmış ve girişimcilik açısından hem eğitici hem de yönlendirici olan bu eğitimlere toplam 1654 kişi katılmıştır.
  - Doğrudan Faaliyet Desteği Programı; bölgede yeniliklere ve girişimci projelere doğrudan destek sağlayan bu program çerçevesinde 2010 yılında 62 adet projenin 11'i desteklenerek toplam 420 000 TL destek verilmiştir. 2011 yılında ise 11 projeye toplam 536 955 TL hibe verilmiştir. 2012 yılında ise toplam 45 başvuru alınmış ve 15 proje desteklenmiştir. Bu projelere de toplam 860 000 TL hibe sağlanmıştır. 2013 yılı için ise 500 000 TL hibe tahsis edilmesi planlanmaktadır.
  - Orta Karadeniz Bölgesinde Rekabetçiliğin Artırılması Projesi; 32 aylık süresi olan bu projeye toplam olarak 6 960 105 Avro bütçe ayrılmıştır.

V. TR83 BÖLGESİMDE İNOVASYON VE TEKNOLOJİK FAALİYETLER

TR83 Bölgesi Ar-Ge ve inovasyon analizinin yapıldığı OKA'nın hazırlamış olduğu "Orta Karadeniz Bölgesel İnovasyon Stratejisi Eylem Planı (2012-2023)" raporuna göre bölgede ulusal Ar-Ge ve yenilik destek paylarından son 5 yılda toplam 207 adet projenin desteklendiği tespit edilmiştir. Bu projelerin 145'ini TÜBİTAK, 55'ini KOSGEB desteklemiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise KOSGEB tarafından desteklenen projelerin %80'inin "Ar-Ge, İnovasyon ve Endüstriyel Uygulamalar" programı çerçevesinde desteklenmiş olmasıdır (OKA, 2012a: 25). Ancak KOSGEB desteklerinin Türkiye ile kıyaslandığında bölgenin gelişimine etkisinin yeterli olmadığı görülmektedir.

Tablo 8. 2009 Yılı TR83 KOSGEB Destekleri

	Destek Miktarı	Ülke içindeki Payı	Desteklenen Firma Sayısı
TR83	1 152 261,1	0,05	239
TÜRKİYE	25 187 465,9	-	4656

Kaynak: KOSGEB, 2012.

Tablo 8 çerçevesinde TR83 bölgesinde, %80'inin Ar-Ge ve inovasyona ait olan KOSGEB desteklerinin 2009 yılında ülke içindeki payına bakıldığında bu oranın %5 olduğu görülmektedir. Ayrıca desteklenen firma sayısı Türkiye genelinde 4656 iken TR83 Bölgesinde bu sayı 239 olarak gerçekleşmiştir. Girişimciliğin ve bunun sonucu olarak yeniliğin ortaya çıkması için ortaya konan desteklerin durumu bölgede bu şekilde iken Türkiye ve TR83 bölgesinde patent, faydalı model, endüstriyel tasarım, marka başvurusu ve tescil sayıları ise şu şekilde gerçekleşmiştir:

Tablo 9. Türkiye ve TR83 Bölgesinde Patent, Faydalı Model, Endüstriyel Tasarım, Marka Başvurusu ve Tescil Sayıları, 2007-2011

		TR83	Türkiye	TR83/TR %
Patent	Başvuru	138	14037	0,98
	Tescil	16	2599	0,62
Faydalı Model	Başvuru	188	14921	1,26
	Tescil	144	10100	1,43
Endüstriyel Tasarım	Başvuru	226	32096	0,70
	Tescil	195	30335	0,64
Marka	Başvuru	4184	355920	1,18
	Tescil	2342	185917	1,26

Kaynak: Türk Patent Enstitüsü, 2012.

Bölgede ve Türkiye’de yenilik göstergeleri olarak değerlendirdiğimiz tablo 9’a göre bölgedeki patent, faydalı model, endüstriyel tasarım, marka başvurusu ve tescil sayıları Türkiye’ye oranla çok düşük oranlarda seyretmektedir. 2007-2011 dönemini kapsayan bu tabloya göre patente başvuru sayısı 138 iken tescil sayısı 16’dır. Faydalı model başvuru sayısı 188 iken tescil sayısı 144, endüstriyel tasarım başvuru sayısı 226 iken tescil sayısı 195, marka başvuru sayısı 4184 iken tescil sayısı 2342’dir. Bu yenilik göstergelerinin Türkiye’ye oranı ise genel olarak %0,62-1,43 arasında değişmektedir. Yani bölge Türkiye’ye oranla söz konusu bu yenilik göstergelerinde oldukça geri kalmış durumdadır.

Diğer yandan Orta Karadeniz Bölgesi’nin kalkınma sürecinde bölgesel inovasyon stratejisi de oluşturulmuştur. İnovasyon stratejisinin vizyonu ise şu şekilde tanımlanmıştır (OKA, 2012a: 46):

*“Orta Karadeniz Bölgesi, 2023 yılında rekabetçi sektörleri ile **inovasyon ve girişimcilik kültürü** yüksek toplumu sayesinde ulusal ve uluslararası düzeyde kalkınmada öncü bir bölge halini alacaktır”.*

TR83 Bölgesi’nin kalkınmada öncü bir bölge olması bu vizyona göre gerçekleştireceği inovasyon ve girişimcilik ruhuna bağlıdır. Ancak şu an ki duruma göre bölge, hem girişimcilik hem de inovasyon göstergeleri açısından zayıf durumdadır.

İnovasyon ve girişimcilik göstergelerini ayrıca bölgede üretilen ve ihraç edilen ürünler bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Bölgede girişimcilik ne kadar ilerlemişse o derecede Ar-Ge yapılmaktadır. Bunun sonucunda da ihraç ürünlerin teknolojik seviyelerinde artış meydana gelmektedir. TR83 Bölgesi’nin ihracatını bu bağlamda değerlendirmek ve sınıflandırmak gerekmektedir.

A. TR83 Bölgesi İhracatının Teknolojik Düzeyi

Girişimcilik ruhu ve inovasyonun artması ile birlikte ihraç edilen ürünlerdeki teknolojik seviye doğal olarak artmaktadır. TR83 Bölgesi’ni bu bağlamda değerlendirirsek, yukarıda sayılan girişimcilik faaliyetlerinin ve inovasyon çalışmalarının bölgedeki yansımalarını elde etmiş oluruz.

Tablo 10. TR83 Bölgesinde İhracatın Teknolojik Düzeyi (2009-2011) %

Teknoloji Düzeyi	Yüksek	Orta Yüksek	Orta Düşük	Düşük	Doğal Kaynak	Toplam
2009	0,48	26,2	29,0	34,9	9,4	100
2010	0,57	25,6	20,0	43,3	10,6	100
2011	0,6	26,8	29,0	34,1	9,4	100

Kaynak: TÜİK, Kendi Hesaplamalarımız.

Not: Bu tablo, OECD Teknolojik Ürün Sınıflandırılması esas alınarak ISIC Rev. 3 ürünlerin teknoloji yoğunluğuna göre düzenlenmiştir.

Tablo 10 incelendiğinde, TR83 Bölgesi'nin ihracatının teknoloji düzeyi genel olarak orta seviyede yoğunlaşmıştır. Orta seviye içerisinde ise orta düşük teknoloji seviyesi ağır basmaktadır. Ayrıca tablo yüksek, orta yüksek, orta düşük ve düşük teknoloji olarak sınıflandırıldığında düşük teknoloji seviyesi diğerlerinden fazla bir orana sahip olmaktadır. Genel eğilim açısından bakıldığında ise düşük ve orta düşük teknoloji seviyesinde azalış, yüksek ve orta yüksek teknoloji seviyesinde ise bir artış söz konusudur. Ancak bu artış ve azalışlar çok düşük seviyelerde kaldığı için genel durum değişmemektedir. Düşük ve orta düşük teknolojinin toplamı %60'ların üzerinde seyretmekte iken yüksek ve orta yüksek teknoloji seviyelerinin toplamı %26-27 seviyelerinde seyretmektedir.

Bu durum bölgede girişimciliğin hala yeterli düzeyde gerçekleşmediğinin, yenilik ve teknoloji seviyelerinin düşük seviyelerde kaldığının göstergesidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bölgesel kalkınma anlayışında; girişimciliğin, teknolojinin ve inovasyonun ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın canlanmasında ve kapasitesini artırmasında çok büyük önemi bulunmaktadır.

Çalışmanın özünü oluşturan TR83 Bölgesi'nde, girişimcilik faaliyetlerinin ve desteklerinin Türkiye'nin geneli ile kıyaslandığında çok düşük düzeylerde kaldığı görülmüş ve bölgede girişimciliğe gerekli önemin verilmediği anlaşılmıştır. Bunun sonucu olarak da bölgede kalkınmanın istenilen düzeyde gerçekleşmediği bölgenin teknolojik yönlü analizi ile ortaya konmuştur. Bölgede her ne kadar çeşitli girişimcilik faaliyetleri, Ar-Ge ve inovasyon çalışmaları gerçekleştirilse de, bunların bölgenin kalkınması için oldukça yetersiz olduğu anlaşılmıştır.

Bölge, Türkiye'nin sanayileşen yapısına ayak uyduramamış ve sektörel olarak Türkiye'nin iki katından fazla bir oranda tarımsal etmenlerle uğraştığı ortaya çıkmıştır.

Özellikle 1980 sonrası benimsenen ihracata dayalı büyüme anlayışı çerçevesinde gerçekleştirilen politikalar dikkate alındığında, ihracatın ülkenin kalkınmasında çok önemli bir yeri olduğu ortadadır. Bölgesel olarak değerlendirildiğinde, bölgenin ihracat yapısı, bölgedeki kalkınmanın ne durumda olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bölgenin hızlı bir şekilde kalkınması için gerçekleştirilen girişimcilik faaliyetlerinin ve inovasyon çalışmalarının bölgenin üretim ve ihracat yapısına yansması beklenmelidir. Ancak TR83 bölgesinde gerçekleştirilen girişimcilik faaliyetlerinin yetersiz oluşu, inovasyon ruhunun yerleşmemiş olması ve bölgenin halen tarımsal etmenlere dayanıyor olması bölgenin ihracatının teknolojik seviyesine de yansmıştır. Bölgenin düşük teknoloji seviyesinde yoğunlaşması ise TR83 bölgesinin ileri teknoloji seviyesindeki ürünlerde rekabet gücünün düşük olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak bölgede girişimcilik faaliyetlerinin ve teknolojik unsurların eksik olmasının, bölgenin kalkınmasını olumsuz olarak etkilediği anlaşılmıştır. Bu olumsuz ve eksik yönleri bağlı olarak aşağıda bazı çözüm önerileri sunulmuştur.

Bölgede teknolojik gelişmelerin yaşanması için üretim yapan tüm sektörlerdeki firmaların teknolojik yenilenmesini sağlayacak desteklerin verilmesi yönünde çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca firmalarda verimlilikleri artırıcı politikalar uygulamaya koyulmalıdır. Özellikle tarımsal şirketlerin küçük ve dağınık bir yapıda olması verimliliklerini düşüren bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında tarımsal şirketlerin aile ortaklığına dayanması sonucu tarım arazilerinin sürekli bölünmesi söz konusu olmakta ve bu durum üretimin verimliliğini düşürmektedir. Bu konuda arazilerin toplulaştırılmasına yönelik çalışmalar hayata geçirilmelidir. Ayrıca girişimciliğin yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalı ve bu konuda yükseköğretim-kamu ve özel sektör birlikte hareket etmelidir. Bölgede girişimcilik ruhunu harekete geçirecek organizasyonların sayısı artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- ACS, Z. J.; Desai, S. ve Hessels, J.; (2008), Entrepreneurship, Economic Development and Institutions, Small Bus. Econ., 31, pp.219-234.
- BAL, O.; (2013), İnovasyonun Ekonomik Kalkınmaya Etkileri, 12.01.2013, http://akademikpersonel.kocaeli.edu.tr/oguz.bal/bildiri/oguz.bal12.10.2011_11.30.06bildiri.pdf, Erişim Tarihi: 12.03.2013.
- BİLGİN, M.; (2002), Yerel Yönetimlerin Bölgesel Kalkınmadaki Etkinliği: Göller Bölgesi Uygulaması, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(2), ss.313-330.
- BÜLBÜL, Y.; (2010), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları, Ekonomi ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul Ticaret Odası Yayını No: 2010-11, İstanbul.
- ÇOKGEZEN, M.; (2012), Türkiye'de Devlet, Girişimcilik ve Yerel Kalkınma, Ekonomik ve Bölgesel Kalkınma Bültenleri, İstanbul Ticaret Odası Yayını No: 2010-110, İstanbul.
- DPT (2011), İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE 2011),http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/view/14197/BASIN_AÇIKLAMASI-sege_2011-v6.pdf, Erişim Tarihi: 02.05.2013.
- DOĞAN, B. B.; (2011), Kalkınma İktisadının XX. Yüzyıldaki Gelişim Süreci, İktisat Politikalarına Etkisi ve Son On Yıllık Konjonktürün Disiplinin Geleceğine Olası Etkileri, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22(2), ss.41-83.
- DOKA, (2011), TR 90 Doğu Karadeniz Bölge Planı 2010-2013, Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, Trabzon.
- Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013 (2006), Bölgesel Gelişimde Temel Araçlar ve Koordinasyon, DPT Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- DURA, Y. C.; (2006), Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Bir Adım: Kalkınma Ajansları ve Türk Planlama Faaliyetleri Açısından Değerlendirilmesi, Uzmanlık Tezi, T.C. İçişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.

-
- Ekodialog (2013), Kalkınma ve Kalkınma Ekonomisi, Özgün Ekonomi ve MakaleArşivi,http://www.ekodialog.com/kalkinma_ekonomisi/kalkinma_ekonomisi.html, Erişim Tarihi: 12.03.2013.
- ELÇİ, Ş.; (2009), Rekabet ve Kalkınma İçin İnovasyon, Çerçeve Dergisi, Eylül, ss.62-68.
- EREN, M., V., vd.; (2012), Yerel Ekonomik Kalkınmada Girişimciliğin Rolü: Gaziantep Örneği, International Conference on Eurasian Economies, Almaty, ss.369-373.
- ERKEK, D. (2011) Ar-ge, İnovasyon ve Türkiye: Neredeyiz?, GEKA, <http://www.geka.org.tr/yukleme/dosya/16f80581dc639ad5f68c7f3b891eccd0.pdf>, Erişim Tarihi: 13.10.2012.
- GÖZEK, S., Akbay C.; (2012), Girişimci Adaylarının Girişimcilik Eğilimleri ve Sorunları, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), ss.45-60.
- GÜRAVŞAR Gökçe, S.; (2013), İnovasyon Kavramı ve İnovasyonun Önemi, www.fka.org.tr/SayfaDownload/Inovasyon%20Kavrami.pdf, Erişim Tarihi: 12.03.2013.
- IŞIK, N. ve Kılınç E., C.; (2011), Bölgesel Kalkınma'da Ar-Ge ve İnovasyonun Önemi: Karşılaştırmalı Bir Analiz, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2), ss.9-54.
- İNCEKARA, A. ve Kılınç Savrul B.; (2011), Avrupa Birliği Bölgesel Kalkınma Politikaları: Yapısal Fonlar ve Diğer Mali Araçlar Çerçevesinde Bir Değerlendirme, International Conference on Eurasian Economies, 12(14), ss.405-411.
- KİNAY, H., F; (2006), Girişimcilik, Kalkınma ve Rekabet İlişkisi Kütahya'da Kobilerin Girişimcilik Profili, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- MEMİŞ, H.; Paksoy, H., M. ve Paksoy, S.; (2013), Bölgesel Kalkınmada Kadın Girişimciliğinin Önemi: GAP Bölgesinde Bir Araştırma, girisim.comu.edu.tr/dergi/all/eskiyilr/2in2/memis.pdf, Erişim Tarihi: 01.02.2013
- MÜSİAD (2012), Küresel Rekabet İçin Ar-ge ve İnovasyon, Stratejik Dönüşüm Önerisi, Araştırma Raporları, İstanbul.
- ÖZYAKIŞIR, D.; (2011), Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 6(1), ss.46-71.

-
- PAKSOY, S. ve Aydoğdu, M. H.; (2010), Bölgesel Kalkınmada Girişimciliğin Geliştirilmesi: GAP-GİDEM Örnekleri, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 5(1), ss.113-134.
- SAYIN, M.; (2006), Yerel Ekonomik Kalkınma Modeli Olarak GAP-GİDEM Projesi, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, TEPAV, ss.344-357.
- SERKA, 2013, 50 Soruda Kalkınma Ajansları, Serhat Kalkınma Ajansı, <http://www.serka.gov.tr/store/file/common/e6d99ad3a1cece331e245e650e631bdb.pdf>, Erişim Tarihi: 01.06.2014.
- ŞAHBAZ, U. vd.; (2013), İzmir Girişimcilik Ekosisteminin Geliştirilmesi Stratejisi, İzmir Kalkınma Ajansı ve TEPAV, İzmir.
- OKA (2011), Girişimcilik Kavramı ve Türkiye’de Girişimcilik, <http://www.oka.org.tr/ContentDownload/GirisimcilikRaporu.pdf>, Erişim Tarihi: 12.03.2013.
- OKA (2012a), Orta Karadeniz Bölgesel İnovasyon Stratejisi Eylem Planı 2012-2023.
- OKA (2012b), Mevcut Durum Analizi, 2012, s.25, http://www.oka.org.tr/NewsDownload/TR83_MDA_2012_30102012.pdfErişim, Erişim Tarihi: 12.03.2013.
- OKA (2013), Program ve Projeleri ile OKA 2009-2013, http://www.oka.org.tr/ContentDownload/PROGRAM_ve_PROJELER_ILE_OKA.pdf, Erişim Tarihi: 05.05.2013.
- ÜNLÜKAPLAN, İ.; (2009), Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde İktisadi Kalkınma, Rekabetçilik ve İnovasyon İlişkilerinin Kanonik Korelasyon Analizi ile Belirlenmesi, Maliye Dergisi, 157, ss.235-250.
- YALÇINTAŞ, M.; (2010), Çağımızda Girişimcilik, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 5(1), ss.95-98.
- YATMAZ, F., E.; (2012), Girişim Sermayesi, Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü Yayın No: 2833, Ankara.
- YAVUZ, A.; Albeni M. ve Göze Kaya, D.; (2009), Ulusal İnovasyon Politikaları ve Kamu Harcamaları: Çeşitli Ülkeler Üzerine Bir Karşılaştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(3), ss.65-90.

TÜRKİYE’DE TASARRUF VE BÜYÜME İLİŞKİSİ: SINIR TESTİ YAKLAŞIMI**Murat Can GENÇ¹****Osman Murat TELATAR²****Aykut BAŞOĞLU³****ÖZET**

Ekonomik büyüme ile tasarruflar arasındaki ilişkiler klasik büyüme teorileriyle birlikte analiz edilmeye başlanmıştır. Bu çalışmada tasarrufların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Türkiye için 1975-2012 dönemi yıllık verileri kullanılarak incelenmiştir. Tasarrufların büyüme üzerindeki etkisi Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından geliştirilen sınır testi vasıtasıyla analiz edilmiştir. Sınır testi sonuçlarına göre tasarruflar ve ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Aynı zamanda kısa ve uzun dönemde tasarruflar ekonomik büyümeye pozitif etki etmektedir. Bu bulguların önemi tasarrufların ekonomik büyümeyi teşvik etmesidir.

Anahtar Kelimeler: Tasarruflar, Ekonomik Büyüme, Sınır Testi

**THE RELATION BETWEEN SAVINGS AND ECONOMIC GROWTH IN
TURKEY: A BOUNDS TEST APPROACH****ABSTRACT**

Relations between savings and economic growth are analyzed by growth theories started with classical growth theories. In this paper the impact of savings on economic growth is examined for Turkey, using the annual data from 1975 to 2012. The impact of the savings on economic growth was analyzed with the bound test approach to co-integration developed by Pesaran et al. (2001). According to results of the bounds test cointegration relationship between savings and economic growth is detected. At the same time there is a positive impact of savings on economic growth in long run and short run. The importance of the results is that savings stimulates economic growth.

Key Words: Savings, Economic Growth, Bounds Test

---

¹ Y. Doç. Dr. KTÜ İİBF İktisat Bölümü mcgenc@ktu.edu.tr

² Y. Doç. Dr. KTÜ İİBF İktisat Bölümü omtelatar@ktu.edu.tr

³ Arş. Gör. KTÜ İİBF İktisat Bölümü basoglu@ktu.edu.tr

GİRİŞ

Ekonomik büyümenin kaynağının ne olduğu sorusu araştırmacıların önemli bir tartışma alanını oluşturmaktadır. Büyümenin kaynaklarının açıklanması tartışması, günümüzdeki hakim büyüme kuramı olan içsel büyüme teorileri literatüre katılınca dek Merkantilizm ve Fizyokrasi felsefelerinden katkılar gelse de literatürde klasik iktisat teorisi ile birlikte sistematik olarak ele alınmaya başlanmıştır. Smith ekonomik büyüme sürecini ücret hadleri ve kar hadleri arasındaki ilişki ile açıklamış ve büyümenin kaynağını ise sermaye birikimine bağlamıştır. Aynı zamanda büyüme teorisinde sermaye birikimini sağlayan temel unsur olarak da tasarruflar ön plana çıkarılmıştır (Berber, 2011:48-49). Diğer taraftan Harrod (1939) ve Domar (1946) tarafından geliştirilen ve Harrod-Domar modeli olarak adlandırılan teorinin temel incelleme alanı büyüme için gelirin mevcut tasarrufları kullanmaya olanak verecek bir yatırım artışına ulaşımaya ulaşamayacağıdır (Şiriner ve Doğru, 2005:164-165). Modelde büyüme oranı tasarruflar ve marjinal hasıla sermaye oranına bağlıdır. Tasarruflar yatırıma dönüşecek yatırımlarda ekonominin üretim gücünün yükselmesine neden olacaktır. Üretimi gücünün tamamının kullanılması yani atıl kapasitenin oluşmaması için yatırımların artırılması gerekmektedir. Model literatürde bıçak sırtı denge olarak anılmaktadır. Çünkü büyümenin ekonomide bir dengesizliğe yol açmadan devam edebilmesi ön şartlara bağlıdır. Modelde dönem başında planlanan yatırımlar dönem sonunda gerçekleşen yatırımlar eşitliği sağlanamazsa ve yatırımlar her dönem marjinal tasarruf eğilimi ile marjinal hasıla sermaye oranının çarpımı kadar artırılamazsa ekonomide bir dengesizlik yaşanacaktır (Berber, 2011:92-112).

Literatürde bu eksiklik kararlı büyüme süreci ile Solow (1956) büyüme modeli ile aşılmıştır. Solow işçi başına çıktıdaki büyümenin yalnızca teknoloji ile sağlanacağını ileri sürmüştür. Ekonomide bir dengesizlik oluşsa bile bu kısa dönemli bir durumdur ve ekonomi kendiliğinden dengeye ulaşacaktır. Öte yandan modelde marjinal tasarruf eğilimde meydana gelecek bir artış ancak geçici bir süre ekonomik büyümeyi durağan durum büyüme oranının üzerine çıkarabilecektir. Solow modeli büyümeyi dışsal değişkenler üzerinden açıklaması literatürde eleştirilmiş bu eksiklik ise içsel büyüme teorileri ile aşılmıştır.

Çalışma tasarruflarla ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri Türkiye açısından irdelemeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle tasarruf ve ekonomik büyüme

---

arasındaki ampirik literatür ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında çalışmada kullanılan veri seti tanıtılmış çalışmanın üçüncü kısmında ise ekonometrik yöntem ve bu yöntemden elde edilen bulgular sunulmuştur. Çalışmanın son bölümünü elde edilen sonuçların değerlendirilmesi oluşturmıştır.

I. LİTERATÜR

Sinha (1996), 1950-1993 döneminde gayri safi yurtiçi ve özel kesim tasarrufları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik sınaması ile araştırmıştır. Elde edilen bulgular; eşbütlenmenin varlığını ortaya koyarken hem yurtiçi hem de özel kesim tasarrufları ile büyüme arasında nedensellik ilişkisinin tespit edilemediğini ortaya koymuştur.

Saltz (1999), 1960-1991 döneminde 17 ülke için ekonomik büyüme ve tasarruflar arasındaki ilişkileri Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik sınamaları vasıtasıyla incelemiştir. Johansen testinden elde edilen bulgulara göre; Arjantin, Bolivya, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, Kore, Meksika, Panama ve Tayland için eşbütünleşme ilişkisi saptanmış yapılan hata düzeltme modeli sonuçlarından hareketle Dominik Cumhuriyeti ve Meksika için çift yönlü, Arjantin için tasarruflardan büyüme doğru, diğer ülkeler için ise büyümeden tasarruflara doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Eşbütünleşme ilişkisi saptanamayan ülkelere Granger nedensellik sınaması uygulanmış ve elde edilen bulgulara göre; Guatemala, Honduras, Hong Kong ve Nikaragua için büyümeden tasarruflara doğru, Tayvan için ise tasarruflardan büyüme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmişken Kolombiya, Jamaika, Peru ve Filipinler için nedensellik ilişkisi saptanamamıştır.

Anoruo ve Ahmad (2001), yedi Afrika ülkesi Kongo, Fildişi Sahili, Gana, Kenya, Nijerya, Güney Afrika ve Zambiya için tasarruflar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli ile analiz etmişlerdir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi Nijerya hariç diğer ülkelerde tespit edilmiştir. Dolayısıyla Nijerya için Granger nedensellik sınaması ile değişkenler arasındaki nedensellik yönü araştırılmıştır. Hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik sınamasından elde edilen bulgular; Fildişi Sahili ve Güney Afrika için çift yönlü; Kongo için tasarruflardan ekonomik büyüme doğru; Gana,

---

Kenya, Nijerya ve Zambiya için ekonomik büyümeden tasarruflara doğru nedensellik ilişkilerini ortaya koymuştur.

Mavrotas ve Kelly (2001), 1960-1997 dönemi verileri ile Hindistan ve Sri Lanka için ekonomik büyüme, toplam tasarruflar ve özel kesim tasarrufları arasındaki ilişkileri Toda ve Yamamoto nedensellik testi yardımıyla incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre Hindistan’da büyümeden toplam tasarruflara doğru tek yönlü, Sri Lanka’da ise büyümeden toplam tasarrufa doğru tek yönlü ve özel kesim tasarrufları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Konya (2005) 1961-2000 döneminde 84 ülkeden oluşan grup için tasarruf ve büyüme arasındaki ilişkileri Bootstrap panel nedensellik analizi ile incelemiştir. 84 ülkeden oluşan grup; 26 ülkeden oluşan yüksek gelirli, 30 ülkeden oluşan orta gelirli ve 28 ülkeden oluşan düşük gelirli ülkeler olmak üzere 3 alt gruba ayrılmıştır. Nedensellik sınamasına göre; Avusturya için çift yönlü, İrlanda, Trinidad ve Tabago ve orta Afrika Cumhuriyeti için tasarruflardan ekonomik büyümeye doğru; Finlandiya, Fransa, Japonya, İsveç, İsviçre ve Nijer için ekonomik büyümeden tasarruflara doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Analizlerden elde edilen bulgular Marutanya ve Suudi Arabistan için ekonomik büyümeden tasarruflara doğru nedensellik için bazı destekler ortaya koymuştur. Panel gruplarını oluşturan diğer ülkeler için nedensellik tespit edilememiştir.

Irlandoust ve Ericsson (2005), Togo, Senegal, Nijer, Nijerya ve Ruanda’dan oluşan panel grup için 1965-2000 döneminde yurtiçi tasarruflar, yabancı yardımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri panel eşbütünleşme yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analizden elde edilen bulgular, eşbütünleşme ilişkisini ve tasarrufların ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki yarattığını ortaya koymuştur.

Mohan (2006), 1960-2001 döneminde büyüme ile tasarruf artışı arasındaki ilişkileri düşük gelir seviyeleri (LIC), düşük orta gelir seviyeli (LMC), yüksek orta gelir seviyeli (UMC) ve yüksek gelir seviyeli (HIC) seçilmiş 22 ülke için test etmiştir. Çalışmada ekonometrik yöntem olarak Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik sınamaları kullanılmıştır. Johansen testi sonuçlarına göre Nijerya, Kolombiya, Şili ve Kanada haricindeki ülkelerde büyüme ile tasarruflar arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu saptanmıştır. Kısa dönemli

---

nedenselliğin belirlenmesi için uygulanan Granger nedensellik sınaması sonuçlarına göre ise Singapur hariç HIC ülkelerinde ve Ekvator hariç LMC ülkelerinde büyümeden tasarrufa doğru, UMC ülkelerinde ise çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. LIC ülkelerinde ise, zaman içinde görülen gelir seviyelerindeki değişiklikler nedeniyle, Senegal ve Nijerya’ da büyümeden tasarrufa doğru, Fildişi Sahili Cumhuriyeti’nde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Buna karşın Hindistan ve Ekvator’da herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamışken, Endonezya ve Singapur’ da tasarruftan büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Sinha ve Sinha (2007), Hindistan için 1950–2004 dönemi kişi başına tasarruf ve kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla (GDP) arasındaki ilişkileri incelemiştir. Toda Yamamoto nedensellik testinin kullanıldığı çalışmada tasarruf olarak hane halkı tasarrufları ile şirket tasarrufları (dağıtılmamış şirket karları) kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, kişi başına hane halkı tasarrufu ve kişi başına şirket tasarrufu ile kişi başına GDP arasında herhangi bir ilişki bulunmadığını ortaya koymuştur.

Verma (2007), (1950-1951)-(2003-2004) dönemlerinde tasarruflar, yatırım ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri Hindistan için Pesaran ve diğerleri (2001) sınır testi yaklaşımı ile incelemiştir. Ekonomik büyümenin bağımlı değişken olarak yer aldığı eşbütünleşme sınamasından elde edilen bulgular eşbütünleşmenin tespit edilemediğini ortaya koymuştur. Diğer taraftan gayri safi yurtiçi tasarrufların bağımlı değişken olduğu modelden elde edilen bulgular eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ve ARDL modeline dayalı yapılan kısa ve uzun dönemli tahminlerde büyümenin tasarrufları pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

Odhambo (2009), 1950-2005 döneminde tasarruflar yabancı sermaye akımları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri Güney Afrika için analiz etmiştir. Analiz Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Yapılan tahminlerden tasarruflar ve ekonomik büyüme arasında kısa dönemde çift yönlü, ekonomik büyümeden tasarruflara doğru ise uzun dönemde tek yönlü nedensellik ilişkisi bulguları elde edilmiştir.

Bassam (2010), Fas ve Tunus için sırasıyla 1965–2007 ve 1961–2007 dönemleri verileriyle yurtiçi tasarruflar ve gayri safi yurtiçi hasıla arasındaki ilişkileri, Pesaran ve diğerleri (2001) sınır testi ve Granger nedensellik sınaması yardımıyla analiz etmiştir. Pesaran ve diğerleri (2001) sınır testi sonuçlarına göre, Fas için tasarruflar ile büyüme arasında uzun

dönemli bir ilişki bulunurken, Tunus için değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki saptanamamıştır. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise Fas için iki yönlü, Tunus için tasarruflardan büyüme doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Oladipo (2010), 1970-2006 dönemi verileriyle Nijerya’da ekonomik büyüme, tasarruflar ve yabancı doğrudan yatırımlar arasındaki ilişkileri incelemiştir. Çalışmada ekonometrik yöntem olarak Johansen eşbütünleşme ve Toda ve Yamamoto nedensellik testleri kullanılmıştır. Johansen testi sonuçlarına göre değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Toda ve Yamamoto testi sonuçlarına göre ise tasarruflardan ekonomik büyüme doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Jangili (2011), (1950-1951)-(2007-2008) dönemlerinde tasarruflar, ekonomik büyüme ve yatırımlar arasındaki ilişkileri Hindistan için Granger nedensellik sınaması ile analiz etmiştir. Nedensellik sınamasından elde edilen bulgular; özel kesim ve hane halkı tasarrufları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü, gayri safi yurtiçi tasarruflardan ekonomik büyüme doğru tek yönlü ve ekonomik büyümeden özel şirket tasarruflarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkilerini ortaya koymuştur. Nihayetinde Hindistan ekonomisinin dış yatırımcılara açılması ve teknolojik birikim seviyesinin artırılması gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

Gülmez ve Yardımcıoğlu (2013), 5 BRICS ve Türkiye’den oluşan 6 ülkede 1994-2011 dönemi için yurtiçi ve yurtdışı tasarruflar ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkileri araştırmışlardır. Ekonometrik yöntem olarak Pedroni ve Kao eşbütünleşme sınamalarının kullanıldığı çalışmada, 6 ülkenin tamamında yurtiçi tasarruflar ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

II. VERİ SETİ

Çalışmada kullanılan veri seti Dünya Bankası Gelişmişlik Göstergeleri [World Development Indicators (WDI)] veri tabanından elde edilmiştir. GDP ve S sırasıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Gayrisafi Yurtiçi Tasarrufları göstermekte olup çalışmanın veri setindeki değişkenlerdir. Değişkenler GDP deflatörü (2005=100) kullanılarak reel hale getirilmiştir. Değişkenlerin önündeki L ve Δ simgeleri sırasıyla ilgili serinin logaritmasının ve birinci derece farkının alındığını ifade etmektedir.

III. EKONOMETRİK YÖNTEM VE BULGULAR

Çalışmada ilk olarak ilgili değişkenlerin birim köke sahip olup olmadıkları araştırılmıştır. Değişkenlerin birim kök taşıyıp taşımadıklarının tespitinde öncelikle Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök sınamaları kullanılmış ve elde edilen bulgular Tablo 1’te sunulmuştur.

Tablo 1: ADF, PP ve KPSS Birim Kök Sınamaları Sonuçları

Değişken	ADF		PP		KPSS	
	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli
LGDP	-2.994(0)	-0.154(0)	-3.090	-0.057	0.055	0.741 ^a
ΔLGDP	-6.335(0) ^a	-6.378(0) ^a	-6.374 ^a	-6.410 ^a	0.052	0.054
LS	-1.845(0)	-1.529(0)	-1.922	-1.601	0.175 ^b	0.660 ^b
ΔLS	-3.904(8) ^a	-5.479(0) ^a	-5.408 ^a	-5.508 ^a	0.138 ^c	0.205 ^b

Not: Δ; fark alma operatörünü ifade etmektedir. Parantez içindeki rakamlar ADF testi için optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %'10'da anlamlıdır.

Tablo 1’den de görülebildiği üzere; uygulanan üç farklı birim kök sınamalarından ADF ve PP testlerinin sonuçları birbirleriyle örtüşürken, KPSS sınamasının sonuçları diğer iki test sonuçlarına göre farklılık göstermektedir. Buna göre ADF ve PP testlerine göre LGDP ve LS değişkenleri birinci farkında [I(1)] durağandır. KPSS testine göre ise LGDP değişkeni sabitli modelde birinci farkında durağanken, LS değişkeni seviyesinde [I(0)] durağandır. Birim kök sonuçları farklılık gösterdiği için Zivot ve Andrews (1992) (ZA) birim kök sınaması ile serilerin kırılmalı durağanlığı araştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: ZA Birim Kök Sınaması Sonuçları

Değişkenler	Model A		Model C	
	t-istatistiği	Kırılma Dönemi	t-istatistiği	Kırılma Dönemi
LGDP	-4,0288	2000	-3,9194	1989
LS	-7.7390*	1985	-6.1955*	1986
Tablo Kritik Değerleri				
	%1	%5	%10	
Model A	-5,34	-4,80	-4,58	
Model C	-5,57	-5,08	-4,82	

Not: Model A; düzeyde kırılmayı, Model C; hem düzeyde hem eğimde kırılmayı göz önüne almaktadır. Testin kritik tablo değerleri Zivot ve Andrews (1992: 256-257)’den alınmıştır. *; ilgili serinin birim kök

içerdiğini söyleyen H_0 hipotezini %1’de reddetmektedir.

Tablo 2’den de görülebildiği üzere LGDP serisi fark durağan [I(1)] iken LS serisi seviyesinde durağan [I(0)] tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara serilerin farklı bütünleşme derecesini ortaya koyduğu için seriler arasındaki olası ilişkiler değişkenlerin bütünleşme derecesinin I(0) ya da I(1) olmasına bakmaksızın gerçekleştirilen Pesaran ve diğerleri (2001) sınır testi yardımıyla araştırılmıştır. Sınır testinde ilk aşamada eşbütünleşme ilişkisinin tespiti için (1) ve (2) numaralı kısıtsız hata düzeltme modelleri kurulmuştur.

$$\Delta LGDP_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \sum_{i=1}^n \alpha_2 \Delta LGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_3 \Delta LS_{t-i} + \alpha_4 LGDP_{t-1} + \alpha_5 LS_{t-1} + D1 + D2 + u_t \quad (1)$$

$$\Delta LGDP_t = \beta_0 + \beta_1 t + \sum_{i=1}^m \beta_2 \Delta LS_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_3 \Delta LGDP_{t-i} + \beta_4 LS_{t-1} + \beta_5 LGDP_{t-1} + D1 + D2 + \varepsilon_t \quad (2)$$

(1) ve (2) numaralı denklemlerde n/m, t, sırasıyla optimal gecikme uzunluklarını ve trendi göstermektedir. D1 ve D2 ise Model C’deki kırılma yılları GDP için 1989 ve S için 1986 şeklinde oluşturulan kukla değişkenlerini ifade etmektedir. (1) ve (2) numaralı denklemde maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınıp optimal gecikme uzunlukları AIC bilgi kriteri vasıtası ile belirlenmiştir. Buna göre otokorelasyon problemi içermeyen en küçük AIC değeri optimal gecikme olarak saptanmıştır. (1) ve (2) numaralı denklem birden dördüncü gecikmeye kadar tahmin edilmiş ve her gecikme için elde edilen AIC değerleri Tablo 3’te sunulmuştur. LM testine göre birinci dereceden otokorelasyon problemi taşımayan en küçük AIC değerine sahip gecikme uzunlukları (1) ve (2) numaralı denklemler için sırasıyla 2 ve 1 olarak saptanmıştır.

Tablo 3: Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

n/m	(1) No’luDenklem		(2) No’luDenklem	
	AIC	LM	AIC	LM
1	-3.7146	0.0005	-1.2702	0.0464
2	-3.8873	0.8420	-1.3013	4.0168*
3	-3.8828	0.3759	-1.2600	3.8292
4	-3.7420	0.0040	-1.1297	10.8420***

Not: LM, 1. dereceden Breusch-Godfrey otokorelasyon χ^2 test istatistiğini ifade etmektedir. * ve *** sırasıyla %1 ve %10’da otokorelasyon yoktur şeklinde kurulan boş hipotezin reddedildiğini ifade etmektedir.

Optimal gecikme uzunlukları belirlendikten sonra (1) numaralı denklem 2, (2) numaralı denklem ise 1 gecikme için tahmin edilir. (1) ve (2) numaralı denklemler tahmin edildikten sonra denklemlerdeki bağımlı ve bağımsız değişkenlerin seviye değerlerinin katsayıları grup olarak sıfıra eşitlenmiş ve elde edilen sınır testi F istatistikleri Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4: Sınır Testi F İstatistikleri

Denklem Numarası	F istatistiği	Anlamlılık Düzeylerine Göre Kritik Değerler			
		%5 Anlamlılık Düzeyi		%10 Anlamlılık Düzeyi	
		Alt Sınır	Üst Sınır	Alt Sınır	Üst Sınır
(1)	7.949	4.68	5.15	4.05	4.49
(2)	0.830	4.68	5.15	4.05	4.49

Not: Sınır testi kritik değerleri Pesaran ve diğerleri (2001:301) Tablo CI (IV)’den temin edilmiştir.

Tablo 4’den görülebildiği gibi (1) nolu denklem için F istatistiği değeri %5 anlamlılık düzeyinde üst sınırdan büyük olduğu için seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Ancak (2) nolu denklem için eşbütünlüşme ilişkisi saptanamamıştır. (1) nolu denklemdeki eşbütünlüşme ilişkisinin tespitinden sonra uzun ve kısa dönemli ilişkileri ortaya koyabilmek amacıyla aşağıdaki gecikmesi dağıtılmış otoregresif [ARDL (autoregressive distributed lag)] modeli kurulmuştur.

$$LGDP_t = \delta_0 + \delta_1 t + D1 + D2 + \sum_{i=1}^p \delta_2 LGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^q \delta_3 LS_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

(3) numaralı denklemde p ve q optimal gecikmelerinin belirlenmesinde maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmıştır. AIC bilgi kriteri kullanılarak en küçük AIC değerine sahip ve otokorelasyon problemi taşımayan gecikme optimal gecikme uzunluğu olarak saptanmış ve p ve q optimal gecikmeleri sırasıyla 4 ve 2 olarak belirlenmiştir. Nihayetinde ARDL (4,2) modeli tahmin edilerek uzun dönemli ilişkiler araştırılmıştır. Modelin tahmininden elde edilen bulgular Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5: ARDL (4,2) Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t istatistiği
LGDP _{t-1}	0.518704	3.025913
LGDP _{t-2}	-0.081464	-0.457583*
LGDP _{t-3}	-0.007871	-0.046791
LGDP _{t-4}	-0.305986	-2.115674**
LS _t	0.169460	3.828174*
LS _{t-1}	-0.213998	-3.345502*
LS _{t-2}	0.109016	2.243961**
Sabit	20.92698	4.484064*
Trend	0.032727	4.532196*
D1	-0.004939	-0.143249
D2	-0.010513	-0.322627
R ² :0.996	LM: 1.411 [0.234]	White: 1.254 [0.332]

Not: LM ve White sırasıyla 1. dereceden Breusch-Godfrey otokorelasyon χ^2 test istatistiği ile White yöntemine göre hesaplanan değişen varyans χ^2 test istatistiğidir. * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. Köşeli parantez içindeki değerler ilgili istatistiğin anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

ARDL (4,2) modelinin tahmin edilmesinden sonra ARDL (4,2)’nin katsayılarından hareketle uzun dönem katsayıları hesaplanmış ve aşağıda Tablo 6’de sunulmuştur.

Tablo 6: ARDL (4,2) Modelinin Uzun Dönem Katsayıları (Bağımlı Değişken LGDP)

Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
LS	0.07355	2.3797**
Sabit	23.8351	32.7076*
Trend	0.03733	24.0254*
D1	-0.00563	-0.1439
D2	-0.01199	-0.3248

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 6’den de görüldüğü üzere; GDP ve tasarruflar arasında beklendiği gibi pozitif ve %5 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Diğer taraftan GDP ve tasarruflar arasındaki kısa dönemli ilişkileri belirlemek amacıyla aşağıdaki ARDL modeline dayalı hata düzeltme modeli kurulmuştur:

$$\Delta LGDP_t = \mu_0 + \mu_1 t + \mu_2 ECM_{t-1} + D1 + D2 + \sum_{i=1}^r \mu_3 \Delta LGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^s \mu_4 \Delta LS_{t-i} + \nu_t \quad (4)$$

(4) numaralı denklemde EC_{t-1} uzun dönemli ilişkiden elde edilen hata terimlerinin bir dönem gecikmesini göstermekte ve hata düzeltme terimini olarak ifade edilmektedir. Hata düzeltme terimi, kısa dönemdeki dengesizliklerin uzun dönemde dengeye doğru eğilimini göstermektedir. Hata düzeltme teriminin negatif işaretli olması ve 0 ile 1 arasında bir değer alması ve aynı zamanda istatistiksel olarak anlamlı olması beklenmektedir. (4) numaralı denklemdeki r ve s optimal gecikmelerini belirlemek için maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmıştır. AIC’in en küçük olduğu gecikme aynı zamanda otokorelasyon problemi taşıyor ise optimal gecikme olarak saptanmış ve r ile s gecikmeleri sırasıyla 4 ve 2 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla kısa dönemli ilişkiler ARDL (4,2) modeli tahmin edilerek belirlenmiş ve tahminlerden elde edilen bulgulara aşağıda Tablo 7’de sunulmuştur.

**Tablo 7: Kısa Dönem ARDL (4,2) Modeline Dayalı Hata Düzeltme Modeli
Sonuçları (Bağımlı değişken $\Delta LGDP$)**

Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
$DLGDP_{t-1}$	0.428560	1.882859***
$DLGDP_{t-2}$	-0.173672	-1.116166
$DLGDP_{t-3}$	-0.035899	-0.275110
$DLGDP_{t-4}$	-0.367220	-2.802473**
DLS_t	0.178079	4.057679*
DLS_{t-1}	-0.195813	-3.363046*
DLS_{t-2}	0.158876	2.867318*
Sabit	0.036136	2.195140**
ECM_{t-1}	-0.782657	-2.433153**
Trend	0.000225	0.354468
D1	-0.022895	-0.603658
D2	-0.005859	-0.178188
R ² :0.696 LM: 0.618 [0.4316] White: 1.498 [0.262]		

Not: LM ve White sırasıyla 1. dereceden Breusch-Godfrey otokorelasyon χ^2 test istatistiği ile White yöntemine göre hesaplanan değişen varyans χ^2 test istatistiğidir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. Köşeli parantez içindeki değerler ilgili istatistiğin anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 8’den de görüldüğü gibi hata düzeltme terimi beklentiler doğrultusunda negatif ve 0 ile 1 arasında -0.783 olarak belirlenmiş ve aynı zamanda %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç bir önceki yılda meydana gelen bir şokun %78.3’ün cari yıl içinde düzeltildiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan kısa dönemde tasarrufların GDP’yi %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği saptanmıştır. Diğer taraftan ARDL (4,2) hata düzeltme modelinin katsayılarının uzun dönemde istikrarının tespitinde Brown ve diğerleri (1975)’in önerdiği CUSUM ve CUSUMQ testleri kullanılmıştır. Bu testlerden elde edilen istatistiklerden hareketle çizilen eğriler Ek’te sunulmuştur. Ek’ten de görüldüğü gibi istatistikler %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değer sınırlarını aşmamış olduğu için ARDL (4,2) modeline dayalı hata düzeltme modelinin istikrarlı olduğu ifade edilebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tasarrufların büyümeye olası yapacağı katkılar literatürde Klasik Okuldan günümüze kadar tartışıla gelmiştir. Harrod büyüme modeli Keynesyen okulun kısa dönemli dengesinde tasarruflara yüklediği görevin ekonomide kapasitede artırıcı ve gelir artırıcı etkiler yarattığını ileri sürerek bir nevi Keynesyen analizi uzun döneme taşımıştır. Diğer taraftan Solow Büyüme Modeli ile tasarrufların büyümeyi artırabileceği ancak bu etkinin yalnızca büyümede seviye etkisi yaratacağı ve sürekli olmayacağı ileri sürülmüştür. Ancak İçsel Büyüme Modelleri Solow Büyüme Modelinin durağan durum büyümesinin üzerinde bir büyümenin tasarruf artışlarıyla sağlanabileceği katkısını yapmıştır.

Çalışmada 1975-2012 döneminde Türkiye ekonomisi için tasarruflar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler Pesaran ve diğerleri (2001) sınır testi yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Çalışmada öncelikle ilgili serilerin birim kök taşıyıp taşımadıkları test edilmiştir. ADF, PP ve KPSS birim kök testleri sonuçlarının farklılaşmasından ötürü serilerin ZA kırılmalı birim kök testi ile de birim kök taşıyıp taşımadıkları araştırılmıştır. Nihayetinde RGDP ve RS serileri için sırasıyla 1989 ve 1986 yılları için kırılma tespit edilmiştir. GDP serisi fark durağan S serisi kırılmalı seviye durağan olarak belirlenmiştir. Serilerin I(0) ve I(1) olmaları durumunda uygulanabilecek olan Pesaran ve diğerleri (2001) sınır testi yaklaşımı ile eşbütünleşmenin varlığı araştırılmıştır. Eş bütünleşme RGDP’nin bağımlı olduğu modelde tespit edilmiştir. Bu

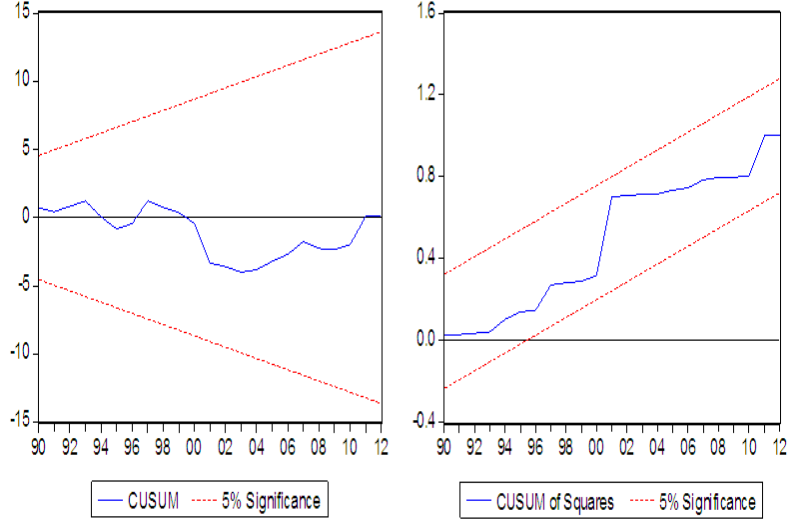
aşamayı uzun dönem ilişkini belirlemek için kırılma yıllarını içeren kuklalar da kullanılarak oluşturulan ARDL modelinin tahmin edilmesi izlemiştir. Bu modelden elde edilen bulgulardan uzun dönemli katsayılar elde edilmiş ve S’nin GDP’yi uzun dönemde pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesi aşamasını kısa dönemli ilişkilerin belirlenebilmesi için kurulan ARDL modeline dayalı hata düzeltme modeli izlemiştir. Hata düzeltme modeli sonuçları kısa dönemde de S’nin GDP’yi pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Nihayetinde ampirik bulguların önemi, Türkiye için tasarrufların kısa ve uzun dönemde büyüme üzerinde pozitif bir etki yarattığı sonucu olmuştur.

KAYNAKÇA

- ANORUO, E. and AHMAD, Y., (2001), “Causal relationship between domestic savings and economic growth: Evidence from seven African countries” *African Development Review*, 13(2), 238–249
- BASSAM, A., (2010), “The causal relation between savings and economic growth: some evidence from MENA countries”, *The 30th MEEA Meeting*, Atlanta, (Jan.2010).
- BERBER, M. (2011). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, 4. Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon.
- BROWN, R.L., DURBİN, J., and EVANS J.M. (1975). “Techniques for testing the constancy of regression relationships over time”, *Journal of the Royal Statistical Society*, 37(2), 149-192.
- GÜLMEZ, A. ve YARDIMCIOĞLU, F. (2013), “BRICS Ülkeleri İle Türkiye’nin Ekonomik Büyümesinde Ulusal ve Yabancı Tasarrufların Etkisi: Panel Veri Analizi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 47-68.
- IRANDOUST, M. and ERICSSON, J., (2005), “Foreign aid, domestic savings, and growth in LDCs: An application of likelihood-based panel cointegration”, *Economic Modelling*, 22(4), 616–627.
- JANGILI, R., (2011), “Causal relationship between saving, investment and economic growth for India - what does the relation imply?”, *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*, Paper No: 40002 http://mpa.ub.uni-muenchen.de/40002/1/MPRA_paper_40002.pdf

-
- KONYA, L., (2005), “Saving and Growth: Granger Causality Analysis with Bootstrapping On Panels of Countries” *Journal of Economic Research*,10(2) 231-260.
- MAVROTAS, G. and KELLY, R., (2001), “Old winw in new bottles: testing casuality between savings and growth”, *The Manchester School*, 69(Supplement s1), 97-105.
- MOHAN, R., (2006), “Causal relationship between savings and economic growth in countries with different income levels”, *Economics Bulletin*, 5(3), 1-12.
- ODHIAMBO, N. M., (2009), “Savings and economic growth in South Africa: A multivariate causality test” *Journal of Policy Modeling*, 31(5), 708-718.
- OLADIPO, O. S., (2009), “Does saving really matter for growth in developing countries? The case of small open economy”, *International Business & Economics Research Journal*, 9(4), 87-94.
- PESARAN, M. H., SHIN, Y., and SMITH, R. J., (2001), “Bounds testing approaches to the analysis of level relationships”, *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- SALTZ, I. S., (1999), “An examination of the causal relationship between savings and growth in the third world”, *Journal of Economics and Finance*, 23(1), 90-98.
- SINHA, D. and SINHA, T., (2007), “Toda and Yamamoto causality tests between per capita savings and per capita GDP for India”, *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*, 2564, http://mpra.ub.uni-muenchen.de/2564/1/MPRA_paper_2564.pdf.
- SINHA, D., (1996), “Saving and economic growth in India” *MPRA*, 18283, http://mpra.ub.uni-muenchen.de/18283/1/MPRA_paper_18283.pdf
- SOLOW, R., (1956), “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- ŞİRİNER, İ. ve DOĞRU, Y. (2005). “Türkiye Ekonomisi’nin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 162-182.
- VERMA, R. (2007), “Savings, investment and growth in India”, *South Asia Economic Journal*, Vol. 8, No.1, 87-98.
- ZIVOT, E., and ANDREWS, D.W.K., (1992). “Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis”, *Journal of Business & Economic Statistic*, 10(3), 251-270.

Ek:

TÜRKİYE'DE KAMU POLİTİKASI ALAN YAZINI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Veysel ERAT*

ÖZET

Bu çalışmada II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir disiplin olarak ortaya çıkan kamu politikasının Türkiye'de alan yazında ne düzeyde incelendiğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Tarih boyunca yönetimler varlıklarını korumak veya geliştirmek adına sürekli olarak politika üretmişlerdir. Ancak kamu politikalarının bilimsel bir uğraşı olarak akademik yazına girişi 1960'lardan sonradır. Bu yeni disiplin gelişmiş ülkelerde hızla yayılırken Türkiye'ye girişi nispeten gecikmiştir. Yapılan bu çalışmada öncelikle kamu politikası kavramı açıklanmıştır. İkinci bölümde dünyada ve Türkiye'de çalışma alanı olarak kamu politikasının tarihsel gelişimi incelenmiştir. Son bölümde kamu politikası çalışmaları tasnif edilmiştir. Bu çalışmaların bir kısmı kamu politikasının kuram boyutu ile diğer kısmı uygulanan kamu politikalarının kuramlar ve modeller bağlamında analizinden oluşmaktadır. Bir disiplin olarak yeterli derinliğe ulaşmasa da kamu politikasının önemi ve disiplin üzerine çalışan akademisyenlerin girişimleri ile bu alandaki çalışmalarının yaygınlık kazandığı sonucuna varılmıştır. Bu durum kamu politika çalışmalarının giderek artacağına göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Politikası, Kamu Politikası Analizi, Kamu Politikasının Gelişimi.

---

* Araştırma Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, veyselerat@hotmail.com

A STUDY ON LITERATURE OF PUBLIC POLICY IN TURKEY

ABSTRACT

In this study it is aimed to identify at what level public policy, emerging as a new discipline after World War II, is studied in literature in Turkey. Throughout history the administration has consistently produced policy so as to protect or enhance their presence. However, the introduction of public policy into academical literature as a scientific study is after 1960s. Introduction of this new discipline to Turkey has relatively delayed whereas it is rapidly spread in developed countries. In this study the term of public policy is firstly explained. In the second part the historical development of public policy, as a literature in World and Turkey, is studied. In the last part studies of public policy are classified. Some of this study consists of theory aspect of public policy while the other part analysis of theories and models in the context of public policy. Although they do not reach deep enough as a discipline, it is concluded that studies in this field have gained prevalence through the importance of public policy and academics' attempts studying on the discipline. This situation indicates that studies of public policy will gradually increase.

Key Words: Public Policy, Analysis of Public Policy, Development of Public Policy.

GİRİŞ

Tarih boyunca yönetim şekli fark etmeksizin tüm devletler yurttaşlarını etkileyecek topluma ait bilgiyi veya toplumdaki bilgeleri kullanarak politika üretmişlerdir. Yapılan veya yapılması öngörülen kamu politikalarına dair çalışmaların bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Platon’un Devlet ve Machiavelli’nin Prens eseri günümüz politika araştırmalarının temel sorularını kısmen içeren kitaplardır (Köseoğlu, 2013: 6). İnsan aklının giderek artan sorunlar ve karmaşıklaşan bir dünyada bilgiyi kullanarak bu sorunları çözeceği düşüncesinin varlık kazandığı Aydınlanma anlayışı, kamu politikasının düşünsel temellerini oluşturmaktadır. Bilginin giderek toplumsal sorunların çözümünde kullanılmaya başlanması, verilere dayanılarak belirlenen savaş ve kriz politikaları kamu politikasının gelişmesine katkıda bulunmuştur. 1960’larda kamu politikası sosyal bilimler içinde farklı bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır.

Farklı disiplinlerden faydalanan ve bu disiplinlere katkıda bulunan kamu politikası en genel şekliyle Dye (1987) tarafından devletin yaptıkları ve yapmadıkları olarak tanımlanmıştır. Kamu politikası analizi ise yönetim tarafından uygulanan faaliyetin genel olarak nedenleri, uygulama aşaması ve sonuçları açısından değerlendirilmesini içermektedir. Bu anlamda alan yazında yapılan çalışmalar kamu politikasının kendisi ve kamu politikası olay çalışmaları şeklinde ikiye ayrılabilir. Diğer bir ifade ile çalışmaların bir kısmı kamu politikasının kuramsal boyutuna diğer kısmı ise yönetimce uygulanan faaliyetlerin kamu politikası analiz sürecine tabi olması üzerine yoğunlaşmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde kamu politikası çalışmalarının ortaya çıkışı ve yaygınlık kazanmasında zamansal bir yakınlık söz konusudur. Ancak Türkiye’de kamu politikası çalışmaları daha geç başlamış ve son yıllarda ilgi duyulan bir alan haline gelmiştir. Türkiye’den eğitim amaçlı yurt dışına giden akademisyenlerin kamu politikası bilgisinin Türkiye’ye akışında önemli bir payı vardır. Bu akademisyenler ve Türkiye’de alan ile ilgilenen diğer akademisyenlerin internet üzerinden disiplin odaklı ortamlar kurmaları,

alanın gelişmesi için çalıştaylar düzenlemeleri ve bu alanda çalışmayı teşvik edici diğer girişimlerinin disiplinin gelişiminde büyük payı vardır. Bu çalışma ile amaçlanan kamu politikası çalışmalarının hangi aşamada olduğunu betimlemek.

Bu bağlamda birinci bölümde kamu politikasının anlamı, ikinci bölümde kamu politikası disiplininin dünyada ve Türkiye’de gelişimi incelenecektir. Son bölümde kamu politikası ile ilgili yapılan akademik çalışmalar sınıflandırılarak incelenecektir. Kamu politikası ile ilgili tüm çalışmaların detaylı bir analizinin yapılması bir makale konusunu aşacağından ulaşılan çalışmalar, tabii tutulan sınıflandırmada içerik olarak *yeterli* kanaati sağlayacak şekilde seçilmiştir. Bu durum kamu politikalarının eleştirel bir gözle değerlendirilmediğini, incelenmeyen veya atıf yapılmayan çalışmaların önemsizliği anlamına gelmemektedir.

I. KAMU POLİTİKASI

Kamu politikası kamu yönetimi, siyaset bilimi ve diğer disiplinlerden faydalanan ve aynı zamanda bu disiplinlere katkıda bulunan (Hoghwood, 1995: 59) bir disiplindir. Bu durum kamu politikasının siyaset bilimi ve kamu yönetimi ile ilgilenenlerce farklı tanımlanmasına yol açmaktadır (Çevik ve Demirci, 2012: 11). Bu nedenle kamu politikası, kesin tanımının yapılmasının çok zor olduğu sezgisel bir kavram olarak nitelendirilmektedir (Smith ve Larimer, 2009:3).

Kamu politikası tanımlarının bir kısmı genel, diğer bir kısmı kapsayıcıdır. En genel anlamda, Dye (1987) tarafından ‘devletin-hükümetin-kamu yönetiminin yapmayı ya da yapmamayı seçtiği her şey’ olarak yapılan tanım, ilgili akademik yazında çok atıf alan tanımdır (Akdoğan, 2011: 77). Politikayı, ‘belirli bir konu veya soruna ilişkin aktör veya aktörler topluluğunca amaca yönelmiş bir şekilde yürütülen eylemler veya eylemsizlik’ olarak tanımlayan Anderson’un (2011) tanımlamasındaki *aktör* kavramı, devlet ve kuruluşları ile sınırlandırıldığında Dye tarafından yapılan kamu politikası

tanımına denk düşen bir anlamla karşılaşırız. Yine kamu politikası için, siyasetin çoğu insanı ilgilendiren yönünü oluşturan siyasi sürecin çıktıları (Heywood, 2013: 505), şeklinde yapılan genel tanımlama, kamu politikasının hükümet kuruluşlarının resmi veya açıklanmış kararları (Heywood, 2012: 54) tanımlamasına paraleldir. Diğer bir genel tanımlama ise, hükümete ait bir birimin çevresi ile olan etkileşimi şeklindedir (Eyestone, 1971: 18). Bu tanımlamalardan hareketle devletin yasalardan kaynaklanan otoritesinin bulunduğu herhangi bir konuda yetkili olan kamu kurumu ya da görevlisi tarafından yapılan her türlü eylem ve işlemler kamu politikasını oluşturmaktadır (Akdoğan, 2011: 77).

Kamu politikası ile ilgili literatürde yapılan genel tanımların yanında daha kapsayıcı tanımlarda bulunmaktadır. Kapsayıcı tanımların ortak niteliği bir tanımlama yapmaktan çok kamu politikasının özelliklerini ortaya çıkarma çabalarıdır. Bu anlamda kamu politikasının özellikleri aşağıdaki biçimde belirtilebilir (Hogwood ve Gunn, 1984’ten aktaran Çevik ve Demirci, 2012):

- Kararı kapsayan ve ondan daha geniş bir süreçtir.
- Yönetim ile iç içe olan süreçlerdir.
- Amaçlar kadar davranışları da içermektedir.
- Hareketi ve hareketsizliği birlikte içermektedir.
- Önceden tahmin edilen veya edilemeyen sonuçlara sahiptir.
- Bir süreç içinde işler.
- Politika sürecinde devlet dışı aktörler rol oynar.

Birikland (2011) ise kamu politikasının genel tanımlarının yetersizliğine vurgu yaparak kamu politikasının açıklayıcı özelliklerini; politikaların ilgi gerektiren sorunların çözümüne cevap olduğu, kamunun davranışına etki ettiği, doğrudan devletin amaç ve isteklerine yöneldiği ve hükümetlerce yapıldığı biçiminde belirtmektedir. Vaison (1973) kamu politikasının içeriğini; yasama organınca yapılan kanunlar, mahkemeler tarafından alınan kararlar, diğer yasal aktörlerce hazırlanan hukuki

düzenlemeler, kararlar ve diğer özel organizasyonlarca alınan kararlar olarak belirtmektedir.

Kamu politikası yazınında yapılan başkaca tanımlar bulunmaktadır. Yapılan tanımlar kamu politikasına dair özellikleri vermekte ancak ortak bir tanımın yapılamaması problemini de beraberinde getirmektedir. Ancak belirli sorunlara yönelik hükümetin tercih ve eylemlerinin kamu politikasını oluşturduğu noktasında bir uzlaşma vardır (Yıldız ve Sobacı, 2013: 19).

II. KAMU POLİTİKASI DİSİPLİNİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

Kamu politikası tanımını ‘devletin yaptığı veya yapmadığı her şey’ veya ‘siyasi sistemin çıktıkları olan kurallar, kanunlar, mahkeme kararları, yönetsel kararlar ve diğer düzenlemeler’ (Kruschhke ve Jackson, 1987: 25) olarak aldığımızda kamu politikalarını, tarihte yazılı olarak ilk yasa ve kuralları oluşturan ve kurumsal devlet yönetiminin temellerini atmış olan (Ateş ve Ünal, 2004: 26-27) Babil İmparatorluğu’na kadar götürebiliriz (Akdoğan, 2012:3). Ancak bilimsel bir çalışma alanı olarak kamu politikası 20. yüzyılda ortaya çıkmış yeni bir alandır (Jabareen, 2011: 22). II. Dünya Savaşı’ndan sonra endüstriyel toplumların siyasi karar süreçlerine rehberlik edebilecek çok disiplinli bir yaklaşım önerisinde bulunan Harold Dwight Lasswell ‘politika biliminin’ kurucusu olarak kabul edilir (Fischer vd. 2007: xix). II. Dünya Savaşı yıllarında ABD kongre kütüphanesinde Savaş İletişim Araştırmaları direktörü olan Lasswell, 1940’ların sonunda yaptığı çalışmalarla kamu politikası alanına itibar kazandırmaya başlamış (Deleon, 2006: 39) ve 1951 yılında ‘Politikaya Yönelimi’ isimli makalesi ile kamu politikası yaklaşımını ilk kez ortaya atmıştır (Çorbacıoğlu, 2009: 27).

Lasswell’in kamu politikasını açıklamada kullandığı içerik her alanda olduğu gibi tarihsel bir arka plana dayanmaktadır. ‘Politika biliminin’ içeriğini; incelenmiş politika süreçlerinden oluşan metotlar, politika çalışmalarının sonuçları, çağın ihtiyaç duyduğu bilgiye en önemli katkıyı yapan disiplinlerin bulguları olarak sayan Lasswell

(Miyakava, 2001: 14), pratikte hükümetin bilimsel yönetimi için Wilson’un başvurduğu yöntemin daha güçlü ve bütünleşmiş versiyonunu amaçlamıştır (Allison, 2006: 63). Woodrow Wilson’un, Lasswell’den önce kamu yönetimiyle ilgili düşüncelerinde kamu politikasına dair izlere rastlanmaktadır. Wilson, önceden kamu alacak ve borçları gibi karmaşık hesapların bulunmadığını ancak endüstri toplumunun bu ve benzeri karmaşık olguları olduğunu, bu sebeple devlet dairelerinin teşkilat ve metotlarının düzeltilmesi gerektiğini belirtmektedir. İdari görevlerin, itinalı bir şekilde incelemiş, standartlaştırılmış siyasetin kurallarına sistematik bir şekilde uydurulması gerektiğini ifade etmiştir (Wilson, 1961: 54-55). Wilson’un kamu politikasını, deneyimli politikacılar tarafından yapılan ve kamu personeli tarafından uygulanan yasa ve düzenlemeler olduğunu öne sürmesi nedeniyle (Huang, 2002: 275) kamu politikasının tarihsel gelişimi anlatılırken kamu yönetiminde olduğu gibi Wilson kamu politikası alanında da ilk sırada yerini almaktadır (Akdoğan, 2012: 2; Allison, 2006: 60).

Lasswell’in kamu politikası bilimi ile amaçladığı, disiplinler arası bir yaklaşımla toplumsal sorunların çözülmesine odaklanmaktır. Bu düşüncenin kökeni ise Lasswell’in içinde bulunduğu dönemle alakalıdır: Çalışmasında II. Dünya Savaşı’na göndermede bulunan Lasswell sayısal yöntemlerin metot üzerindeki mücadeleden zaferle ayrıldığını, politikaların belirlenmesi ve uygulanmasında bilimsel yaklaşımların izlenmesini, modellerin kullanılmasını ve karar alıcılara somut bilgiler sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Lasswell soğuk savaş koşullarında içinde bulunulan rekabetin bir gerekliliği olarak kaynakların verimli kullanılmasını ve politika belirleme aşamalarında karar süreçlerinin rasyonalizasyonunu öngörmüştür (Orhan, 2007: 288-289). Bu anlamda karmaşık ve sorunlarla dolu bir dünyanın insan akıl ve bilgisiyle çözülebilir olduğu düşüncesinin zemini olan ve toplumu daha iyiye taşıma amacıyla toplumsal bilgiyi geliştirme fikrinin bugün bildiğimiz şeklini aldığı Aydınlanma düşüncesi (Wagner, 2007: 29), politika yaklaşımının arka planını oluşturmaktadır. Weber’de paralel bir ifade ile endüstriyel uygarlığın büyümesi ile devlet açısından, sanayi ve

ticaretin örgütsel formlarının daha rasyonel olması yönünde bir arayışın ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu arayış devletlerin bilgi toplama ve depolama birimleri oluşturan kapasite artırıcı bir girişim ile sonuçlanmıştır (Parsons, 2001: 17).

II. Dünya Savaşı’ndan sonra kapitalist dünyanın hakimi olan ABD, Bretton Woods sistemini kurulması ile bunu pekiştirmiştir. Soğuk savaş dönemi ile birlikte düşünüldüğünde ABD hem iç hem dış politika açısından yeni bir yönetim arayışına girmiş ve sonuçta II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan siyasi ihtiyaç ve gelişmelerin açıklanmasında teorik çerçeveyi sağlayan Modernleşme Kuramı (Coşkun, 1989: 296) bu arayışa cevap olmuştur. Ford, Rockefeller, Carneige gibi güçlü vakıflarla desteklenen araştırma merkezleri ve hükümet ile güçlü bağları olan düşünce kuruluşlarının (Think Tank) merkezinde durduğu modernleşme projesi birçok disiplinden beslenmiş ve yeni disiplinler meydana getiren bir ekol haline gelmiştir (Çelik, 2008: 11). Toplumsal sorunlara hemen yanıt verecek sorun çözme odaklı bilim anlayışının ön plana çıktığı dönemde, bu ihtiyaca cevap verecek bilim insanları devlet ve özel vakıflarca maddi olarak desteklenmiştir (Akdoğan, 2012: 11). 1960’lar modern devletin karşılaştığı sorunların karmaşıklığı ve reformların geliştirilmesinde uzmanların kullanılması gerektiği söyleminin sosyal bilimlere nüfus ettiği ve bu yüzden sosyal bilimcilerin politika sürecine önem verdikleri bir dönemdir (Fischer: 2002: 35). 1970’den günümüze kadar büyük ilgi gören kamu politikası ayrı bir inceleme alanı haline gelmiştir (Çevik, 2004: 131).

Amerika’da doğan kamu politikası çalışmalarının diğer gelişmiş ülkelerde ortaya çıkışında ve yayılmasında dönemsel bir yakınlık söz konusudur. Örneğin İngiltere’de kamu politikası ve politika analizi 1970’lerde akademik çalışma anlamında ayrı bir alan olarak gelişmiştir (Parsons, 2007: 538). Fransız yazınına Paris Siyasal Etütler Enstitüsü’ne bağlı olarak kurulan ve Amerikan etkisinin olduğu Örgüt Sosyolojisi Merkezi ile 1961’de giren kamu politikası (Bayraktar, 2013: 117), Hollanda’da tüm kamu politikalarında politika yapımını rasyonelleştirmek için plan ve programlı bir çaba

olarak 1970’lerde gelişmiştir (Mayer, 2007: 553). İsveç’te 1960’lı ve 1970’li yıllar sosyal bilimler ve kamu yönetimi gibi alanlarda Amerika teorilerinin etkisinin yoğun olduğu dönemdir. Bunun önemli bir nedeni II. Dünya Savaşı’ndan önce öncelikli yabancı dil olan Almanca’nın yerini savaştan sonra tüm eğitim seviyelerinde İngilizce’nin alması ve bunun akademik sisteme yansımalarıdır. Öyle ki 1960’ların sonunda İsveç üniversitelerindeki sosyal bilimler temel düzey kitaplarının çoğu Amerikan orijinliydi. Eğitim kurumlarında başlayan düzenlemeler, bunu izleyen ölçme ve değerlendirme temelinde çeşitli alanlarda gelişen politikalar kamu politikasının gelişiminin göstergesidir (Furubo, 2007: 574-575). Almanya’da politika çalışmaları Alman siyaset bilimi ders kitaplarında söz edilmiş ancak ayrı bir çalışma alanı olarak ortaya çıkması 1980’leri bulmuştur (Saretzki, 2007: 582). Ancak gelişmiş ülkeler dışında kamu politika analizinin pek geliştiği söylenemez. Örneğin Hindistan’da politika analizi akademik ve araştırma geleneğinde hiçbir zaman temel alan olmamıştır (Mathur ve Mathur, 2007: 604).

III. TÜRKİYE’DE KAMU POLİTİKASI’NIN GELİŞİMİ

Gelişmiş ülkelerde son 30-40 yılda önemli aşamalar kat eden kamu politikası Türkiye gibi ülkeler için yeni bir alandır (Çevik ve Demirci: 2011: 107). Türkiye için bu eksikliği Robins (2009); Türkiye’de Türkçe, İngilizce veya diğer Avrupa dillerinde kamu politikası yapımı ile ilgili sistematik olarak hazırlanan kitap kalınlığında bir çalışmanın olmadığını belirtmektedir. Bu çıkarımdan hareketle Akdoğan (2011), Türkiye’de kamu politikasının yöntem ve tekniklerinin kullanımını sağlayacak ancak yararlanılamamış dört politika penceresi belirlemiştir: politika biliminin yukarıda anılan öncü ismi Lasswell’in çokça etkilendiği John Dewey’in Türkiye’ye gelişi, Devlet Planlama Teşkilatı’nın kuruluşu, 1960 sonrası sosyal bilim araştırmalarına verilen

önemin artması ve son olarak aynı dönemde yöneylem araştırmalarının kullanılmaya başlanmasıdır.

Yöntem ve tekniklerin kullanımında kaçırılan bu fırsatlar akademik yazına da yansımıştır. Çevik 1998 yılında yapmış olduğu bir çalışmada kamu politikası ile ilgili çalışmaların henüz önemi kadar yer işgal etmediğini belirterek bunun nedenini, Türkiye’deki üniversitelerin Siyasal Bilgiler Fakültesi veya İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri’nin Kamu Yönetimi bölümlerinin eğitim programlarında, anayasal düzenlemeler, federalizm, kuvvetler ayrılığı, kurumsal yapılar ve siyasi ideolojiler gibi konuları önelemesine bağlamaktadır. Nitekim 2000’de Yükseköğretim Kurumu tarafından lisans düzeyinde kamu yönetimi bölümleri için müfredatta önerilen zorunlu kamu politikası dersi bulunmamaktadır (Yıldız vd. 2011: 352; Şaylan ve Sezen, 2000). Ancak bu tarihten sonra kamu politikası ile ilgili dersler konulmuş (Orhan, 2007: 31-32) üniversitelerde kamu politikası ile ilgili çalışma yapan araştırma merkezleri kurulmuştur ve kamu politikasına ilgi düzeyinde hem akademik anlamda hem de karar alıcılar açısından yeterli olmasa da artış olmuştur (Köseoğlu, 2013: 31-32). Kamu politikası üzerine çalışan akademisyenlerin birbirlerini çalışmalarından haberdar etmesi ve desteklemesi disiplininin gelişimine katkıda bulunmuştur. Ayrıca internet ve düzenlenen Kamu Politikası Çalıştayı alanın gelişmesinde önemli araçlardır. 2014 yılında Pamukkale Üniversitesi’nde altıncısı düzenlenecek olan Kamu Politikası Çalıştayı kamu politikaları ve demokrasi, yükseköğretim politikaları, kamu politika analizi model ve yöntemlerin kullanıldığı vaka çalışmaları gibi başlıklarda toplanmıştır.

Dye’in tanımından hareketle yönetimin yaptıkları veya yapmadıkları ile ilgili çalışmaların hepsi kamu politikası çalışması sayılabilir. Bu anlamda bilimsel bir uğraşı olarak kamu politikasının ortaya çıkmasından sonra Türkiye’de kamu politikasının kendisini akademik yazında işleyen ve inceleyen veya yönetim çıkışlı bir konunun işlenmesinde kamu politikasının zemin olarak alındığı çalışmaların sayısı artmaktadır.

IV.TÜRKİYE’DE KAMU POLİTİKASI ÇALIŞMALARI

Yönetimlerce yapılan veya yapılması öngörülen politika araştırmalarının varlığı tarihin çeşitli dönemlerinde mevcuttur. Ancak bu çalışmanın konusu olan 1960 sonrası ortaya çıkan kamu politikası disiplininin alan yazınıdır. Türkiye’de akademik inceleme konusu olması açısından kamu politikası çalışmaları gelişmiş ülkelere nazaran geç başlasa da son yıllarda artmaktadır. Kamu politikası ile ilgili az sayıda kitap ve kitap içi bölüm çalışması bulunmaktadır.

Kamu politikası ile ilgili Hasan Hüseyin Çevik ve Süleyman Demirci tarafından hazırlanan ilk baskısının 2008 yılında yapıldığı Kamu Politikası kitabının birinci baskısının önsözünde kitabın ortaya çıkmasındaki ana faktör, Türkiye’de kamu politikasının ihmal edilmesi ve birkaç makalenin olmasından hareketle alan yazınla ilgili boşluğu doldurmak şeklinde belirtilmektedir. 2012’de geliştirilerek ikinci baskısı yapılan kitap; kamu politikası temel kavramları, kamu politikası süreci ve süreçte rol oynayan aktörleri, kamu politikası başarısızlığı, kamu politikası analizi, karar verme süreçlerini ve kamu politikasının bilim/sanat tartışmalarını içermesi açısından ilgili alanda giriş niteliğinde temel bir kaynaktır. Turgay Ergun (2004) tarafından hazırlanan Kamu Yönetimi kitabının, kamu politikasına ilişkin temel kavramların açıklandığı ve politika modellerinin işlendiği kitap içi bir bölüm bulunmaktadır. Ayrıca Çevik (2004, 2012) tarafından yazılan iki kitapta kamu politikasının genel çerçevesine ilişkin içeriğin yer aldığı iki kitap içi bölüm bulunmaktadır. Kemâli Saybaşılı tarafından 1981 yılında doçentlik tezi olarak hazırlanan ve 1986’da kitap olarak basılan ‘Devletin Ekonomiye Müdahalesi’ isimli çalışmada, kamu politikası yazını esas alınarak devletin ekonomiye müdahalesinin nedenleri, kapsamı, yöntemleri ve sonuçlarının neler olduğunun ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Saybaşılı’ya ait diğer bir çalışma kamu politikası ile ilgili karar verme modelleri geliştiren bilim insanlarının makalelerinin Türkçe çevirisinin yer aldığı 1985 basımlı ‘Siyaset Bilimine Temel Yaklaşımlar’ isimli kitaptır. Saybaşılı’nın bu iki çalışması tarihleri göz önünde bulundurulduğunda son derece önemlidir.

Yazınla ilgili diğer bir kitap 2011 yılında ilk baskısının yapıldığı editörlüğünü Alican Kaptı’nın (2013) yapmış olduğu Kamu Politikası Süreci isimli çalışmadır. On dört akademisyenin çalışmasından oluşan kitap, kamu politikası alanında ortaya çıkan başlıca teorileri, model ve çerçeveleri açıklamakta ve Türkiye’ye uygulanabilirliği tartışmaktadır. Kamu politikasının teorik altyapısını içermesi bakımından önemli bir kitaptır. Son olarak 36 yazarın katkıda bulunduğu ve 14’ü kuramsal, 12’si uygulamaya dair 26 bölümden oluşan Mete Yıldız ve Mehmet Zahid Sobacı’nın (2013) derlediği zengin içeriğe sahip bir kitap bulunmaktadır. Aşağıda içeriğinden daha detaylı bahsedilecek bu kitaplar dışında da kitap ve makaleler bulunmaktadır.

A.Kamu Politikasının Tarihsel Gelişimi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kamu politikasının ortaya çıkışı ile ilgili olarak detaylı bir çalışma Fatma Eda Çelik (2008) tarafından yapılmıştır. Kamu politikasının analizinin tarihsel bir zorunluluğun ürünü olduğunun gösterildiği bu çalışmada, kamu politikasının kökenini ve tarihsel uğraklarını alanın kurucusunun kendisine ait mesleki ve düşünsel temeli esas alınarak bir dönemlemeye gidilmiştir. Tarihselliğe ilişkin bu farklı yaklaşımla kamu politikası analizinin, rasyonalizasyon arayışı veya değer odaklı meşruiyet arayışı değil Amerika’da savaş sonrası özgün yönetme sorununa bir cevap olarak ortaya çıktığı gösterilmeye çalışılmıştır. Kamu politikasını tarihsel olarak inceleyen diğer bir çalışma A. Argun Akdoğan’a (2012) aittir. Bu çalışmada kamu politikasının düşünsel kökeninin dayandırıldığı aydınlanma düşüncesi ve bu dönemden sonra toplumsal bilginin artan önemi ve toplumsal problemleri çözmede kullanılmasına dair tarihsel getirinin ardından kamu politikasının bilimsel bir nitelik kazanması ve gelişimi incelenmiştir. Kamu politikasının bazı uygulama alanlarında yaşanan başarısızlıkları nedeniyle ciddi eleştirilere tutulmasına rağmen kamu politikalarının meşrulaştırılarak iktisadi optimizasyon temelinde kullanımının devamlılığının nasıl sağladığını açıklanmıştır. Kamu politikasını bilimsel bir uğraşı olarak ele alan altı bilim insanının geliştirmiş

oldukları teori ve modeller üzerine yapılan Sıtkı Çorbacıoğlu’nun (2009) çalışmasında, bilişsel ve sosyal etkileşim temelinde bu bilim insanlarının birbirlerini nasıl etkiledikleri incelenmiştir. Bu bilim insanlarının birbirlerine yaptıkları atıfların analiziyle desteklenen çalışma, bilişsel ilişkinin varlığını ortaya koymanın yanında sosyal ilişkilerin de bilginin gelişimini etkileyen bir faktör olduğunu göstermektedir.

Kamu politikasının genel olarak dünyada ve özelde Türkiye’de gelişimini konu alan Özer Köseoğlu’na (2013) ait çalışma kamu politikasının köken sorunsalına farklı bir bakış açısı ile yaklaşmaktadır. Kamu politikasının sanat olarak ele alınması halinde kamu politikasının tarihsel kökeninin, yöneticiler için bilgilerinden faydalandığı eski devletlerin danışmanlarına, meslek olarak ise ABD’de I. Dünya Savaşı’nın ardından politika üretim sürecinde yaşanan kurumsallaşma ile birlikte etkin rol oynayan profesyonellerin var olduğu döneme dayandırılacağını belirtmektedir. Kamu politikasının ayrı bir disiplin olarak gelişmesi ise 1967-70 yılları arasında üniversitelere girmesiyle olmuştur. Köseoğlu çalışmasının ikinci bölümünde birinci bölüm ile paralel bir sıra dizim ile kamu politikasının Türkiye’deki gelişimini incelemiştir. Sanat olarak kamu politikasını eski Türklerde yönetimde önemli bir unsur olan kurultay, devamında yöneticilere danışmanlık vazifesi görenlerce kaleme alınan risale ve namelere dayandıran yazar, meslek olarak kamu politikası ile ilgili olarak modern Türk kamu yönetimi ile birlikte kurmay fonksiyonunun yerine getirildiği uzman kişilerden oluşan ve karar organlarına danışmanlık eden kurmay personellerini örnek vermektedir. Ayrı bir disiplin olarak kamu politikasının Türkiye’deki gelişimi konusunda yukarıda açıklanan gelişim ile mutabık kalarak geç dönem bir girişimin olduğunu belirtmektedir. Türkiye’de kamu politikasının gelişimine dair aydınlatıcı diğer bir çalışma Akdoğan’a (2011) aittir. Yukarıda Türkiye’de kamu politikasının gelişimi başlığında atıfta bulunduğumuz yazar genel olarak kamu politikası analizi yöntem ve tekniklerinin Türk kamu yönetiminde gelişmesi açısından ele geçen ancak değerlendirilmeyen fırsatları incelemiştir.

B.Kamu Politikası ve Kamu Politikası Analizi Kuram Çalışmaları

Kamu politikası analizi ile ilgili olarak Çevik (1998) tarafından yapılan çalışma; genel olarak kamu politikası, kamu politika analizi ve analiz için yaklaşım ve modeller içeriği ile kamu politikası ile ilgili genel bir çerçeve vermektedir. Fatih Demir (2011) tarafından yapılan makale çalışması, kamu politikası analizinin tanımı, kapsamı ve sorunlarını genel olarak işledikten sonra kamu politikası çalışmalarının gerekçesi olarak bilimsel anlayışın geliştirilmesi, bilginin toplumsal sorunların çözümünde kullanılması ve kamu politikaları konusunda rasyonel tavsiyelerin verilmesi şeklinde sıralamaktadır. Çalışma son bölümünde kamu politikası yapım sürecini anlatarak kamu politikası analizi konusunun teorik çerçevesini vermektedir. Analiz ile ilgili diğer bir çalışma Süleyman Çelik (2010) tarafından yapılan doğrusal modelin yetersizliğinden yola çıkan çalışmadır. Politika analizi yapanların politikanın uygulanacağı konu hakkında yeterli bilgiye sahip olduklarından hareketle alternatifler arasından en iyiyi seçecekleri ve sonuç olarak en iyi çözümü bulacakları varsayımına dayanan doğrusal modelin, soruna ilişkin tüm bilgiye sahip olmadığı şeklinde haklı eleştirilere hedef olmaktadır. Çalışmada sorunun tespitinin ardından çözüm önerisi olarak; günümüzde karmaşık, dinamik ve doğrusal olmayan sorunlara karşı uyum sağlayabilecek ve kendini yenileyebilecek sosyo- teknik sistemlerin kullanımı önerilmektedir. Bir diğer çalışmada İbrahim Duyar (1995), kamu politikaları uygulamalarında etkili olan faktörlerin belirsizliğine ve bu konuda tutarlı bir teorik temelin yokluğuna değinmiştir. Çalışmada politika uygulama alanının gelişmesi incelenerek ‘aşağıdan yukarıya’ ve yukardan aşağıya’ uygulama yaklaşımlarının çelişkileri ve eleştirileri üzerinde durulmuştur. Politikaların etkili bir şekilde uygulanmasında rol oynayan politika tasarımı, uygulayan örgütün özellikleri, uygulayıcıların özellikleri ve dış çevre faktörlerinin yukardan aşağıya ve aşağıdan yukarıya uygulama yaklaşımlarının birleştirilmesi gerektiği sonucunu varılmıştır.

Kamu politikası ve sürecine ilişkin Alican Kaptı’nın (2013) yapmış olduğu Kamu Politikası Süreci isimli çalışma kamu politikası sürecine dair teorik bilgiyi içermektedir. Kitapta bütün bir kamu politika sürecini anlamayı hedefleyen klasik yaklaşım modeli (Kaptı, 2013), bir karar verme çeşidi olarak kurumsal rasyonel tercih teorisi (Ekinci, 2013), tarihi geçmişine dayanılarak kurumsallık ve teorisi (Gül, 2013), belirsizlik ortamında politika oluşturma sürecini açıklayan çoklu akış modeli (Akdoğan ve Köse, 2013), bir kamu politikasının herhangi bir sebepten kesintiye uğraması, yerine yeni bir kamu politikasının uygulanması veya uzun süre bir politikanın kesintiye uğramaksızın devamlığının nasıl sağlandığını açıklayan kesintili denge modeli (Ülkemen, 2013), eyaletler ve ülkeler arası politikaların ortaya çıkması ve yayılmasını açıklayan birkaç farklı alt modelinin bulunduğu politika yayılım ve yenilik modelleri (Gültekin, 2013) ve herhangi bir politikanın geliştirilmesi, değiştirilmesi ve uygulanması süreçlerinde etkili olarak görülen grupları ve bunların inanç sistemlerini açıklayan koalisyon modeli (Demirci, 2013) incelenmiştir. Bunun yanı sıra kamu politikasını şekillendiren öğelerin etkileşimini ifade eden politik ağlar (Şahin ve Yıldız 2013), kamu politikası analizinin uygulamada nasıl olacağını açıklayan pratik bir uygulama modeli (Duman, 2013), bir kamu politikasını anlama, öngörüle bulunma, uygulamaya dair önceden bir fikir edinmeyi sağlayan kamu politikaları tipolojileri (Ünal, 2013), kamu politikalarında demokratikleşme temelinde müzakerelerin rolü (Demir, 2013) ve kamu politikasında hakim rasyonel bakış açısını eleştiren post-pozitivizm konuları (Hekim, 2013) incelenmiştir. Kuramsal ve kavramsal yaklaşımlarla ilgili diğer bir çalışma; 2013’te basılan Mete Yıldız ve Mehmet Zahid Sobacı’nın derlediği Kamu Politikası kitabıdır. Kuramsal yaklaşımın işlendiği birinci kısımda; genel olarak kamu politikası, analiz süreci ve bu süreçte kullanılan kuramlar (Yıldız ve Sobacı, 2013; Bayırbağ, 2013; Orhan, 2013; Morçöl, 2013), süreç aktörleri (Sobacı, 2013; Eroğlu, 2013; Babaoğlu, 2013; Yıldız vd. 2013), kamu politikasının uygulanması ve uygulama aşamaları (Akdoğan, 2013; Kaptı ve Alaç, 2013; Köseoğlu, 2013) ile

karşılaştırmalı/farklı ülkelerdeki kamu politikaları (Bayraktar, 2013; Çevik, 2013; Çiner, 2013) konuları işlenmiştir.

C. Kamu Politikası Uygulama Çalışmaları

Kamu politikası uygulama çalışmalarından kastedilen kamu politikası disiplini zemininde devletçe yapılan herhangi bir politikanın analizidir. Türkiye’de kamu politikasının uygulama çalışmaları sayısal olarak artmaktadır. Yönetim tarafından yapılan politikaların çeşitliliği nedeniyle alanda yapılan çalışmalar da analize konu olmaları açısından çeşitlidir. Analiz edilen konuları içerik, politikanın uygulandığı zaman dilimi, politikanın yansıdığı kitle gibi etkenleri göz önünde tutarak genel ve genele nispeten daha dar veya özel olmak üzere ikiye ayrılabilir. Türkiye’nin sağlık, eğitim, savunma, güvenlik, kent, konut, çevre, ekonomi, vergi, personel vb. birçok kamu politikası genel analize tabi tutulmakta tarihsel süreç içinde bu politikalarda yaşanan değişimin dinamikleri, değişim süreçleri, uygulama sonuçları gibi aşamaların analizi yapılmaktadır. Diğer taraftan yabancı doktor istihdamı, Milli Eğitim Bakanlığı öğrenci bursları, cep telefonu teknolojisi gibi genele nazaran daha dar alanlar politika analizine konu olmuştur. Bu bölümde tüm politika uygulamaları üzerine yapılan çalışmaları incelemek yerine kamu politikası disiplini temel alınarak yapılan çalışmalardan bazı örnekler verilerek kamu politikası disiplininin gelişimi ile ilgili olarak bilgi verilmesi amaçlanmaktadır.

Simon Wigley ve Arzu Akkoyunlu-Wigley (2013) Türkiye’de eğitim politikalarının analizini yaptıkları çalışmada, eğitim politikalarının gelişimi ve sonuçları sermaye ve beşeri yapılabirlik teorisi bağlamında değerlendirilmiştir. Sağlık politikası ile ilgili olarak Hasan Hüseyin Yıldırım (2013) tarafından yapılan çalışmada tarihsel değişim gözetilerek günümüz sağlık reformları kamu politikası analizi çerçevesinde incelenmiştir. Genel bir politikanın analizine diğer bir örnek M. Murat Erdoğan, Yelda Devlet Karapınar ve Deniz Aydın (2013) tarafından yapılan Türkiye’nin iç ve dış göçe

dair politikasını konu alan çalışmadır. İç ve dış göçlerle ilgili sayısal veriler kullanarak yapılan incelemede ağırlıklı olarak göçün nedenleri ve sonuçlarının üzerinde durulduğu bir politika analizi yapılmıştır. Diğer politika analizi yapılan genel konular sosyal politika (Baştürk, 2013), kentleşme çevre politikası (Kaya, 2013; Genç, 2013; Şahin, 2013), kamu personel politikaları (Şener, 2013), yerelleşme politikaları (Sadioğlu, 2013) vb. şeklinde sayılabilir. Sayılan konularla ilgili kamu politikası disiplini temel alınarak ilgili politikanın kökeni, gelişimi, gelişimi etkileyen faktörleri, politika sürecinin aktörleri ve sonuçları açılarından analiz yapılmıştır.

Genel politikaların yanı sıra daha dar kamu politikaları üzerine de analizler yapılmaktadır. Yıldız (2006) tarafından cep telefonu teknolojisi üzerine yapılan bir çalışmada; verilere dayanılarak cep telefonlarının kısa süre içinde yaygınlaşmasını ve beraberinde kamu politikası yapılması gereken görünür sorunlara neden olduğu belirtilerek bu sorunlara karşı uygulanan mevcut kamu politikaları incelenerek politika önerilerinde bulunulmuştur. Diğer bir örnek çalışmada Onur Kulaç ve Serhan Çalhan (2013), yurt dışına lisansüstü eğitimi için gidenlere Milli Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurulu tarafından verilen burslara ilişkin politika, süreç modeli esas alınarak sorunun ortaya çıkışı, formüle edilmesi, yasalaşması, uygulanması ve değerlendirilmesi aşamaları ile analiz edilmiştir. Benzer bir başka çalışmada Sabrina Kayıkçı (2003), 1980 sonrası tütün politikası, tütün piyasasının serbest rekabete açılmasını amaçlayan *problemi tanımlama*, çok uluslu şirketler ve ulus üstü finans örgütleri aracılığı ile *gündem oluşturulması*, süreç içinde yer alan yasama, yürütme, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, odalar, vakıflar gibi *aktörler*, politikanın yasalar ile *uygulama* aşamasına getirilmesi ve sonuçlarını içeren bir analiz yapılmıştır.

Yukarıda sayılan kamu politikası analizi konuları dışında aile içi şiddet (Çalı, 2012), yabancı doktor istihdamı (Sezer ve Yıldız, 2009), insan ticareti (Seyhan, 2012), internet kafeler (Yıldız, 2002), uyuşturucu ile mücadele (Akgül, 2010) gibi daha birçok konuda analiz yapılmıştır. Bu durum yönetimin faaliyet alanı ile alakalıdır. Yönetimce

uygulanmayan her politika analize konu olabileceği gibi alternatifler arasında uygulanmayan kamu politikası da kamu politikası yazınında inceleme konusu olabilecektir.

SONUÇ

Bilimsel bilgiyi toplumsal sorunların çözümünde kullanan ve en iyiyi bulma arayışında olan kamu politikası hâlen gelişmekte olan bir disiplindir. Yönetimin bütün uygulamalarının bu disiplinin analiz sürecine konu olabileceği ve alternatifler arasından uygulanmayan politikaların nedenleri üzerinde durulabileceği bir alan olması açısından önemli bir disiplin olan kamu politikası, çalışma alanı olarak Türkiye’de geç başlasa da bugün giderek yaygınlık kazanmaktadır. Disiplinin gerek kuramsal boyutu gerekse uygulama boyutu ile ilgili akademik çalışmaların sayısı artmaktadır. Kuramsal boyutta ağırlıklı olarak kamu politikası süreci, karar verme modelleri, uygulama yaklaşımları gibi konular incelenirken uygulama boyutunda yönetimin faaliyetleri analiz süreçlerine tabi tutularak değerlendirilmektedir. Ayrıca disiplinin transfer edilmiş olması nedeniyle kamu politikasının tarihsel gelişimi ile ilgili çalışmalar da bulunmaktadır.

Bu çalışmada kamu politika çalışmalarının Türkiye açısından başlangıcının yakın döneme dayandığı ancak son yıllarda yapılan çalışmaların ve akademik ilginin arttığı görülmüştür. Gelişmiş ülkelerde kamu politikası kuram ve uygulama çalışmalarında süreçler, süreç aşamaları, aktörler, karar verme modelleri gibi disiplinin alt başlıkları ile ilgili derinleşen birçok kitap ve makale çalışması bulunmaktadır. Türkiye’deki çalışmaların ise yeterli derinliğe ulaşamamış olduğu ancak kamu politikası disiplininin önemli bir alan olması ve alanın çalışılmasına dair yapılan girişimlerle disiplinin hızla gelişeceği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

AKDOĞAN, A. Argun; (2011) “Türkiye’de Kamu Politikası Disiplinin Tarihsel İzleri” Kartal, F. (ed.) Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları, Ankara, TODAİE.

AKDOĞAN, A. Argun; (2012) “Aydınlanmadan Neoliberalizme Kamu Politikasının Sarsıl(a)mayan Egemenliği” Amme İdaresi Dergisi, 45(4): 1-24.

AKDOĞAN, A. Argun; (2013) “Gündem Belirleme” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

AKDOĞAN, H. ve Köse, Y.; (2013) “Kamu Politika Sürecinde Çoklu Akış Modeli” Kaptı (ed.) Kamu Politikası Süreci, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

AKGÜL, A. ve Kaptı, A.; (2010) “Türkiye’nin Uyuşturucu ile Mücadele Politikası: Politika Süreç Analizi” Özeren (ed.) Yerelden Küresele Sınır Aşan Suçlar, Ankara, Polis Akademisi Yayınları.

ALLISON, G.; (2006) “Emergence of Schools of Public Policy: Reflections by a Founding Dean” (ed.) Frank vd. The Oxford Handbook of Public Policy, New York, Oxford University Press.

ANDERSON, James E.; (1994) Public Policymaking, 7. Edition, Boston, Houghton Mifflin Company

ATEŞ, H. ve Ünal, S.; (2004) “Devletin Doğduğu Yer Antik Çağ Ortadoğusu’nda İdari Hayat”, Bilgi, 8: 21-42.

BABAOĞLU, C.; (2013) “Kamu Politikası Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

BAŞTÜRK, Ş.; (2013) “Kamu Politikası Olarak Sosyal Politika” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

BAYIRBAĞ, M. K.; (2013) “Kamu Politikası Analizi için Bir Çerçeve” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

BAYRAKTAR, U.; (2013) “Özgün Bir Siyasal Bilim Ekolü Geliştirmek Adına Bir İlham Kaynağı Olarak Fransız Kamu Politikası Analizi Yazını” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

BİRİKLAND, T. A.; (2011) An Introduction to the Policy Process, 3. Edition, M. E. Sharpe.

ÇALI, H. H.; (2012) “Aile İçi Şiddet: Bir Kamu Politikası Analizi” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16, (2):1-25.

ÇELİK, F. E.; (2008) “Çalışma Alanı Olarak Kamu Politikası: Tarihsel ve Düşünsel Kökler Üzerine” Amme İdaresi Dergisi, 41(3): 41-72.

ÇELİK, S.; (2010) “Kamu Politikasının Analizinde Doğrusal Modelin Yetersizliği: Karmaşık Bir Model Önerisi” Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi SBE Dergisi, 11(1):217-234.

ÇEVİK, H. H.; (1998) “Kamu Politikaları Analizi Çalışmaları Üzerine Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, Amme İdaresi Dergisi, 31(2):103-112.

ÇEVİK, H. H.; (2004) Türkiye’de Kamu Yönetimi Sorunları, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

ÇEVİK, H. H.; (2013) “Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Kamu Politikası Başarısızlığı” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

ÇEVİK, H. H.; (2012) Kamu Yönetimi, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

ÇEVİK, H. H. ve Demirci, S.; (2012) Kamu Politikası, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

ÇİNER, C. U.; (2013) “Karşılaştırmalı Kamu Politikası” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

ÇORBACIOĞLU, S.; (2009) “Kamu Politikası Analizinde Görünmez Üniversite: Altı Bilim Adamı Arasındaki Bilişsel ve Sosyal Ağlar” Amme İdaresi Dergisi, 41(4):23-48.

ÇOŞKUN, İ.; (1989) “Modernleşme Kuramı Üzerine” Sosyoloji Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, 1989, ss. 289-304.

DELEON, P.; (2006) “The Historical Roots of The Field” Moran vd. (ed.) The Oxford Handbook of Public Policy, New York: Oxford University Press.

DEMİR, F.; (2011) “Kamu Politikası ve Politika Analizi Çalışmalarının Teorik Çerçevesi”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 30: 107-120.

DEMİR, F.; (2013) “Kamu Politikası Sürecinde Müzakerenin Rolü Ve Sürecin Demokratikleştirilmesi” Kaptı (ed.) Kamu Politikası Süreci, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

DEMİRCİ, S.; (2013) “Kamu Politikasında İşbirlikçi Tarafgirlik (Koalisyon) Modeli” Kaptı (ed.) Kamu Politikası Süreci, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

DUMAN, Ali; (2013) “Kamu Politika Analizi İçin Pratik Uygulama Modeli” Kaptı (ed.) Kamu Politikası Süreci, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

DUYAR, İ.; (1995) “Kamu Politikaları Uygulamasında Birleştirici Bir Teoriye Doğru” AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 28(2):107-123.

DYE, T.; (1987) Understanding Public Policy, 6. Edition, New Jersey, Prentice Hall.

EKİNCİ, S.; (2013) “Kamu Politika Sürecinde Kurumsal Rasyonel Tercih Teorisi” Kaptı (ed.) Kamu Politikası Süreci, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

ERDOĞAN, M. M., Karapınar, Y. D. ve Aydın, D.; (2013) “Türkiye’nin Göç Politikası” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

ERGUN, T.; (2004) Kamu Yönetimi, Ankara, TODAİE.

EROĞLU, H. T.; (2013) “Türkiye’de Kamu Politikası Oluşturulmasında Uluslararası Aktörlerin Rolü” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

EYESTONE, R.; (1971) The Threads of Public Policy: A Study in Policy Leadership, USA, Bobbs- Merrill.

FİSCHER, F.; (2002) “Policy Discourse and the Politics of Washington Think Tanks” Fischer vd. (ed) The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning, London, UCL Press.

FİSCHER, F., Miller G. J. ve Sidney, M. S. (Ed.); (2007), Handbook of Public Policy Analysis, Boca Raton, CRC Press.

FURUBO, Jan- Eric; (2007) “Policy Analysis and Evaluation in Sweden: Discovering the Limits of the Rationalistic Paradigm” Fischer vd. (ed) Handbook of Public Policy Analysis, Boca Raton, CRC Press.

GENÇ, F. N.; (2013) “Türkiye’de Âfet Yönetimi Politikalarının Dönüşümü” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

GÜL, Z.; (2013) “Kamu Politikasında Kurumsallık (Institutionalism) Teorisi” Kamu Politikası Süreci, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

GÜLTEKİN, S.; (2013) “Kamu Politika Sürecinde Politika Yayılım ve Yenilik Modeli” Kaptı (ed.) Kamu Politikası Süreci, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

HEKİM, H.; (2013) “Kamu Politikasında Post-Pozitivizm” Kaptı (ed.) Kamu Politikası Süreci, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

HEYWOOD, A.; (2012) Siyasetin Temel Kavramları, Çev. Hayrettin Özler, Ankara, Adres Yayınları.

HEYWOOD, A.; (2013) Siyaset, Çev. Bahattin Seçilmişoğlu, 8. Baskı, Ankara, Adres Yayınları.

HOGWOOD, B. W.; (1995) “Public Policy” Public Administration, 73:59-73.

HOGWOOD, B.W. ve Gunn, L. A.; (1984) Policy Analysis for the Real World, New York, Oxford University Press.

HUANG, R.; (1971) “On the Nature of Public Policy” Chinese Public Administration Review, 1(3-4):275-282.

JABAREEN, Y. T.; (2011) Public Policy in Divided Societies, 2. Edition, Nazareth, Arab Center for Law and Policy.

KAPTI, Alican; (2013) “Kamu Politika Sürecinde Klasik Yaklaşım Modeli” Kaptı (ed.) Kamu Politikası Süreci, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

KAPTI, A.; (2013) Kamu Politikası Süreci, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

KAPTI, A. ve Alaç, A. E.; (2013) “Kamu Politikalarının Uygulama Aşaması” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

KAYA, Y.; (2013) Çevre Politikası İlkeleri, Aktörleri ve Araçları: Söylemden Pratiğe Bir Süreç Analizi, Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

KAYIKÇI, S.; (2003) “Bir Kamu Politikası Süreci Analizi: 1980 Sonrası Türkiye’de Tütün Politikası” Ankara Üniversitesi Tartışma Metinleri, 63:1-25.

KÖSEOĞLU, Ö.; (2013) “Kamu Politikası Sürecinde Karar Verme Modelleri” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

KÖSEOĞLU, Ö.; (2013) “Meslek, Sanat ve Disiplin Olarak Kamu Politikası: Türkiye’ye İzdüşümleri” Bilgi, 26: 4-36.

KRUSCHKE, E. R. ve Jackson, B. M.; (1987) The Public Policy Dictionary, California, ABC Clio.

KULAÇ, O.ve Çalhan, S.; (2013) “Bir Kamu Politikası Süreci Analizi: Milli Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurulu Yurtdışı Lisanüstü Bursları” Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(10):205-225.

LASSWEL, H. D.; (2001) “The Policy Orientation” Miyakava (ed.) The Science of Public Policy, 2. Edition, Miyakava Routledge.

MATHUR, N. and Mathur, K. (2007) “Policy Analysis in India: Research Bases and Discursive Practices” Fischer vd. (ed) Handbook of Public Policy Analysis, Boca Raton, CRC Press.

MAYER, I.; (2007) “The Evolution of Policy Analysis in the Netherlands”, Fischer vd. (ed) Handbook of Public Policy Analysis, Boca Raton, CRC Press.

MORÇÖL, G.; (2013) “Karmaşıklık Kuramı ve Kamu Politikaları” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

ORHAN, G.; (2007) “Kamu Politikalarıyla İlgili Sorunlar Nasıl Çözülür? Disiplinler Arası Bir Yaklaşım Olarak Kamu Politikası Analizi ve Getirdiği Açılımlar” Aksoy vd. (ed.) Kamu Yönetimi, Ankara, Nobel Yayın.

ORHAN, G.; (2013) “Kamu Politikasına Yorumlamacı Yaklaşımlar” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

PARSONS, W.; (2001) Public Policy, Cheltenham, Edward Elgar Publishing.

PARSONS, W.; (2007) “Policy Analysis in Britain” Fischer vd. (ed) Handbook of Public Policy Analysis, Boca Raton, CRC Press.

ROBİNS, P. ; (2009) “Public Policy Making in Turkey: Faltering Attempts to Generate a National Drugs Policy” Policy and Politics, 37(2):289-306.

SADİOĞLU, U.; (2013) “Yerelleşme Politikaları ve Türkiye Örneği” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

SARETZKİ, T.; (2007) “The Policy Turn in German Political Science” Fischer vd. (ed) Handbook of Public Policy Analysis, Boca Raton, CRC Press.

SAYBAŞILI, K.; (1985) Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar, Ankara, Birey ve Toplum.

SAYBAŞILI, K.; (1986) Devletin Ekonomiye Müdahalesi(1963-1985), Ankara, Birey ve Toplum.

SEYHAN, O.; (2012) “Kaos ve Kamu Politikası Oluşumu: Türkiye’de İnsan Ticareti Politikaları Örneği” İnsan Hakları Yıllığı, 30:1-20.

SEZER, M. S.ve Yıldız, M.; (2009) “Türkiye’de Bir Kamu Politikası Sorunu Olarak Yabancı Doktor İstihdamı: Avustralya, Birleşik Krallık ve Kanada Örnekleri” Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 11(3):43-78.

SMİTH, K. B. ve Larimer, C. W.; (2009) The Public Policy Theory Primer, Boulder, Westview Press.

SOBACI, M. Z.; (2013) “Politika Ağları: Aktörler Arası İlişkiler Üzerinden Kamu Politikasını Anlamak” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

ŞAHİN, B. ve Yıldız, S.:(2013) “Kamu Politikasında Politik Ağlar” Kaptı (ed.) Kamu Politikası Süreci, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

ŞAHİN, S. Z.; (2013) “Yaşanabilirlik İlkesi Üzerinden Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Sürecinin Bir Kamu Politikası Aracı Olarak Değerlendirilmesi” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

ŞAYLAN, G. ve Sezen, S.; (2000) “The Paradigmatic Crises of Public Administration and Teaching Curriculum: Turkish Case” Turkish Public Administrational Annual, 24-26: 59-76.

ŞENER, H. E.; (2013) “Türkiye’deki Kamu Personel Politikalarının Bir Analizi” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

ÜLKEMEN, S.; (2013) “Kamu Politika Sürecinde Kesintili Denge Modeli” Kaptı (ed.) Kamu Politikası Süreci, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

ÜNAL, M. C.; (2013) “Kamu Politikasında Tipolojik Yaklaşımlar” Kaptı (ed.) Kamu Politikası Süreci, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

VAISON, R.; (1973) “A Note on Public Policy” Canadian Journal and Political Science, 6(4):661-664.

WAGNER, P.; (2007) “Public Policy, Social Science, and the State: An Historical Perspective” Fischer vd. (ed) Handbook of Public Policy Analysis, Boca Raton, CRC Press.

WİGLEY, S. ve Akkoyunlu-Wigley, A.; (2013) “Türkiye’de Eğitim Politikalarının Gelişimi ve Sonuçları” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

WILSON, W.; (1961) “İdarenin İncelemesi”, Woodrow Wilson Seçme Yazılar, Çev. Nermin Abadan, Ankara, Ankara Siyasi İlimler Derneği Yayınları.

YILDIRIM, H. H. ve Yıldırım, T.; (2013) “Türkiye Sağlık Reformları ve Politikaları: Politika Analizi Çerçevesinde Bir Değerlendirme” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

YILDIZ, M.; (2002) “Bir Kamu Politikası Aracı Olarak İnternet Kafeler”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 35, Sayı: 2, 2002, ss. 77-92.

YILDIZ, M.; (2006) “Kamu Siyasaları Açısından Cep Telefonu Teknolojisi ve Mobil Devlet” H.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(1):241-263.

YILDIZ, M. ve Sobacı, M. Z.; (2013) “Kamu Politikası ve Kamu Politikası Analizi: Genel Bir Çerçeve” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

YILDIZ, M. ve Sobacı, M. Z.; (2013) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

YILDIZ, M., Demircioğlu, M. A., ve Babaoğlu, C. ; (2011) “Teaching Public Policy to Undergraduate Students: Issues, Experiences and Lessons in Turkey” JPAE, 17(3): 343-365.

YILDIZ, M., Çelik, D., Arslan, N., Çiftçi, L., Eldemir, S. ve Sinangil, S. ; (2013) “Kamu Politikalarında Düşünce Üretim Kuruluşlarının Rolü: Genel Çerçeve ve Türkiye’den Örnekler” Yıldız vd. (ed.) Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Ankara, Adres Yayınları.

GELENEKSEL TÜRK HALK MÜZİĞİNDE TÜR SINIFLANDIRMALARI, TERMİNOLOJİ VE AYAK KAVRAMI KONULARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Metin KARKIN¹

Sinan HAŞHAŞ²

ÖZET

Bu araştırmada; Geleneksel Türk Halk Müziği'nde (GTHM) terminoloji, tür sınıflandırmaları ve ayak kavramı konuları ele alınmıştır. Araştırma kapsamında, konuya yönelik yapılmış olan bilimsel çalışmalar incelenmiş ve yapılan incelemeler sonucunda, bu konuların birçok açıdan problemli oldukları tespit edilmiştir. Araştırmada; GTHM'nin özellikle mesleki müzik eğitimi veren kuruluşlarda eğitimi/öğretiminin sistematik bir şekilde yürütülebilmesi için terminoloji, tür sınıflandırmaları ve ayak kavramı konularının kuramsal çerçeveye oturtularak standardize edilmelerinin gerekli olduğu sonucuna ulaşılmış ve konuya yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Türk Halk Müziği, Ayak, Terminoloji.

A RESEARCH ON CLASSIFICATION OF GENRE, TERMINOLOGY AND MELODIC PATTERN ISSUES IN TRADITIONAL TURKISH FOLK MUSIC.

ABSTRACT

In this research such subjects as terminology, types classifications and melodic pattern, in Turkish folk music, are discussed. Throughout the research reviews and scientific studies that are related to the subject are examined and, as a result of these it is understood that these subjects are problematic in many ways. According to the research, to run the training and education properly in the foundation which teach professional music training especially on Traditional Turkish folk music, terminology, types classification and melodic pattern should be standardized and set up on the hypothetic skeleton. And also in this research, suggestions are presented on this subject.

Keywords: Traditional Turkish Folk Music, Melodic Pattern, Terminology.

¹ Prof. Dr., Malatya İnönü Üniversitesi, GSTF, Müzik Bölümü, adnan.karkin@inonu.edu.tr

² Öğr. Gör., Malatya İnönü Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Müzik Bölümü, sinan.hashas@inonu.edu.tr

GİRİŞ

Geleneksel Türk Halk Müziği (GTHM), herhangi bir sanat kaygısı duyulmadan üretilmiş (yakılmış, yaratılmış), halkın ortak malı kimliğine bürünerek statiklikten uzak olarak dinamik bir şekilde varlığını sürdüren, ait olduğu coğrafyadaki yaşam dokusuna adaptasyonu ile (varyant, çatal, nüans vb.) belleklerde kalıtımsallaşmış bir müzik türüdür.

GTHM'nin genel tanımlamasında önemli bir ayrıntı olarak kaynaklarda yer almış olan, *sanatsal kaygı gözetilmeden üretilmiş (yakılmış, yaratılmış) bir müzik türü olması*, bu müzik türünde özellikle kuramsal açılardan var olduğu bilinen birçok problemin de kaynağını oluşturmaktadır. Çünkü herhangi bir sanat kaygısı duyulmadan içten gelen serzenişle ve anlık duygulanımlarla hayatıyet bularak dimağlara yerleşmiş bir müzik türünü, tam anlamıyla sanatsal çerçeveye oturtarak sistematize etmeye çalışmak, birçok problemi beraberinde getirebilmektedir.

GTHM verilerinin özellikle Cumhuriyet dönemine kadar uzanan yolculuğunda, belleklerde kalma ve aktarılma serüveni hakkında birçok konu uzmanının fikir birlikteliği içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Konu üzerinde kapsamlı araştırmalar yapmış olan birçok halk bilimci, müzikolog ve etnomüzikolog, GTHM verilerinin Cumhuriyet dönemine kadar büyük bir çoğunlukla yazılı vesikalar yerine, ustadan-çırağa, kulaktan-kulağa vb. şekillerde aktarılarak hayatıyetini sürdürdüğünü ayrıca GTHM verilerinin derlenme/arşivlenme sürecine girmesindeki en önemli adımın ise, 1924 yılında Dar-ül-elhan'dan geldiğini belirtmektedirler.

Cumhuriyet dönemiyle Dar-ül-elhan tarafından başlatılan, ardından çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından günümüze kadar süre gelen birçok çalışmayla GTHM ürünleri yazılı vesikalar halinde kayıt altına alınırken, aynı paralelde bu müzik türünün nazariyatına ilişkin yazılan birçok kaynak da literatürde yerini almıştır.

Günümüzde mesleki müzik eğitimi veren kuruluşlarda GTHM'nin etkin bir şekilde yer almasıyla birlikte, yapılmış olan bu çalışmalar birçok araştırmacı tarafından

değerlendirilmekte ve o dönemin olanaksızlıkları da göz önünde bulundurularak söz konusu çalışmalardaki eksiklikler/aksaklıklar tespit edilerek düzenleme yoluna gidilmektedir.

GTHM ile ilgili olarak, özellikle son dönemlerde yapılan hatırı sayılır çoğunlukta bir araştırma portföyünde; bu müzik türünün eğitimi/öğretiminin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için bütün iç dinamiklerinde öncelikle ulusal ölçekte bir standardizasyon yakalanmasının gerekliliği savunulmaktadır.

Bu çalışmada; GTHM nazariyatı genelden-özele kavuştağıyla irdelenmiş ve yapılan irdemeler sonucunda GTHM’de standardizasyon açısından problemlili olan birçok konunun varlığı tespit edilmiştir. Standardizasyon açısından problemlili olan konulardan ise bu müzik türünün özellikle mesleki müzik eğitimi veren kuruluşlardaki eğitimi/öğretiminin ulusal ölçekte sistematik bir şekilde yürütülebilmesi için elzem olduğu düşünölen, Terminoloji, Ayak Kavramı ve Tür Sınıflandırmaları konularındaki problemlere öncelik verilerek bu konular üzerinde yoğunlaşmıştır.

I. YÖNTEM

Bu çalışmada doküman analizi yöntemi esas alınmıştır. “(...) doküman analizi, belgesel gözlem ya da belgesel tarama olarak da tanımlanmaktadır” (Çepni, 2010:106).

Araştırma kapsamında GTHM nazariyatına yönelik yapılmış olan yazılı kaynaklar özveriyle incelenmiş ve yapılan bu incelemeler sonucunda elde edilen kazanımlar, örneklem olarak seçilmiş olan konulara indirgenerek öznel bir bakış açısıyla değerlendirilerek yorumlanmaya çalışılmıştır.

II. GTHM’DEKİ TERMİNOLOJİ PROBLEMLERİ

Halk sanatçıları (ozanlar, aşıklar, türkü yakıcılar vb.) yöresinin gelenek, görenek, şive vb. özelliklerini, içten gelen bir serzenişle sazına/sözüne (müziğine) yansıttığı gibi, müziğini icra ve aktarma aşamasında da çeşitli ifadeler (terimler)

kullanmışlardır. Bu ifadeler zamanla kulaktan-kulağa, ustadan-çırağa vb. yayılarak benimsenmiş ve halk sanatçıları çeşitli müzik terimleri kullanmaya başlamışlardır. Ancak GTHM'nin birçok alanında olduğu gibi, halk sanatçıları tarafından kullanılan bu müzik terimlerinin sınıflandırılması ile ilgili ulusal ölçekte kapsamlı araştırmalar ve yazılı kaynaklar yetersiz kalmış, bunların sonucunda ise GTHM terminolojisi birçok açıdan problemlili olarak günümüze kadar süregelmiştir.

Konuyla ilgili olarak Koçak, GTHM Terminolojisine yönelik olan ve Emnalar gözetiminde hazırladığı araştırmasında şu tespitte bulunmuştur; “Birçok türküde ya da birçok kaynakta ve yahut birçok mahalli kişide duyulan teknik terimlerin ne anlama geldiği ve hangi yörede kullanıldığı hakkında yazılı kaynak bulabilmek neredeyse mümkün değildir” (Koçak, 2004:2).

Yüreğir, GTHM, GTSM (Geleneksel Türk Sanat Müziği) vb. gibi herhangi bir sanat dalı ayrımı yapmadan, ülkemizdeki müzik terminolojisinde genel olarak bir problem olduğunu tespit etmiş ve konuya yönelik tespitlerini şu şekilde özetlemiştir;

“Türkiye’de müzik terminolojisi sorunu, iki kaynaktan doğmaktadır. Birincisi, Cumhuriyetle birlikte çoksesli müzik teknolojisine yönelme ve bunun doğal sonucu olarak 1930’lardan başlayarak batı dillerinden Türkçeye çevrilen veya aktarılan ders ve teori kitapları ile gelen yeni kavram ve terimlerin karşılıklarının bulunmamasıdır. İkincisi ise, dil devriminin etkili olması ile daha önceki çevirilerde bulunmuş karşılıkların eskimesi, yenilenme ve bilinçli olarak Türkçe kökenli olmasının istenmesi olarak tanımlanabilir” (Yüreğir, 1988: 70).

GTHM’deki terminoloji problemleri birçok olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Bu olumsuzluklar özellikle GTHM’nin mesleki müzik eğitimi veren kuruluşlardaki (konservatuvarlar, müzik bölümleri) eğitimi/öğretiminde ayrıca bu müziğin bilimsel toplantılardaki (sempozyum, kongre vb.) çeşitli sunumlarında ortak bir dil kullanamama şeklinde ortaya çıkmaktadır.

“Gerek bilimsel bir toplantıda yapılacak tartışmanın verimli olabilmesi, gerekse herhangi bir konunun öğretim yoluyla öğrencilere aktarılması ve bilimsel bir araştırmanın amacına ulaşmada başarılı olması, ilgili bilim dalına özgü terim ve kavramları doğru bilmekle ve terminolojisini doğru kullanmakla mümkündür” (Pelikoğlu, 2010: 81).

GTHM’deki terminoloji problemleri hem evrensel müzik terminolojisi, hem de aynı coğrafyadaki geleneksel Türk Sanat Müziği (GTSM) terminolojisiyle farklılıklar göstermekte ve bunun sonucunda da müzikal ifadeler açısından anlam kargaşaları yaşanmaktadır.

“Bir somut örnek verecek olursak; GTHM’de kullanılan “açış” ve “yol gösterme” terimleri ile GTSM’de kullanılan “taksim” ifadelerinin içerik olarak aynı anlamı taşıdığı görülmektedir. Bu terimlerden bir tanesinin kullanılması yoluna gidilmesi kavram kargaşasının da önüne geçilmesini sağlayacaktır. Konu ile ilgili uzman kişilerin, müzik araştırmacılarının bir araya gelerek bir karara varmaları, müzik eğitiminde ki ortak dil ve ortak terminoloji kullanımına da yardımcı olacaktır” (Pelikoğlu, 2010: 87).

III. GTHM’DE KULLANILAN AYAK KAVRAMINDAN DOĞAN PROBLEMLER

GTHM nazariyatında çözülmeyi bekleyen en önemli problemlerden birisinin “ayak” kavramının olduğu söylenilebilir. Ayak kavramı genellikle GTSM’deki makamların GTHM’deki karşılıkları olarak bilinmektedir. Ancak konuya yönelik yapılan kapsamlı araştırmalar “ayak” kavramının tam anlamıyla “makam” karşılığı olamayacağını, daha çok kişisel tercihlerle şekillenmiş bir kavram olduğunu ispat eder niteliktedir.

“Her şeyden önemlisi, Türk Müziği ile bilinçli olarak uğraşan kesime, herhangi bir makamda şarkı veya türküyü ifade ederseniz, onun hangi ses dizisinde olduğunu,

güçlü, durak, yeden gibi kavramlarının neler olduğunu hemen anlayacaktır. Özel bir kavram olan “ayak” kelimesi ise çeşitli yörelerde, değişik anlamlar için kullanılmaktadır. Bunun bir makam karşılığı olarak kullanıldığı durumlarda bile tamamen yöresel ve değişik makamlar için ifade edildiğini görmekteyiz. Örneğin; “Kerem”, veya “Müstezat” ayağı denildiğinde, birçok makam ifade edilmeye çalışılmaktadır” (Emnalar, 1998: 526).

Ayak kavramıyla ilgili yapılan birçok araştırmaya rağmen bu kavramın günümüzde tam anlamıyla netlik kazanabildiğini söylemek mümkün olamamaktadır.

“ ...GTHM terminolojisinde kullanılan kavramlar ve dizi isimlendirmeleri, yıllardır tartışılmasına rağmen, olgunlaşma sürecini tamamlayamamış bir konudur. Bu süreçte yapılan çalışmalar, çalışmayı yapan kişinin birikimine, donanımına, perspektifine göre farklılıklar göstermekte ve çoğu zamanda kurum ve kuruluşlar tarafından kabul görmemektedir” (Uğur, 2011: 1).

Ayak ve Makam kavramı hakkında, konu uzmanlarının bilimsel toplantılarda ve yaptıkları araştırmalarda farklı söylem ve görüşler ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.

“Birçok teze ve araştırmaya konu olmuş Ayak problemi, günümüzde hem kavram olarak hem de içerik bakımından yapılan tartışmalarda güncelliğini hala korumaktadır. "Ayak" kavramı yerine "Makam" kavramının kullanılmasını savunanlar olmasına rağmen, "Ayak" kavramının kesinlikle "Makam" olmadığını, hatta "Ayak" ve "Makam" yerine farklı bir kavram kullanılması gerektiğini düşünen kişilerle karşılaşmakta mümkündür” (Sümbüllü, 2006: 122).

GTSM ve GTHM'nin aynı kökten beslenen iki müzik türü olduğu düşüncesinden yola çıkılarak “ayak” kavramı yerine “makam” kavramının kullanılması gerektiği fikri en kestirme fikir olarak görünse de, herhangi bir makamın hususiyetleriyle tam anlamıyla uygunluk göstermeyen türkülerin var oluşundan dolayı bu fikir askıda kalabilmektedir. Bu problemin farkında olan bazı araştırmacılar makam yerine “makam dizisi” (örneğin; uşşak makam dizisinde, hicaz makam dizisinde türkü vb.) veya yalnızca türkünün karar sesi, donanımı ve seyir karakterine bakarak detaya

inmeden, “Uşşak türkü”, “Hicaz Türkü” vb. gibi adlandırmalar kullanmanın daha uygun olabileceğini savunmaktadırlar.

GTHM ürünlerinde, örneğin “uşşak makam dizisinde türkü” veya “uşşak türkü” vb. adlandırmalarının kullanılması “ayak” adlandırmalarına oranla daha bilimsel bir bakış açısı olabilmektedir. Çünkü yukarıda da anlatıldığı gibi herhangi bir ayak birçok makam dizisine tekabül edebilmekte ve müzikal açıdan diziyi belirleyici özelliklerin anlaşılmasını zorlaştırabilmektedir.

Yapılan birçok araştırma sonucunda “ayak” kavramının, GTHM ürünlerinin adlandırılmasında yetersiz olduğunun tespit edilmesine rağmen, günümüzde “ayak” kavramının halen daha kullanıldığı gözlemlenebilmektedir.

Konuya yönelik kapsamlı araştırmalar yapan Pelikoğlu; ayak kavramının “makam” gibi gösterilerek sanat eğitiminde kullanılmasının, ders kitapları ve ciddi bilimsel eserlerde dahi yer almasının konunun çözümünü zorlaştırdığını belirtmektedir. Ayrıca “ayak” kavramının “makam” olmadığını, Geleneksel Türk Halk Müziği dizilerinin isimlendirilmesinde “ayak” kavramının kullanılmaması gerektiğini savunarak “ayak” kavramı yerine “makam dizisi” kavramının kullanılmasının daha uygun olabileceğini belirtmiştir (Pelikoğlu, 1998).

IV.GTHM TÜRLERİNİN SINIFLANDIRILMASINDAKİ PROBLEMLER

GTHM her bölgede kendine has özellikler (üslup, tavır, şive vb.) geliştirmiş ve geliştirdiği bu özellikler yöresinin halk müziği kültürünü oluşturmuştur. “...gerek halk oyunları, gerekse beste formları bölgeden bölgeye hatta aynı bölge içerisinde var olurken, Anadolu insanının yaşam biçimleri ve olayları algılayışlarındaki kimi nüans farklılıklarından ötürü yöreden yöreye değişik isim ve şekillerde karşımıza çıkmaktadır” (Yücel, 2011:12).

“...GTHM'nin folklorik öğeleri dikkate alındığında bu olgu çok doğaldır. Çünkü her yörenin, kullanılan eşyadan, ezgi anlayışına değin kendine özgü bir adlandırma mantığı ve ağız farklılığı vardır” (Akdoğu, 1996: 252).

GTHM ürünleri, müzikal ve söz özelliklerine göre “GTHM’de Türler” başlığı altında birçok sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur. Ancak yapılan bu tür sınıflandırmalarının birçoğu, tür sınıflandırması yapan kişinin perspektifine göre şekillenmiş ve her biri diğerinden farklı onlarca tür sınıflandırılması şeklinde kaynaklarda yerini almıştır. “...Ama doğal olmayan, hiçbir ciddi elemeye tabi tutulmadan, bu adlandırmaların birçoğunun tür olarak ele alınması ve yazılan eserlerde bu olgunun yaygınlaştırılmaya çalışılmasıdır” (Akdoğu, 1996: 252).

Yapılan bu farklı sınıflandırmalardan dolayı, hangi tür sınıflandırılmasının doğru veya güvenilir olduğu anlaşılammakta ve özellikle GTHM nazariyatında ulusal ölçekte standart bir tür sınıflandırılması yapılabilmesi açısından çeşitli problemler yaşanabilmektedir.

GTHM ile ilgili yapılmış olan tür sınıflandırmaları, araştırmacıların bakış açısına göre genel olarak; “Dünyasal-İnançsal”, “Uzun Hava-Kırık Hava”, “Ezgi-Yapı-Konu”, “Konuları-Kullanıldıkları Yerler”, “Günlük Yaşantılar ve İşlevsel Özellikleri” vb. şekillerde ana başlıklar ve alt türleri şeklinde farklı şekillerde ele alınmakta dolayısıyla yapılan bu tür sınıflandırmalarının her biri diğerinden birçok açıdan farklılıklar göstermektedir.

GTHM ile ilgili yapılmış olan üç adet tür sınıflandırmasını örneklendirerek, bu tür sınıflandırma örneklerini yorumlamanın, konunun daha net anlaşılması açısından önem arz edeceği düşünülmüştür.

Tablo-1 Dilçin'e Göre GTHM Sınıflandırılması

1-EZGİLERİNE GÖRE	2-YAPILARINA GÖRE	3-KONULARINA GÖRE
A-Usulsüzler (Uzun Havalar) Divan Çukurova Kayabaşı Hoyrat Koşma Bozlak	1- Bentleri Mani Dörtlükleriyle Kurulan Türküler (6 Alt Grup) 2- Bentleri Dörtlüklerle Kurulan Türküler (2 Alt Grup) 3- Bentleri Üçlüklerle Kurulan Türküler (5 Alt Grup) 4- Bentleri Beyitlerle Kurulan Türküler (4 Alt Grup)	Ninniler Çocuk Türküleri Doğa Türküleri Ask Türküleri Kahramanlık ve Askerlik Türküleri Tören Türküleri İş Türküleri Karşılıklı Türküler Ölüm Türküleri (Ağıtlar) Oyun Türküleri
B-Usullü Olanlar (Kırık Havalar) Urfa Kırık Havaları Konya Oturak Havaları Oyun Havaları		

Tablo-1'de GTHM ürünleri "Ezgilerine, Yapılarına ve Konularına" göre üç ana başlıkta sınıflandırılmış ve bu ana başlıkların altına, alt türleri sıralanmıştır, "Ezgilerine Göre" bölümünde; "Usulsüzler ve Usullü olanlar" şeklinde iki alt başlık ve bu başlıkların altına alt türleri sıralanmıştır.

"Yapılarına göre" bölümünde, türküler edebi yönden değerlendirilerek, bentleri mani dörtlükleri, dörtlükler, üçlükler ve beyitlerle kurulan türküler şeklinde, dört alt başlıkta sıralanmış, "konularına göre" bölümünde ise yine türküler söz özellikleri dikkate alınarak on madde halinde sınıflandırılmıştır.

Tablo-1'de en dikkat çeken özellik; uzun havalar bölümünde Arguvan, Barak, Maya, Gurbet havaları, Yol havaları vb., Kırık havalar bölümünde ise Zeybek, Teke, Rumeli, Karadeniz, Azeri türküleri vb. gibi GTHM'de çok önemli bir yere sahip olan uzun hava ve kırık hava türlerine yer verilmemiş olmasıdır.

Tablo-2 Akdoğu'ya Göre GTHM Sınıflandırılması

1- Genel Olarak Türkü	2- Müstezad
a-) Karadeniz Türküsü	3- Zeybek
b-) Teke Zortlatması	4- Maya
c-) Konya Türküsü	5- Bozlak
d-) Yozgat Türküsü	6- Gurbet
e-) Rumeli Türküsü	7- Barak
f-) Azeri Türkü	8- Hoyrat
	9- Divan
	10- Güvende Takımı
	11- Barana Havaları
	12- Müzikli Öykü

Tablo-3 Emnalar'a Göre GTHM Sınıflandırılması

1- Dünyasal THM		2- İnançsal THM (Tasavvufi Halk Müziği)
A. Ritimli (Usullü) olanlar	B. Serbest Ritimli Olanlar (Uzun Havalar)	1. İLAHİLER
1. TÜRKÜLER		a-) Nefesler
a-) Azeri Türküleri	1. Arguvan Havaları	b-) Savtlar
b-) Karadeniz Türküleri	2. Baraklar	c-) Gülbanglar
c-) Konya Türküleri	3. Bozlaklar	2. KALENDERİLER
d-) Rumeli Türküleri	4. Divanlar	3. SEMAHLAR
e-) Teke Yöresi Türküleri	5. Gurbet Havaları	4. ALİ MEVLİDİ
f-) Yozgat Türküleri	6. Hoyratlar	
2. BARANAHAVALARI	7. Mayalar	
3. GÜVENDE TAKIMI	8. Müstezatlar	
4. MÜZİKLİ ÖYKÜLER	9. Yol Havaları	
5. ZEYBEKLER		

Tablo-2’de GTHM ürünleri “Genel Olarak Türkü” şeklinde bir ana başlıktan sonra sınıflandırılmış ve bu ana başlıktan sonra birer alt tür gibi gösterilerek 6 farklı yöre verilmiştir. Ardından uzun hava ve kırık hava ayrımı yapılmadan diğer GTHM türlerinin her biri maddeler halinde sıralanmıştır.

Tablo-3’de GTHM ürünleri “Dünyasal THM ve İnançsal THM” olmak üzere iki ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Tablo 3-’deki “Dünyasal THM” bölümü, Tablo-2’deki sınıflandırılmayla aynıdır, yalnızca ek olarak “Arguvan ve Yol Havaları” eklenmiştir. Ancak Tablo-3’de uzun hava ve kırık havalar ayrı alt başlıklar halinde sınıflandırılmıştır.

Yukarıdaki yapılmış üç adet tür sınıflandırılmasının da birbirlerinden birçok açıdan farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Her biri diğerinden farklı olan bu şekildeki tür sınıflandırmaları, GTHM’nin eğitimi/öğretimini olumsuz bir şekilde etkilemekte ve ulusal ölçekte standart bir tür sınıflandırılması yapılması açısından çeşitli aksaklıklar yaşanmasına neden olmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuçlar;

- GTHM terminolojisi ile ilgili yazılı kaynak eksikliği olduğu ve bu kaynak eksikliğinden dolayı ulusal ölçekte standart bir GTHM terminolojisi oluşturulamadığı,
- GTHM terminolojisinin hem GTSM terminolojisi hem de evrensel müzik terminolojisi ile birçok açıdan farklılıklar gösterdiği,
- GTHM’de kullanılan ayak kavramının dizi isimlendirmeleri için yetersiz kalarak çeşitli problemlere yol açtığı,
- GTHM’de kullanılan ayak kavramı yerine makam veya makam dizisi terimlerinin kullanılmasının, GTHM dizilerinin belirlenmesi açısından daha belirleyici olduğu,

- GTHM tür sınıflandırmalarının kişisel bakış açılarıyla şekillendiği ve dolayısıyla her kaynakta farklı bir tür sınıflandırılması yapılmasından dolayı ulusal ölçekte standart bir GTHM tür sınıflandırılması yapılamadığı,
- GTHM terminolojisi, tür sınıflandırmaları ve ayak kavramında var olan problemlerin, GTHM'nin eğitimi/öğretimi olumsuz yönde etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Öneriler;

- GTHM'de yöreden yöreye farklılıklar gösteren terminolojik ifadeler uzmanlar eşliğinde kayıt altına alınarak, ulusal ölçekte standart bir GTHM terminolojisi oluşturulabilir.
- GTHM ve GTSM terminolojileri incelenerek, bu iki müzik türü için ortak bir terminoloji oluşturma yoluna gidilebilir.
- GTHM dizileri için kullanılan ayak kavramı yerine, makam veya makam dizisi terimlerinin kullanılması, GTHM ürünlerinin dizilerini belirlemeleri açısından daha bilimsel ve açıklayıcı olabilir.
- GTHM türleri, uzmanlar eşliğinde müzikal ve söz öğeleri ayrı ayrı değerlendirilerek ulusal ölçekte standart bir GTHM tür sınıflandırılması oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞU, O; (1996), Türk Müziğinde Türler ve Biçimler, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir-Bornova.
- DİLÇİN, C; (2004), Türk Şiir Bilgisi, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 517, Türk Hava Kurumu Basım Evi İşletmeciliği, Ankara.
- ÇEPNİ, S; (2010), Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş. (5. Baskı). Trabzon.
- EMNALAR, A; (1998), Tüm Yönleriyle Türk Halk Müziği ve Nazariyatı, Ege Üniversitesi Basımı, İzmir.

- KOÇAK, H; (2004), THM Terminolojisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel Bilimler Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir.
- PELİKOĞLU, M, Can; (2010), Türk Müziğinde Terminoloji Sorunu: Geleneksel Türk Halk Müziği ve Geleneksel Türk Sanat Müziğine Yansımaları, Sanat Dergisi, Sayı:18, Erzurum.
- PELİKOĞLU, M, Can; (1998) Geleneksel Türk Halk Müziği Dizilerinin İsimlendirilmesinde Karşılaşılan Zorluklar, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon.
- SÜMBÜLLÜ, H, T; (2006), Geleneksel Türk Halk Müziğinde Ayak Problemi ve Geleneksel Türk Halk Müziği Eğitimine Yansımaları, AÜ Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı:1, Bayburt.
- UĞUR, H; (2011), Türkülerin Makam Öğretimine Etkilerinin İncelenmesi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Müzik Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara.
- YÜCEL, H; (2011), Türk Halk Müziği Üzerine Bir İnceleme, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 26, Kırgızistan.
- YÜREĞİR, Y; 60 Yıllık Bir Perspektif İçinde Türkiye’de Müzik Terminolojisi, I. Müzik Kongresi Bildirileri, Ankara, 1988.

REFAH REJİMLERİ AÇISINDAN SAĞLIK SİSTEMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: GÜNEY AVRUPA REFAH MODELİ VE TÜRKİYE

Emre KOL*

ÖZET

Modern anlamda refah devletinin temelleri, 19. yüzyılın ortalarında İngiltere’de temel eğitimi sağlamak amacıyla düzenlenen yasal düzenlemeye kadar götürülmektedir. Modern refah devleti için kabul edilen bir diğer başlangıç noktası ise, ilk defa 1883 yılında Bismark tarafından getirilen sosyal sigorta uygulamasıdır. Refah rejimi sınıflandırma çalışmalarına göre Türkiye Güney Avrupa refah rejimi grubuna benzer özellikler göstermektedir. Ancak son yıllarda hem Güney Avrupa refah rejiminde hem de Türkiye’nin refah rejiminde önemli bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu çalışmada yaşanan bu dönüşümün Türkiye’nin refah rejimini Güney Avrupa refah rejimine yaklaştıran bir yönde mi olduğu ya da dönüşümün yönünün Türkiye’nin refah rejimini Güney Avrupa refah rejiminden uzaklaştıran bir yönde mi gelişim gösterdiği sorusuna yanıt bulmaya çalışılmaktadır. Türkiye’nin refah rejimi Güney Avrupa refah rejimi bağlamında ele alınmaktadır. Ancak Türkiye’nin sağlık sistemi Güney Avrupa ülkelerinden çok farklı özellikler taşımaktadır. Bu çalışmada bu farklılıklara rağmen Türkiye’nin Güney Avrupa ülkeleri ile aynı rejim grubuna dâhil edilmesinin nedenleri de irdelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Refah devleti, refah rejimleri, sosyal demokrat refah rejimleri, sosyal politika, sağlık sistemleri.

ASSESSMENT OF HEALTHCARE SYSTEMS IN TERMS OF WELFARE REGIMES: SOUTHERN EUROPEAN WELFARE MODEL AND TURKEY

ABSTRACT

In modern concept the fundamentals of welfare state rest upon the regulation of the legal arrangement done in England in the mid-19th century to provide basic education. One of the starting points of the modern welfare state being recognized is when Bismarck introduced the implementation of social security in the year 1883 for the first time. Studies that classify welfare regimes indicate that Turkey has characteristics similar to those of the group of Southern European welfare regimes. However, in recent years, profound transformations are taking place in the welfare regimes of both Southern Europe and Turkey. This study addresses the question of whether Turkey’s welfare regime converges with or diverges from Southern European welfare regime as a result of these transformations. Turkey’s welfare regime is addressed with respect to the Southern European one, although Turkey’s healthcare system has significant differences from those of Southern European countries. In this study, the reasons of Turkey’s inclusion in the same welfare category as Southern European countries despite these differences are also explored.

Keywords: Welfare state, welfare regimes, social democratic welfare regimes, social policy, healthcare systems.

---

* Arş. Gör. Dr.; Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (ekol@anadolu.edu.tr)

GİRİŞ

Modern anlamda refah devletinin temelleri, 19. yüzyılın ortalarında İngiltere’de temel eğitimi sağlamak amacıyla düzenlenen yasal düzenlemeye kadar götürülmektedir. Modern refah devleti için kabul edilen bir diğer başlangıç noktası ise, ilk defa 1883 yılında Bismark tarafından getirilen sosyal sigorta uygulamasıdır. Refah devletinin doğduğu ülkelere bakıldığında, 19. yüzyılda Almanya’da başlayan refah devleti uygulamalarının, daha sonra Batı Avrupa ülkelerine, Kuzey Amerika’ya ve Avusturalya’ya yayıldığı görülmektedir (Özdemir, 2007: 17)

Refah devleti; kişilere ve ailelere asgari bir gelir güvencesi sağlayan, onları toplumsal risklere karşı koruyan, onlara sosyal güvenlik olanakları sağlayan, toplumsal statüleri ne olursa olsun tüm vatandaşlara eğitim, sağlık, konut gibi sosyal hizmetler alanında belirli standartlar sağlayan devlet şeklinde tanımlanmaktadır. Tüm bu alanlar sosyal politikanın önemli uygulama alanlarıdır. Yoksulluğa, işsizliğe karşı mücadele, asgari bir geçim düzeyinin sağlanması, sosyal güvenlik sistemi ve sosyal yardımlar, eğitim, sağlık, konut politikaları gibi uygulamalar sosyal politikanın temel uygulama alanlarıdır. Bu uygulamaların ulaştığı düzey ve sağladığı güvenlik toplumun gelişme düzeyini göstermektedir (Koray, 2008: 95). Refah devletini, temel sosyal hizmetlerin sağlanması amacıyla yönelik devlet önlemleri olarak tanımlamak mümkündür (Özdemir, 2007: 21-22).

Refah devleti, yaşlılık, işsizlik ve hastalık gibi belirli sosyal olgular karşısında aile ve bireyleri destekleyerek riskleri en aza indirmektedir. Böylece refah devleti, sınıflar ve statüler arasında ayrım olmaksızın tüm halkın eşit haklara sahip olmasını sağlamayı amaçlamaktadır (Şenkal, 2005: 276).

Bu çalışmada refah rejimlerini sınıflandırmak amacı ile yapılan çalışmalar kronolojik olarak ele alınarak bu sınıflandırma çalışmalarının benzer ve farklı yönleri karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Refah rejimi sınıflandırma çalışmaları Esping-Andersen’in liberal refah modeli, korporatist refah modeli ve sosyal demokrat refah

modeline dayanan üçlü refah rejimleri tipolojisine yapılan eleştiriler ve getirilen katkılar ekseninde irdelenecektir. Bu modellerin benzer ve farklı yönleri ele alınacaktır. Çalışmada ayrıca Türkiye'nin de içinde yer aldığı Güney Avrupa refah modeli irdelenmektedir. Refah rejimi sınıflandırma çalışmalarına göre Türkiye Güney Avrupa refah rejimi grubuna benzer özellikler göstermektedir. Ancak son yıllarda hem Güney Avrupa refah rejiminde hem de Türkiye'nin refah rejiminde önemli bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu çalışmada yaşanan bu dönüşümün Türkiye'nin refah rejimini Güney Avrupa refah rejimine yaklaştıran bir yönde mi olduğu ya da dönüşümün yönünün Türkiye'nin refah rejimini Güney Avrupa refah rejiminden uzaklaştıran bir yönde mi gelişim gösterdiği sorusuna yanıt bulmaya çalışılmaktadır. Türkiye'nin refah rejimi Güney Avrupa refah rejimi bağlamında ele alınmaktadır. Ancak Türkiye'nin sağlık sistemi Güney Avrupa ülkelerinden çok farklı özellikler taşımaktadır. Bu çalışmada bu farklılıklara rağmen Türkiye'nin Güney Avrupa ülkeleri ile aynı rejim grubuna dâhil edilmesinin nedenleri de irdelenmektedir.

I. REFAH REJİMLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Sağlık politikaları bir ülkenin refah rejimi bakımından incelenebilir. Sağlık ve emeklilik harcamaları toplam sosyal politika harcamalarının çok büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Sağlık hizmetlerinin kamu kesimi tarafından mı, yoksa özel sektör tarafından mı sunulacağı, diğer taraftan bu hizmetlerin prim ödeme koşuluna bağlı olarak mı sunulacağı yoksa kapsamının evrensel olarak tüm nüfusu kapsayacak büyüklükte mi olacağı o ülkenin içinde bulunduğu refah rejiminin özelliklerine göre belirlenmektedir. Bu bağlamda bir ülkenin sağlık sistemini inceleyebilmek ve geçirdiği dönüşümün yönünü anlayabilmek için öncelikle o ülkenin içinde bulunduğu refah rejiminin belirlenmesi gerekmektedir. Refah rejimlerini tanımlamaya yönelik çalışmalar iki önemli özelliği göz önünde bulundurmaktadır. Bu özelliklerden ilki sınıflandırılmak istenen refah rejiminin hangi refah programlarını kapsadığının belirlenmesidir. İkinci

özellik ise, bu refah programlarını uygulamak için hangi araçların kullanılacağıdır (Kasza, 2002: 272).

Refah rejimlerini sınıflandırma çalışmaları Harold L. Wilensky ve Charles N. Lebeaux tarafından 1958 yılında yapılan refah devletini *kalıntı* ve *kurumsal* olarak ikiye ayıran çalışmaya kadar götürülmektedir. Daha sonra ise Richard Titmuss, *kalıntı*, *endüstriyel başarı* ve *kurumsal* olmak üzere üçlü bir sınıflandırma yapmıştır. Ancak sınıflandırma konusundaki en önemli katkı Esping-Andersen tarafından yapılmıştır. Esping-Andersen'in refah rejimi sınıflandırmasına göre; üç farklı refah rejimi modeli bulunmaktadır. Bu modeller; *Liberal model*, *korporatist model* ve *sosyal demokrat model* olarak adlandırılmaktadır (Taşçı, 2010: 73-74). Daha sonra yapılan sınıflandırma çalışmaları ise Esping-Andersen'in sınıflandırmasına yapılan eleştiriler ve getirilen katkılardan oluşmaktadır. Bu bölümde bu sınıflandırma çalışmalarının karşılaştırılması olarak incelenmesine yer verilmektedir.

A- Harold L. Wilensky ve Charles N. Lebeaux'un Modeli (1958)

Abrahamson (1999)'a göre, refah rejimlerini sınıflandırmaya yönelik çalışmalar, Harold L. Wilensky ve Charles N. Lebeaux' un 1958 yılında yaptıkları refah devletlerini iki gruba ayıran çalışmaya kadar götürülebilir. Bu iki sosyal refah kavramlaştırması bugün Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD) baskın olan *kalıntı (residual)* ve *kurumsal (institutional)* yaklaşımlardır. *Kalıntı refah rejimi (residual welfare regime)* yaklaşımında, refah sağlamakla görevli kurumlar olan aile ve piyasa bu görevlerini yerine getiremediğinde devletin sosyal refah kurumları devreye girmektedir. İkinci yaklaşım olan *kurumsal refah rejimi (institutional welfare regime)* yaklaşımında ise, devletin sosyal refah kurumlarının refah sağlama görevleri olağan bir durumdur. Bu fonksiyon, modern sanayi toplumlarının temel görevi olarak görülmektedir ve sanayileşme ilerledikçe kurumsal refah rejimi baskın hale gelecektir. Kalıntı ve kurumsal refah devletleri bir bütünün iki ucunu belirtmekte, kalıntı refah devleti en az

gelişmiş olanı ve kurumsal refah devleti en gelişmiş olanı ifade etmektedir. Bu tartışma şekli modernleştirme tezi ile etiketlenmekte ve kalıntı refah devletinden kurumsal refah devleti yapısına geçilmesi beklenmektedir. Bu modelde açıklayıcı değişken olarak olgunluk ya da sanayileşme derecesi ve refah devletinin büyüklüğünün ölçümünde en çok kullanılan ölçüt Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya göre toplam sosyal harcama düzeyi ile gösterilmektedir. Ekonomik büyüme, nüfusun yaşlanması ve refah sistemlerinin artan büyüklüğü üzerinde önemle durulmaktadır (Abrahamson, 1999: 395-396; Şenkal, 2005: 323).

B- Richard Titmuss'un Modeli (1974)

Richard Titmuss tarafından refah rejimleri üç gruba ayrılmıştır. Buna göre refah rejimleri, *kalıntı refah modeli (residual welfare)*, *endüstriyel başarı-performans modeli (industrial achievement-performance)*, *kurumsal-yeniden bölüşümcü model (institutional redistributive)* olarak sınıflandırılmaktadır. *Kalıntı refah modelinde*, muhtaç kişilere temel yardım ya da hizmetlerin sunulmasında, devletin piyasaya müdahalesi sınırlandırılmakta, sadece yoksullara yönelik bir devlet yardımı bulunmaktadır. Wilensky ve Lebeaux' un sınıflandırmasındaki gibi, iki doğal hizmet sağlayıcı olan piyasa ve aile yetersiz kaldığında, devlet geçici olarak refah hizmeti sunmaktadır. (Abrahamson, 1999: 396-397).

Endüstriyel başarı-performans modeli, özellikle eğitim, kamu sağlık hizmetleri sunumu ve sosyal güvenlik gibi sosyal refah kuruluşlarının önemli rollerini bir araya getirmektedir. Bu model, hak etme, kazanılmış statü farklılıkları, çalışma performansı ve verimlilik temelli olarak sosyal ihtiyaçların karşılanmasında sosyal refah kuruluşlarına önemli bir görev vermektedir (Abrahamson, 1999: 397; Özdemir, 2007: 127-128).

Kurumsal-yeniden bölüşümcü modelde ise, refah rejimi, ihtiyaca bağlı olarak yurttaşlara evrensel hizmetler sunmaktadır. Devlet, yeniden dağıtıcı sosyal politikalar

yoluyla, evrensel hakları garanti ederek ve bütün yurttaşlara kamu hizmetleri sunarak, piyasanın geliri paylaşımına müdahalede bulunmaktadır. Bu modelin amacı, eşitlik, sosyal bütünleşme ve dayanışmayı sağlayarak, damgalamadan kaynaklanan olumsuzlukları gidermektedir (Abrahamson, 1999: 397; Özdemir, 2007: 128).

C- Esping-Andersen'in Modeli (1990)

Esping-Andersen ise bugün refah rejimlerinin sınıflandırılmasında referans noktası olarak kabul edilen “Refah Kapitalizminin Üç Dünyası” adlı eserinde refah rejimlerine yönelik olarak yeni bir kavramlaştırma çalışması yapmıştır. Esping-Andersen'in refah rejimi sınıflandırmasına göre; üç farklı refah rejimi modeli bulunmaktadır. Bu modeller; *Liberal model*, *korporatist model* ve *sosyal demokrat model* olarak adlandırılmaktadır (Esping-Andersen, 1990: 26-29; Koray, 2005: 197-198).

Esping-Andersen'in üç yeni refah rejimi sınıflandırmasının, Titmuss'un üçlü sınıflandırması ile benzer özellikler taşıdığı görülmektedir. Liberal model ile kalıntı modeli, muhafazakâr model ile endüstriyel başarı-performans modeli, sosyal demokrat model ile kurumsal yeniden bölüşümcü model arasında benzer özellikler görülmektedir. Aradaki temel farklılık ise, Titmuss'un refah devletine daha dar bir tanım ile yaklaşması, Esping-Andersen'in ise, devlet ve piyasa arasındaki ilişkiyi kapsayacak genişlikte bir yaklaşım sergilemesidir (Özdemir, 2007: 131-132). Bu bağlamda Esping-Andersen'in sınıflandırmasında Titmuss'un modelini temel alarak daha kapsamlı bir refah rejimi sınıflandırması gerçekleştirdiğini ifade edebiliriz.

Esping-Andersen'in yaklaşımı, sağlık sistemlerine uygulandığında, özellikle eksik bulunan kısım, sosyal hizmetler ve sağlık hizmetleri ile ilgilidir. Emekli aylıkları ya da işsizlik programları gibi refah devletinin diğer alanları esas olarak parasal transferler üzerine odaklanmakta iken, sağlık sistemlerinin asıl görevi sağlık hizmetlerinin sunulmasıdır (Wendt vd., 2009: 73).

Liberal refah rejiminde, devletin vatandaşlarına sağladığı faydalar minimum düzeyde olup, gelir araştırmasına bağlıdır. Liberal modelde devlet, son çare olarak başvuru alan bir merci konumundadır ve sadece en kötü durumda bulunan en yoksul insanlar için devreye girmektedir. Bu asgari sosyal yardımlar da gelir araştırmalarının sonuçlarına göre belirlenmekte ve bu yönüyle de damgalayıcı bir nitelik taşımaktadır (Taşçı, 2013: 8). Genel eğilim, daha az harcama yönündedir. ABD, Kanada ve Avustralya bu modelin geleneksel örnekleridir. İngiltere ve Yeni Zelanda da bir dereceye kadar bu refah rejimine örnek verilebilir (Özdemir, 2007: 134; Esping-Andersen, 1990: 26-27; Bambra, 2005b: 197).

Bu modelde, vatandaşlar bireysel piyasa aktörlerini oluşturmaktadır. Piyasa ilişkilerini sosyal haklarla değiştirmek konusunda isteksizlik bulunmaktadır ve vatandaşlar kendi refahlarını piyasada aramaya yönlendirilmektedir. Devlet, son çare mekanizması işlevini yerine getirdiği için, sadece en kötü durumda bulunanlara gelir transferi yapılmaktadır. Devlet bu kişileri gelir testi yoluyla tespit etmektedir. Bu nedenle temel sosyal yardım programları gelir araştırmasına başvurmayı gerektirmekte ve sosyal sigorta yararları oldukça düşük düzeyde bulunmaktadır (Özdemir, 2007: 135; Esping-Andersen, 1990: 26).

Muhafazakâr rejim modeli, tarihsel olarak korporatist bir yapıya sahip bulunan Almanya, Fransa, Avusturya, İtalya ve Belçika gibi ülkelerde görülmektedir (Özdemir, 2007: 137; Kara, 2013: 213). Bu modelde, devletin refah hizmetlerinde önemli derecede piyasanın yerini aldığı görülmekle birlikte, var olan statü ve sınıf farklılıkları refah uygulamaları ile de sürdürülmektedir. Sosyal haklar büyük ölçüde sınıf ve statüye bağlanmıştır. Bu model, organik ve hiyerarşik bir yapıyı koruyan, aile, kilise ve mesleğe dayalı bir refah anlayışını destekleyen ve gerekli durumlarda onları tamamlayan, fakat onların yerine geçmeyen bir refah devleti düşüncesidir (Koray, 2005: 198; Yıldırım ve Yıldırım, 2011: 68-69; Esping-Andersen, 1990: 27).

Bu ülkelerdeki sosyal harcamalar, liberal refah devletlerinden önemli derecede daha fazladır ve gelir transferleri, erkek aile reislerinin gelir ihtiyaçlarını karşılamak için yeterlidir. Kadın istihdamını ve kadınlara iş sağlamayı kolaylaştıran sosyal hizmetler mütevacıdır. Hem toplam istihdam seviyesi, hem de kadınların işgücüne katılım oranları düşük bulunmaktadır. Bu modeli benimseyen ülkeler, çalışma hakkı, yani istihdamı yüksek tutma hedefi yerine, sosyal güvenlik hakkını, yani sosyal sorunları sosyal güvenlik yoluyla çözme yöntemini kabul etmişlerdir. Devlet, farklı nedenlerle gelir kaybına uğrayan kişilere, yeni istihdam olanakları sunmak yerine, çözümünü tazmin ve telafi edici politikalarda aramaktadır (Özdemir, 2007: 137-138; Esping-Andersen, 1990: 27).

Sosyal demokrat refah rejimleri ise evrensel refah rejimleri, İskandinav modeli ya da modern refah rejimleri olarak da ifade edilmektedir. Bu rejim modelinin önde gelen ülkesinin İsveç olması nedeniyle İsveç Modeli olarak da ifade edildiği olmaktadır. Bu rejim grubundaki diğer ülkeler ise Norveç, Danimarka, Hollanda ve Finlandiya'dan oluşmaktadır (Özdemir, 2007: 140; Taşcı, 2013: 9).

Çalışma eksenli toplum modeli olarak da bilinen sosyal demokrat refah rejimleri, sosyal hakların en çok kurumsallaştığı ve yaygın hale geldiği, sosyal ihtiyaçların en çok piyasa dışından karşılandığı (dekomüdfikasyon)¹ modelidir. Bu modelin ortaya çıkmasındaki ana unsur da bu ülkelerde sosyal demokrasinin sosyal desteği ve uzun süreli iktidarındır. Burada piyasa ile devlet, işçi sınıfı ile orta sınıf arasında ikili bir yapıyı kabul etmek yerine, yüksek standartlarda bir toplumsal eşitliğin sağlanması amaçlanmaktadır (Yıldırım ve Yıldırım, 2011: 69; Esping-Andersen, 1990: 27; Koray, 2005: 199).

Sosyal demokrat refah rejimi, devlete verdiği önem bakımından uluslararası alanda benzersizdir. Ailelerin güçlendirilmesini ve bireylerin daha fazla bağımsız

---

¹ Dekomüdfikasyon (decommodification): Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi temel toplumsal ihtiyaçların meta olmaktan çıkarılmasını ifade etmektedir (Çelik, 2005).

olmalarını hedeflemektedir. Vatandaşlarının refah ihtiyaçlarını, piyasadan bağımsız hale getirmeye çalışmaktadır. Bu modelin üç özelliği bulunmaktadır: Evrensel gelir garantisi, sosyal sigorta ve çocuk, özürsüz ve yaşlılara yönelik oldukça gelişmiş hizmetler. Sosyal demokrat refah rejimleri, devlet gelirleri ve harcamalarına bağımlıdır. Belçika ile birlikte İskandinav ülkeleri, yaşlı ve çocukların yoksulluğunu en aza indirebilmiş az sayıdaki OECD ülkeleri arasında bulunmaktadır (Şenkal ve Sarıipek, 2007: 160). İsveç'te yaşlıların sadece %0,5'i, Finlandiya'da %4'ü, Norveç'te ise %5'i yoksulluk sınırının altında kalmaktadır. Bu ülkelerin önemli ve dikkat çekici iki özelliği bulunmaktadır. Bu özelliklerden ilki, önleyici tedbirlere yönelik olarak yapılan başarılı yatırımlardır. İkinci özelliği ise, diğer Avrupa ülkelerinden farklı bir şekilde, yaşlılardan daha çok gençlere yönelik sosyal politika uygulamalarına önem vermeleridir (Özdemir, 2007: 141; Esping-Andersen, 1990: 28).

D- Leibfried'in Modeli (1992)

Refah rejimlerini sınıflandırma çalışmalarına, Leibfried *tam gelişmemiş* (rudimentary) refah devleti olarak adlandırdığı refah rejimi modeli ile katkı sağlamıştır. Bu rejim modelinin temel özelliği, yasal, kurumsal ve sosyal alanlarda tam bir gelişmenin sağlanamamış olmasıdır. Bu model Yunanistan, İspanya, Portekiz, İtalya ve bir ölçüde de İrlanda'yı kapsamaktadır. Bu rejim grubunda yer alan ülkeler Güney Avrupa refah rejimi ya da Latin Kuşağı Modeli olarak da adlandırılmaktadır (Abrahamson, 1999: 402-404; Özdemir, 2007: 150-151; Yıldırım ve Yıldırım, 2011: 67-68).

Leibfried (1992) Avrupa Topluluğu ülkeleri içerisinde dört sosyal politika ya da yoksulluk rejimi ayrımı yapmaktadır. Bu rejimler; İskandinav refah devletleri, "Bismark" ülkeleri, Anglo-Sakson ülkeler ve Güney Avrupa ülkeleri olarak gruplandırılmaktadır. Bu politika rejimleri modern, kurumsal, kalıntı ve Güney Avrupa rejimleri olarak ifade edilen farklı politika modellerine dayanmaktadır. Bu politika

rejimleri içerisinde, refah devleti kurumları yoksullukla mücadelede farklı bir işleve sahiptir. Leibfried'in sınıflandırmasının en önemli özelliği Esping-Andersen'in ilk sınıflandırmasına Güney Avrupa refah rejimini eklemiş olmasıdır (Arts ve Gelissen, 2002: 145).

Güney Avrupa ülkelerinde işgücü piyasası tarım ağırlıklı, sosyal güvenlik uygulamaları yetersiz olsa da bazı gruplar için refah politikaları gelir kaynağı durumundadır ve bu nedenle refah politikaları geçim ekonomisi ile uyum içerisindedir. Bu ülkelerde refah devletinin kurumsal yapısı da, sosyal koşulları da çok yetersizdir; ancak buna karşın anayasalarında modern refah devletine yönelik vaatler bulunmaktadır; bu yüzden bu ülkeler *kurumsallaşmış vaatler* ülkeleri olarak da adlandırılmaktadırlar (Koray, 2005: 201-202; Özdemir, 2007: 151).

Güney Avrupa ülkelerinde uygulanan gelir desteklerinin en belirgin özelliği, sağlanan sosyal korumanın ikili hatta neredeyse kutuplaşmış olmasıdır. Bu noktada güney refah anlayışının Kıta Avrupası ya da Bismark tarzı refah anlayışından ilk önemli farklılığı ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelerdeki programlar kurumsal emek piyasasında bulunan işgücünün formel sektörlerine cömert bir koruma, kurumsal olmayan ya da düzensiz olarak adlandırılacak piyasalarda bulunanlara ise çok az destek sağlamaktadır. İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan, Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasında, kişi ya da ailelere asgari gelir desteği sağlayan programı bulunmayan tek ülkeler grubudur. Bu ülkelerde refah devletinin gelişimi Kuzey Avrupa'dan daha sonra olmuştur. Bu ülkeler daha zor sosyo-ekonomik koşullarla mücadele etmek durumunda kalmışlardır. (Ferrera, 2006: 198-199; Özdemir, 2007: 152).

Güney Avrupa ülkelerinde, ikili gelir desteği sistemi, refah hizmetlerinin sunulması ve planlanmasında tikelcilik-klientalizm ve hatta yolsuzluk; kamu harcamalarındaki yüksek oran ve ailenin sosyal denge sağlamadaki rolü, en belirgin refah özellikleri olarak görülmektedir (Gough, 2006: 232; Taşçı, 2013: 10-11). Burada özel sektöründe karlılığı dikkate alınarak, kamu ile ortaklık içinde bir sistemin

işletilmesi amaçlanmaktadır (Ferrera, 2006: 206-208). Türkiye’de sağlık hizmetlerinde yaşanan dönüşüme bakıldığında, Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) sonrasında bu uygulamalara benzer gelişmeler görülmektedir. SDP sonrasında, kamu-özel ortaklığı yöntemi ile kampüs ve şehir hastanelerinin kurulmaya başlanması ve tüm kamu hastaneleri ile Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) ile sözleşme imzalamış olan özel hastanelerin tüm genel sağlık sigortalılara hizmet vermesinin sağlanması ile bu adımlar atılmıştır. Bu bağlamda Türkiye’yi de Güney Avrupa refah rejimi içerisinde değerlendirebiliriz (Buğra ve Keyder, 2003: 16-17; Taşçı, 2013: 11-12).

E- Castles ve Mitchell’in Modeli (1993)

Castles ve Mitchell, sosyal harcamaların daha fazla gelirin yeniden dağılımının sağlanması için tek yol olup olmadığı sorusunu sormaktadırlar, hükümetlerin piyasa güçlerinin etkilerini hafifletmek için para yardımından başka yöntemleri de kullanabileceğini ifade etmektedirler. Castles ve Mitchell’in Esping-Andersen’in çalışmasına getirdikleri eleştiriler esas olarak iki noktaya yönelmektedir. Bunlardan ilki, sol partilerin siyasi faaliyetlerine dikkat çekmektedir. Avusturalya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde eşitliği sağlamak için vergi öncesi ve transfer öncesi gelirlerden çok sosyal politikalar yoluyla eşitliğin sağlanması hedeflenmelidir. İkincisi ise, Avusturalya’yı İngiltere ile ilişkili olarak ele almalarıdır. Esping-Andersen’in yaklaşımı gelirle ilişkili yardımların yeniden dağılıma etkili bir şekilde katkı sağlamak için olası etkilerini göz ardı etmektedir. Avusturalya’da para yardımları neredeyse tümüyle gelir araştırmasına dayanmaktadır. Bu yaklaşım ne çok yoksullara yönelik liberal tür bir yeniden dağılıma odaklanmaktadır ne de Esping-Andersen’in çalışmasında vurgulanan daha evrensel sosyal demokrat ve muhafazakâr ideal modele benzemektedir (Arts ve Gelissen, 2002: 146).

Castles ve Mitchell, Esping-Andersen’in tipolojisini teorik ve ampirik olarak incelemiş, bu incelemenin sonucunda üçlü refah rejimine bir dördüncünün *radikal rejim*

eklenmesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Avusturalya, Yeni Zelanda ve İngiltere gibi ülkeler, Esping-Andersen'in sınıflandırmasında *liberal rejimler* olarak görülmektedir. Fakat Castles ve Mitchell, bu ülkelerin, düşük harcamalar ve yüksek yeniden dağıtım düzeyleri ile kendine özgü bir radikal rejim türü olarak düşünülmesi gerektiğini ileri sürmektedirler (Özdemir, 2007: 153-154).

F- Siaroff'un Modeli (1994)

Siaroff, cinsiyet eşitsizliğinin nasıl sosyal politika ve refah devletleri alanına dâhil edildiği konusunda var olan alan yazının yeterli ilgiyi göstermediğini ileri sürmektedir. Daha cinsiyete duyarlı refah devleti rejimleri tipolojisine ulaşmak için, iş ve refah alanında cinsiyet eşitliği ve eşitsizliklerinin farklı göstergelerini incelemektedir. Ülkeler arasında erkek ve kadınların iş-refah seçimlerini karşılaştırmaktadır. Bu inceleme sayesinde *Protestan Sosyal-Demokrat*, *Protestan Liberal*, *İleri Hristiyan-Demokrat* ve *Geç Kadın Hareketliliği* refah devleti rejimleri arasında ayırım yapabilmektedir. Farklı şekillerde adlandırılmış olsa da, bu tipoloji Esping-Andersen'in sınıflandırması ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Sadece sonuncu model *Geç Kadın Hareketliliği* refah devleti rejimi, daha önce belirtilen Güney Avrupa refah devletleri modeline benzemektedir. Leibfried, Ferrera ve Bonoli'nin analizleri incelendiğinde onların sınıflandırma çalışmalarının ilk üç türü arasında ve Esping-Andersen'in sınıflandırması ile güçlü bir benzerlik taşıdığı görülmektedir. Ancak, bu üç yazarın tümü Esping-Andersen'in ilk sınıflandırma çalışmasına dördüncü bir tür olarak Güney Avrupa rejimini eklemişlerdir (Arts ve Gelissen, 2002: 146-148).

G- Ferrera'nın Modeli (1996)

Ferrera sosyal güvenlik sistemlerinin dört boyutu üzerine yoğunlaşmaktadır; erişim kuralları (uygunluk kuralları), yardımların hangi koşullar altında verildiği, sosyal korumanın finansmanı için yapılan yasal düzenlemeler ve son olarak farklı sosyal

güvenlik programlarını yönetmek için örgütsel-yönetimsel düzenlemeler. Bu boyutlara dayanarak; *İskandinav, Anglo-Sakson, Bismark ve Güney Avrupa ülkeleri* arasında ayırım yapmaktadır. İskandinav ülkeleri yaşam risklerine karşı kapsamın evrensel oluşu ile nitelendirilmektedir. Sosyal koruma hakkı vatandaşlık temeline dayandırılmaktadır. *Anglo-Sakson* refah devletleri ailesi de yüksek derecede kapsayıcı bir sosyal güvenlik sistemi ile nitelendirilmektedir, ancak sadece sağlık hizmetlerinde tamamen evrensel bir risk kapsamının olduğu söylenebilmektedir. Sabit-oranlı yardımlar ve gelir araştırması da önemli bir rol oynamaktadır. Üçüncü ülkeler grubunda, sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanma hakkı ile kişinin işgücü piyasasındaki durumu ve aile içerisindeki rolü (ailenin geçimini sağlayan kişi olup olmayışı) arasındaki ilişki halen açık bir şekilde görülmektedir. Farklı programların finansmanının sağlanmasında primler önemli bir rol oynamaktadır. Nüfusun tamamına yakını kendi çalışmalarından dolayı ya da aile bireyleri üzerinden sosyal sigorta sisteminin kapsamına girmektedir (Arts ve Gelissen, 2002: 145).

Güney Avrupa refah rejimleri ise, gelir desteği sistemlerinde meslek grupları arasında yüksek kurumsal parçalı, sağlık sistemlerinde ise evrenselci bir özellik göstermektedir. İspanyol, İtalyan, Portekiz ve Yunan anayasalarında sağlık hizmeti tüm vatandaşlar için hak olarak açıkça belirtilmiştir. Geçmişte sağlık sistemleri gelir desteğinde olduğu gibi mesleki hiyerarşiye göre parçalı bir yapıya sahip olmasına rağmen, bu dört ülke, son yirmi yılda ulusal sağlık hizmetini vergilerle finanse edebilen, standartlaşmış kurallar ve örgütlenme bünyesinde, tüm vatandaşlara açık ve ücretsiz hale getirmeyi amaçlayan reformlar gerçekleştirmeye çalışmışlardır (Ferrera, 2006: 206-207).

Dört ülkenin tümünde yasal reformlar kabul edilmiştir, fakat reform yasalarının uygulanma dereceleri farklılık göstermiştir. Bu derece İtalya ve İspanya'da yüksek iken, Portekiz ve Yunanistan yasal olarak düzenlenmiş önlemlerin birçoğunu uygulamaya koymakta başarısız olmuştur. Sağlık sigortası sisteminden ulusal sağlık hizmetleri

sistemine doğru bir değişikliğin gerçekleşmesi için erişim sisteminde, yardımların yapısında, finansman mekanizmalarında ve yönetim yapılarında değişiklikler yapılması gerekmektedir. Daha da önemlisi, sağlık sistemleri ile ilgili temel siyasal mantıktaki değişim, muhafazakâr anlayıştan sosyal demokrat düşünceye doğru gelişim göstermiştir (Guillen, 2002: 50-51).

H- Bonoli'nin Modeli (1997)

Bonoli özellikle dekomüdfikasyon yaklaşımına karşı eleştirel bir tutum sergilemektedir. Bonoli'ye göre, bu bakış açısı *Bismark* ve *Beveridge* sosyal politika yaklaşımları arasında etkili bir biçimde ayırım yapılmasına olanak tanımamaktadır. Diğer bir seçenek olarak, refah devletlerinin sınıflandırılması için kullanılan iki yaklaşımı birleştirmektedir. Bunlardan biri “ne kadar” (harcama miktarı) boyutu üzerine (Anglo-Sakson literatüründe vurgulanan) ve diğeri “nasıl” sosyal politika boyutu üzerine (Kıta Avrupası ya da Fransız geleneğinde vurgulanan) odaklanmaktadır (Bonoli, 1997: 353). Birinci boyutun ampirik bir göstergesi olarak, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'nin oranı olarak sosyal harcama düzeyini kullanmakta ve ikinci boyut olarak primler yoluyla finanse edilen sosyal harcamaların yüzdesini kullanmaktadır (Arts ve Gelissen, 2002: 145).

Tablo 1. Bonoli'nin Bismark ve Beveridge Sosyal Politika Modeli

Boyutlar	Bismark modeli	Beveridge modeli
Hedef	Gelir sağlama	Yoksulluğun önlenmesi
Yardımlar	Kazançla ilişkili	Eşit miktarda
Hak Kazanma	Prim ödeme süresi	İkamet ya da ihtiyaç
Kapsam	İşçiler	Bütün nüfus
Finansman	Primler	Vergilendirme

Kaynak: Bonoli, 1997: 357.

Dekomüdfikasyon (decommodification): Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi temel toplumsal ihtiyaçların meta olmaktan çıkarılmasını ifade etmektedir (Çelik, 2005). Fransa'da karşılaştırmalı sosyal politika alanı Ferrera tarafından da kullanılmış olan iki model ile ilişkili olarak iki tür refah hizmeti üzerine odaklanmıştır. Bunlar *Beveridge* ve *Bismark* sosyal koruma modelleridir. Bu iki model biri ya da diğeri için tipik olan özellikler bakımından tanımlanmaktadır. *Bismark* modeli sosyal politikalar sosyal sigorta sistemine dayanmaktadır; işçiler için kazançla ilişkili yardımlar sağlamaktadır; yardımlara hak kazanma tatminkâr bir süre prim ödeme koşuluna bağlıdır ve finansman temel olarak işçi/işveren katkılarına dayanmaktadır. Buna karşılık, *Beveridge* modeli sosyal politika evrensel hizmet sunumu ile nitelendirilmektedir; yardımlara hak kazanma ikamet ve ihtiyaç (ya da sadece ikamet) koşullarına bağlıdır; yardımlar genellikle eşit miktardadır ve genel vergiler yoluyla finansman sağlanmaktadır. *Bismark* modeli sosyal politika işçilere gelir sağlama ile ilgilidir, oysa *Beveridge* modeli sosyal politika yoksulluğun önlenmesini

hedeflemektedir. Tablo 1, *Bismark* ve *Beveridge* tarzı sosyal politikanın temel özelliklerinin bir özetini sunmaktadır (Bonoli, 1997: 356-357).

I- Korpi ve Palme'nin Modeli (1998)

Korpi ve Palme'nin geliştirdikleri tipoloji refah devletlerinin kurumsal özelliklerine dayanmaktadır. Onlar bir taraftan refah devletinin kurumsal biçimlerini etkileyen nedensel unsurları araştırmakta iken, diğer taraftan bir toplumdaki yoksulluk ve eşitsizliğin derecesi kadar kimliklerin, tercihlerin ve menfaatlerin şekillenmesindeki kurumsal etkileri incelemeye çalışmaktadırlar. Kurumsal yapıların çıkar grupları arasındaki rol çatışmalarını yansıtabileceğini ileri sürmektedirler. Sınıflandırmalarına temel olarak, Korpi ve Palme refah devletinin merkezinde olduğunu düşündükleri emekli aylıkları ve hastalık nakit yardımları gibi iki sosyal programın kurumsal yapılarını almaktadırlar. Bu programların kurumsal yapıları üç farklı unsura göre sınıflandırılmaktadır; hak kazanma koşulları, yardım düzeyinin belirlenmesi ilkesi (sosyal sigortanın hangi ölçüde gelir kaybını karşılayabildiği) ve sosyal sigorta programının yönetimi (işveren ve işçi temsilcilerinin programın yönetimine katılıp katılmadığı). Vatandaşların yaşamları süresince en önemli ihtiyaçlarını sağlayan temel sosyal sigorta programları refah devletinin kilit unsurunu oluşturmaktadır. Bu tipolojinin ilk unsuru yardımlara hak kazanma koşullarını tanımlamaktadır ve dört farklı ölçütü kapsamaktadır. Bunlar; yardımlara hak kazanma koşullarının gelir araştırması yoluyla belirlenmesi ya da sosyal sigorta programının finansmanına sigortalılar ya da işverenler tarafından yapılan katkılara bağlı olarak belirlenmesi, belirli bir mesleki gruba ait olması ya da vatandaşlık; o ülkede ikamet etme koşullarından oluşmaktadır. İkinci unsur yardım düzeyinin belirlenmesi ilkesidir ve üç farklı şekilde belirlenmektedir. Bunlar; gelir araştırmasına bağlı asgari yardımlar, herkese eşit olarak verilen yardımlar ve önceki kazançlarla ilişkili olarak farklı seviyelerde yapılan yardımlardır. Üçüncü unsur ise sosyal sigorta programının yönetim şeklini

belirtmektedir. Sosyal sigorta programlarının bu üç unsuruna dayanarak, kurumsal yapının beş farklı ideal modeli tanımlanmaktadır. Tarihsel görünümü Batı ülkelerinde ortaya çıkan bu ideal kurumsal yapılar Tablo 2’de görüldüğü gibi *Hedeflenen*, *Gönüllü Devlet Desteği*, *Korporatist*, *Temel Güvence*, *Kapsama Alanı* modelleri olarak nitelendirilmektedir (Korpi ve Palme, 1998: 666-667).

Hedeflenen modelde yardımlara hak kazanma koşullarının gelir araştırmasına bağlı olmasının bir sonucu olarak, asgari miktarda ya da oldukça benzer düzeyde bulunan yardımlar yoksulluk sınırının altında kalan ya da yoksul olarak tanımlanan kişilere yapılmaktadır. *Gönüllü Devlet Desteği modeli* toplumun karşılıklı çıkarlarına hizmet etmek ve diğer gönüllü kuruluşların üyelerinin gelir kayıplarına karşı korunmalarını sağlamak için vergi gelirlerini kullanmaktadır. Çünkü yardımlara hak kazanma üye olunan farklı programlara yapılan gönüllü katkılara dayanmaktadır, bu programlar vasıflı işçiler ve orta sınıfa mensup bulunanlar için vasıfsız işçiler ve yoksullardan daha fazla öneme sahip bulunmaktadır. *Korporatist modelde* programlar ekonomik olarak aktif durumda bulunan nüfusa yöneltilmektedir. Yardımlara hak kazanma primler ve belirli bir meslek grubunun mensubu bulunmanın birleşimine dayanmaktadır. *Temel Güvence modelinde*, yardımlara hak kazanma primler ya da vatandaşlık (ikamet) koşullarına dayanmaktadır. *Kapsama Alanı modeli*, *Bismark* ve *Beveridge* tarzı düşünceleri yeni bir model içerisinde birleştirmektedir. Bu modelde, yardımlara hak kazanma primler ve vatandaşlık koşullarına dayanmaktadır. Evrensel programlar tüm vatandaşları kapsamaktadır ve ekonomik olarak aktif durumda bulunan nüfus için kazanç ile ilişkili yardımlarla birleştirilmiş bir temel güvence sağlamaktadır. Bu model özel sigortaya olan talebi azaltmakta ve tüm vatandaşları aynı program içinde kapsama potansiyeline sahip bulunmaktadır (Korpi ve Palme, 1998: 667-669).

Tablo 2. Korpi ve Palme'nin İdeal Sosyal Sigorta Kurumları Modeli

Model	Hak kazanma koşulları	Yardım düzeyinin belirlenme ilkesi	Programın yönetiminde işçi-işveren işbirliği
Hedeflenen	Kanıtlanmış ihtiyaç	Asgari	Yok
Gönüllü devlet desteği	Üyelik, primler	Eşit miktar ya da kazançla ilişkili	Yok
Korporatist	Mesleki kategori ve iş gücüne katılım	Kazançla ilişkili	Var
Temel güvence	Vatandaşlık ya da primler	Eşit miktar	Yok
Kapsama alanı	Vatandaşlık ve işgücüne katılım	Eşit miktar ve kazançla ilişkili	Yok

Kaynak: Korpi ve Palme, 1998: 666.

Refah devleti modelleri Esping-Andersen tarafından “Refah Kapitalizminin Üç Dünyası” adlı eserde tanımlanmış olan model ile uyumlu bir şekilde sıralanmıştır. Örneğin, Bonoli'nin Kıta Avrupası modeli Esping-Andersen'in Muhafazakâr modeli ile çok fazla benzerlik taşımaktadır; her iki modelde de primler oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Aynı şekilde, Castles ve Mitchell'in Hak Etmeyenlerin Baskınlığı (*Non-Right Hegemony*) modeli, yüksek derecede evrensellik ve sosyal politika alanında eşitlik özelliklerinden dolayı Esping-Andersen'in Sosyal Demokrat modeli ile büyük ölçüde uygunluk göstermektedir (Arts ve Gelissen, 2002: 148).

Refah devletlerini sınıflandırmak için, farklı göstergeler kullanıldığında dahi, bazı ülkelerin belirli ideal modellere yakın standart örnekler olarak belirlediği görülmektedir. ABD, herkesin sınıflandırmasına göre, en iyi şekilde *Liberal (Protestan, Anglo-Sakson ya da Temel Güvence)* refah devletinin bir örneği olarak ifade

edilmektedir. Almanya *Bismark/Kıta Avrupası/Muhafazakâr* ideal modele yaklaşmakta ve İsveç *Sosyal-Demokrat (İskandinav/Nordic)* ideal modele yaklaşmaktadır (Arts ve Gelissen, 2002: 148). Sınıflandırmalara farklı isimler veriliyor olsa da aynı sonuçlara ulaşılmakta, neredeyse tüm sınıflandırma çalışmalarında aynı ülkeler aynı gruplara dâhil edilmektedir. Bununla birlikte, diğer modellerle kıyaslandığında İskandinav refah modeli çok farklı ve kendine özgü bazı özellikler göstermektedir. İskandinav refah modelinin arkasında yatan temel ilke, yardımların evrensel olması ve istihdama ilişkin ve ailevi hiçbir şarta bakılmaksızın tüm vatandaşlara uygulanmasıdır. Bu sistemde yardımlar aileye değil bireye yapılmaktadır (Şenkal ve Sarıpek, 2007: 156-157).

II. GÜNEY AVRUPA REFAH MODELİ VE TÜRKİYE

Güney Avrupa sosyal politikasının ayırt edici özelliklerini ortaya koyan en kapsamlı çalışma Ferrera tarafından yapılmıştır. Ferrera'ya göre bu özellikler şu şekilde belirtilebilir: Formel işgücüne dâhil ayrıcalıklı gruplara yüksek, nüfusun geri kalanına ise çok az ya da düzensiz yardımın sağlandığı, ikili gelir desteği sistemi. Buna karşılık, sağlık hizmetleri sistemi evrenselcidir. Diğer aynı hizmetler gibi bu hizmette de uygulamalar, vaat edilenlerin çok gerisinde kalmaktadır; özel sektör, piyasalar ve ayrıcalıklar kamu sağlık hizmetleriyle bütünleşmişlerdir. İsraf her zaman vardır ve verimlilik düşüktür. Belirli kamu refah hizmetlerinin planlaması ve dağıtımında tikelcilik, kliantalizm ve hatta yolsuzluk sıklıkla görülmektedir. Siyasi destek için çıkar alışverişinde bulunan siyasi partiler egemendir. Dinamik transfer harcamaları ve vergi toplamada yaşanan sorunlar “devletin mali krizine” yol açmıştır. Güney Avrupa ülkeleri, tüm Avrupa Topluluğu üyesi ülkeler arasında kamu borçlanmasının ve GSMH'ya oranının en yüksek olduğu ülkelerdir ve bu konuda diğer ülkelerle aradaki farkın açılacağı tahmin edilmektedir (Gough, 2006: 232).

Güney Avrupa refah devletleri, gelir desteği sistemlerinde mesleki gruplar paralelinde yüksek kurumsal parçalılık, sağlık sistemlerinde ise evrenselci bir özellik

göstermektedir. İspanyol, İtalyan, Portekiz ve Yunan anayasalarında sağlık hizmetleri tüm vatandaşlar için hak olarak açıkça belirtilmiştir. Geçmişte sağlık sistemleri gelir desteğinde olduğu gibi mesleki olarak parçalı olmasına rağmen, bu dört ülke, son yirmi yılda ulusal sağlık hizmetini vergilerle finanse edebilen, standartlaşmış kurallar ve örgütlenme çerçevesinde, tüm vatandaşlara açık ve ücretsiz hale getirmeyi amaçlayan reformlar gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Evrenselcilik için harcanan bu çaba en çok İtalya'da başarılı olmuştur. 1978 yılında yapılan reform mevcut işe bağlı programları ortadan kaldırarak yerleşik tüm nüfusu yeni Ulusal Sağlık Hizmeti (USH) güvencesi altına almış, ülke çapında tek bir örgüt yapısıyla herkese standartlaşmış bir hizmet sunmaya başlamıştır. Portekiz, mesleki kapsamdan evrensel kapsama resmi olarak 1976 yılında geçmiştir. Daha önce var olan zorunlu sigorta programlarını ortadan kaldırmadığı için USH, aslında daha iyi durumdaki çalışanların ayrıcalıklı erişim ve bakım koşullarına sahip olduğu ikili bir yapı halinde kalmıştır. İspanya resmi olarak evrensel kapsam ilkesini 1986 yılında kabul etmiştir fakat uygulamaya ancak 1990 yılında başlamıştır. İspanyol sistemi tam kapsamlı bir sistem değildir çünkü çok yüksek gelir grupları USH üyeliğine dâhil edilmemiştir (Ferrera, 2006: 207).

Avrupa'daki sağlık sistemlerinin iki önemli modeli, sosyal sağlık sigortası sistemi ve ulusal sağlık hizmetleridir. Bu modelleri birbirinden ayıran temel özellik ise sosyal sağlık sigortasının çalışanları ve bunların bakmakla yükümlü oldukları kişileri kapsamasına karşın, ulusal sağlık hizmetlerinin genel bir kapsam sunması ve sağlık hizmeti almayı bir vatandaşlık hakkı olarak görmesidir. Bununla birlikte, sağlık sigortası sistemleri ağırlıklı olarak sosyal katkılardan finanse edilirken, ulusal sağlık hizmetleri genel vergilendirmeden, genellikle de artan oranlı gelir vergilerinden finanse edilmektedir (Guillen, 2011: 143).

Sağlık hizmetlerine erişim ve bakım hizmetleri konusunda var olan mesleki farklılıklar, büyük bölgesel eşitsizlikler ve finansmanın karışık yapısı, Güney Avrupa'daki genel evrenselci retoriğe ve çabalara rağmen, sağlık hizmetlerinin

sunumunda oldukça yaygın aksaklıkları meydana getirmektedir. Güney Avrupa sağlık sisteminin başka bir özelliği, kamu ve özel sağlık hizmetlerinin karışımından oluşmasıdır. Güney Avrupa refah devleti, onu sadece homojen, standart, hak temelli Kuzey Avrupa refah devletlerinden değil, daha parçalı olan Kıta Avrupası sistemlerinden de ayıran farklı bir siyasi işleyiş şekline sahiptir. İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan'daki sosyal politika kurumları diğer korporatist (ve Katolik) ülkelerdekileri kurumlara benzemektedir ancak işleyişlerine yön veren sosyo-politik davranış bilgisi oldukça farklı özellikler göstermektedir. Sosyal haklar; açık, evrenselci bir siyasi kültür ve katı, Weberci, kendi kurallarının yönetiminde adil bir devlet anlayışı içine oturtulmamıştır. Aksine, bu haklar Avrupa'nın bu bölgesinde tarihsel olarak varlığı sabit olan patronaj ilişkilerinin mantığı ile aşılınmış kapalı, tikelci bir siyasi kültüre ve yumuşak bir devlet aygıtına dayanmaktadır (Ferrera, 2006: 208-216).

Sonraki dönemde İtalya ve İspanya'da da tüm sağlık hizmetleri sadece devlet gelirlerinden karşılanmaya başlandı. Sağlık hizmetlerinin finansman kaynağı, İspanya'da genel vergiler, İtalya'da ise bölgesel vergilerdir. Bu yeni uygulamaya İspanya'da 1998 yılında geçildi. İtalya'daki değişim de hemen hemen aynı dönemlerde gerçekleşti. Bugün Avrupa genelinde hiçbir sosyal katkı olmadan sadece bu iki sistemin %100'ü vergilerden karşılanmaktadır (Guillen, 2011: 149).

Ian Gough Türkiye'yi de modele dâhil ettiği çalışmasında beş Güney Avrupa ülkesinin sosyal politika bakımından aynı evrene ait olduğunu söyleyebileceğini ileri sürmüştür (Gough, 2006: 231-232). Bu ülkelerin ortak özellikleri, farklı gruplar için farklılaştırılmış ve hiyerarşik hakları, devletin belirli aygıtlarına bağlanmış, korporatize edilmiş ve katmanlaşmış organları, keyfi seçilme ve layık görülme mekanizmaları için yerel dayanışma programlarına ve kiliseye (veya camiye) yapılan başvuruları, hizmetlerin sunulma biçimini niteleyen klientalizm ve yozlaşmayı kapsamaktadır. Katmanlaşmış çıkar grupları ayrıcalıkları konusunda kıskançtır ve refah sistemini liberal rejimlerin daha evrensel ilkeleriyle bağdaştıracak reformlara karşı çıkmaktadırlar.

Evrensel mekanizmaların yokluğu ve partikularizm, siyasal partilerin isteyerek benimsedikleri güçlü klientalizmin siyasal mirasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca yardım programları, aşırı vaatlere rağmen yardım düzeyi düşük olduğundan ve yardımın kişinin değil hane halkının kaynaklarına göre verilmesi nedeniyle, işlevselliğini sürdüren bir aile yapısına dayanmaktadır (Keyder, 2004: 132-133).

Avrupa Birliği üyeliğinin Güney Avrupa ülkelerinin sosyal politika uygulamalarında olumlu gelişmelere yol açtığını ve Avrupa Sosyal Modeline daha çok bütünleşmeye başladıklarını söyleyebiliriz. Ancak bu benzeşme, Güney Avrupa Sosyal Devlet Modelini ortadan kaldıracak kadar güçlü olmamıştır. Bu nedenle, Güney Avrupa refah devletleri henüz kıtanın kuzeyindekilere tam olarak benzememiştir; ancak bu iki grup arasındaki farklılık önemli derecede kapanmaktadır. Daha ileri düzeyde sosyal benzeşmenin gerçekleşmesi, ekonomik benzeşmeye ve Avrupa Birliği'nin sosyal politikasının üye ülkelere sosyal politika uygulamalarındaki yaptırım seviyesinin yükselmesine bağlı bulunmaktadır (Günel, 2009: 65).

Sosyal yardım ve sosyal hizmetler alanında Türkiye'nin diğer ülkeler karşısındaki durumu da Güney Avrupa modeli içinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusundaki tartışmaların odak noktasında bulunmaktadır. Buna göre, Türkiye, sosyal politika rejimine dayalı olarak yapılan sınıflandırmada Güney Avrupa modeline daha yakın özellikler taşımaktadır. Ancak, Türkiye'de sosyal hizmetlere ayrılan kaynakların oranının bu grupta yer alan ülkelerekinden çok gerisinde bulunması tam olarak bu gruba dâhil edilmesini güçleştirmektedir. Türkiye'nin sosyal yardım ve sosyal hizmetler alanında uygulamalarını incelemesi ve örnek alması gereken ilk ülke İspanya'dır. Bu nedenle İspanya, sosyal yardım ve sosyal hizmetler alanında örnek model olarak izlenmelidir.

Türkiye'de modern anlamda sosyal yardımların gelişimi sınırlı olmuş ve geç kendini göstermiştir. Sınırlı düzeyde sosyal yardım olarak değerlendirilebilecek düzenlemeler görülmekteyken (istiklal madalyası sahiplerine, savaş gazilerine, şehit

yakınlarına ve terör mağdurlarına yapılan yardımlar), 1976 yılına kadar sosyal yardımların gönüllülük esasına dayanan bir şekilde görüldüğü belirtilebilir. Gönüllülük esasına dayanan sosyal yardım faaliyetleri yoksulluğu yapısal bir sorun olarak kavramaktan uzak, devamlılığı açısından riskli ve ulaşılabilirliği açısından yetersiz bulunmaktadır (Metin, 2011: 185-186).

Türkiye tarihinin doğrudan kamu kaynaklı kapsamı belirgin ve modern nitelikli ilk sosyal yardım düzenlemesi “65 Yaş Aylığı” olarak bilinen hukuki düzenlemelerdir. 1976 yılında yasal bir düzenleme ile (2022 sayılı Kanun) “65 yaşını doldurmuş, muhtaç, güçsüz ve kimsesiz Türk vatandaşlarına aylık bağlanması” yürürlüğe girmiştir. Kanunda bulunan “kimsesiz” tanımlamasından hareket ederek, bu kanunun hak temelli bir düzenleme olmasına rağmen, vatandaşlık esasına tam oturmayan bir sosyal yardım uygulaması olduğu belirtilmelidir. Çünkü bu tanımla öncelik aileye tanınmakla birlikte, ailenin karşılayamayacağı bir durum olduğunda kanun kapsamına dâhil edilme söz konusu olmaktadır. Sorumluluğun devletten önce aileye verilmesi; piyasa, devlet ve aile üçgenindeki önceliğin ve bağımlılığın bu düzenlemeye ilişkin olarak ailede olduğunu göstermektedir. Ayrıca “kimsesizliğin” nasıl belirleneceği de açık değildir (Metin, 2011: 186-188).

Türkiye’de yoksullukla mücadele alanında olduğu gibi sosyal hizmet sunumunda da, temel vurgu gönüllülük ve sivil toplum kuruluşları üzerindedir. Gönüllülüğe büyük önem verilmekte, bu önem doğrultusunda genel olarak hayırseverlik, zaman zaman da din temelli davranışlar ve kurumlar büyük önem kazanmaktadır. AKP hükümeti sosyal sorumluluklarını en aza indirebilmek için sadece aile kurumuna ve Müslüman hayırseverliğine değil, bu laik toplumsal sorumluluk bilincine de dayanabilmekteydi. Bu uygulamaların Türkiye’nin içinde yer aldığı Güney Avrupa refah modelindeki yansımalarına baktığımızda, Güney ülkelerindeki sosyal politika ortamının, ters yönde etki eden iki değişim dinamiği tarafından şekillendirildiğini belirtebiliriz. Bir taraftan, devletin yoksullukla mücadele alanında

belirli bir siyasi sorumluluk üstlenme ihtiyacı duyduğunu gösteren ve yoksulluğun siyasileşmesine yol açtıkları ölçüde, devlet-vatandaş ilişkisini dönüştürme potansiyeli taşıyan bazı uygulamalar gündeme gelmektedir. Genellikle hak temelli bir yaklaşımla bağdaşmaz kabul edilen ihtiyaç tespitine dayanan yardımlar bile, aynı değil nakdi oldukları ve önceden belirlenmiş şeffaf ölçütler temelinde düzenli olarak verildikleri ölçüde, vatandaşlık hakları kavramını gündeme getirebilecek niteliktedirler (Buğra, 2010: 222-223).

Türkiye’de 1980’lerden beri iktidara gelen tüm hükümetler sağlık sisteminde reform gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdir. AKP hükümetinin 2003 yılında açıkladığı Sağlıkta Dönüşüm Programı da bu çabaların en son ve sağlık sistemi üzerinde en fazla etkisi olan halkasıdır. Sağlıkta Dönüşüm Programı, bir yandan tüm nüfusu kapsayarak, farklı sosyal güvenlik kurumları arasındaki eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı diğer taraftan özel sektörün sağlık hizmeti sunumundaki rolünü arttırmayı amaçlamaktadır. Özellikle genel sağlık sigortası ile birlikte temel sağlık hizmetlerini kapsayan tek bir temel teminat paketinin tüm nüfusa eşit olarak sunulmaya başlanması ve sosyal güvenlik sisteminin kapsamını genişletme çabaları Sağlıkta Dönüşüm Programı ile sağlanan önemli gelişmelerdir. Türkiye’deki sağlık sisteminde özel sektörün hizmet sunumundaki payı artmakla birlikte sağlık hizmetlerinin finansmanı bir kamu kuruluşu olan Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından sağlanmakta ve hizmet sunumunda devlet halen en önemli aktör olmayı sürdürmektedir. Sağlıkta Dönüşüm Programı ile Sağlık Bakanlığı’nın planlama ile birlikte denetim yapması; genel sağlık sigortasının ise herkesi kapsamaya öngörülmüştür.

Sağlıkta Dönüşüm Programı’nın temel hedeflerinden biri de tüm vatandaşların genel sağlık sigortası kapsamı altına alınmasıdır. Genel sağlık sigortası tüm Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını, Türkiye’de bir yıldan fazla ikamet eden yabancıları, sığınmacı ve vatansızları kapsamına almaktadır. 18 yaş altı çocuklar koşulsuz olarak genel sağlık sigortasının kapsamına alınmışlardır. Sadece er ve erbaşlar, tutuklu ve

hükümlüler ile yabancı bir ülke mevzuatı kapsamında sigortalı olanlar kapsam dışında bırakılmaktadır. Kapsama giren kişilerin genel sağlık sigortasına katılımı zorunludur.

Türkiye’de ES, SSK ve Bağ-Kur devlet tarafından kurulmuş; fakat birbirlerinden bağımsız ve teorik olarak devletten de özerk kurumlardır. 1980’lerden sonra bu kurumların harcamaları topladıkları primlere oranla arttı; ayrıca kaynaklarını kötü değerlendirdikleri için harcamalarını karşılayamaz duruma geldiler ve devlet bütçesinden desteklenmeleri gerekti. Genel sağlık sigortası hizmet sunumunda prim ödenmesine bağlı bir sınırlandırmayı öngörmektedir. Bu durum Türkiye’deki reformu dünyada benimsenen diğer modellerden farklı kılmaktadır. Dünyadaki eğilimin, evrensel bir kapsam amaçladığını, yani reformların getirdiği modellerin sağlık hizmetlerini tüm vatandaşlara sunmayı amaçladığı belirtilebilir. Tüm Avrupa ülkelerinde sağlık hizmetlerinin kapsamı evrensel olarak düşünülmektedir. İngiltere’de ve İskandinav ülkelerinde tamamı vergi gelirlerinden karşılanan sağlık harcamaları; Almanya’nın örnek olduğu bazı ülkelerde primlerden kaynaklanan bir finansman; Güney Avrupa ülkelerinde ise fonların, vergi oranı giderek yükselen karma bir yapıya dönüştürülmesi süreci yaşanmaktadır. Ancak tüm bu ülkelerde temel ilke sağlık güvencesi olmayan kimsenin kalmamasıdır (Keyder, 2011: 21-28).

Türkiye’de 2006 yılının Mayıs ayında 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu kabul edilmiş, fakat Kanunun uygulamaya geçirilmesi aynı yılın Aralık ayında yapılan itirazlar yüzünden ertelenmiştir. Bunun sonucunda, 2008 yılının Nisan ayında 5754 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun kabul edilerek, 2008 yılının Mayıs ayında 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu yürürlüğe girmiştir. Genel sağlık sigortası uygulamasına ise 2008 yılının Ekim ayında başlanmıştır. 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu ile sağlık hizmetlerinin finansmanında önemli roller üstlenen SSK, Bağ-Kur ve ES’nin Sosyal Güvenlik Kurumu bünyesinde tek bir kurum haline gelmeleri sağlanmıştır.

Böylece önceden farklı norm ve statüde olan üç kurumun üyeleri artık genel sağlık sigortası ile sağlık sisteminin sunmakta olduğu her türlü olanağa eşit şekilde erişebilmektedir.

Genel sağlık sigortası, sağlık hizmeti alacak kişilerden prim toplanması esasına dayanan bir sistemdir. Hane içerisindeki kişi başına düşen aylık geliri asgari ücretin üçte birinden fazla olan tüm vatandaşlar her ay prim ödemek zorundadır. Ancak asgari ücretin üçte birinden daha az geliri olduğunu belgeleyen kişilerin primleri devlet tarafından ödenmekte ve sağlık hizmetlerinden ücretsiz olarak yararlanmaları sağlanmaktadır. Prim ödemekle yükümlü bulunan kişiler prim borçlarını ödememeleri halinde sağlık hizmetlerinden yararlanamamaktadırlar. Bu bağlamda genel sağlık sigortası sistemi vergilerle finanse edilme ilkesine dayanmadığı için kapsamının evrensel olduğundan söz edilememektedir. Prim borcu bulunanlar genel sağlık sigortasından yararlanamamakta ve sağlık hizmetlerine erişememektedirler.

III. REFAH REJİMLERİ AÇISINDAN SAĞLIK SİSTEMLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Amacı insan, insanın sağlık ve mutluluğu olan sosyal politikalar içinde, sağlık politikası, doğrudan insan yaşamı ile ilgilidir. Tüm politikaların odağı olan insanı mümkün olduğunca uzun ve sağlıklı yaşatmaktan daha önemli bir şeyin bulunmadığı düşüncesinin kabul edilmesi ile sağlık politikasına daha fazla önem verilmiştir. Her toplumda yeterli sağlık hizmeti yaratılmalı ve tüm toplum üyelerine eşit şekilde sunulabilmelidir. Yeterli sağlık hizmeti arzını sağlık piyasasına sunmak ve bunu düzenlemek, başka bir deyişle etkili bir sağlık sistemi oluşturmak, refah toplumunun temel politikalarından biri haline gelmiştir (Özdemir, 2007: 108).

Sağlık politikaları bir ülkenin refah rejimi bakımından incelenebilir. Sağlık ve emeklilik harcamaları toplam sosyal politika harcamalarının çok büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Sağlık hizmetlerinin kamu kesimi tarafından mı, yoksa özel sektör

tarafından mı sunulacağı, diğer taraftan bu hizmetlerin prim ödeme koşuluna bağlı olarak mı sunulacağı yoksa kapsamının evrensel olarak tüm nüfusu kapsayacak büyüklükte mi olacağı o ülkenin içinde bulunduğu refah rejiminin özelliklerine göre belirlenmektedir. Bu bağlamda bir ülkenin sağlık sistemini inceleyebilmek ve geçirdiği dönüşümün yönünü anlayabilmek için öncelikle o ülkenin içinde bulunduğu refah rejiminin belirlenmesi gerekmektedir.

Sağlık politikaları karşılaştırmalı olarak incelenirken sağlık hizmetlerinin kurumsal yapısının yansıtılmasına yardımcı olmak ve farklı ülkelerin sağlık politikalarının açıklanmasına katkı sağlamak için genellikle sağlık sistemleri tipolojileri kullanılmaktadır. Sağlık sistemleri tipolojisi, sağlık sistemini sağlık hizmetlerinin finansmanındaki değişikliklere dayanan ve sağlık hizmetleri sunumunun düzenlenmesindeki farklılıklara ilişkin ideal makro-kurumsal özelliklerin düzenlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle sağlık hizmetlerinin kamu kesimi tarafından finanse edilmesi sağlık hizmetlerine kamu kesiminin katılım derecesinin belirleyici özelliği olarak görülmektedir (Burau ve Blank, 2006: 64-65). Tipoloji oluşturma konusunda en bilinen katkı Esping-Andersen (1990, 1999) tarafından yapılmıştır. Esping-Andersen'in tipolojisinin geliştirilmesinde sadece hastalık yardımlarının kullanılmış olması, sağlık sistemlerinin merkezi hizmet özelliğini göz ardı ettiği için özellikle sağlık bilimciler tarafından eleştirilmiştir. Sağlık sistemleri gerçekten refah devletinin önemli bir unsurunu oluşturmaktadır ancak aynı zamanda kendi dinamikleri tarafından da şekillendirilmektedir ve bu nedenle ayrı bir sınıflandırma olarak ele alınması gerekmektedir. Sağlık sistemleri tipolojileri onun üç refah rejiminden başka bir yöne doğru evrim geçirmiş olsa bile, Esping-Andersen (1990) tarafından önerilen kavramlar, özellikle refah karması (welfare mix) düşüncesi, sağlık sistemi modellerinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Sağlık sistemlerini sınıflandırma çalışmalarından ilki OECD (1987) tarafından geliştirilmiştir ve sistemler arasında üç boyutlu bir ayırım yapmıştır: (i) Evrensel (Beveridge) modeli; (ii) Sosyal Sigorta

(Bismark) modeli ve (iii) Özel Sigorta (Liberal Sağlık) modeli. Bu unsurlara dayanılarak, üç sağlık sistemi modeli geliştirilmiştir (Reibling, 2010: 6).

Tablo 3. Sağlık Sistemi Tipolojilerinin Kuramsal Boyutları

<i>Boyutlar</i>	<i>OECD (1987)</i>	<i>Moran (2000)</i>	<i>Bambra (2005)</i>
Finansman	Hizmete hak kazanmanın kaynağı	Maliyet kontrolünün derecesi	Özel sağlık harcamalarının yüzdesi
Hizmet sunumu	Kamu-özel mülkiyet	Doktorlar ve hastaneler üzerinde devlet kontrolü	Özel hastane yatakları
Teknoloji	-----	Devlet kontrolü	-----
Erişim	Sigorta kapsamı	Sigorta kapsamı	Sigorta kapsamı

Kaynak: Reibling, 2010: 7.

Sağlık sistemlerini sınıflandırma çalışmalarından ikincisi Moran (1999, 2000) tarafından sağlık hizmeti devletleri tipolojisi ile yapılmıştır. Moran'ın sağlık hizmeti devletleri kavramı üç yönetim alanından oluşmaktadır. Bunlar; tüketim, hizmet sunumu ve teknoloji alanlarıdır (Moran, 2000: 147; Lamping ve Steffen, 2009: 1362).

Moran'ın kavramsal hale getirdiği sağlık hizmeti devletleri kavramına göre sağlık hizmeti devletleri üç farklı yüze sahiptir: Sağlık hizmeti devletleri, sadece bir refah devleti değildir, aynı zamanda bir kapitalist sanayi devleti ve bir çoğulcu demokratik devlettir (Moran, 1999: 24-50; Freeman ve Moran, 2000: 39). Sağlık hizmeti tüketimini yöneten kurumlar, sağlık hizmeti sistemine ayrılacak kaynaklara karar verme mekanizmaları kadar, hastaların sağlık hizmetlerine erişim için uygunluğu hakkında karar vermeye de yetkilidirler. Hizmet sunumunu yöneten kurumlar hastanelerin ve doktorların kontrol edilmesi ile ilgilenmektedirler. Son olarak, üretimi

yöneten kurumlar tıbbi yeniliklerin düzenlenmesi mekanizmalarından sorumlu bulunmaktadır (Moran, 1999: 48-50; Moran, 2000: 139).

Sağlık sistemi tipolojilerinden sonuncusu Bambra (2005a) tarafından Esping-Andersen'in (1990) dekomüdfikasyon kavramının sağlık hizmetleri alanına uygulanması yoluyla geliştirilmiştir. Dekomüdfikasyon kavramı bireylerin ve ailelerin işgücü piyasasındaki performanslarına bakılmaksızın normal ve sosyal olarak kabul edilebilir bir yaşam standardını sürdürebilmelerini sağlayacak kadar genişletilmiştir. Refah devleti emeği piyasanın dışına çıkarmıştır çünkü belirli hizmetlerin ve belirli bir yaşam standardının sunulması bir vatandaşlık hakkı haline gelmiştir. Dekomüdfikasyon kavramı sağlık hizmetlerinin sunumunu da kapsayacak şekilde genişletilebilir. Sağlığın dekomüdfikasyonu bireylerin sağlık hizmetlerine erişimlerinin işgücü piyasasındaki konumlarına bağlı olması ve bir ülkenin sağlık hizmeti sunumunun piyasadan bağımsız olması anlamına gelmektedir (Bambra, 2005a: 33; Ağartan, 2011: 35).

Sağlık Dekomüdfikasyon İndeksi 18 ülkeyi kapsamaktadır: Bu ülkeler; Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İrlanda, İtalya, Japonya, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, İsveç, İsviçre, İngiltere ve ABD'dir. Sağlık Dekomüdfikasyon İndeksinde kullanılan veriler sağlık hizmeti sunumunun kamu/özel karması şeklinde sunulmasına, kamu hizmet sunumunun erişim kolaylığına ve sağlık sistemi tarafından sunulan hizmetlerin kapsamına odaklanmaktadır (Bambra, 2005a: 33).

Bambra, Sağlık Dekomüdfikasyon İndeksi için aşağıda belirtilen ampirik göstergeleri kullanmaktadır:

- (i) Özel sağlık harcamaları (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın yüzdesi olarak),
- (ii) Özel hastanelerin yatak sayısının tüm ülkedeki yatak sayısına oranı,
- (iii) Kamu sağlık sistemi tarafından kapsanan nüfusun oranı (Bambra, 2005a:

34).

Birinci ve ikinci göstergeler finansman ve hizmet sunumunda kamu-özel karmasının boyutlarını açıkça göstermektedir ve böylece önceki sağlık tipolojileri tarafından kullanılan kuramsal boyutları güçlendirmektedir. Üçüncü gösterge *kamu sağlık sistemi tarafından kapsanan nüfusun yüzdesi* bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini yansıttığı için sağlığın dekomüdfikasyonunu gösteren uygun bir ölçektir. Bu ölçek önceki iki tipolojide de kullanılmaktadır (Reibling, 2010: 7).

Ticarileşme, piyasa unsurlarının finansman ve hizmet sunumunda artan rollerini ifade ederken, sağlığın ne derece bir meta haline geldiğini de sorgulamaktadır. Bu şekilde tanımlandığında ticarileşme, metalaşmayı kapsayan bir süreç haline gelmektedir. Neoliberalleşme sürecinin bir parçası olarak değerlendirildiğinde, sağlık hizmetlerinin sunumunda özel sektörün payının artması, özel kuruluşlarca yapılan yatırımlarda görülen artışlar, artan küresel ticaret ve özellikle kamu sektöründe katılım payı alınması ticarileşmenin göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Ağartan, 2011: 35). Kamu finansmanının ve hizmet sunumunun oranının yüksek fakat nüfusun sadece küçük bir bölümüne hizmetlere erişim olanağı sağlayan bir sağlık sistemi piyasadan bağımsızlığın yüksek derecede olduğu bir sistem olarak kabul edilmemektedir (Bambra, 2005b: 207).

Tablo 3, sağlık sistemi modellerini geliştirmek için bu üç tipoloji tarafından kullanılan göstergeleri özetlemektedir. Kesin tanımları farklılık göstermekle birlikte, bu üç tipolojinin tamamı kamu ve özel sektörü finansman ve hizmet sunumu açılarından sınıflandırma ölçütü olarak kullanılmaktadır. Moran, bunların dışında sağlık teknolojisine devlet kontrolünü eklemiştir. Benzer bir şekilde, üç tipolojinin tümü ikinci bir boyut olarak kapsama seviyesini ya da sistemin evrenselliğini vurgulamaktadır (Moran, 2000: 139; Reibling, 2010: 7).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Refah rejimlerini sınıflandırmaya yönelik çalışmalarda temel alınan model Esping-Andersen'in modeli olmaktadır. Diğer sınıflandırma çalışmalarında Esping-Andersen'in modeline yeni gruplar eklenmektedir. Tüm sınıflandırma çalışmalarında aynı ülkeler aynı gruplara karşılık gelmektedir. Bununla birlikte, diğer modellerle kıyaslandığında İskandinav refah modeli çok farklı ve kendine özgü bazı özellikler göstermektedir. İskandinav refah modelinin arkasında yatan temel ilke, yardımların evrensel olması ve istihdama ilişkin ve ailevi hiçbir şarta bakılmaksızın tüm vatandaşlara uygulanmasıdır. Bu sistemde yardımlar aileye değil bireye yapılmaktadır.

Sosyal yardım ve sosyal hizmetler alanında Türkiye'nin diğer ülkeler karşısındaki durumu Güney Avrupa modeli içinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusundaki tartışmaların odak noktasında bulunmaktadır. Buna göre, Türkiye, sosyal politika rejimine dayalı olarak yapılan sınıflandırmada Güney Avrupa modeline daha yakın özellikler taşımaktadır. Ancak, Türkiye'de sosyal hizmetlere ayrılan kaynakların oranının bu grupta yer alan ülkelerdekinin çok gerisinde bulunması tam olarak bu gruba dâhil edilmesini güçleştirmektedir. Türkiye'nin sosyal yardım ve sosyal hizmetler alanında uygulamalarını incelemesi ve örnek alması gereken ilk ülke İspanya'dır. Bu nedenle İspanya, sosyal yardım ve sosyal hizmetler alanında örnek model olarak izlenmelidir.

Türkiye'de ES, SSK ve Bağ-Kur devlet tarafından kurulmuş; fakat birbirlerinden bağımsız ve teorik olarak devletten de özerk kurumlardır. 1980'lerden sonra bu kurumların harcamaları topladıkları primlere oranla arttı; ayrıca kaynaklarını kötü değerlendirdikleri için harcamalarını karşılayamaz duruma geldiler ve devlet bütçesinden desteklenmeleri gerekti. Genel sağlık sigortası hizmet sunumunda prim ödenmesine bağlı bir sınırlandırmayı öngörmektedir. Bu durum Türkiye'deki reformu dünyada benimsenen diğer modellerden farklı kılmaktadır. Dünyadaki eğilimin,

evrensel bir kapsam amaçladığını, yani reformların getirdiği modellerin sağlık hizmetlerini tüm vatandaşlara sunmayı amaçladığı belirtilebilir. Tüm Avrupa ülkelerinde sağlık hizmetlerinin kapsamı evrensel olarak düşünülmektedir. İngiltere’de ve İskandinav ülkelerinde tamamı vergi gelirlerinden karşılanan sağlık harcamaları; Almanya’nın örnek olduğu bazı ülkelerde primlerden kaynaklanan bir finansman; Güney Avrupa ülkelerinde ise fonların, vergi oranı giderek yükselen karma bir yapıya dönüştürülmesi süreci yaşanmaktadır. Ancak tüm bu ülkelerde temel ilke sağlık güvencesi olmayan kimsenin kalmamasıdır.

Türkiye’nin refah rejimi Güney Avrupa modeline yakın özellikler sergilemektedir. Bu özellikler arasında ailenin ve dini kurumların sosyal yardım ve sosyal hizmetler alanındaki etkinliği, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, tarım sektöründe çalışanların yoğunluğu belirtilebilir. Bununla birlikte Güney Avrupa ülkeleri vergilerle finanse edilmekte olan sağlık hizmetlerine ulaşmışken, Türkiye’de genel sağlık sigortası ile tüm vatandaşların sağlık güvencesine kavuşması ancak prim ödeme koşulunun yerine getirilmesi ile mümkün olabilmektedir. Genel sağlık sigortası, sağlık hizmeti alacak kişilerden prim toplanması esasına dayanan bir sistemdir. Hane içerisindeki kişi başına düşen aylık geliri asgari ücretin üçte birinden fazla olan tüm vatandaşlar her ay prim ödemek zorundadır. Ancak asgari ücretin üçte birinden daha az geliri olduğunu belgeleyen kişilerin primleri devlet tarafından ödenmekte ve sağlık hizmetlerinden ücretsiz olarak yararlanmaları sağlanmaktadır. Prim ödemekle yükümlü bulunan kişiler prim borçlarını ödememeleri halinde sağlık hizmetlerinden yararlanamamaktadırlar. Bu bağlamda genel sağlık sigortası sistemi vergilerle finanse edilme ilkesine dayanmadığı için kapsamının evrensel olduğundan söz edilememektedir. Prim borcu bulunanlar genel sağlık sigortasından yararlanamamakta ve sağlık hizmetlerine erişememektedirler.

Avrupa Birliği üyesi olan Güney Avrupa ülkeleri Türkiye ile benzer özellikler göstermelerine rağmen sosyal yardımlar ve sağlık hizmetleri alanında Türkiye’den daha

ileri durumda bulunmaktadır. Sosyal yardımlar için yapılan harcamalar Türkiye'ye göre çok daha yüksektir. Ayrıca vergilerle finanse edilen sağlık sistemleri tüm vatandaşları kapsamına almaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin gerçekleşmesi, geri kaldığı alanlarda bu ülkeleri yakalayabilmesi için bir fırsat olarak görülebilir. Türkiye'de genel sağlık sigortasının kurulması ve sosyal güvenlik kurumlarının tek çatı altında birleştirilerek tüm kesimlerin aynı kalitedeki sağlık hizmetlerine erişebilmesi olumlu gelişmeler olarak görülmekle birlikte Güney Avrupa ülkelerinin gerisinde kalmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABRAHAMSON, Peter; (1999), "The Welfare Modelling Business", **Social Policy and Administration**, 33(4), pp.394-415.
- AĞARTAN, Tuba; (2011). "Metalaşma ve Sağlıkta Dönüşümün Sınırları: Türkiye Örneği", iç. Cenk ÖZBAY, Ayşecan TERZİOĞLU ve Yeşim YASİN (Ed.), **Neoliberalizm ve Mahremiyet**, Metis Yayınları, İstanbul, ss.31-44.
- ALCOCK, Pete; Margaret MAY ve Karen ROWLINGSON; (2011), **Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar**, Çev: Barış.Yıldırım, Boran Mercan, Onur Can Taştan, Osman Tezgel, Şenay Gökbayrak), Siyasal Kitapevi, Ankara.
- ARTS, Wil ve John GELISSEN; (2002), "Three Worlds of Welfare Capitalism or More? A State-of-The-Art Report", **Journal of European Social Policy**,12 (2), pp.137-158.
- AYDIN, Ufuk; (1999), **Sosyal Güvenlik Sorunlarının Çözümünde Özel Sigortalar**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- BAMBRA, Clare; (2005a), "Worlds of Welfare and The Health Care Discrepancy", **Social Policy & Society**, 4(1), pp. 31-41.

- BAMBRA, Clare; (2005b), “Cash Versus Services: ‘Worlds of Welfare’ and The Decommodification of Cash Benefits and Health Care Services”, **Journal of Social Policy**, 34(2), pp.195-213.
- BELEK, İlker; (2000), **Sosyal Devletin Çöküşü ve Sağlıkın Ekonomi Politikası**, Sorun Yayınları, İstanbul.
- BONOLI, Giuliano; (1997), “Classifying Welfare States: A Two-Dimension Approach”, **Journal of Social Policy**, 26(3), pp.351-372.
- BUĞRA, Ayşe ve Çağlar KEYDER; (2003), **Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi**, UNDP, Ankara.
- BUĞRA, Ayşe; (2010), **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BURAU, Viola ve Robert H. BLANK; (2006), “Comparing Health Policy: An Assessment of Typologies of Health Systems”, **Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice**, 8(1), pp.63-76.
- CERAMI, Alfio (2006), “The Reform Challenges to The Central and Eastern European Welfare Regime”, Paper Presented at The International Conference: Transformation of Social Policy in Europe: Patterns, Issues and Challenges for the EU-25 and Candidate Countries, April 13-15, 2006, Ankara: METU.
- ÇELİK, Aziz; (30.10.2005), “Marx Bu Sınavdan Çakardı”, **Radikal**.
- DEACON, Bob; (2000), “Eastern European Welfare States: The Impact of The Politics of Globalization”, **Journal of European Social Policy**, 10, pp.146-161.
- ESPING-Andersen, Gosta; (1990), **The Three Worlds of Welfare Capitalism**, Polity Press, Oxford.
- ESPING-Andersen, Gosta; (1999), **Social Foundations of Postindustrial Economies**, Oxford University Press, New York.

- FAJTH, Gaspar; (1999), “Social Security in a Rapidly Changing Environment: The Case of The Post-Communist Transformation”, **Socail Policy & Administration**, 33(4), pp.416-436.
- FERRERA, Maurizio (2006), “Sosyal Avrupa’da Güney Avrupa Refah Modeli”, iç. Ayşe BUĞRA ve Çağlar KEYDER (Ed.), **Sosyal Politika Yazıları**, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.195-229.
- FREEMAN, Richard. ve Michael MORAN; (2000) “Reformig Health Care in Europe”, **West European Politics**, 23(2), pp.35-58.
- GOUGH, Ian; (2001), “Globalization and Regional Welfare Regimes: The East Asian Case”, **Global Socail Policy**, 1, pp.163-189.
- GOUGH, Ian; (2006), “Güney Avrupa’da Sosyal Yardım”, iç. Ayşe BUĞRA ve Çağlar KEYDER (Ed.), **Sosyal Politika Yazıları**, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 231-260.
- GROENEWEGEN, Peter P. ; (2011), “Doğu Avrupa’da Sağlık Reformu”, iç. Çağlar KEYDER, Nazan ÜSTÜNDAĞ, Tuba AĞARTAN ve Çağrı YOLTAR (Ed.), **Avrupa’da ve Türkiye’de Sağlık Politikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.125-140.
- GUILLEN, Ana Marta; (2002), “The Politics of Universalisation: Establishing National Health Services in Southern Europe”, **West European Politics**, 25(4), pp.49-68.
- GUILLEN, Ana Marta; (2011), “Güney Avrupa’da Sağlık Reformu”, iç. Çağlar KEYDER, Nazan ÜSTÜNDAĞ, Tuba AĞARTAN ve Çağrı YOLTAR (Ed.), **Avrupa’da ve Türkiye’de Sağlık Politikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.141-162.
- GÜNAL, Pınar; (2009), **Avrupa Birliği’nin Sosyal Politikası Çerçevesinde Güney Avrupa Sosyal Devlet Modeli ve Türkiye**, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

- GÜZEL, Ali; Ali Rıza OKUR; Nurşen CANIKLIOĞLU; (2010), **Sosyal Güvenlik Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul.
- KARA, Uğur; (2013), **Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü**, İkinci Baskı, Karahan Kitapevi, Adana.
- KASZA, Gregory J.; (2002), “The Illusion of Welfare Regimes”, **Journal of Social Policy**, 31(2), pp.271-287.
- KEYDER, Çağlar; (2004), **Memalik-i Osmaniye’den Avrupa Birliği’ne**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KEYDER, Çağlar; (2011), “Giriş”, iç. Çağlar KEYDER, Nazan ÜSTÜNDAĞ, Tuba AĞARTAN ve Çağrı YOLTAR (Ed.), **Avrupa’da ve Türkiye’de Sağlık Politikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.15-35.
- KOÇAK, Orhan ve Ferhat SAYIM; (2009), “Refah Devleti Işığında Sağlık Hizmetleri ve Türkiye’de Sağlık Sektöründeki Gelişmeler”, *Paper presented at EconAnadolu 2009: Anadolu International Conference in Economics*, June 17-19, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- KORAY, Meryem; (2005), **Avrupa Toplum Modeli**, İkinci Baskı, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.
- KORAY, Meryem; (2008), **Sosyal Politika**, Üçüncü Baskı, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.
- KORPI, Walter ve Joakim PALME; (1998), “The Paradox of Redistribution and Strategies of Equality: Welfare State Institutions, Inequality and Poverty in The Western Countries”, **American Sociological Review**, 63(5), pp.661-687.
- LAMPING, Wolfram ve Monika STEFFEN; (2009), “European Union and Health Policy: The “Chaordic” Dynamics of Integration”, **Social Science Quarterly**, 90(5), pp.1361-1379.
- METİN, Onur; (2011), “Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 28, ss.179-200.

- MORAN, Michael; (1999), **Governing The Health Care State: A Comparative Study of The United Kingdom and Germany**, Manchester University Press, Manchester.
- MORAN, Michael; (2000), “Understanding The Welfare State: The Case of Health Care”, **British Journal of Politics and International Relations**, 2(2), pp.135-160.
- ÖZDEMİR, Süleyman; (2007), **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- REIBLING, Nadine; (2010), “Healthcare Systems in Europe: Towards an Incorporation of Patient Access”, **Journal of European Social Policy**, 20(1), pp.5-18.
- SERİN, İlhan; (2004), **Genel Sağlık Sigortası ve Türkiye’de Uygulanabilirliği**, Kazancı Kitap Yayınları, İstanbul.
- STANDING, Guy; (1996), “Social Protection in Central and Eastern Europe: A Tale of Slipping Anchors and Torn Safety Nets”, iç. Gosta Esping-Andersen (Ed.) **Welfare States in Transition**, Sage Publications, London, pp.225-255.
- ŞENKAL, Abdulkadir ve Doğa B. SARIİPEK; (2007), “Avrupa Birliği’nin Karşılaştırmalı Refah Modelleri ve Sosyal Politikada Devletin Değişen Rolü”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 14 (2), ss.146-175.
- ŞENKAL, Abdulkadir; (2005), **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- TAŞÇI, Faruk; (2010), **Sosyal Politikalarda Can Simidi Sosyal Yardım**, Birinci Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- TAŞÇI, Faruk; (2013), “Refah Devleti Modelleri İçinde Türkiye’nin Pozisyonu: “Yaşlı Algısı” Üzerinden Değerlendirmeler”, **İnsan ve Toplum Dergisi**, 3(5), ss. 5-35.
- TATAR, Mehtap; (2011), “Sağlık Hizmetlerinin Finansman Modelleri: Sosyal Sağlık Sigortasının Türkiye’de Gelişimi”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, 1(1), pp.103-133.

UZ, Hulki; (1998), “Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı ve Sağlık Hizmeti Sunanlara Ödeme Modelleri”, iç. Osman HAYRAN ve Haydar SUR (Ed.), **Sağlık Hizmetleri El Kitabı**, Yüce Yayın, İstanbul, ss. 91-112.

WENDT, Claus; Lorraine, FRISINA ve Heinz ROTHGANG; (2009), “Healthcare System Types: A Conceptual Framework for Comparison”, **Social Policy & Administration**, 43(1), pp.70-90.

YILDIRIM, Hasan Hüseyin ve Türkan YILDIRIM; (2011), **Avrupa Birliği Sağlık Politikaları ve Türkiye**, Sağlık-Sen Yayınları, Ankara.

TMS-11 İNŞAAT SÖZLEŞMELERİ STANDARDI KAPSAMINDA MUHASEBE UYGULAMALARI

Nevran KARACA¹

Gökhan MİSKET²

ÖZET

TMS-11: İnşaat Sözleşmeleri Standardının amacı, yıllara yaygın inşaat taahhüt işlerinde iş süresince ortaya çıkan gelir ve maliyetlerin tespit edilip, gelir tablosunda ne zaman gelir ve gider olarak gösterileceklerini ortaya koymaktır. TMS-11, dönemsellik ilkesi esaslı bir kayıt ve raporlama öngörmektedir. Bundan dolayı da inşaatın her hesap dönemi sonu itibariyle tamamlanma oranını esas alarak döneme ait maliyet ve gelirlerin ilgili oldukları dönem gelir ve gider hesaplarına intikalini öngörmektedir. Standart bu kapsamda, inşaat sözleşmesinin sonucunun güvenilir biçimde öngörülebildiği durumda tamamlanma yüzdesi yöntemi kullanılmasını gerekli kılmıştır. Standart kapsamında kullanılacak tek yöntem olan tamamlanma yüzdesi yöntemi, inşaat taahhüt işinin tamamlanma derecesine göre gelir ve maliyetleri tespit edilmesine, böylece gelir ve giderlerin ait oldukları hesap dönemlerine kaydına olanak vermektedir. Görüldüğü gibi tamamlanma yüzdesi yönteminin hedefi dönemsellik ilkesinin gerçekleştirilmesidir. O halde bu noktada yıllara yaygın bir inşaat taahhüt işinin ilgili döneme ilişkin gelir ve maliyetlerinin tespiti önem kazanmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, inşaat taahhüt işletmelerinin TMS-11: İnşaat Sözleşmeleri standardı hükümleri çerçevesinde gelir ve maliyet tespitine yönelik olarak yapılması gerekenleri örnekler yardımıyla göstermektir. Çalışmada ayrıca, standart hükümlerine uygun olarak yapılması gereken muhasebe kayıtlarına da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: TMS 11, İnşaat Sözleşmeleri, Tamamlanma Yüzdesi Yöntemi, Yapılmakta Olan İşler

¹ Yardımcı Doçent Doktor, Sakarya Üniversitesi, İşletme ABD, nkaraca@sakarya.edu.tr

² Sakarya Üniversitesi Muhasebe Finansman YL Öğrencisi, gokhanmisket@hotmail.com

ACCOUNTING PRACTISES IN THE CONTEXT OF TMS-11 CONSTRUCTION CONTRATS STANDARTS

ABSTRACT

The main aim of the TMS 11- Construction Contracts Standard is to define how to calculate and record the cost and revenue during the life of the construction works and to precise the time of booking of those cost and revenues. TMS 11- Construction Contracts Standard is based on the periodicity concept of accounting for both recording and reporting. Hence, according to Standard, the cost and revenue of each accounting period by using the percentage of completion method (PoC) should be presented on related period's records. The Standard obliges to use the percentage of completion method in case the result of the construction contract is predictable. The PoC method - as a unique method for the construction contracts- allows to determine the cost and revenue and to allocate them to the related accounting period's records. The PoC method targets to assure the periodicity of the accounting. At this point, the calculation of each period's cost and revenue for the construction contracts over years becomes critical. The aim of this article is to show and explain by use of the examples how to determine the cost and revenue -according to TMS 11- Construction Contracts Standard- for the construction contracts over years. We also cited in our article the examples of the booking records in conformity with the Standard.

Keywords: TMS 11, Construction Contracts, Percentage of Completion Method, Works in Progress

GİRİŞ

Korumacı ve kapalı ekonomi anlayışının terkiyle günümüzde uluslararası ticaret gelişerek tüm ülkeler için ekonomik, politik ve stratejik olarak büyük önem arz eder boyuta gelmiştir. Bu denli iç içe geçmiş ve etkileşim halindeki para ve sermaye piyasaları; her bakımdan şeffaf, denetlenebilir, aynı kural ve kaideleri takip eden muhasebe ve raporlama sistemlerini uygulamayı zorunlu kılmaktadır. Yatırımcılar yatırım kararlarını alırken en çok da işlemlerini uluslararası geçerliliği olan standartlarda kayıt altına alan ve yine raporlamalarını bu standartlar çerçevesinde gerçekleştiren şeffaf ve sorgulanabilir kurumlara yatırım yapmak eğilimindedir. Bu kapsamda Dünya'daki ekonomik ve siyasi birliklerin üyeleri olan ülkelerin birlik içindeki diğer ülkelerle müktesebatlarının yakınsaması kaçınılmazdır. Bu nedenle birçok ülkede hükümetler muhasebe ve raporlama standartlarının en yaygın ve kabul göreni durumundaki Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarını kendi dillerine çevirerek uygulanmasını teşvik etmekte veya zorunlu kılmaktadır.

Mevcut yerel mevzuatın muhasebe ve finansal raporlama noktasında firmaların paydaşlarına ve özellikle uluslararası yatırımcılara karşılaştırılabilir ve denetime uygun raporlama ihtiyaçlarına cevap verememesinden dolayı Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının Türkçe tercümelemleri olan Türkiye Finansal Raporlama Standartları ülkemizde yayınlanmıştır. Yayınlanan bu standartların ölçek olarak önemli ve kamu yararını ilgilendiren firmalardan başlayarak uygulatılması ve firmaların uyum sürecinde muhasebe kayıt ve raporlama konularında bilinç düzeylerinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmanın konusunu oluşturan TMS-11: İnşaat Sözleşmeleri Standardı, inşaat taahhüt işletmelerinde inşaat sözleşmeleri kapsamında oluşan gelir ve maliyetlerin tespiti ve kaydı konusunda yapılması gereken işlemlere açıklık getirmeyi amaçlamaktadır.

Standart, inşaat sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesinde Tamamlanma Yüzdesi Yönteminin kullanılmasını öngörmektedir. Yöntem, işin tamamlanma derecesine göre gelir ve maliyetlerin tespitine ve böylece gelir ve giderin gerçekleştikleri hesap dönemlerine dağıtılmasına, böylece ilgili dönemde sözleşme kapsamındaki işin aşaması ve işteki ilerleme konusunda yararlı bilgi sağlamaktadır (Gücenme Gençoğlu ve Ötekiler, 2013: 630).

. O halde standardın uygulanmasıyla ilgili döneme ilişkin gelir ve maliyetin doğru tespiti hedeflenmektedir. Bu noktada standardın sorunsal inşaat taahhüt işletmelerinin yıllara yaygın inşaat sözleşmesinden elde edilen gelir ve maliyetlerin yine aynı sözleşme doğrultusunda yürütülen inşaat işinin gerçekleştirildiği hesap dönemleri ile ilişkilendirilip ilişkilendiremeyeceği, ilişkilendirebilecekse de bunun nasıl gerçekleştirileceğidir.

Bu bağlamda çalışmada TMS-11: İnşaat Sözleşmeleri standart hükümleri çerçevesinde yapılması gereken hesap ve kayıtların gösterilmesi, böylece örnek uygulamalar bağlamında ilgililere katkı sağlanması hedeflenmiştir.

I. TMS 11- İNŞAAT SÖZLEŞMELERİ STANDARDI

Bilindiği gibi TMS/ TFRS'ler, ilgili kurum tarafından UFRS'lerden çevirisi yapılarak yayınlanmaktadır. TMS 11: İnşaat Sözleşmeleri Standardı da aynı numaralı Uluslararası Muhasebe Standardından çevrilerek ilk olarak 31.12.2005 tarihinden sonra başlayan hesap dönemleri için uygulanmak üzere 26.10.2005 tarih ve 25978 Sy. RG 'de yayımlanmıştır. Standart, 31.12.2005 tarihinden sonra başlayan hesap dönemlerinde uygulanmak üzere yürürlüğe girmiştir.

Standart, inşaat sözleşmeleri kapsamında oluşan gelir ve maliyetlerin gelir tablosunda ne zaman gelir ve gider olarak gösterilecekleri konusunda Kavramsal Çerçeve'de belirtilen muhasebeleştirme ilkelerini esas alarak yüklenici işletmelerin muhasebe uygulamasına açıklık getirmeyi amaçlamaktadır (Alagöz, 2009: 5).

Standardın yapımının genellikle uzun süreye yayılması ve yapının başkasına ait olması nedenlerine bağlı olarak “müşteri adına ve hesabına yapılan ve yapımı bir hesap döneminden daha uzun süren yıllara yaygın yapım sözleşmeleri” girmekte ve sözleşme gelir ve maliyetlerinin gelir tablosunda ne zaman gelir ve gider olarak gösterilecekleri konusunda Kavramsal Çerçeve’de belirtilen muhasebeleştirme ilkeleri esas alınmaktadır. Bu çerçevede standart (TMS-11, md.5):

a) Bir varlığın inşasıyla doğrudan ilişkili hizmetlerin verilmesine yönelik örneğin proje yöneticileri ve mimarların hizmet sözleşmeleri ve

b) Varlıkların yıkım veya restorasyonu ile varlıkların yıkımı sonrası çevre düzenlemesine yönelik sözleşmeleri kapsamaktadır.

İnşaat sözleşmeleri, standart kapsamında fiyatlandırmada esas alınan yöntemlere göre “sabit fiyat sözleşmeleri”, “maliyet artı kâr sözleşmeleri” ve her iki fiyatlandırma yönteminin karması olan inşaat sözleşmeleri (örneğin maliyet artı kâr sözleşmesine tavan fiyat konulduğu sözleşmeler) olarak sınıflandırılır.

Sabit fiyatlı sözleşme; yüklenicinin sabit bir sözleşme fiyatını (ihale bedeli) veya üretim birimi başına sabit bir tutarı (birim fiyat) Kabul ettiği ancak belli koşullarda maliyet güncelleştirmesine (eskalasyon) konu olan inşaat sözleşmesidir. **Maliyet artı kâr sözleşmesi;** yükleniciye Kabul edilen ya da başka bir şekilde belirlenen maliyetlerin bir yüzdesi veya sabit bir tutar eklenerek ödeme yapılan inşaat sözleşmesidir (TMS-11, md 6).

TMS 11’de inşaat sözleşmelerinin gelir ve giderlerinin hangi muhasebe döneminde raporlanacağını belirlemede etkili olan faktör; inşaat sözleşmesinin sonucunun güvenilir biçimde öngörülebilmesidir. Sözleşme sonucunun güvenilir biçimde öngörülebilmesi, yapılan işin tamamlanan ve tamamlanacak kısımlarıyla ilgili sözleşme gelir ve giderlerinin güvenilir ölçümünün yapılabilmesine bağlıdır (Sayarı, 2010: 3). Bir inşaat sözleşmesinin sonucu, ancak sözleşmeyle ilgili ekonomik faydaların işletmeye ait olmasının muhtemel olması durumunda güvenilir biçimde tahmin

edilebilir (TMS-11, md.28). Bir yüklenici işletme; tarafların inşa edilecek varlığa ilişkin yaptırma bağlanmış hakları, sözleşme konusu bedel, ödeme şekil ve koşullarını içeren bir sözleşme yapmışsa, yüklenici işletmenin güvenilir öngörülerde bulunabileceği kabul edilir. Yüklenici işletmenin inşaat ilerledikçe inşaat gelir ve maliyet tahminlerinde değişiklik yapması, sözleşme sonucunun güvenilir biçimde tahmin edilemediği anlamına gelmez (TMS-11, md.29).

Hizmet sunumuna ilişkin bir işlemin sonucunun güvenilir biçimde tahmin edilebildiği durumlarda, işlemle ilgili hasılat işlemin raporlama dönemi sonu itibariyle tamamlanma düzeyi dikkate alınarak finansal tablolara yansıtılır (TMS-18, md.20). İşlemin tamamlanma düzeyi dikkate alınarak hasılatın kayda alınması tamamlanma yüzdesi yöntemi olarak adlandırılır. Tamamlanma yüzdesi yönteminde inşaat sözleşmesinin her dönem gerçekleşen maliyetleri ilgili oldukları dönemde gelir tablosuna satış maliyeti olarak alınırken, sözleşmenin toplam bedelinin tamamlanma derecesi ne isabet eden tutarı da ilgili dönemin hasılatına aktarılmaktadır (Yılmaz, 2009, 11). Böylelikle tamamlanma yüzdesi yönteminde her dönem bitirilen işlemler orantılı gelir ve kâr raporlanması sağlanır (TMS-11, md.25).

Ayrıca standart, inşaat sözleşmesi sonucunun güvenilir biçimde tahmin edilememesi durumunda; sadece katlanılmış sözleşme maliyetlerinin geri kazanılabilmesi muhtemel olan kısmı kadar gelir kaydedilmesi gerektiğini, sözleşme maliyetlerinin oluştukları dönemin gideri olarak finansal tablolara yansıtılması gerektiğini ve sözleşme sonucu güvenilir biçimde tahmin edilemediğinden kâr tahakkuk ettirilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Böylece daha güvenilir finansal tablolar oluşturulmakta bu tablolar sayesinde kullanıcılarca daha doğru bilgilere ulaşılabilmektedir.

A. Sözleşme Gelirinin Hesaplanması

Standart her hesap dönemine ait gelir, gider ve kar-zarar hesaplamasının ait oldukları yılda yapılmasını benimsemiştir. Bu bağlamda Standarda göre Gelir Vergisi Kanunu' nda öngöröldüğü gibi işin tamamlandığı yılın beyannamesinde kar- zarar beyan edilmesi değil hesap dönemlerinin her biri için kar-zarar hesabı yapılması gerekmektedir. Bir inşaat faaliyetinde sözleşme geliri aşağıdakileri içerir (TMS-11, md.11):

- (a) Sözleşmede başlangıçta üzerinde anlaşmaya varılmış bedel ve
- (b) Sözleşmeye konu işteki değişiklikler, ek ödeme talepleri ve teşvik ödemelerinden:
  - (i) Gelir olarak sonuçlanması muhtemel olanlar ve
  - (ii) Güvenilir biçimde ölçülebilenler.

Sözleşme gelirinin gerçeğe uygun olması ve meydana gelen değişikliklerin tahminlere yansıtılması gerektiğinin önemine vurgu yapılmaktadır. Esasen standardın amacı inşaat sözleşmelerinin gelir ve giderlerinin ilgili oldukları döneme kaydedilmesine rehberlik etmektir.

Sözleşme imzasından sonra ortaya çıkan ve müşteri tarafından onaylanması kuvvetli muhtemel değişikliklerin, güncellemelerin, tazminat ve cezalar dolayısıyla yaşanacak gelir azalmalarının revizyonların da sözleşme geliri hesabına da hesaplama katılması öngörülmektedir. Sözleşmenin yapıldığı anda sözleşme metninde yer almayan işlerin yapımçı firmadan istenmesi durumunda bu işle alakalı maliyetlerin işveren tarafından ödenmesi için talepte bulunulması gündeme gelmektedir. Hakeza, işveren kaynaklı gecikmelerin veya ihtilafli konuların tazmini konusunda da işverenden ek ödeme talep edilebilmektedir. Bu talepler çoğu zaman işveren ve yapımçı firma arasında müzakere edilerek sonuca bağlanmaktadır. Standartta açıklandığı üzere bu tür ek ödemeler ancak bu müzakereler ek ödeme talebinin işverence olumlu bulunup söz

konusu tutarların hesabında güvenilir bir ölçüm yapılması şartı ile sözleşme gelirine eklenebilir.

Sözleşme gelirini oluşturan son husus ise teşvik ödemeleridir. Teşvik ödemeleri sözleşmeye konu inşaat işinin başarı kıstaslarına uygun olarak zaman, kalite vb. hususlardaki performansı dikkate alınarak ortaya çıkan gelirlerdir. Burada önem arz eden husus bir teşvik ödemesi talebinin sözleşme gelirine eklenmesi için sözleşmeye konu işteki ilerlemenin teşvik ödemesinin öngörülebilirliğine olan etkisidir. Bir inşaat sözleşmesinin konusu işle ilgili erken tamamlanma durumunda yapımçı firmaya kontrata bağlı teşvik ödemesi öngörülmüş ise sözleşme tamamlanma oranları makul bir seviyeye ulaşmadan bu tür bir teşvik ödemesinin muhtemel olması mümkün değildir.

Bir dönem sonunda aşağıdaki ek ödeme talepleri ve bu taleplerin sözleşme geliri olarak tanınıp tanınmayacağı hususunda Tablo 1’deki bilgiler yol gösterici olacaktır.

Tablo 1: Ek Ödeme Taleplerinin Sözleşme Geliri Olarak Kabul Edilme Durumu

Ek Ödeme Talebi	Sözleşme Geliri Olarak Kabul Edilir Mi?
Müşterinin sözleşmede yapılan tasarım özelliği ile ilgili 5.000 TL maliyetli değişikliklerini kabul etmesi	Evet. TMS 11’in 13 üncü paragrafındaki gerekler yerine gelmektedir. Sözleşme geliri olarak dahil edilecektir.
Hava şartlarındaki olumsuzluktan dolayı işin süresinden 3 ay gecikme söz konusudur. Bu durum 3.000 TL maliyete yol açmıştır. Bu maliyet artışının işverence büyük olasılıkla kabul edilmeyeceği öngörüsü vardır.	Hayır. Müşterinin kabul etmeme olasılığında dolayı bu maliyet artışı sözleşme gelirine dahil edilmez. Söz konusu maliyet sözleşme hala karlı ise “yapılmakta olan işler” hesabında takip edilmeli ve beklenen kar oranı bu nispette düşürülmelidir. Eğer bu maliyet dolayısıyla tüm sözleşme zararlı sonuçlanıyorsa maliyet derhal ilgili yılın zararına yazılır. (Standardın 36 ncı paragrafına uygun olarak)

Tablo 1 devamı	
Öngörülemeyen durumlar dolayısıyla müşteri istekleri ek maliyete yol açmıştır. Bu maliyetlerin müşteriden talep edilmesiyle ilgili müzakereler henüz başlangıç aşamasındadır.	Hayır. Müzakereler müşterinin onayının muhtemel olacağı bir aşamaya gelmediği için yüklenici söz konusu maliyet sözleşme hala karlı ise “yapılmakta olan işler” hesabında takip etmeli ve beklenen kar oranı bu nispette düşürülmelidir.
Müşteri kendisinden kaynaklı gecikmeler dolayısıyla 2,000 TL tutarlı ek ödeme talebini büyük olasılıkla kabul edecek görülmektedir.	Evet. Standardın 14 üncü paragrafındaki tüm şartlar sağlanmaktadır. Söz konusu ek ödeme talebi sözleşme geliri tutarına dahil edilebilir.

Kaynak: (IFRS Manual of Accounting 09- Revenue and Construction Contracts (IAS 18)

A. Sözleşme Maliyetlerinin Hesaplanması

Sözleşme maliyetleri, bir sözleşmeye taraf olunmasından sözleşmenin nihai olarak tamamlanmasına kadar geçen sürede o sözleşmeye yüklenebilecek olan maliyetleri içerir (TMS-11, md.21). Sözleşme maliyetleri aşağıdaki unsurlardan oluşur (TMS-11, md.16):

(a) Belli bir sözleşmeyle doğrudan ilişkili maliyetler,

(b) Genel olarak sözleşmeye konu işle ilişkisi kurulabilen ve sözleşmeye yüklenebilecek olan maliyetler ve

(c) Sözleşme hükümlerine göre özellikle müşteriye yüklenebilecek olan diğer maliyetler.

İnşaatın yapımı için katlanılan işçilik, malzeme, amortisman, taşıma, kiralama, mühendislik ve teknik destek hizmetleri, garanti kapsamındaki işle için katlanılacak maliyetler ve üçüncü şahıslara yapılması gereken ödeme talepleri sözleşmeyle doğrudan ilişkilendirilebilen maliyetlerin kapsamına girmektedir. Dolaylı maliyetler; sigorta, genel (belli bir sözleşmeyle doğrudan ilişki kurulamayan) tasarım ve teknik hizmetler ile inşaatta çalışan personelin ücret bordrosunun hazırlanması gibi inşaat genel giderlerini içerir. Dolaylı maliyetler, sistematik yöntemler kullanılarak inşaat işinin normal düzeyi esas alınarak dağıtılır (TMS-11, md.17-18). Bazı genel yönetim ve

geliştirme maliyetleri de anlaşma kapsamında müşteriye yüklenebilmektedir (TMS-11, md.19). TMS 23'e göre işletmelerce, bir özellikli varlığın elde edilmesi, inşası veya üretimi ile doğrudan ilişkilendirilebilen borçlanma maliyetleri, ilgili özellikli varlığın maliyetinin bir parçası olarak aktifleştirilir (TMS-23, md.1).

Sözleşmeyle ilişkisi kurulabilen fakat sözleşmeye yüklenebilmesi noktasında eksiklik olan maliyetlerin sözleşme maliyetine eklenmesi mümkün olmamaktadır. Bu noktada maliyetlerin ilgili inşaat sözleşmesi ile ilişkilendirilebilmesi önem kazanıyor. Sözleşme ile ilgili sigorta, genel hizmet alım sözleşmeleri ve inşaat genel giderleri makul ve sistematik yöntemler kullanılarak ilgili sözleşmelere maliyet olarak dağıtılır. Bu konuda belki de en güzel örnek inşaat firmalarının yasal merkezlerinde oluşan genel yönetim giderlerinin firmanın elindeki inşaat projelerine dağıtılmasıdır.

Sözleşmeyle doğrudan ilişkisi kurulamayan maliyetler inşaat sözleşmesi ile alakalı maliyet olarak dikkate alınmaz. Sözleşmede müşteriye yansıtılması öngörülen maliyetler ise sözleşme maliyeti olarak dikkate alınır. Örneğin sözleşmede belirtilmesi durumunda kur farkı kayıpları müşteriye yüklenebiliyor ise bu giderler sözleşme maliyetine dahil edilir.

İnşaat sözleşmesi maliyetine dahil edilmeyecek maliyetler ise ödeneceği belirtilmemiş genel yönetim giderleri ile araştırma geliştirme giderleri, satış maliyetleri, inşaat işinde kullanılmayıp atıl olan tesis ve makinelerin amortisman giderleri (TMS-11, md.20) ile ihale alımı için katlanılan ve yapıldıkları dönemin giderleri içinde yer almış giderlerdir (Sayarı, 2010, 3).

Önceki kısımlarda da açıklandığı üzere Standart, maliyet ve gelirlerin tespitinde tamamlanma yüzdesi yönteminin kullanılmasını öngörmektedir. Standart, "tamamlanma yüzdesi yöntemi" tanımını yapmakta işle ilgili gelir ve dönem karının sözleşme maliyetiyle ilişkilendirilmesi esasını Standardın 25' inci paragrafında şöyle düzenlenmiştir.

“Finansal tablolara yansıtılacak gelir ve giderlerin belirlenmesinde sözleşmenin tamamlanma aşamasının baz alınması "tamamlanma yüzdesi yöntemi" olarak adlandırılır. Bu yöntemde sözleşme geliri, ulaşılan tamamlanma aşamasına kadar katlanılan inşaat maliyetiyle eşleştirilerek, bitirilen işle orantılı gelir, gider ve kârın raporlanması sağlanır. Bu yöntem, ilgili dönemde sözleşme kapsamındaki işin aşaması ve işteki ilerleme konusunda yararlı bilgi sağlar.”

Standarda göre, inşaat sözleşmesine ilişkin gelir, gider ve maliyetler, güvenilir biçimde tahmin edilebilme koşulu ile tamamlanma yüzdesi yöntemi uygulanarak, döneme ait finansal tablolara gelir ve gider olarak yansıtılmalıdır.

Standart, tarafların inşa edilecek varlığa ilişkin yaptırım hakları, sözleşme konusu varlık bedellerin ve ödeme şekil ve koşullarını içeren bir sözleşmenin yapılmış olması halinde, genel olarak güvenilir öngörülerde bulunulabileceğini kabul etmekte ve bu bağlamda bir sözleşmenin tamamlanma yüzdesinin (evresinin) saptanma şekillerini göstermektedir. Buna göre, tamamlanma yüzdesi ile ilgili tahminlerin yapılabilmesi için girdi-çıktı analizlerine dayanan (Alagöz, 2009, 11) üç alternatif uygulama önerilmektedir. Bu yöntemlerden birincisi girdi ölçümüne dayalı bir yöntem iken, diğer ikisi çıktı ölçümüne dayalı yöntemlerdir. Girdilere dayalı değerlendirme, bir sözleşmeyle ilişkilendirilen çalışmalara göre yapılırken (katlanılan maliyetler, çalışılan işçilik saati vb.) çıktılarına dayalı değerlendirme sonuçlara dayalı olarak yapılır (üretilen ton, bir binanın katları, bir yolun tamamlanma uzunluğu vb.) (Yılmaz, 2009, 11). En fazla kullanılan değerlendirme yöntemi maliyetlere dayalı olarak (cost-to-cost basis) hesaplanan tamamlanma yüzdesidir (Kieso ve ötekiler, 2010, 968). Uygulamaya bakıldığında, inşaat şirketlerinin genellikle tamamlanma yüzdesi hesabını maliyetler üzerinden yaptıkları görülmektedir (Şavlı, 2014: 231).

a) Bugüne kadar yapılan işle ilgili katlanılan sözleşme maliyetlerinin öngörülen toplam inşaat maliyetlerine oranı,

b) Yapılan işe ilişkin incelemeler,

c) Sözleşme işinin fiziki tamamlanma oranı.

Söz konusu yöntemlerin içeriği aşağıda ayrıca açıklanmıştır.

a) O güne kadar yapılan işle ilgili katlanılan sözleşme maliyetlerinin öngörülen toplam inşaat maliyetlerine oranı (cost-to-cost yöntemi): Örneğin, 4 yılda tamamlanacak 8.000.000 TL'ye mal olacağı tahmin edilen bir sözleşmede ilk yıl için katlanılan maliyet 2.000.000 TL ise tamamlanma yüzdesi ilk yıl için $2.000.000/8.000.000 = \% 25$ olarak hesaplanacaktır. Yöntem, satın alma veya sözleşmeye dayalı olarak kazanılan varlıkların maliyetini esas alan daha doğru vergi muhasebesi amaçlı uygulamadır (Yıldıztekin, 2013: 308).

b) Yapılan işe ilişkin incelemeler: Örneğin, müşterinin ölçme memurunun yapılan işin %25'inin tamamlandığını yaptığı ölçümlerle belirlemiş ve bunu raporlamış olması.

c) Sözleşmeye konu işin fiziki tamamlanma oranı: Örneğin 1.000 konutun inşası için bir sözleşme yapılmış ve bu konutları 200'ü tamamlanmış ve diğer 800 adedi için henüz herhangi bir işlem yapılmamışsa tamamlanma yüzdesi %25 olacaktır.

Tamamlanma yüzdesi yönteminde tespit edilen tamamlanma yüzdesi, her muhasebe döneminde yapılacak tahminlerde, sözleşme geliri ve maliyetlerine kümülatif (birikimli) olarak uygulanmaktadır (Usul, 2012: 24). Bu nedenle, sözleşme geliri ya da maliyetlerinde, daha önce belirtilmiş olan nedenlerle gerçekleşen değişikliklerden (artış veya eksiliş) dolayı, önceki dönemlerin düzeltilmesi söz konusu değildir. Düzeltmeler ancak ileriye dönük olarak yapılır (TMS-11, md.38; Acar, 2013:33).

İnşaat taahhüt işlerine ilişkin sözleşme maliyetlerinin hesaplanmasına yönelik olarak aşağıda örnek uygulamalara yer verilmiştir.

Örnek 1: Tamamlanma Yüzdesi Uygulaması 1 (katlanılan sözleşme maliyetlerinin öngörülen toplam inşaat maliyetlerine oranı esas alınarak)

“A” Yüklenici firması 2013 Yılında sözleşmesi imzalanan 24 ay süreli inşaat işine 1 Haziran 2013 tarihinde başlamıştır. Sözleşme bedeli 1.000.000 TL, öngörülen

sözleşme maliyeti ise 800.000 TL dir. A Firmasının İşverene kestiği ve kabul edilen hakedişlerinin 2013 yılı toplamı 230.000 TL aynı dönemde gerçekleşen maliyetler ise 220.000 TL’ dir. Dönem içinde yapılan maliyetin 20.000 TL’ lik kısmının sözleşme kapsamındaki fakat gelecek dönemlerdeki işler için yapıldığı bilgisi verilmektedir. Firmanın teknik ofisi inşaatın ilerlemesini “Fiziki Tamamlanma Oranı” nı 2013 sonu itibariyle %32,50 olarak hesaplamıştır.

2013 Yılı sonu itibariyle;

Fiziki Tamamlanma Oranı(Teknik Ofis hesaplaması)	= %32,50
Kesilen faturaların sözleşme bedeline oranı	= %23
Dönem maliyetlerinin toplam maliyete oranı	= %25

Örnekte verilen bilgilerle katlanılan sözleşme maliyetlerinin öngörülen toplam inşaat maliyetlerine oranı esas alınarak hesap yapıldığında 2013 Yılı;

TMS 11’e göre dönem maliyeti	= 200.000 TL
TMS 11’e göre dönem geliri	= 1.000.000 TL X 0,25 = 250.000 TL
Dönem karı	= 250.000 TL - 200.000 TL = 50.000 TL

olarak hesaplanır.

Burada eklenebilecek hususun genellikle büyük ölçekli inşaat işlerinde işlerin fiziki ilerlemesini takip eden teknik bilgi ve donanıma sahip bir teknik ofis mevcuttur. Teknik ofisin görevi sözleşme konusu işin günlük ve aylık takibini yapmak ve bu işlerin sözleşmedeki birim fiyatlarla hesabını yapıp (Sabit Fiyatlı Sözleşmelerde) hakedişin hazırlanmasıdır. Teknik ofisin işin tamamlanmasına ilişkin ölçüm ve hesapları tamamlanma yüzdesi hesabında diğer sayılan yöntemlerden daha güvenilir sonuçlar vermektedir.

Örnek 2: Tamamlanma Yüzdesi Uygulaması 2 (fiziki tamamlanma oranı esas alınarak)

Örnek 1’ de verilen bilgiler aynen kullanılıp “Fiziki Tamamlanma Oranı” esasınca

hesaplayarak aşağıdaki oranlara ulaşmıştır.

2013 Yılı sonu itibariyle;

Fiziki Tamamlanma Oranı (Teknik Ofis hesaplaması)	= %32,50
Kesilen faturaların sözleşme bedeline oranı	= %23
Dönem maliyetlerinin toplam maliyete oranı	= %25

Örnekte verilen bilgilerle fiziki tamamlanma oranı esas alınarak hesap yapıldığında 2013 Yılı;

TMS 11'e göre dönem maliyeti	= 800.000 TL X 0,325 = 260.000 TL
TMS 11'e göre dönem geliri	= 1.000.000 TL X 0,325 = 325.000 TL
Dönem karı	= 325.000 TL - 260.000 TL = 65.000 TL

olarak hesaplanır.

B. Yapılmakta Olan İşler

TMS 11- İnşaat Sözleşmeleri standardı tamamlanma yüzdesi metodunu açıkladıktan sonra sözleşmeye uygun olarak yapılmış ve geri alınabilecek maliyetlerden müşteriye faturalanmamış kısmının firmanın aktifinde bir alacak olarak kaydedilmesini istemektedir. Aktifte kaydedilen bu tutarın kaydedildiği hesaba "yapılmakta olan işler" ismi verilmektedir. Örneğin; fiilen inşaatı yapılmış işlerin işverenle henüz teslim konusunda anlaşılamayan kısımlara ilişkin maliyetler.

Yapılmakta olan işler konusu tamamlanma yüzdesi hesabında önem arz etmektedir. Şöyle ki dönem içinde yapılan sözleşme maliyetlerden sonraki dönemde yapılacak yine aynı sözleşme kapsamındaki işlere ait maliyetler çıkartılır. Kalan tutar döneme ait maliyetleri oluşturur.

Tamamlanma yüzdesi hesabında katlanılan sözleşme maliyetlerinin öngörülen toplam inşaat maliyetlerine oranı esasına göre hesap yapıldığında yapılmakta olan işlere ait maliyet hesabın dışında tutularak tamamlanma yüzdesi hesaplanır. Aşağıda verilen

örnekler de Yapılmakta Olan İşler isimli hesabın işleyişini muhasebe kayıtları üzerinden izah etmektedir.

Örnek 3: Yapılmakta olan İşler Hesabı (TMS 11' e uygun olarak):

Örnek 1' deki verilere ek olarak Firmanın yapması gereken hesap ve kayıtları hem “katlanılan sözleşme maliyetlerinin öngörülen toplam inşaat maliyetlerine oranı” esasını hem de “fiziki tamamlanma oranı” nı esas alarak ayrı ayrı irdelenmesi uygundur.

- Katlanılan sözleşme maliyetlerinin öngörülen toplam inşaat maliyetlerine oranı esasına göre;

TMS 11'e göre döneme ait maliyet	= 200.000 TL
TMS 11'e göre Yapılmakta Olan İşler	= 20.000 TL
TMS 11'e göre dönem geliri	= 1.000.000 TL X 0,25 = 250.000 TL
İşverene kesilen faturalar	= 230.000 TL
Hakedişe bağlanacak gelir tutarı	= 250.000 TL- 230.000 TL = 20.000 TL

- Fiziki tamamlanma oranı esasına göre;

TMS 11'e göre döneme ait maliyet	= 800.000 TL X 0,325 = 260.000 TL
TMS 11'e göre Yapılmakta Olan İşler	= 20.000 TL
TMS 11'e göre dönem geliri	= 1.000.000 TL X 0,325 = 325.000 TL
İşverene kesilen faturalar	= 230.000 TL
Hakedişe bağlanacak gelir tutarı	= 325.000 TL- 230.000 TL = 95.000 TL

Fiziki tamamlanma oranı esasına göre yapılan muhasebeleştirilmede katlanılan sözleşme maliyetlerinin öngörülen toplam inşaat maliyetlerine oranı esasına göre yapılan muhasebe kayıtları ile aynı şekilde yapılacak yöntem farklılığı dolayısıyla Dönem Karı hesabında farklı bir sonuç oluşacaktır.

Sözleşme sonucunun güvenilir biçimde öngörülemediği durumlarda tamamlanma yüzdesi metodu değişik biçimde uygulanır. Bu uygulamaya göre sadece geri kazanılabilir maliyetler gelir olarak saptanır. Bu yaklaşım sözleşme ile ilgili karın öngörülebilir olmasından önce bir kar saptanmasını önlemek içindir.

C. Tahminlerdeki Değişiklikler

İnşaat sözleşmesi devam ederken meydana gelen gelişmeler Yüklenici firmanın öngörülerinde değişiklik yaratabilir. Bu durumda sözleşme için gelecek dönemlerde beklenen maliyetlerin güncellenmesi gerekir. Belirtilen tahmin değişiklikleri cari yılın ve gelecek dönemlerin tahminlerinin güncellenmesinde kullanılır. Geçmiş dönemlere ilişkin bir düzeltme yapılmaz.

Tamamlanma yüzdesi yöntemi toplam maliyetlerin tahmin edilmesine dayanır. Bu tahminler zaman içerisinde değişiklik gösterebilir. Bu durumda TMS 8 Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerinde Değişiklikler ve Hatalar Standardına göre işlem yapılır.

Örnek 4: Tahminlerdeki Değişiklikler

YAPIM İnşaat Ltd Şirketi 4 yıl sürecek bir inşaat taahhüt işine 2013 yılında başlamıştır. Başlangıçta 7.500.000 TL maliyet öngörülmüştür. İnşaat sözleşmesi sabit fiyatlı ve sözleşme tutarı 11.500.000 TL dir. İnşaatın devam ettiği ikinci yılda maliyetlerle ilgili olarak bir tahmin değişikliği olmuş ve maliyet tahmini 500.000 TL artırılarak toplam 8.000.000 TL olarak güncellenmiştir. Bu maliyet artışının 300.000 TL sinin üçüncü yılda 200.000 TL sinin ise dördüncü yılda gerçekleşeceği tahmin edilmiştir.

İnşaat Firması tamamlanma yüzdesini katlanılan sözleşme maliyetlerinin öngörülen toplam inşaat maliyetlerine oranı esas alarak hesaplamaktadır.

Seneler itibariyle dönem maliyetleri aşağıdaki gibidir. 2013 yılı maliyeti gerçekleşme 2014 ve sonraki dönemler tahminidir.

Tablo 2: Örnek 4' teki Verilerle Tamamlanma Yüzdesi Hesaplaması

	2013	2014	2015	2016
Toplam Sözleşme Geliri Tahmini	11.500.000	11.500.000	11.500.000	11.500.000
Sözleşme Toplam Maliyeti Tahmini	7.500.000	8.000.000	8.000.000	8.000.000
Dönem Maliyetleri	3.000.000	1.500.000	2.175.000	1.325.000
Başberli Maliyet	3.000.000	4.500.000	6.675.000	8.000.000
Tahmini Toplam Sözleşme Karı	4.000.000	3.500.000	3.500.000	3.500.000
Tamamlanma Oranı	<u>3.000.000</u> 7.500.000	<u>4.500.000</u> 8.000.000	<u>6.675.000</u> 8.000.000	<u>8.000.000</u> 8.000.000
Tamamlanma Oranı	%40	%56,3	%83,4	%100

Yukarıda verilen bilgiler ışığında işin yapıldığı yıllar için maliyet, gelir ve kar hesapları aşağıdaki gibi olur.

Başberli Gelir = (Başberli Tamamlanma Oranı X Sözleşme Geliri)

Dönem Geliri = (Dönemin Tamamlanma Oranı X Sözleşme Geliri)

Başberli Maliyet = (Başberli Tamamlanma Oranı X Sözleşme Maliyeti)

Dönem Maliyeti = (Dönemin Tamamlanma Oranı X Sözleşme Maliyeti)

Tablo 3: Örnek 4' teki Verilerle Dönem Geliri ve Dönem Kar Hesaplaması

	2013	2014	2015	2016
Başberli Gelir	4.600.000	6.475.000	9.591.000	11.500.000
Dönem Geliri	11.500.000 X 0,40	11.500.000 X (0,563 – 0,40)	11.500.000 X (0,834 – 0,563)	11.500.000 X (1 – 0,834)
Dönem Geliri	4.600.000	1.875.000	3.116.000	1.909.000
Başberli Maliyet	3.000.000	4.500.000	6.675.000	8.000.000
Dönem Maliyeti	3.000.000	1.500.000	2.175.000	1.325.000
Başberli Kar	1.600.000	1.975.000	2.916.000	3.500.000
Dönem Kar	1.600.000	375.000	941.000	584.000
Dönem Kar Oranı	%35	%20	%30	%30

Kaynak: (IFRS Manual of Accounting 09- Revenue and Construction Contracts (IAS 18))

İkinci yıl olan 2014'te dönem kar marjı %20'ye düşmüştür. Bunun nedeni maliyetlerdeki artış tahmininin bu yılın hesaplarında dikkate alınmış olmasıdır. Maliyet artışı öngörüsü ikinci yıl yerine ilk yıl yapılmış olsaydı tüm sözleşme döneminde aynı kar oranı söz konusu olacaktı.

D. Brüt Alacak ve Brüt Yükümlülük Tutarı

Brüt alacak hesabı başberli maliyet tutarına başberli kar tutarı ilave edildikten sonra başberli zarar ve başberli hakediş tutarı çıkartılarak yapılır. Hesaplanan tutar negatif bakiyeli ise Brüt yükümlülük tutarı olarak adlandırılır (TMS-11, md.43).

Örnek 5: Brüt Alacak Tutarı Hesaplaması

GÜVEN İnşaat AŞ, yüklenici olarak iki adet sabit fiyatlı yıllara sarı inşaat yapım sözleşmesi yürütmektedir. İşleri İstanbul ve Ankara Şantiyeleri olarak iki ayrı sözleşme şeklinde takip etmektedir. İşlerin her ikisi de 2012 yılında başlamıştır ve planlanan bitiş tarihleri 2016 dır. 2013 yılı sonu itibariyle sözleşmelere ilişkin bilgiler ve brüt alacak tutarının hesaplanması aşağıdaki gibidir.

Tablo 4: Örnek 5' teki verilerle Brüt Alacak Tutarı hesaplaması

		İstanbul	Ankara	Toplam
a	Başberli maliyet	1.200.000	800.000	2.000.000
b	Başberli kar	200.000	-	200.000
c	Başberli zarar	0	100.000	100.000
d	Başberli hakediş tutarı	1.000.000	600.000	1.100.000
a+b-c-d	Brüt alacak tutarı	400.000	100.000	500.000

Brüt alacak hesabı yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Başberli maliyet tutarına Başberli kar tutarı ilave edildikten sonra Başberli zarar ve Başberli hakediş tutarı çıkartılarak yapılır.

Örnek 6: Brüt Yükümlülük Tutarı Hesaplaması

YENİKENT İnşaat Ltd Şirketi, yüklenici olarak iki adet sabit fiyatlı yıllara sari inşaat yapım sözleşmesi yürütmektedir. İşleri Giresun ve Sakarya Şantiyeleri olarak iki ayrı sözleşme şeklinde takip etmektedir. İşlerin her ikisi de 2011 yılında başlamıştır ve planlanan bitiş tarihleri 2015 tir. 2013 yılı sonu itibariyle sözleşmelere ilişkin bilgiler aşağıdaki gibidir.

Tablo 5: Örnek 5' teki Verilerle Brüt Yükümlülük Tutarı Hesaplaması

		Giresun	Sakarya	Toplam
a	Başberli maliyet	1.000.000	500.000	1.500.000
b	Başberli kar	100.000	-	100.000
c	Başberli zarar	0	50.000	50.000
d	Başberli hakediş tutarı	1.200.000	600.000	1.800.000
a+b-c-d	Brüt yükümlülük tutarı	100.000	150.000	250.000

Örnek 7: Brüt Alacak (TMS 11.43), Brüt Yükümlülük (TMS 11.44), Alınan Avanslar (TMS 11.40), Teminat Kesintileri (TMS 11.40), Beklenen Zararlar (TMS 11.36), Yapılmakta Olan İşler (TMS 11.27) Hesaplamaları ve Açıklamalar (TMS 11.39) Üzerine Örnek Çalışması

YAPAR İnşaat AŞ (Yüklenici) taahhüt olarak gerçekleştirdiği 36 ay süreli iki adet inşaat sözleşmesi yürütmektedir. Sözleşmeler 2012 yılında başlamış ve 2013 yılı sonu itibariyle hakediş faturalarının ve yapılan sözleşme maliyetlerinin ödemesinin yapıldığı bilgisi verilmiştir. Sözleşmeler, Köprü ve Hastane isimleriyle anılacaktır.

Köprü ve Hastane sözleşmelerinin yapımı için 2013 yılında sözleşme kapsamında bazı malzemelerin alındığı fakat dönem içinde söz konusu malzemelerin kullanılmadığı bilgisi verilmiştir (Köprü için 80 TL, Hastane için 20 TL). Yüklenici firma 2012 yılı için toplam 10.000 TL (8.000 TL Köprü, 2.000 TL Hastane sözleşme

gideri) hesaplamıştır ve işverene 11.000 TL (9.000 TL Köprü, 2.000 TL Hastane) tutarında fatura kesmiştir.

Yüklenici firma 2013 yılı için toplam 12.000 TL (9.000 TL Köprü, 3.000 TL Hastane) sözleşme gideri hesaplamıştır ve işverene 12.300 TL (9.800 TL Köprü, 2.500 TL Hastane) tutarında fatura kesmiştir.

Köprü sözleşmesi kapsamında işverenden 2012 yılında 100 TL, 2013 yılında ise 300 TL avans ödemesi alınmıştır. İşveren tarafından Hastane sözleşmesi hakediş ödemelerinden 2012 yılında 200 TL, 2013 yılında 200 TL teminat kesintisi yapılmıştır.

Tablo 6: Örnek 7’ de Verilen Bilgiler Işığında Sözleşme Durumları

	Köprü İşi		Hastane İşi		Toplam	
	2012	2013	2012	2013	2012	2013
TMS 11.22’ ye göre sözleşme geliri	10.000	11.000	2.000	3.000	12.000	14.000
TMS 11.22’ ye göre döneme ait sözleşme giderleri	8.000	9.000	2.000	3.000	10.000	12.000
TMS 11. 36’ ya göre beklenen zararlar	-	-	-	1.500	-	1.500
Zarar ve Giderler Toplamı	8.000	9.000	2.000	4.500	10.000	13.500
Gelir – (Gider + Zararlar)	2.000	2.000	-	(1.500)	2.000	500
TMS 11.27’ ye göre Yapılmakta Olan İşler	-	80	-	20	-	100
Dönem İçinde Meydana Gelen Toplam Sözleşme Maliyeti	8.000	9.080	2.000	3.020	10.000	12.100
TMS 11.41’ e göre Hakediş faturaları	9.000	9.800	2.000	2.500	11.000	12.300
TMS 11.42(a)’ e göre Brüt Alacak Tutarı	1.000	1.280	-	-	1.000	1.280

Tablo 6 devamı						
TMS 11.42(b)' e göre Brüt Alacak Tutarı	-	-	-	(980)	-	(980)
Hakedişe Bağlanacak Gelir Tahakkukları	1.000	1.200	-	500	1.000	1.700

Tablo 7: TMS 11.39 Uyarınca Yapılması Gereken Açıklamalar

		2012	2013
Sözleşme Gelirleri[TMS 11.39(a)]		12.000	14.000
A	Başberli Sözleşme Maliyeti	10.000	22.100
B	Başberli Hesaplanan Kar	2.000	4.000
C	Başberli Hesaplanan Zarar	-	1.500
A+B-C	Başberli Sözleşme Maliyeti ve Karlar Toplamından Zararlar Düşülmüş Değer [TMS 11.40(a)]	12.000	24.600
Alınan Avanslar [TMS 11.40(b)]		100	300
Brüt Alacak Tutarı [TMS 11.42(a)]		1.000	1.280
Brüt Borç Tutarı [TMS 11.42(b)]		-	(980)
Teminat Kesintileri [TMS 11.40(c)]		200	200

Kaynak: Price Waterhouse Coopers, age, sayfa 82,83

E. Açıklama

Standart inşaat sözleşmelerine ilişkin olarak firmaların mali tablolarını sunarken bazı hususları açıklamasını istemektedir. Karar alıcıların objektif değerlendirmelerine olanak imkanı vermek için firmanın sunulan mali tablolarında kullanılan gelir hesaplama yöntemi ve alınan avans ve işverence yapılan kesinti tutarlarını mali tabloları ile birlikte açıklaması gerekmektedir.

Tablo 8: TMS 11- İnşaat Sözleşmeleri Kapsamında Yüklenici Firmaların İlgili Sözleşmelere İstinaden Yapmaları Gereken Açıklamalar

Gelir Tablosu	Bilanço	Yöntem
Dönem geliri	Alınan avans tutarları	Gelirin saptanmasında kullanılan yöntem
Katlanılan maliyetler	Dönem kar veya zarar tutarları	Tamamlanma aşamasının saptanmasında kullanılan yöntem
	Hakedişlerden kesilen teminat tutarları	

II. STANDART HÜKÜMLERİNE GÖRE İNŞAAT SÖZLEŞMELERİNE İLİŞKİN İŞLEMLERİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Bilindiği üzere Türkiye’de muhasebe tutan tüm işletmeler; Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan ve 21790 sy. 16.12.1993 tarihli RG’de yayınlanarak yürürlüğe giren 2 Sıra No’ lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ile 21447 sy. 26.12.1992 tarihli RG’de yayınlanarak yürürlüğe giren 1 Sıra No’ lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği’ndeki esaslar dahilinde muhasebelerini tutmaktadırlar. Yine bu tebliğlerde yer verilen Tek Düzen Hesap Planı (TDHP) ve açıklamaları uyarınca ilgili kayıtlarını yapmakta ve TDHP’ de yer alan hesapları ihtiyaca ve amacına uygun şekilde kullanmaktadırlar.Yıllara yaygın inşaat işleriyle ilgili TDHP’ da öngörölmüş inşaat işlerine defterikebir hesapları Tablo 9’da ki gibidir.

Tablo 9: TMS 11 Bağlamında TDHP’ de Belirtilmiş Hesaplar

Defterikebir Hesabı	Hesabın Adı
170, 171, 172, 173, 174, 175,176, 177, 178	Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri
179	Taşeronlara Verilen Avanslar
350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358	Yıllara Yaygın İnş. ve O. Hakediş Bedelleri

Türk vergi mevzuatı yıllara yaygın inşaat ve onarım işleri için gelir ve giderin işin tamamlandığı hesap döneminde muhasebeleşmesini öngörmektedir. Dolayısıyla işin devam ettiği yıllar boyunca ilgili döneme ait gelir, gider ve kar, zarar hesapları yapılmamaktadır. TMS ise İnşaat Sözleşmeleri Standardında yıllara sari inşaat işlerinin kar- zarar hesaplarını ait oldukları dönem itibariyle yapılmasını öngörmektedir.

Tablo 10: TMS 11 Bağlamında TDHP ve MSUGT Karşısında TMS 11' in Öngördüğü Muhasebeleştirme Esasları Arasındaki Farklar

Konu	TDHP- MSUGT	TMS 11
Hesap planı mevcut mu?	Evet	Hayır
Dönem giderlerin muhasebeleştirilmesi ne zaman yapılır? (İşin tamamlanmadığı dönemler için)	Ait olduğu dönemde muhasebeleştirilip dönem sonu aktif 17 hesap grubuna aktarılır	Ait olduğu dönemde muhasebeleştirilip dönem sonunda kar-zarar hesaplarına intikal ettirilir
Dönem gelirin tespitinde izlenen yöntem	Dönem içinde tahakkuk eden giderler esasıyla	Tamamlanma yüzdesi yöntemine göre
Gelir ve Giderlerin Kar- Zarar hesaplarına intikali ne zaman?	İşin tamamlandığı hesap döneminde	Her hesap dönemine ait gelir ve giderler ait oldukları dönemde

TDHP 1990' lı yıllarda uygulanmaya konulduğu ve esasen vergi matrahı ile ilgili hesapların yapılması amacını ön plana çıkaran bir yapıya sahiptir. Bu bakımdan günümüz ihtiyaçları ve uluslararası geçerliliğe sahip muhasebe kayıt ve raporlaması için yetersiz kalmaktadır.

TMS muhasebe kayıtlarının nasıl yapılacağını belirtirken TDHP' ndeki hesapların hangisinin kullanılacağını belirtmemektedir. Bu durumda kullanıcıların muhasebe ilkelerine ve hesapların kullanım amaçlarına uygun olarak hesap planında mevcut hesaplardan seçerek veya kullanımı için bir kısıtlama öngörülmemiş

hesaplardan kullanılması önerilenleri kullanmaları beklenir. TMS 11 özelinde gerek meslek mensupları, gerekse akademisyenler tarafından kullanılması önerilen hesaplar mevcuttur.

Tablo 11: TMS 11 Kapsamında Kullanılması Önerilen Hesaplar

Hesap No	Hesap Adı
174	Önceden Yapılan İnşaat Maliyetleri (Yapılmakta Olan İşler)
175	İş Sahibine Yansıtılacak Maliyetler
176	Hakedişe Bağlanacak Gelir Tahakkukları
341	Alınan Hakediş Avansları
283	Ertelenmiş Vergi Varlığı
483	Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü

Kaynak: (Akdoğan ve Sevilengül, 2007: 215, 895, 899, 906)

Yukarıdaki tabloda yer alan hesap önerileri TMS 11’ de öngörülen kavramların TDHP’ de kaydına imkan verilebilmesi için önerilen çözümlerden biridir.

Alagöz (2009) ise eserinde Ertelenmiş Vergi Yükümlülükleri için 484 nolu hesabı, Alınan Hakediş Avansları için ise 351 nolu hesabı önermiştir (Alagöz, 2008: 108, 146).

Sağlam ve Ötekiler (2009), “182 Nolu Hesap Onaylanacak Hakedişler” hesabını önermişlerdir. Bu hesap tamamlanma yüzdesi hesabıyla elde edilen dönem gelirinden hakedişler yoluyla işverence onaylanan bedellerin düşülmesinden sonra kalan tutardır. Bu hesap Akdoğan ve Sevilengül (2007) tarafından “176 Hakedişe Bağlanacak Gelir Tahakkukları” olarak önerilmiştir.

“Hakedişe Bağlanacak Gelir Tahakkukları”, “Onaylanacak Hakedişler” ismiyle önerilen hesap için değişik isim ve hesap no önerileri mevcuttur. Örneğin aynı hesap Sağlam ve Ötekiler (2012) tarafından 18 Hesap Grubunda Hakedişe Bağlanacak İşlerden Gelir Tahakkukları şeklinde de önerilmiştir.

Burada önemli olan husus TDHP' de kullanımı ile ilgili detay verilmemiş hesaplardan kaydı yapılacak işlemin niteliğine göre ilgili olduğu hesap grubu içerisinde kaydedilmesi hususudur.

TMS 11' de aktifleştirilir, aktifte tutulur denen bir tutarın hangi aktif hesapta tutulacağı TDHP' da niteliğine en uygun hesap grubu altında açılacak bir hesaba kaydı yoluyla mümkündür. Mevcut durumda iki adet MSUGT aracılığıyla kullanımı detaylandırılan hesapların dışında kalan ve Standardın uygulanması için kullanılması gereken hesapların bu şekilde belirlenmesi kaçınılmazdır.

Ne var ki aktifler içerisinde muhasebeleştirilen tutarların kullanılan hesap numaraları açısından bir ahenk içerisinde olması ve farklı işletmelerce aynı hesapların kullanımı hem mali tablo kullanıcıları hem de muhasebe literatürü için faydalı olacaktır.

Örnek 8: Beklentilerde Değişiklik İçeren TMS 11 Uygulaması

EMEK İnşaat Limited Şirketi 2011 yılında 20.000 TL bedelle alınan ve tahmini maliyeti 16.000 TL olan 30 ay süreli bir taahhüt işini hayata geçirerek 2013 yılı sonu itibariyle teslimini gerçekleştirmiştir. Sözleşme devam ederken meydana gelen finansal olaylar aşağıdaki gibidir.

2011 yılında 4.000 TL tutarında döneme ait sözleşme maliyeti yapılmıştır. Bu maliyete ek olarak 2012 yılında kullanılması planlanan ekipmanın montaj ve nakliyesi için 500 TL maliyet yapılmıştır. 2011 yılında toplam 5.500 TL hakediş faturası kesilmiştir. İşveren hakediş alacaklarının tamamını ödemiştir.

2012 yılında işin bitirilmesi için 13.000 TL maliyet yapılması gerektiği hesaplanarak beklentiler güncellenmiştir. Dönem içinde gerçekleşen maliyet tutarı 7.000 TL dir. 2011 yılında yapılan 500 TL tutarlı 2012 yılı maliyeti dönem maliyetine ayrıca nakledilmiştir. İşverence kabul edilen hakediş tutarı 8.000 TL olmuştur. Hakediş bedellerinin tamamı ödenmiştir.

2013 yılında Yüklenici firma 5.000 TL maliyet yaparak projeyi teslim etmiştir. 2013' te sözleşme bedeli bakiyesi olan 6.500 TL hakediş kesilmiştir. İşveren dönem

hakedişlerin toplam 1.000 TL tutarını teminat kesintisi olarak tutmuş 5.500 TL ödeme yapmıştır. (KDV, Gelir Vergisi Tevkifatı ve diğer vergiler ihmal edilmiştir).

Tamamlanma Yüzdesi Hesabı Tablo 12’de görüldüğü şekilde yapılmıştır.

Tablo 12: Örnek 8’ deki verilerle Tamamlanma Yüzdesi Hesabı

	2011	2012	2013	Toplam
Döneme ait maliyetler [TMS 11.22]	4.000	7.500	5.000	16.500
Yapılmakta olan işler [TMS 11.27]	500	(500)	-	-
Tamamlanma Yüzdesi [TMS 11.30(a)]	4.000 / 16.000	11.500 / 17.500	16.500 / 16.500	
Dönem Tamamlanma Yüzdesi [TMS 11.30(a)]	% 25	% 66	% 100	
Dönem Tamamlanma Yüzdesi [TMS 11.30(a)]	% 25	% 41	% 34	
Dönem Sözleşme Geliri [TMS 11.22]	20.000 X % 25	20.000 X % 41	20.000 X % 34	% 100
Dönem Sözleşme Geliri [TMS 11.22]	5.000	8.200	6.800	20.000

Yüklenici firmanın yıllar itibariyle yapacağı Defteri Kebir kayıtları aşağıda sırasıyla gösterilmiştir.

2011 Yılı için;

Kayıt No	2011 Yılı Kayıtları		
1	740. Hizmet Üretim Maliyeti 102. Banka (İnşaat Maliyetinin Bankadan Ödenmesi)	4.500	4.500

2	102. Banka	5.500	
	350. Yıllara Y.İ ve O. Hakediş Bedelleri		5.000
	341. Alınan Hakediş Avansları		500
	(Avans ve Hakediş Bedeli Tahsilatı)		
3	/		
	170. Yıllara Y. İnş. ve Onar. Maliyetleri	4.000	
	174. Yapılmakta Olan İşler	500	
	741. Hizmet Üretim Mal. Yansıtma Hes.		4.500
	(Yansıtma Hesabı Kapatması)		
4	/		
	741. Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma Hes.	4.500	
	740. Hizmet Üretim Maliyeti		4.500
	(Maliyetin Yansıtma Hesabına Virmanı)		
5	/		
	622. Satılan Hizmet Maliyeti	4.000	
	170. Yıllara Y. İnş. ve Onar. Maliyetleri		4.000
	(Dönem Maliyetinin Gelir Tablosuna Nakli)		
6	/		
	350. Yıllara Y.İ ve O. Hakediş Bedelleri	5.000	
	600. Yurtiçi Satışlar		5.000
	(Dönem Gelirinin Gelir Tablosuna Nakli)		
7	/		
	690. Dönem Karı veya Zararı	4.000	
	622. Satılan Hizmet Maliyeti		4.000
	(Gider Hesabının Sonuç Hesabına Devri)		
8	/		
	600. Yurtiçi Satışlar	5.000	
	690. Dönem Karı veya Zararı		5.000

9	(Gelir Hesabının Sonuç Hesabına Devri)		
	691. Dönem Karı Vergi ve D.Y. Yük. Karşılık. 483. Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü (Ertelenmiş Vergi Kaydı)	200	200

2012 Yılı için;

Kayıt No	2012 Yılı Kayıtları		
1	740. Hizmet Üretim Maliyeti	7.000	
	170. Yıllara Y. İnş. ve Onar. Maliyetleri	500	
	102. Banka		7.000
	174. Yapılmakta Olan İşler (Döneme Ait Maliyetin ve Kaydı ile 2011 Yılı Yapılmakta Olan İşler Hesabının Devri)		500
2	102. Banka	8.000	
	350. Yıllara Y.İ ve O. Hakediş Bedelleri (Hakediş Tahsilatı kaydı)		8.000
3	170. Yıllara Y. İnş. ve Onar. Maliyetleri	7.500	
	741. Hizmet Üretim Mal. Yansıtma Hes. (Yansıtma Hesabı Kapatması)		7.500
4	741. Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma Hes.	7.500	
	740. Hizmet Üretim Maliyeti (Maliyetin Yansıtma Hesabına Virmanı)		7.500

5	622. Satılan Hizmet Maliyeti 170. Yıllara Y. İnş. ve Onar. Maliyetleri (Gider Hesabının Sonuç Hesabına Devri)	7.500	7.500
6	350. Yıllara Y.İ ve O. Hakediş Bedelleri 341. Alınan Hakediş Avansları 600. Yurtiçi Satışlar (Gelir Hesabının Sonuç Hesabına Devri)	8.000 200	8.200
7	690. Dönem Karı veya Zararı 622. Satılan Hizmet Maliyeti (Gider Hesabının Sonuç Hesabına Devri)	7.500	7.500
8	600. Yurtiçi Satışlar 690. Dönem Karı veya Zararı (Gelir Hesabının Sonuç Hesabına Devri)	8.200	8.200
9	691. Dönem Karı Vergi ve D.Y. Yük. Karşılık. 483. Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü (Ertelenmiş Vergi Kaydı)	140	140

2013 Yılı ve sözleşme bitimi için;

Kayıt No	2013 Yılı Kayıtları		
1	740. Hizmet Üretim Maliyeti 102. Banka (İnşaat Maliyetinin Bankadan Ödenmesi)	5.000	5.000

2	102. Banka	5.500	
	120. Alıcılar	1.000	
	350. Yıllara Y.İ ve O. Hakediş Bedelleri (Hakediş Bedelinin Alıcılar Hesabına Kaydı)		6.500
3	170. Yıllara Y. İnş. ve Onar. Maliyetleri	5.000	
	741. Hizmet Üretim Mal. Yansıtma Hes. (Yansıtma Hesabı Kapatması)		5.000
4	741. Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma Hes.	5.000	
	740. Hizmet Üretim Maliyeti (Maliyetin Yansıtma Hesabına Virmanı)		5.000
5	622. Satılan Hizmet Maliyeti	5.000	
	170. Yıllara Y. İnş. ve Onar. Maliyetleri (Gider Hesabının Sonuç Hesabına Devri)		5.000
6	350. Yıllara Y.İ ve O. Hakediş Bedelleri	6.500	
	341. Alınan Hakediş Avansları	300	
	600. Yurtiçi Satışlar (Gelir Hesabının Sonuç Hesabına Devri)		6.800
7	690. Dönem Karı veya Zararı	5.000	
	622. Satılan Hizmet Maliyeti (Gider Hesabının Sonuç Hesabına Devri)		5.000
8	600. Yurtiçi Satışlar	6.800	
	690. Dönem Karı veya Zararı		6.800

9	(Gelir Hesabının Sonuç Hesabına Devri)		
	691. Dönem Karı Vergi ve Diğ. Y.Y. Karşılık. 483. Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü (Ertelenmiş Vergi Kaydı)	360	360

Sözleşme Kapanış Kayıtları

Kayıt No	Sözleşme Kapanış Kayıtları		
1	691. Dönem Karı Vergi ve Diğ. Y.Y. Karşılık. 370. Dönem Karı V. Diğ. Y.Y. Karşılık. (Sözleşme Karı Üzerinden Ödenecek Verginin Tahakkuku Kaydı)	700	700
	483. Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü 691. Dönem Karı V. Diğ. Y.Y. Karşılık. (Ertelenmiş Verginin Ödenecek Vergi Hesabına Devri)	700	700

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnşaat sözleşmelerinden kaynaklanan gelir ve maliyetlerin finansal tablolarda sunulmasına yönelik olarak, uygulamada farklı yöntemler bulunmaktadır. Bunlardan Türk Vergi Mevzuatının öngördüğü tamamlanmış sözleşme yönteminde, inşaat sözleşmelerinden kaynaklanan gelirler ile maliyetlerin işletmenin temel finansal tablolarından gelir tablosuna aktarılması ancak işin tamamen tamamlandığı hesap döneminde yapılmaktadır. Buna karşılık TMS-11: İnşaat Sözleşmeleri Standardına göre

ise, inşaat sözleşmesinin sonucu güvenilir biçimde öngörülebiliyorsa inşaat sözleşmesine ilişkin gelir ve maliyetlerin bilanço günü itibariyle sözleşmeye konu işin tamamlanma oranı esas alınarak finansal tablolara yansıtılması söz konusudur.

TMS-11, tamamlama yüzdesinin tespitinde sözleşmenin niteliğine bağlı olarak başlıca üç yöntemden birini kullanılabileceğini belirtmektedir. TMS 11'e göre, yüklenici işletmenin, yaptığı işin tamamlanma aşamasını güvenilir şekilde ölçen en uygun yöntemi kullanması gerekmektedir.

Bu bağlamda çalışmada, inşaat taahhüt işletmelerinde inşaat sözleşmeleri kapsamında oluşan gelir ve maliyetlerin tespiti ve kaydı konusunda yapılması gereken işlemlere açıklık getirmek amacıyla örnek uygulamalara yer verilmiştir. Böylece özellikle tamamlanma yüzdesi yönteminin alternatif yöntemlerden her birine göre ne şekilde uygulanacağı konusuna açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Makaleler:

ACAR, Vedat (2013), "Türkiye Muhasebe Standartları – 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardının İncelenmesi Ve Yeni Türk Ticaret Kanunu'na Geçiş Sürecinde Yıllara Yaygın İnşaat Taahhüt İşleri Uygulama Çalışması", **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, Sayfa: 25-50.

AKDOĞAN, Nalan ve Orhan SEVİLENGÜL (2007), **Türkiye Muhasebe Standartları ile Uyumlu Tek Düzen Muhasebe Sistemi Uygulaması**, Gazi Kitabevi, Ankara

ALAGÖZ Ali (2008), **Türkiye'de Muhasebeye Yön Veren Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde İnşaat Sözleşmeleri**, Nobel Basımevi, Ankara

ALAGÖZ, Ali (2009), "TMS 11: İnşaat Sözleşmeleri Standardı Çerçevesinde İnşaat İşlerinde Sözleşme Maliyet ve Gelirlerinin Muhasebeleştirilmesi", **Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, Sayfa: 1-36.

- GELİR VERGİSİ KANUNU*, 10700 sayılı Resmi Gazete, 6 Ocak 1961.
- GÜCENME GENÇOĞLU, Ümit, Yıldız ÖZERHAN ve Selahattin KARABINAR (2013), **Türkiye Finansal Raporlama Standartları**, Sakarya Üniversitesi Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya.
- KIESO, D. E. Weygandt, J. J. ve WARFIELD, T. D. (2001), *Intermediate Accounting*, 10 th Edition, USA: Wiley.
- KAMU GÖZETİMİ, MUHASEBE VE DENETİM STANDARTLARI KURUMUNUN TEŞKİLAT VE GÖREVLERİ HAKKINDA KANUN HÜKMÜNDE KARARNAME*, 28103 sayılı Resmi Gazete, 2 Kasım 2011.
- PRICEWATERHOUSECOOPERS, **IFRS Manual of Accounting 09- Revenue and Construction Contracts (IAS 18)**
- SAĞLAM, Necdet, Salim ŞENGEL ve Bünyamin ÖZTÜRK (2009), **UFRS- UMS Uyumlu TMS Uygulaması**, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara.
- SAĞLAM, Necdet, Mehmet YOLCU ve Ali Osman Eflatun (2012), **UFRS Uygulama Rehberi**, Muhasebetr Yayınları, Ankara
- SAYARI, Mehmet (2010), “İnşaat Taahhüt Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi” **Türkiye Birinci Sektörel Muhasebe Uygulamaları Sempozyumu**, Kayseri SMMMÖ, s.107-118.
- ŞAVLI, Tuğba (2014), **Uluslararası/Türkiye Finansal Raporlama Standartları**, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.
- TMS 11- İnşaat Sözleşmeleri*, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu,
- TÜRK TİCARET KANUNU*, 27846 Sayılı Resmi Gazete, 14 Şubat 2011.
- USUL, Hayrettin (2012), **TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardına Göre İnşaat Muhasebesi**, Detay Yayıncılık, Ankara.
- YERELİ, Ayşe N., Nilgün KAYALI ve Lale DEMİRLİOĞLU (2011), İnşaat Sözleşmelerine İlişkin Türkiye Muhasebe Standardı (Tms 11) Çerçevesinde

Yıllara Yaygın İnşaat Taahhüt İşlerinin Muhasebeleştirilmesi, **Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 3, Sayfa: 113-135.

YILDIZTEKİN, İhsan (2013), “TMS-11 ve 12 Standardı Kapsamında Ertelenmiş Vergilere İlişkin Muhasebe Kayıtları”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No:17, Sayı: 1, Sayfa: 295-320.

YILMAZ, Fatih (2009), “TMS 11: İnşaat Sözleşmeleri Standardının İşletmeler Üzerine Etkisi: İMKB’de Hisse Senetleri İşlem Gören Bir İnşaat Şirketi”, **Yönetim Dergisi**, Sayı: 64, Sayfa: 8-26.

1 SIRA NO' LU MUHASEBE SİSTEMİ UYGULAMA GENEL TEBLİĞİ, 21447 (M) Sayılı Resmi Gazete 26 Aralık 1992.

2 SIRA NO' LU MUHASEBE SİSTEMİ UYGULAMA GENEL TEBLİĞİ, 21790 Sayılı Resmi Gazete, 16 Aralık 1993.

SIYASETNAME'DE YÖNETİM FELSEFESİ**Alper ÖZMEN¹****ÖZET**

Siyasetname, Nizamü'l-Mülk tarafından Selçuklu hükümdarının talebi üzerine kaleme alınmış bir yapıttır. Toplam elli bir fasıldan ibaret olan kitapta, devlet yönetimi çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Eser, tarihi ve dini referanslar çerçevesinde yöneticilere yönetsel taktik ve stratejiler sunmaktadır. Bu kapsamda devletin aksayan, işlemeyen yönlerinin neler olduğu veya olabileceği ortaya konularak alınması gerekli önlemlere ilişkin cevapları barındırmaktadır. Devletin ileri gelenlerine ve onlardan sonra bu görevleri yerine getirecek kişilere nitelikli ve istikrarlı yönetimi oluşturma noktasında tavsiyelerde bulunduğu açıkça görülmektedir.

Nizamü'l-Mülk, amacının hükümdarların, vezir ve diğer üst düzey yöneticilerin siyasal ve yönetsel davranışlarını ideal bir kurallar sistemiyle düzenlemek olduğunu ileri sürmektedir. Nitekim eser; devleti idare edenlerin iyi ve ahlaklı olmaları, işi ehline vermeleri, görev çatışmasını engellemeleri, zulmeden ve haksızlık yapanlara karşı sert önlemler almaları, sapkın mezheplilerle mücadele edilmesi ve bütün bu düzenlemelerin adalet dengesi ve idare mekanizması ile gerçekleştirilmesi için bilgiler vermektedir.

Bu çalışmada Siyasetname'nin devlet yönetiminde kurumların işlerliğini güçlendirmek için ortaya koymuş olduğu yönetim felsefesi ele alınacaktır. Sağlam temeller üzerine kurulu bir devletin inşasını mümkün kılacak yönetsel zihniyet ve davranışların nasıl olması gerektiğine yönelik cevaplara yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Siyasetname, Devlet, Yönetim Felsefesi, Nizamü'l-Mülk.

---

¹ Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, aozmen@ogu.edu.tr

THE PHILOSOPHY OF MANAGEMENT IN SIYASETNAME

ABSTRACT

“Siyasetname” was written by Nizam’ül-Mülk upon request of the Seljuk ruler. The study, totally of fifty-one chapter, discusses the management of the state with various aspects. The study offers to managers methodical tactics and strategies within the framework of the historic and religious references. In this context, the study comprises the answers what the aspects of the government malfunctioning and failures are or may be and the necessary measures to be taken. Its obvious form the study that it advices the state dignitaries and their successors about constituting qualified and stable management.

Nizamü’l-Mülk claims that his aim is to arrange the political and administrative behaviors of the monarchs, the Queen and other senior managers with an ideal rules of system. As a matter of fact the study states the managers; to be good and upright, charge well-skilled person, prevent task conflicts, take strict measures against to who persecute and do injustice, struggle with aberrant sects in the context of balance of justice and administrative mechanism.

This article deals with the philosophy of management- revealed to strengthen the institutions operability in state management- in “Siyasetname”. The paper gives answers how the managerial mindset and behaviors should be in order to make possible the construction of a state based on solid foundations.

Keywords: Siyasetname, State, Philosophy of Management, Nizamü’l-Mülk.

GİRİŞ

Yönetim felsefesi; yönetim üzerine düşünmeyi, analizi ve eleştiriye gerekli kılan bir süreçtir. Yönetim felsefesinin örgütlenme ve yönetim hakkında var olan bilgiyi netleştirmeyi, düzenlemeyi, sentezlemeyi ve aydınlatmayı öngörmek ve kolektif yaşamın geliştirilmesi için yorumlayıcı ve hazırlayıcı bir işleve sahip olmak gibi amaçları bulunmaktadır (Hodgkinson, 2008).

Siyaset ve yönetim alanında tarihsel bir özne niteliği taşıyan, Selçuklu devlet idaresinde önemli dönüşümlere yol aralayan Siyasetname de bu bağlamda; Alparslan’a ve Melikşah’a vezirlik yapan Nizamü’l-Mülk tarafından yazılmıştır. Melikşah’ın; yönetimin aksayan, işlemeyen, icra edilmesi gereken, yürütülmesi halinde olumlu sonuçlar getireceği düşünülen muhtemel durumların saptanmasını yüksek devlet idarecilerinden raporlar hazırlamak suretiyle talep etmesinin bir sonucudur. Eserin müellifi Nizam’ül-Mülk, yapıtın hakkıyla okunup hayata geçirildiği takdirde dünya ve ahiret hayatına yönelik önemli detaylara ulaşılabileceğini ifade etmektedir. Yöneten ve yönetilen herkesin kitabı okumalarında isabetli kararlar alma noktasında önemli açılımlar elde edecekleri yine yazarı tarafından belirtilmektedir (2009: 4).

Nizam’ül-Mülk; adaleti, idari kabiliyeti ve bilgeliği ile tanınan, halkın hukukuna özen gösteren, insanların zulüm ve haksızlığa uğramaması için gerekli önlemleri alan yönleri ile önemli bir şahsiyet ve devlet adamıdır. O, devlet kapısının şikâyetçilere daima açık olmasını istemiştir. Selçuklular’da bir görev unvanı olarak ortaya çıkan “atabeg”lik mertebesinin ilk defa Nizam’ül-Mülk’e verildiği kaydedilmektedir. Türk-İslâm unsurlarını birleştirmek suretiyle iktâ sistemini geliştirerek düzenli bir yapıya dönüştüren Nizam’ül-Mülk, tarım topraklarını iktâ bölgelerine ayırarak gelirlerini askerlere tahsis ederek ülkenin refah düzeyinin yükselmesini sağlamıştır (Özaydın, 2007: 195).

Eserde çeşitli dönemlerdeki uygulama örnekleri kapsamında ideal olarak nitelendirilebilecek idari düzenlemeler tavsiye edilmektedir. Hikaye ve örneklemeler

genellikle İslâm öncesi, Selçuklu öncesi ve Selçuklu dönemini içermektedir. Bu bağlamda Selçuklu devlet anlayışına kısaca değinecek olursak; devlet teşkilatının yapısında Gazne ve Sâ mânî etkisi yoğun olarak öne çıkar. Hükümetin başında kendini yalnız Allah’a karşı mesul gören bir hükümdar var olmakla birlikte hükümdar pasif bir yetki çerçevesinde Bağdat halifesinin fermanlarını dikkate almaktaydı. Hükümdarın devletin genel çalışma düzenini tanzim edecek bir veziri bulunurdu. Bu dönem Şark Müslüman Hükümetlerinde idare, Saray Teşkilatı ve Divan (merkez) Teşkilatı olmak üzere ikiye ayrılırdı: (Köprülü, 2011: 205 Dipnot).

Nizam’ül-Mülk, Sâ mânî ve Gazneli devlet teşkilâtını esas alarak söz konusu uygulamayı sürdürmüştür. Bu çerçevede vezaret, istîfâ (maliye), arz (milli müdafaa), işrâf (teftiş), tuğra (hâriciye), divanlarını (nezaretlerini) ve İslam geleneklerine dayanan mahkemeleri oluşturmuş, ayrıca meliklerin emirlerindeki eyaletlerde küçük divanlar tesis etmiştir (Kafesoğlu, 1964: 330). Selçuklu’da güçlü bir devlet teşkilatının oluşmasında Nizamü’l-Mülk’ün önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada Selçuklu veziri Nizamü’l-Mülk’ün devlet yöneticisine (hükümdara) nasihat amacıyla yazmış olduğu; yönetimdeki aksaklıkları, bozuklukları, yozlaşmayı analiz ederek çözümlenmeyi amaçlayan Siyasetname isimli eseri konu edilmiştir. Kamu yönetiminde örgüt yapısı, liyakat, adalet, bürokrasinin denetimi, üst ve ast arasındaki yöntemden kaynaklanan davranışsal benzeşme, personel yönetiminde ödül/ceza sistemi gibi konulara değinilmiştir.

I. DEVLETTE MERKEZİYETÇİ YAPI

Merkeziyetçilik kavramı; kamusal yetkilerin, politikaların, kararların merkezdeki organlarda ya da en üst otoritede bulunmasını ifade eder. Siyasetname’de mülk ve millet, Sultan’a ait olduğundan (2011: 41), devletin en üst ve temel karar mekanizmasının merkezi iradeyi yansıtan padişahta olduğu gözlemlenmektedir. Ülkedeki kamu düzeninden sorumlu tutulan hükümdar aynı zamanda adaletin tesisi ve

insanların kendilerini güvende hissedecekleri bir ortamın sağlanmasından da mesuldür (2011: 11). Bu sorumluluk görevi, merkezi gücü yasama, yürütme ve yargı gibi her alanda düzenleyici işlemler yapmaya itmektedir. Ayrıca kurulan sistemin gereği gibi işleyip işlemediğinin de sürekli takip edilmesi söz konusudur. Birbirine bağlı olarak şekillenen düzeni kurma, işletme ve kontrolünü sağlama fonksiyonlarının gerçekleşmesi ise yukarıdan aşağıya doğru her bir alana ilişkin hiyerarşik olarak örgütlenmiş bir bürokratik kadro ile mümkün kılınmaktadır.

Merkezin dışındaki bölgeler, bir anlamda merkeze bağlı birer hiyerarşik ast pozisyonundadır. Şehirlerin temsilcilerinin hükümdar tarafından dini ilkelere riayet eden, ahlaklı, Allah korkusu olan, kin, düşmanlık, haset gibi kötü huyları olmayanlardan tercih edilmesinin gerekliliği eserde vurgulanmaktadır. Temsilciye emanet olarak verilen şehir yönetimi görevi daha çok devletin işlerini yürütenlerin eylem ve işlemlerinin merkez tarafından belirlenen kural ve prosedürlere uygunluğunun tespit edilerek merkeze bildirilmesi üzerinedir (2011: 61).

Merkeziyetçiliği güçlendiren bir diğer önemli düzenleme ise ikta sistemi ile ilgilidir. İkta sahibi olan kişilerin, kendilerinden tahsil etmeleri istenen mal dışında reayadan bir şey almamaları; eğer reaya maruzatını arz etmek için divana gelmeyi arzu ederse onlara mani olmamaları öğütlenmektedir. Bu kurala uymayan ikta sahiplerinin görevine son verilerek iktasına el konulması ve kınanması gibi cezalarla karşılaşacağı ifade edilmektedir (2011: 41).

Devlet idaresinde daha önce de uygulama zemini bulmuş olan ikta sistemini şahsi takdirlerin etkisinden arındırarak devletçe konulan belirli kurallara bağlayan Nizam’ül-Mülk; ikta sahiplerini daima merkeze karşı sorumlu tutan, iktalardaki halkın haksızlığa uğrayıp ezilmesine meydan vermeyen; hem ikta sahiplerine ve halka, hem de devlete faydalı bir müessese haline dönüştürmüştür (Kafesoğlu, 1964: 330). Böylelikle yöneten ve yönetilen kesim arasındaki ilişki; iktidarın devamı, düzenin tesisi, adaletin

kurumsallaşması perspektifinde daha rasyonel ve meşru bir zemin kazanmış; çevrenin merkeze karşı sorumluluğunun artmasının da önünü açmıştır.

II. BÜROKRATİK HİYERARŞİ DÜZENİ

Hiyerarşi, bir örgütte çalışanların en üst yöneticiden başlayarak en alt düzeydeki iş görene kadar yetki ve görev yönünden ast-üst biçiminde derecelenmesidir (Eryılmaz, 2011: 6). Çalışanların buldukları bir mevkiden daha üst mevkilere yükselmeleri bilgi veya kıdem ya da her ikisine de dayanır. Siyasetname'de bütün âmil ve mutasarrıfların başı olarak vezir gösterilmektedir (2011: 244). Amil ve mutasarrıfların da kendilerine bağlı idareci ve diğer astlar bulunmaktadır. Dolayısıyla yukarıdan aşağıya doğru inen piramit şeklinde hiyerarşik bir silsilenin varlığından söz etmek mümkündür.

Siyasetname'de belirtilen rütbe, unvan ve vazife bildiren terimlere kısaca değinecek olursak (Kafesoğlu, 1955: 240-241); Ârız, harp malzemesi ve ordunun teçhizat ve iaşesini teminle vazifeli, Millî Müdafaa Vekili'dir. Amil, vilâyetlerde maliye işlerinden ve vergi tahsilatından birinci derecede mes'ul memurdur. Amîd, eyaletlerde en büyük mülkiye memurudur. Sahib-i Berîd, devletin posta işleri nâzırıdır. Çübdar, hükümdarı korumakla vazifeli saray gulamlarından bir guruptur. Ferrâş, sarayda tefrişata memur, sefer esnasında veya avda hükümdarın yanında bulunup onu muhafaza eden saray gulâmlarından bir guruptur. Hâcib, Sultan ile Divân (hükümet) arasında irtibatı sağlar. Reislerine Hâcib i buzurg veya Hâcibü'l-hûccâb denir ki, sarayda hükümdardan sonra en büyük şahıstır. Hayl, muayyen sayıda süvariden mürekkep müfreze; Haylbaşı, bu müfrezenin kumandanıdır. Şahne, vilâyetlerde asayiş korumakla vazifeli kumandana verilen unvandır. Muhtesib, tartıları ve narhları kontrol eden memur; Münhî, Millî emniyete bağlı istihbarat memuru; Nakîb, memleketin her tarafından haber getiren piyadelerin kumandanı; Visak, muayyen sayıda saray gulamlarından mürekkep müfreze ve Visakbaşı, bu müfrezenin kumandanıdır.

Belli bir hiyerarşik düzen kapsamında her bir mesleki alana ilişkin bürokratik örgütlenmenin gerçekleştirildiği Siyasetname’de açıkça görülür. Unvanların düzenli bir şekilde verilmesinin önemi sık sık dile getirilmekte, bunun büyükleri küçüklerden, hamları haslardan ayırma anlamında bir gereklilik arz ettiği ileri sürülmektedir.

Vezir, tuğraî, müstevfi, ârız-ı sultân, amîd-i Bağdad, amîd-i Horâsân ve amîd-i Harezm dışında memleket sathında hiç kimse “ filânu’l-mülk” unvanını alamaz; ama hace-i reşîd, hâce-i sedîd, hâce-i saîd, üstad-ı hatır, üstâd-ı emîn gibi “mülk” lafzını ihtiva etmeyen unvanlar alabilirler. Böylelikle derece ve mertebeler büyükler küçükten, haslar hamdan ayırt edilmiş olur (2011: 227).

Nizamü’l-Mülk, eserinde Samaniler döneminde yaşanan, bir gulamın (asker-köle) satın alınarak çok kısa sürede üst mertebeye getirilmesini anlatmaktadır (2011: 151-152). Ona göre nefer sırasıyla “Yasak başı, hayl başı, hacib ve nihayet Hacibu’l Hüccab” olabilirdi ki bu son derece, devletin en yüksek mevkilerindendi (Köprülü, 2011: 205). Yeni göreve getirilen bir memur veya askerin, belli tecrübeleri elde etmeksizin hiyerarşik kademeleri hızlı bir şekilde atlayarak yükselmesi Nizamü’l-Mülk tarafından eleştirilmektedir. Ona göre bir vazifeye bilgi ve tecrübe ekseninde atama yapılması doğru bir tutum olarak değerlendirilir. Herhangi bir deneyim ve mesleki bilgiye vakıf olmayan kişi, öncelikle idari hiyerarşi içindeki en alt kademededen başlamalı ve elde ettiği donanım ve tecrübe nispetinde “sırasıyla” üst pozisyonlara doğru taşınmalıdır.

III. ADİL YÖNETİCİ VE YÖNETİM

Adalet kavramı Nizamü’l-Mülk’ün devlet felsefesinde en çatı ve temel unsurdur. Nitekim eserde “Saltanat küfür ile devam bulur; amma zulüm ve gaddarlıkla paydâr kalmaz” (2011: 15) denilerek adaletin tahakkuk etmesinin bir devlet için en üstün, ilk sırada gelmesi gereken bir görev olmasının gerekliliğinin altı çizilmektedir. Buradaki “küfür ile devam bulur” vurgusu, adaletin tesisinin, devletin İslami ilkelerle yönetilmesinden daha önemli olduğunu; zira haksızlığın ve zulmün olduğu bir yerde

rejim her ne olursa olsun iktidarın mevcudiyetinin mümkün olmadığını işaret etmektedir. Tartı ve fiyatların düzgün işlemesinden alışverişlerin adil bir şekilde gerçekleşmesine kadar her türlü hususun adalet ve hakkaniyet çerçevesinde yapılması hüküm altına alınmak istenmektedir:

Keza tartı ve fiyatların adilâne tutulması, alışveriş ilişkilerinin sağlıklı bir zeminde icrası, taşradan pazara getirilen malların bir yalan dolan olmaması için eksiksiz denetimi, ölçü taşlarının ağırlığının doğruluğu ve emir bi'l ma'rûf ve nehiy ani'l münker emrini ifa için her şehre bir muhtesib görevlendirmelidir. Mülkün ve adaletin temelinde yatan düsturların başında hükümdarın ve memurların muhtesibi himaye etmeleri gelir. Bundan gayrı bir tavır takınılırsa fakir fukara meşakkat çeker (2011: 56-57).

Dolayısıyla devlet, öncelikle adil bir yapı arz etmek suretiyle devamlılığını sağlayabilir. Nitekim bunu sağlamak için Nizamü'l-Mülk'ün padişaha tavsiyesi önemlidir:

Padişahın haftada iki gün divan-ı mezâlîme oturup, mazlumun hakkını zalimden alarak ona vermesi, konuyu aracısız bir şekilde tebaadan bizzat kendisinin dinleyip ona hükmetmesi gerekir. Nispeten önemli olanlar yazılı olarak kendisine arz edilmeli ve hükümdar bu meselelerin her birinin neticelerini de kâtiplere yazdırması lazımdır. Cihan hükümdarının haftada iki gün haksızlığa ve gadre uğrayanları huzuruna çağırıp onları bizzat kendisinin dinlediği haberi memlekette yayılınca zalimler dehşete kapılır, ayaklarını denk alırlar ve cezaya çarptırılma korkusundan ötürü hiç kimsenin haksızlık ve yolsuzluk yapmaya gözü kesmez (2011: 17).

Nizamü'l-Mülk tarafından adil bir devletin tesisi için padişaha; zulüm gören, haksızlığa uğrayan, devletten şikâyetçi olan insanlarla haftanın iki günü kendi başkanlığında toplanan divan-ı mezalim isimli yüksek mahkemede doğrudan iletişim kurması ve onlara haklarını teslim etmesi öğütlenmektedir. Ona göre hükümdarın idareden veya kişilerden zarar görenleri, haksızlığa uğrayanları, vatandaşların yolsuzluk şikâyetlerini bizzat dinlemesi, suç işleme eğimini taşıyan bireyleri de caydırıcı bir nitelik gösterecektir.

Eserde hakkaniyetli bir yönetimin tesisini Sasani döneminden örnek vererek anlatan Nizamü’l-Mülk; Acem şahlarının önemli bir kısmının bir alanda toplanan haksızlığa uğramış insanları daha iyi görmek ve tek tek derterine çare olmak için, atların sırtlarının üzerine kuruldukları, tahtadan yüksekçe bir mahfil yaptıklarını anlatmaktadır (2011: 17-18). İdarecilerin böyle bir konumdan insanları dinlemelerinin sebebini ise; hakları ihlal edilenlerin şikâyetlerini padişaha iletmek için aracılık yapan kişilerin konuyu çarpıtma ya da eksik anlatmasının önüne geçmek olduğuna bağlamaktadır.

IV. DEVLET MESELELERİNDE İSTİŞARE

Kamuyu ilgilendiren hususlarda idari pozisyonda olan kişilerin konuya vakıf olanlara danışarak kararlarını alması istikrarlı sonuçlara işaret eder. Siyasetname, her iş için istişarenin yapılmasının gerekliliğini şu ifadelerle vurgulamaktadır:

Bütün işler hakkıyla yürüsün diye, eğlenceye, seyrana, dostlarla çevrili meclise, şaraba, ava, çevgâna, yemeye içmeye ilişkin ne varsa, zaten bu meselelerle alakalı olduğu için nedimlere danışılarak yapılması en uygundur; diğer yandan imaret, harb, taarruz, siyaset, zahire, hediye, makam, sefe; ordu ve reayaya ilişkin her ne var ise böylesi konuların daha salahiyetli olduklarından ötürü vezirler; ekâbir ve devletin ileri gelenleriyle istişare edilmesi evlâdır (2011: 124).

Dolayısıyla çalışmada eğlence ile ilgili mevzuların, bu konuda bilgi ve yeterliliğe sahip olan kişilerle; devlet işlerine dair konuların ise tecrübeli, bilgi ve donanımı, zekası üst düzeyde olan bireylerle birlikte istişare yoluyla şekillenmesi istenmektedir. Eserde hükümdarın çözümlenmesi güç bir konu ile karşılaştığında din adamları, ilim adamları ve dostları ile müzakere etmesi ve ileri sürülen görüşleri karşılaştırarak en doğru olanı benimsemesi önerilmektedir. Bu şekilde Nizamü’l-Mülk, devlet meselelerine yönelik hususlarda istişareyi tercih etmemeyi, kişinin muhakemeden yoksun ve başına buyruk ahmalklık alameti taşımasına bağlamaktadır (2011: 128).

Nizamü'l-Mülk'e göre meselelerin çözümünde istişare yolunun tercih edilmesi kişinin güçlü muhakeme yeteneğine sahip olmasından ileri gelir. Bir konuya dair herkesin bilgi sahibi olabileceği; ancak birinin konuya daha fazla vâkıf; bir başkasının bildikleri daha yüzeysel; bir diğeri sahip olduğu ilmi icra etmemişken bir başkası aynı ilmi tatbik ve tecrübe imkânı bulmuş olabileceği gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Ona göre devlet işlerinde takip edilecek siyaset, âlimler ve cihan görmüşlerle istişare edilerek tespit edilmelidir (2011: 127).

V. ÇALIŞANLARIN ÖDÜLENDİRİLMESİ VE CEZALANDIRILMASI

Kamu veya özel sektör kuruluşlarında görev yapan personel, icra ettiği işin karşılığında belli bir ücret almaktadır. Kişinin performansını yükseltmek suretiyle kurumun soyut veya somut yönden kalkınmasını gerçekleştirecek çalışmalar gerçekleştirmesi ise ayrıca bir taltif gerektirmektedir. Ödüllendirme olarak nitelendirilen bu durum kişinin motivasyonunu yükselterek performansını muhafaza etme veya daha fazla arttırmasının süreklilik kazanması için adeta bir zorunluluktur.

Bilindiği gibi liderin güç kaynakları; meşru güç (legitimate power), ödüllendirme gücü (reward power), zorlayıcı (cezalandırıcı) güç (coercive power), uzmanlık gücü (expert power) ve benzeşim gücü (referent power) olarak belirtilmektedir (French and Raven, 1959'dan aktaran Meydan ve Polat, 2010: 130). Güç kaynakları, güç sahibine gücünü veren şeyin ne olduğu, güç temelini nereden aldığı konularında bilgi verir. Bireyin kişi ya da gruplar üzerindeki etkililiğini sağlayan olgunun yanıtı hususunda veriler ortaya koyar (Bayrak, 2001: 23). Bunlardan ödüllendirme gücü ile cezalandırma gücünün Siyasetname'de önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Ödüllendirme gücü, astın kendisinden beklenen davranışı göstermesi karşılığında, liderin ödül verebileceğine ilişkin algılamasından kaynaklanmaktadır. Zorlayıcı güç, astın hata yapması durumunda liderin kendisini cezalandırma yetkisinin

olduğu yönündeki algısını ifade eder. Bu araçlar fiziksel güç kullanımı, kabul görmeme, rütbe indirme, ücret artışını engelleme gibi maddi ve manevi araçları içerebilir (Meydan ve Polat, 2010: 131). Nizamü'l-Mülk eserinde “Makbul bir işi yerine getiren hizmetkârların gecikmeden takdir edilerek ödüllendirilmesi gerekir. Diğer kölelerin işlerine gösterdikleri ihtimamı artırmak, suçluları suça tevessülden caydırmak, işleri düzene sokmak için mecbur kaldığından ötürü yahut sehven bir hata eyleyen köle işlediği suçun nispetince cezalandırılması gerekir” (2011: 189) demektedir.

Görüldüğü gibi beğenilen, kabul gören işlerin çalışanlar tarafından gerçekleştirilmesi karşılığında mükâfatlandırılmasının gerekliliği eserde dikkat çekmektedir. Ayrıca görevin daha etkili yürütülmesi veya yanlış, eksik yapılmasından dolayı çalışanlara bir yaptırım uygulanması zorlayıcı güç vurgusunu öne çıkarmaktadır. Bu hususlar devlet yönetiminde liderin güç kaynaklarını etkili bir şekilde uyguladığını gösteren önemli işaretlerdir.

VI. ÜST VE AST ARASINDA DAVRANIŞSAL İLİŞKİLENDİRME

Siyasetname, amir ve memur arasında karakter, iş yapma biçimi ve anlayış açısından bağlantı kurmaktadır. Bir amir işini kural ve nizamlara uygun bir şekilde yapıyorsa, onun emri altında çalışan görevlilerde işlerini hukuki düzenlemelere göre yerine getirecektir. “Bütün âmil ve mutasarrıfların başı vezir olduğundan ötürü; eğer ki vezir hain, gaddar ve kanunsuz işlere tevessül eden birisi ise tüm mutasarrıflar da bu şekilde, belki daha fena olurlar” (2011: 244). Dolayısıyla vezir yolsuzluğa bulaşıyor ve halka karşı adil bir tutum sergilemiyorsa, mutasarrıf da aynı yolu tercih edecektir. Yine bunların astlarının da aynı minvalde hareket edeceği beklenmelidir.

Kamu yönetiminde uygulanmakta olan usul ve esaslar kanunlarla ortaya konulur. Personelin görev ve yetkileri, hak ve yükümlülükleri, sunulan hizmetlerin standardı yasalar ve planlar dâhilinde belirlenir. Burada kamu yöneticilerinin en büyük sorumluluğu önceden belirlenen yasal düzenlemeler, teamüller ve iş yapma prensipleri

çerçevesinde vazifelerini yürütmek ve çalışanların söz konusu ilkeler kapsamında hareket edip etmediklerini tespit etmektir. Eğer herhangi bir uygunsuzluk varsa, bu durumu önleyecek tedbirleri alarak kurumun mevcut işleyişini kesintisiz sürdürmek amaçlanmalıdır. Ancak yanlış yapan yöneticinin bizzat kendisi olursa bunu düzeltmek çok kolay olmayacaktır. Nizamü'l-Mülk bu çerçevede yürütmeyi üstlenen ve padişahın sonra en yüksek makamı işgal eden vezirlik kurumu ve vezirler hakkında daha ayrıntılı durmaktadır. Ona göre vezirlik öyle yüce bir makamdır ki, padişah ile birlikte memleketin kurtuluş veya yıkılışı onun elindedir: “Eğer vezir namuslu ve ileri görüşlü olursa, memleket imar gördüğü gibi, ordu ve halk da durumdan memnun olur ve huzur içinde yaşar” (Nizamülmülk, 2009: 29).

Yıldırım Bayezid döneminde üst düzey bürokratların davranışlarının astlara da sirayet etmesine yönelik yazılan Neşrî Tarihi'nde şu satırlarla söz konusu eleştiriler dile getirilmiştir: “Vakta ki Kara Rüstem Karaman'dan geldi, hile ve bid'at hadis ola başladı. Kadılar da azdı. İlimlerle amel etmeyerek rüşvet almaya başladılar” (Mehmed Neşrî, I, 1983'den aktaran Bizbirlik, 2004: 59). Tepe noktadaki yöneticinin yaptığı yozlaşmaya meyilli işlemlerin hiyerarşik olarak onun astı olanlar üzerinde de etkili olduğu açıkça vurgulanmaktadır.

Kutadgu Bilig'de de buna benzer bir ifadenin öne çıktığı görülür: “Eğer aşçıbaşı eğri olursa, onun bütün yamakları da eğri olur” (Kutadgu Bilig, Bab. 2860). Gerçekten de bir iş kolunda en üst düzeyde öğretici, uygulayıcı ve gözetleyici rolü üstlenen yöneticilerin işlerini nasıl yaptıkları, astlarına bakılarak anlaşılabilir. Üst düzey yönetici; profesyonel, disiplinli, performansı yüksek bir çizgiye sahipse; astlarını seçerken de çalışma tarzını benimseyerek yöntemine ayak uydurabilecek kişileri tercih edecektir. Zira yapılan işin niteliği yalnız karar vericiler tarafından değil aynı zamanda uygulayıcılarca da ortaya konulabilen bir durumdur.

VII. BÜROKRASİNİN DENETİMİ

Siyasetname’de denetim, gerek devletin yukarıdan aşağıya organları arasındaki işbirliği ve koordinasyonu sağlama, gerekse işlerini layığı ile yerine getirmeyen, hukuksuzluk yapan memurları tespit etme adına önemli bir yere sahiptir. Bu çerçevede padişahın her daim memurların işlem ve eylemlerinden haberdar olmak suretiyle onların tuttukları yolları, amaçlarını tespit etmesi, kanunsuzlukları yahut haddi aşmaları durumunda diğerlerine de gözdağı olması açısından söz konusu kişileri görevlerinden alarak işledikleri suçla orantılı ceza vermesi ikazı yapılmaktadır. Bunun yanı sıra padişahın mühim bir iş verdiği kişiye, haberi olmaksızın, hal ve hareketlerini teftiş için bir gözcü tayin etmesinin önemi vurgulanmaktadır (2011: 38).

Nizamü'l-Mülk, devlet bürokrasisi içerisinde görev alan tüm kadronun sürekli denetlenmesinin gerekliliğini bunların içerisine veziri de dâhil ederek ortaya koymaktadır. Ona göre padişah görevlerini noksansız yerine getirip getirmediğini görmek için vezirleri ve mutemetleri gizlice sürekli denetlemelidir. Padişahın ve memleketin esenlik yahut kargaşası onların iş yapma biçimiyle yakından ilgilidir (2011: 29).

Eserde özellikle vergilendirme fonksiyonunu üstlenen personelin kontrolünün diğerlerine göre daha yoğun olduğu görülmektedir. Bu durum metnin birçok yerinde “âmiller ve icra eyledikleri işleri ince eleyip sık dokuyarak teftiş etmeli, gelir ve giderleri denetlemeli (2011: 343); sürekli tahsildarları denetlemeli, onlara nezaret etmeli (2011: 28); nâzırın bizzat kendisinin vergi toplama ve gelirat denetlemesi, olan biten hakkında az ya da çok malumat sahibi olması için nahiye ve şehirlere dürüst ve namuslu bir naip görevlendirmesi lazımdır (2011: 83)” denilerek açıkça ortaya konulmaktadır.

Devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususların başında, halka karşı vazifeler ve yönetimdeki bozuklukları tespit ederek önlem alma gelmektedir. Halk ile devlet görevlileri arasındaki ilişkilerde kamu otoritesini kullanarak hukuksuz hareket eden, rüşvet ve yolsuzluğa yönelen memurların belirlenmesi ve müeyyidelendirilmeleri

önemli bir denetim metodudur. Zira yönetilenlerin idareden memnun olması, iktidarın gücünün sürekliliği, vatandaş-devlet arasındaki uyum ve güvenin tesisi, bürokrasinin etkin bir şekilde denetimiyle mümkündür. Nizamü'l-Mülk de bu kapsamda padişahın; devletin her yönden güçlü, kendisinin de iktidarının sürekli olmasını sağlamasının yolunu denetim mekanizmasının etkili işlerliğine bağlamıştır. Kanunlara aykırı şekilde davranan veya emirleri altında bulunan alanlardan hakları olandan fazlasını alan memurların, elde ettikleri menfaatin geri alınması, sahibine iade edilmesi ve benzer yolsuzluğun tekrarının başkaları tarafından yapılmaması için ilgili kişinin görevinden alınmasını öğütlemektedir (2011: 28).

SONUÇ

Siyasetname, devlet ve toplum düzeninin kesintisiz bir şekilde işleyişinin fonksiyonel ve yapısal aygıtı olan kamu yönetimine ilişkin rehabilite edici referans kodları olan yönetsel bir rapordur. Bir anlamda hekimlerin biraya gelerek bir hastalığa teşhis koymasına gibi idarecilerin toplanarak yönetsel zihniyette ve bürokratik organizmada ortaya çıkan fonksiyonel bozukluk ve hastalığa konsültasyon uygulamalarına benzer bir talebin ürünüdür. Bu konsültasyon, yazılı ve bu anlamda her bir yöneticiden tek tek raporlar halinde istenmiş, ancak Nizamü'l-Mülk'ün raporunun içindeki tanıların isabetliliği, Siyasetname isimli yönetim ve siyaset kitabının devrin hükümdarı tarafından kabul görerek taltif edilmesini sağlamıştır.

Nizamü'l-Mülk, hükümdarın devlet yönetiminde liyakat, adalet, dürüstlük, istişare gibi ölçüleri kendisine düstur etmesini tavsiye etmektedir. Devletin üst düzey görevlileri ile taşrada çalışan memurların vazifelerini yerine getirirken hukuki ilkelerden sapma göstermeksizin, sosyal yapıyı tahrif etmeden, görevi emanet bilme erdemiyle davranış ve tutumlarını düzenlemelerini öğütlemektedir. Öne sürmüş olduğu çözüm önerileri; devlet başkanlarının dikkate almaları gereken, bürokrasinin en üst

seviyesinden en alt düzeyine kadar tüm pozisyonlarını ilgilendiren, yönetsel yozlaşmayı engelleyici, tespit ve önlem endeksli kuralları içermektedir.

Eserde, amaçlanan mesajı okuyucuya iletme metodu olarak yaşanmış öykü örneklerinden istifade edilmiştir. Hatta bunu vurgulama adına yazar anlatılan mevzunun ilgisi üzerinden bu tür bahislere girdiğini, yoksa “kitabımızın maksadı masal anlatmak değildir” diyerek garipseyen bakış açılarına gönderme yapmaktadır.

Eser padişahı kamu düzeninin sağlanmasından adaletli bir yönetimin kurumsallaşmasına, insanların haksızlığa uğramalarının önünün kesilmesinden memurların denetimine kadar her alanda sorumlu tutmaktadır. Devletin her alanda uyum ve düzen içerisinde çalışması bilge insanlarla istişare yapılması ile mümkün görülmektedir. İnsan kaynakları yönetiminde ödül ve ceza sisteminin getirilmesi, işini gereği gibi yapanların ödüllendirilmesi; savsaklayan, özen göstermeyen, yanlış yapanların ise yaptırımla karşılık bulmaları önerilmektedir. Kamu ajanları için ise, her daim teftiş edilerek devletin imajını, itibarını, vakarını zedeleyecek davranışlardan kaçınmalarının sağlanması tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

- BAYRAK, Sabahat; (2001), “Yönetimde Bir İhmal Konusu Olarak Güç ve Güç Yönetimi-II”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, C: 6, S: 1, ss. 23-42.
- BİZBİRLİK, Alpay; (2004), “Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine (Başlangıçtan XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar)”, **Bilig**, Güz, S: 31, ss. 51-69.
- ERYILMAZ, Bilal; (2011), **Kamu Yönetimi**, Okutman Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara.
- HODGKINSON, Christopher; (2008), **Yönetim Felsefesi: Örgütsel Yaşamda Değerler ve Motivasyon**, Çev. Ed. İbrahim Anıl ve Binali Doğan, Beta Basım Yayın, İstanbul.

- KAFESOĞLU, İbrahim; (1955), “Büyük Selçuklu Veziri Nizamü’l-Mülk’ün Eseri Siyasetname ve Türkçe Tercümesi”, **Türkiyat Mecmuası**, C: 12, ss. 231-256.
- KAFESOĞLU, İbrahim; (1964), “Nizamülmülk”, **İslam Ansiklopedisi**, MEB, C: 9, ss. 329-332.
- KÖPRÜLÜ, Fuat; (2011), “Selçukiler Zamanında Anadolu’da Türk Medeniyeti”, Aktaran: Tülay Metin, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C: XXVI, S: I, Temmuz 2011, ss. 201- 233.
- MEYDAN, Cem Harun ve Mustafa POLAT; (2010), “Liderin Güç Kaynakları Üzerine Kültürel Bağlamda Bir Araştırma”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C: 65, S. 4, ss. 123-140.
- NİZAMÜ’L-MÜLK; (2011), **Siyasetname**, Çev. M. Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- ÖZAYDIN, Abdulkerim; (2007), “Nizamülmülk”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C: 33, ss. 194-196.

ZAMAN-MEKÂN SIKIŞMASI BOYUTUYLA BİLİMDE DÖNÜŞÜMLER VE SOSYAL TEORİDE KÜRESELLEŞME VE ULUS-DEVLET

Bilal KARGI¹

ÖZET

Bu çalışma, ulus-devlet kavramına ve olgusuna zaman-mekân sıkışması perspektifinden ele almaktadır. Temel amaç, “ulus-devletlerin etkinliğini kaybedip, tarihsel olarak yok olmaya başladıkları” yönündeki hipoteze alternatif olarak, ulus-devlet etkinliklerinin giderek arttığı ancak geleneksel etkinlik formlarından ayrılarak yeni etkinlik biçimleri geliştirdiğini ortaya koymaktır. Çalışma, bilimsel bilginin niteliğinden yola çıkarak, ulus-devletlerin etkinliğine ilişkin tartışmalı sonuçlar elde etmektedir. Yöntem olarak ise, oluşturulan bir mantıksal dizge ile, belirgin bir bakış açısı farkı yaratarak, genel olarak sunulan önermelere, farklı çerçevelerden bakılabileceğini göstererek bir tartışma yaratabilmektedir. Oluşturulan mantık dizgesi ulus-devletlerin etkinliklerinin arttığı ve azaldığı yönündeki iki ayrı hipoteze uygulanmaktadır. Görülmektedir ki, bilimsel düşüncedeki değişimin de etkileri ile elde edilecek sonuçlar, gözlemcinin görece konumuna göre farklı sonuçlar ortaya koyulabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zaman-Mekân Sıkışması, Post-Modernizm, Ulus-Devlet.

TRANSFORMATIONS IN SCIENCE AND GLOBALIZATION IN THE SOCIAL THEORY AND NATION STATE WITH THE SIZE OF TIME-SPACE COMPRESSION

ABSTRACT

This study deals with the concept and phenomenon of the nation state in the perspective of the time-space compression. The main goal of the study is to prove that nation-state activities has increased and developed the new event formats by separated from the traditional forms of activity as an alternative to the hypothesis which means that the nation states have lost their effectiveness and become historically vanishing. The study also aims to obtain the controversial results related to the activities of the nation-states based on the nature of scientific knowledge. A discussion is composed by conceiving the significant difference in perspective with a created logical string and showing that the generally presented propositions can be viewed from different frames. The created logical string is applied to two hypotheses dealing the increasing and decreasing activities of the nation-states. It is observed that the results obtained with the effects of the variation in the scientific thought can achieve the different results according the relative position of the observer.

Keywords: Time-Space Compression, Post-Modernism, Nation-State.

---

¹ Yrd. Doç. Dr.. Aksaray Üniversitesi, Şereflikoçhisar Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu Bankacılık ve Finans Bölümü. bilalkargi@gmail.com

I. GENEL BİLİMSEL PARADİGMALAR VE DÖNÜŞÜM

Bilim ile felsefe arasında uzanca bir zamandır anlamlı veya anlamsız bir çekişme yaşanıyor. Bu çekişmenin ana sorusu; “bilim mi yoksa felsefe mi öncüdür?” biçiminde formüle edilebileceği gibi, “bilim mi felsefeyi yoksa felsefe mi bilimi biçimlendirir?” biçiminde formüle edilebilmektedir. Bu metin, böylesi bir çekişmenin içeriğine değinecek hacme daha şimdiden sahip değildir. Ancak bu tartışmanın en özgül yanı; bilim, “nesnel olanı nasıl bilebilirim” sorusuna yönelirken felsefe, “bir şey’i nasıl bilebilirim” ana sorunsallarına yönelmektedir. Ancak felsefe içinde cevabı verilmemiş ve hatta sorulmamış soru da şudur: “bir şey’i bilebildiğimi nasıl bilebilirim?” (açıkçası Batı felsefesinin henüz sormadığı ve içine düştüğü çıkmazın nedeni de bu soruda gizlidir).

Bilim nesnel alanın bilgisini formüle etmek ile ilgilenir. Felsefe ise bütün bir “bilgi”nin nasıl formüle edileceği ile ilgilenir. Ancak ilk bilinen şudur ki, nesne ve dolayısıyla nesnel olan, kendinin-bilincinde değildir. nesnenin “nesne” olarak “bilinmesi” onu “bilecek” bir özne ile mümkündür. Bu da aslında yukarıdaki tartışmada bu metnin durduğu yerin ipuçlarını verir.

Bilimin felsefeden daha “inandırıcı” olması, 16. yüzyıllarda Rönesans ile başlar. Rönesans hareketleri, insan düşüncesinin üzerindeki Hıristiyan Kilisesinin baskısının ve doğrusallaştırılmasının kırılması da ortadan kalkacağı bir sürece girmiş oldu. Ancak bu süreçte bilim de kendi özgür ve nesnel paradigmasını kurmaya başladı. Artık çalışmalardan elde edilecek sonuçların Tanrı tarafından nasıl karşılanacağı veya O’nun ilkeleri ile bağdaşp bağdaşmadığına karar verme organı olarak Kilise’nin tutumuna bakılmamaya başlandı. Dünya, nesnel gerçeklik içinde tanımlanmaya çalışıldı.

Bu süreçte bilimin oluşturduğu paradigmanın ilkeleri şu şekilde somutlaşmıştır. Her şeyden önce Euclides’in efsanevi postulatları üzerinde Newton Fiziği yükseldi. Newton dünyayı, “evrensel yasalar” üzerinden formüle etti. Bununla da hayret verici tutarlı açıklamalara ulaşıldı. Euclides, parçanın asla bütünden büyük olamayacağını ve iki nokta arasındaki en kısa yolun bir doğru olacağını salık vermişti. Bu sarsılmaz altyapı üzerine, Newton, ışık hızı da dâhil olmak üzere, her şeyin birbiri ile toplanabileceği mekanik bir dünya tasarladı. Evren, parçacık ve dalgalardan oluşmaktaydı. Atomlar, enerji dalgalarına göre oldukça kararlı hareketler göstermekte ve elma mekân farkı gözetmeksizin yere düşmekteydi. Yere düşmesi ise, tamamen

doğrusal bir zamansallıkta yalnızca hız, kütle ve uzaklık meselesiydi. Böylece evrende olup biten her şey hesaplanılabilir, önceden tahmin edilebilir hale gelebilmekteydi.

Fizikteki bu büyüleyici “belirlenebilirlik”, pozitivism dalgasıyla sosyal teoriyi de derinden etkiledi ve değiştirdi. Comte sosyoloji için “sosyal fizik” terimini kullanarak, mekân tanımayan bir determinizmi tanımlamaya çalışırken Hegel, insanlığın mutlak bir “dünya tını”ne doğrusal bir tarihsellikte erişebileceğini salık verdi. Marks sermayenin içsel yasalarını tanımlayarak, mekândan münezze bir ekonomik gelişim izahında bulundu. Aynı toplumsal sonuçlara ulaşmak, ancak zaman meselesiydi. Hume, insan zekâsının ilkelerini bir bir saymakta, Kant, insan aklının pratik ve saf ilkelerini sergiliyordu. Smith, insan öznelliğine, hiçbir mekân ve değer farkı gözetmeksizin mübadele ve çıkar gözetilen bir şartsız refleksimiz olduğunun üzerine iktisat bilimini inşa ediyordu. Daha birçok sosyal teorisyenin bu ve benzeri çalışmaları “modern toplumu” inşa etti.

Modern toplum, sınırları belli bir alan içerisinde, “öteki”leştirdiği değer ve ilkelere alabildiğine mesafeli, doğrusal bir tarih anlayışıyla “son insan”ı ve “tarihin sonu”nu yakalamaya çalışan ve dolayısıyla da “örnek alınabilecek”, kopya edilmesi halinde tüm insanlığı mekân tanımaksızın mutluluğa ulaştıracak “büyük modern dünya”yı tasarladılar. Spinoza, “eğer ben bir şeyi biliyorsam, onu sana da öğretmeliyim” derken, modern olanın modern olmayanı “modernleştirme” yetkisini de meşrulaştırıyordu. Modernizm, asla mekân tanımayamazdı. Çünkü “modernleştirme görevi” yerine getirilirken, istilalar, emperyal ve hatta asimilasyonlar bile kendi içselliğinde meşrulaşyordu.

Bu tabloda birey, ancak toplumsal bütünlük içinde kendini tanımlayabilirdi. Modern birey, modernizmin tanımladığı özgürlük alanında, sınırsız özgürdü: Sınırlı alanda sınırsız özgürlük. Bireyin zenginliği, toplumun da zenginliği idi. Çünkü birey, asla toplumdan; parça asla bütünden büyük olamazdı. Bir işbölümü içinde mekanik bir işleyişte kendisine verilen rolü üslenmeliydi.

Ancak Planck, hiç beklenmedik bir biçimde ortaya çıktı. Hiç gündemde yokken ve fizikteki gelişmeler tüm bilimi ve felsefeyi yeniden tasarlarken, aydınlanmayla “modern toplumun” ilkeleri belirlenirken, yani her şey yolundayken, ışığın yapısını incelemeye başladı. Ve o beklenmeyen aktör sahneye çıkarak her şeyi alt-üst etti: foton. Bir parçacık değildi çünkü

kütlesi yani tanımlanabilir bir mekânı yoktu. Dalga değildi çünkü, bir basınç dalgası gibi hareket etmiyordu. Aksine, Newton mekaniğinde bir şey ya dalga ya da parçacık iken, fotona, kütlesi olmamasına rağmen bir dalga eşlik ediyordu. Bu durumun en pratik sonucu ise, ışık hızı üzerine herhangi bir hızı toplamak imkânsızlaşıyor çünkü ışık hızı aşılamaz hale geliyordu. Ancak ışık hızının sınırları içinde kalınabiliyordu. Bu foton, kütlesi yani mekânı olmamasına rağmen, parçacık altı yapılara çarpınca inanılmaz biçimde tıpkı parçacık çarpmış gibi etki ortaya çıkarıyordu. Böylelikle de, Newton içerisinde “bir şey ya vardır ya da yoktur, üçüncü hal imkânsızdır” önermesi, birden bire havada kalıyordu. Çünkü foton, dalga da parçacık da olmamasına rağmen, hem parçacık hem dalgaydı. Hem vardı hem yoktu: üçüncü hal imkânlaşıyordu. Diğer taraftan aynı dönemlerde Cantor, Euclides’in parça-bütün postulatını yerle bir edercesine, parçanın bütün kadar da büyük ve hatta daha büyük olabileceğini ispatlıyordu. Çünkü Euclides, sınırlı bir evren tasavvur edebiliyordu oysa evren sonsuzdu. Sayı evreninde her sayının bir büyüğü mutlaka vardı.

Planck’ın açtığı yoldan ilerleyen Einstein ise, ışık hızına ulaşan bir parçacığın enerjije dönüşeceğini formüle etti. Ayrıca da, evrenin doğrusal değil, eğrisel olduğunu da ortaya koyarak, iki nokta arasındaki en kısa yolun bir doğru olduğu postulatını da çöpe attı. Çünkü iki doğru ancak belli bir sınırlı mekân içinde bir doğru ile bütünleştirilebilirdi. Sınırsız bir evrende bu mümkün olmaktan çıkmıştı. Dolayısıyla da doğrusallık da söz konusu olabiliyordu. Ayrıca da bilinen en temel madde yapı taşı olarak atomun da parçalanabilir olması, atom-altı parçacıkları ortaya çıkarttı: Kuark. Kuark, bir parçacık olmasına rağmen, hiç de parçacık gibi davranmıyor, hiçbir biçimde kararlı ve hesaplanabilir hareketler sergilemiyordu. Parçacık olan, belli bir kütlesi olan ve fakat parçacık gibi hareket etmeyen bir parçacık.

Newton bize, “evrensel yasa”lar sunduğunu söylemişti. Ama onun yasaları ancak sınırlı bir mekânda; ışık hızının altındaki hızlarla ve atom arasındaki alanda geçerliydi. Işık hızında ve atom-altı kuarklarda işlemeyen bir “yasa”lar bütünü. O halde gerçeklik, belirli bir nesnel mekânda mümkündü. Mekânı tanımlamadan gerçeklik de kavranamaz hale geliyordu.

Nietzsche, 19. yüzyılın sonlarında “beni ancak yüz yıl sonranın insanı anlayacak” derken bir kehanette bulunuyor gibiydi. Oysa O’nun bengi-dönüş dediği şey, “toplum”u tanımlayan tüm değişkenleri dışlamayı öneriyor, insanın kendi özüne dönmesini salık veriyordu.

Bunun için de “toplum”un her kuralının yıkılması gerektiğini ve insanın kuralsız bir yaşam biçimi kurması gerektiğini öneriyordu: tıpkı bir kuark gibi!

Nietzsche’den başlayıp günümüze değin uzanan, modernizmin dayatmacılığına karşı bireysel ontolojiyi öne çıkarma girişimleri, kapitalizmin geldiği küresel boyut ve onun sonuçlarıyla iyiden iyiye beslenebilir ve güçlenebilir hale gelmiştir.

Deneme niteliğindeki bu giriş, temel amacına hizmet etmekte elbette ki genişletilmeye derinleştirilmeye muhtaçtır. Ancak buraya kadarki ifade tarzının amacı, gerçekliği verilmiş-bütünlük içinde arama yaklaşımına alternatif olarak, gerçekliğin özdeş kabul edilmeyecek parçaların birleştirilmesiyle elde edilecek bir bütünlükte ifadesini buldurabilme girişiminden dolaydır. Bu da post-modernizme yönelen bir tutumdur.

II. ZAMAN-MEKÂN VE MODERNİZM-POST-MODERNİZM

Gerek fizik ve gerekse toplumsal teoride “birey-(parçacık)” ve “toplum-(doğa)” birbirlerine oldukça yakın paradigmalara problemler üzerine yürümektedir. Nitekim sosyal teorinin fizikteki açıklama paradigmalarından yoğun ölçüde etkilendiği malumdur.

Bu bağlamda “zaman” kavramı da, fizik ile eşgüdüm içerisinde tanımlanabilmekte ve sosyal teoride algılanabilmektedir. Özellikle Newton’un başını çektiği ilk ana görüş, “zamanın” doğal fiziksel dünyanın nesnel bir ögesi olduğudur. Bu görüşü savunanlara bakılacak olursa, “zaman”, varlık tarzı bakımından, yani ontolojik bakımdan, doğanın öteki nesnelere farklı değildir; diğerleriyle karşılaştırıldığında, algılanamaz olma özelliğiyle onlardan ayrılır, sadece o kadar” (Elias, 2000;16).

İkinci yaklaşım ise, Descartes’ten başlayıp, doruğunu Kant’ta bulan yaklaşımdır ve zaman, “olayları birlikte görme biçimiydi, bir beraber görme tarzıydı; “zaman”, insan bilincinin [...] kendine özgülüğünde temellenen, dolayısıyla da her türlü deneyimin ön koşulu olarak deneyimlerden önce gelen şeydi [...] Kant’a göre zaman ve mekân a priori, yani her türlü deney öncesi bir sentezin temsilcileriydiler” (Elias, 2000;16).

Elias bu iki ana akımın farkını, “birinde “zaman”, nesnel, insan bilincinden tamamen bağımsız var olan bir doğal veriyken ikincisinde “sübjektif” bir karakter taşıyor; yani insanın doğasında doğuştan yerleşmiş, özel bir tasarım olarak anlaşılıyor. İşte, “zaman”ın öznelci ve

nesnelci anlayışlara bağlı teorilerin bu karşı karşıya geliş halleri, felsefenin geleneksel bilgi teorisinin temel bir yanı; her iki durumda da evrensel, kendini durmadan tekrarlayan bir başlangıç noktasının var olduğunu kabul etmemiz isteniyor; yani bilmenin bir başlangıç noktasının bulunduğu savını tartışmasız, olağan bir kabul olarak önümüze koyuyor bu anlayışlar” (2000;17).

Buna göre “zaman”, doğada doğal bir nesne gibi algılanabilirken, doğada, “öznel” bir süreç olarak da algılanabilmektedir. Burada hemen “zaman” kavramı ile “tarih” kavramını birbirinden ayırmak gerekmektedir.

Galileo ve Newton’un bilim anlayışında, bilim, tarihsel olanı değil, zamansal olanı inceler. Tarih bir “gelişme” sürecidir. Oysa doğada bir gelişme yoktur. Sadece değişme vardır ve bilimin konusu değişme değil fakat bu değişmelere hâkim olan değişmez yasalardır. “tarihsel tam tersine açıkça bir şeyin (Tin’in) incelenmesiydi; yasanın değil, yasanın bilincinin egemenliği altında olduğundan değişimleri değişmez kuralların dışı-vurumlarına asla indirgenemeyecek bir şey” (Collingwood, 2005;208-209).

Ancak burada bir tanımlama yapılacak olursa; zaman, bir “an”dır ve “an”ların basit matematiksel toplamıdır. Bu haliyle de statiktir. Ancak, “an”lar engellenemez bir biçimde ardı ardına birikmeye devam eder. Ve zaman saf olarak doğaya özgüdür. Birim, herhangi bir “an”da geçerli olan ve zamanın ardı ardına oluşundan bağımsız olarak “yasa”ları bulmaya çalışır. Bu kısmen Newton’un “doğanın değişmezliği” ilkesini andırırsa da, insanı bir “nesne” olarak aldığımızda, Newton ile kısmen görece bir koşutluk içini girilmiş olur. Oysa insanı “insan” yapan “yeti”nin, yani onun özgün varlık biçimini nesneden ayırmanın “tin” ve ona bağlı olarak da “anlak” olduğunu göz önüne alacak olursak, ontolojik olarak insan, nesnel bir varlık olmaktan çıkar ve bir “oluş” halini alır. Bu “oluş” ise, ardı ardına zamansal “an”ların toplamındaki saf aritmetikliği dışlar ve bir “gelişme” biçimini özümser. Böylelikle de “tarih” ortaya çıkar ve nesne için geçerli olan “zaman”, bir “özne” halini “tin ve anlak” ile alan insanı zamandan bağımsızlaştırır ve onu tarihselleştirir. O halde “zaman” ve “tarih” arasındaki fark belirmiş olur. Nesne için tek boyut söz konusudur; bilinç nesneyi bir “an”da algılar. Yani nesne için “önce” ve “sonra” söz konusu değildir. Yalnızca “şimdi” olan “an” vardır. Bu hali ile onun ilkeleri, yasalaları, “önce” ve “sonra”yı kavrar.

Daha fazlasına girmeden ve bu metnin ana konusuna katkı yapacak şu sonul cümle yeterli olacaktır: hem nesne ve hem de özne zamana kaçınılmaz olarak tabiridir. Ancak nesne, zamanın “bilincinde” değildir ve olamaz. Oysa özne, zamanın bilincindedir ve bilincinde olmasının kaçınılmaz sonucu olarak da bilinç, zamanın “an”ları arasında bir ayırım yapmaya muktedirdir. Bu da bilincin; “önce-şimdi-sonra” yapma ayırımını mümkün kılar. Bu da, zamanın tarihe dönüşmesinden başka bir şey değildir.

Burada, tarih (kişisel, toplumsal, dünya) ve zaman (önce-şimdi-sonra) üzerine öngün ve ayırımılaştırılmış kavramlara girmektense, basit kabullü kavramların kullanılması yeğlenecektir.

Kısacası, öznenin “kişisel tarihi”nin gündelik kesiti “zaman” olarak ele alınacaktır.

Araştırmanın ikinci konusu olarak “mekân” ise, “eylem”in fiziksel alanıdır. Öncelikle eylem, iki boyutludur: “düşünsel ve fiziksel eylem”. Düşünsel eylemin alanı fiziksel bir mekâna ihtiyaç duymaksızın “Anlak ve tinin” gücüne dayalıdır. Bu güç, alanı daraltır veya genişletir. Saf görece bir alandır ve matematiksel değildir bu. Ancak fiziksel eylem alanı olarak “mekân”ın boyutları matematikseldir. Ancak bu matematikselliğin genişlediği veya daraldığı ise yine görecelik içerir. Bir özne için matematiği belli bir alan-mekân, bir özne için “geniş” iken, bir diğeri için “dar” olabilir. Buradaki belirleyici etken, “eyleme dahil olma” kavramını gündeme getirir.

Heidegger (2005) için zaman klasik üç boyutluluktan farklıdır ve bir de mekâna ihtiyaç vardır. Özne, eylemin gerçekleştiği “mekânda olmalı”dır; orada-bulunmalıdır; orada-olan (Dasein) olmalıdır. Bu aslında, özne için zamanın göreliliğini de açıklar. Zamansal “an”ın “uzun” veya “kısa”lığı mekânın belirleyiciliğini de içerir. Mekânın koşulları, zamanın göreliliğini açıklar.

Buna göre bir özne, eylem ile iç-içe olmadıkça, eylemin “önce-şimdi-sonra” zamansallığını içselleştirmesinin koşulu “orada” yani “eylemin içinde”, “eylemin öznesi” olmalıdır. Öznenin, eylemin içinde olmaması yani, eylemin “mekânından” ayrışması, eylemle olan bağlarını ve eyleme “öznel tinini” vermeden de uzaklaşır. Bu, eylemi, insanın tarihselliğinden kopartır. Özneyi yalnızca “uyumlaşma” düzeyine indirger.

Özne olarak birey, varlığının koşulu olarak, ontolojik olarak, “mekân”da olmalıdır. Yoksa, ancak ve sadece uyumlaşma içine girer.

İşte “modern toplum”un ilkelerini belirleyen “modernizm” O’nu (özneyi) eylemin dışında, eylemin alanından uzakta tutar. Böylelikle de ona, müdahil olamadığı, orada olamadığı, eylemi içselleştiremediği bir “uyumlaşma”ya zorlar, ona “uyumlaşma”yı dayatır.

O halde, özne, “orada-olmalıdır”. Eyleme dâhil ve müdahil olmalı, olabilmelidir. Eğer böyle değilse, “mekân” alabildiğine daralmaya başlar. Mekân ne kadar da küresel olsa da, eylemden soyutlanan insan, “kapatılmış”tır. Foucault (2005) buna “büyük kapatılma” adını verir.

Foucault’da “kapatılma”, bilinen anlamında “içeriye” değil, “dışarıya”dır. İnsan “dışarıya kapatılır”. Bu kapatılmanın anlamı, birey, fiziksel olarak “dışarıda” olsa da, bir “güç” tarafından denetlendiği sürece “kapatılmış” demektir. Bu da, “önce-şimdi-sonra” arasındaki zamansal “an” farklılıklarının içerdiği “eylem”lerin mekânsal olarak fiziki genişliği ile darlığı arasında büyük farklılıklar söz konusudur. Mekân ne denli büyük olursa olsun, mekândaki eylem, “öznel özgürlük” ve dolayısıyla da öznenin eylemselliğini kısıtlıyorsa, bu da “mekânın sıkışması”dır.

Şimdi “zaman” ve “mekân” arasındaki ilişkinin sıkışması özdeşlik kazanmış olur. Zaman, “an”ların aritmetik toplamı olarak “ilerlerken”, bireyin özgür eylem alanının “sıkışması” ve eylemin bireyin “kontrolü”nün dışında kalması, öznenin, eyleme uyumlaşması için “hareketinin/eyleminin” niteliğini de belirler. Ve artık özne, kendine dışsal olarak ilerleyen zamanda, yine kendine dışsal kalan eyleme “yetişmek” için “an” yani “zaman kısıtı” ile karşılaşır ki, eş-anlı olarak “zaman-mekân sıkışması” kapılmış demektir.

O halde, özne, “öznel zaman” ve “öznel mekân” bileşkesinde, bilincin en belirgin yetini kaybetmiş olacaktır: iktidar. Birey, varlığının ontolojik temeli olarak ve varlığının ispatı olarak “hayatı”na ilişkin “iktidar”ını kaybetmeye başlamasını ima eder. Buna göre zaman ve mekân bir iktidar alanını açıkça ima eder.

Modern toplumun temeli olarak “modernizmin ilkeleri”nin ortaya konulması, modern toplumdaki zaman-mekân birliğine ilişkin öngörüsünü de ortaya çıkaracaktır.

Her şeyden önce modernizm, “geleneksel” olandan kopuşu öngörür. Hemen belirtmek gerekir ki, bu hali ile modernizm, tarihsel olmaktan çıkar ve pür zamansallığı ele alır yani

“şimdi” üzerine kuruludur. Bu “şimdi”de toplumda iki söylem gelişir; “biri özgürleşme söylemi, diğeri disiplin altına alma söylemi olarak adlandırılan iki zıt anlatıdır” (Wagner; 2003;27).

Wagner’e (2003;32) göre, özgürleşmiş bireylerin birbirleriyle etkileşimlerinin toplumsal sonuçları, modernliğe yönelik analizlerin tam merkezinde olmasına karşın, özgürleşen bireylerin bu dinamiği zincirlerinden boşalttığı düşünölmüştü. Bireylerin, antik dönemden beri gelen tüm gelenekleri bir tarafa bırakarak özgürleşmeye ve dolayısıyla da toplum biçimlerinin yürürlüğünü kaybetmesi, toplumun yeniden biçimlendirilmesini gerektirmiştir ki, bu da elbette disipline edici girişimleri doğurmuştur

Hegel’in *Tüze Felsefesi*’ne dayanarak yapabilmek mümkündür. Hegel’in çağdaşı liberaller özgürlüğü, “kişinin istediği her şeyi yapabilmesi ve yapmak zorunda olmadığı şeyleri yapması konusunda zorlanamaması” olarak tanımlarlarken Hegel, bunun “soyut” bir “özgürlük ideası” olduğunu ve içerikten yoksun olduğunu belirtir ve “Eğer özgürlüğün tanımının canımız ne isterse yapmak olduğunun söylendiğini duyarsak, böyle bir idea, yalnızca düşüncenin aşırı olgunlaşmamasının açığa vurulması olarak ele alınabilir; zira bu, mutlak olarak özgür iradeye, hakka, etik yaşantıya ve saireye ilişkin bir imayı bile içermemektedir” (2006;41-42). Hegel’in “özgürlük” düşüncesine yönelik liberallerle bu “içi boş olma” eleştirisiyle ayrılması, ekonomik teorinin de özgürlük ve dahası liberalliğine yönelecek bir eleştiri niteliğindedir. Burada sorun Hıristiyan inancı ışığında insanın doğuştan ve öz olarak “kötü” olmasından ve menfaatçi yani faydacı –ve tabi ki bireysel faydacı- olmasından kaynaklanır. Hıristiyan inancının yarattığı bu “faydacılık” Bentham tarafından ilk defa açıkça dile getirilmişti bile (Caillé, 2007;24-25). Zaten günümüz Amerikan pragmatizmi de köklerini Bentham’ın görüşlerinden yoğun ölçüde etkilenmiştir (Sahakian, 1997;194).

Her şeyden önce özgürlük, bir birey tanımı üzerine yükseltilecektir. Ve liberal yaklaşımların “birey”i her istediğini yapabilecek bir bireydir. Ancak Hegel bu her “istediğini” yapabilecek bireye; “bu seçimlerin nasıl ve neden [neyi, ne kadar ve ne için] yapıldığı” (Singer, 2003;42) sorusunu sorar.

Kısacası modernizmin, toplumsal formasyon için öngörülerini şu şekilde özetlemek mümkün: farklılaşma, evcilleşme, akılcılaşıma, bireyselleşme (Loo ve Reijen, 2003). Loo ve Reijen, zaman ve mekân fenomenlerine ise şöyle bir açıklama getirmektedirler:

III. ZAMAN VE MEKÂN'IN HALLERİ

Aydınlanma çerçevesindeki bilim paradigması ve onu takip ederek oluşturulan/tasarlanan modern toplum, mekândan soyutlanan “yasa” ilkelerini esas almaktadır. Mekânın soyutlanması, öznenin de özgül davranışlarını dışlamak anlamına gelmektedir.

Bilim ve pozitivistimin bu denli hâkimiyet kurması ve sonucunda da pragmatizmi yaratmış olmasının bilimsel paradigmalardaki dönüşümleri bu çalışmanın dışında kalmak üzere, toplumsal hayattaki etkileri kısaca ele alınmaya çalışılacak olursa, yeni bir kavramsal örgü içine girilmiş olur.

Pragmatizm, kapitalist toplumsal formasyonda bazı özgül yaşam tarzlarını dayatır. Wallerstein, kapitalizm ile modernizm arasındaki toplumsal ilişkiyi şöyle eşitler; “Modernleşme dünyasında değil, kapitalist dünyada yaşıyoruz. Kapitalizm bir kez sistem olarak pekiştiğinde ve bunun dönüşü yoksa, bunun içsel işleme mantığı e yüksek bir kâr arayışı, bunun yerküreyi tamamen kapsayacak şekilde sürekli gelişmeye zorlaması, yoğunlukla sürekli sermaye birikimi yoluyla, daha da ileri üretim büyümesini mümkün kılmak için çalışmayı mekanize etme baskısı, emeğin proleterleşmesi ve toprağın metalaşması sayesinde dünya piyasalarının değişimine hızlı cevap vermeyi kolaylaştırıp optimize etme eğilimi. Eğer kişi böylesine içeriksiz bir sözcüğü kullanmak istiyorsa işte modernizasyon budur” (Giddens, 2005;216-217). Buradan da, her ikisinin de toplumlara belli kalıplar dayattığını kabul eder.

Genel olarak bilimsel paradigmanın mekânı dışlayan ve “evrensel yasalar” arayışının sosyal teoriye yansımış biçimine de 20. yüzyılın başından beri ciddi eleştiriler yöneltilmeye başlanmıştır.

Aslında bu da yukarıda da ima edildiği üzere, bilimsel paradigmadaki dönüşümün bir sonucu gibi görünmektedir. Özellikle kuark ve foton gibi kararsız yapıların hesaplanamaz davranışları ve “düzen” karşıtlıkları, modernizmin “düzen”liliğine de yansımış ve “post-modern” eleştiriler canlanmaya başlamıştır. Bu aslında, entelektüel kasımlardan gelen ve tek biçimciliğe yönelik saldırılardır. Bilim, sanat, mimari ve düşün dünyasının tek-düze olamayacağı gerçeklik alanı içerisinde toplumsal “biraradalıklardan” doğal sonuçları eleştirilmeye başlanmıştır.

Özellikle kuark ve foton yapılarının zaman ve mekân ile olan ilişkileri ve aslında ilişkisizlikleri, toplumsal teorideki yansıması, modernizmin yarattığı ve dolayısıyla da kapitalizmin yarattığı zaman ve mekân algılarını düşün dünyasının orijinine taşımıştır.

Her şeyden önce “zaman” ve “mekân”a ilişkin yukarıdaki tanımlamalara bağlı kalınarak, bu olguların toplumsal formasyondaki etkileri ele alınabilir. Ancak, toplumsal hayatın bu olgulardan nasıl etkilendiğine yönelmeden önce, bu olguların birbirleri ile ilişkilendirilmeleri ve yeni bir kavramsal ağ oluşturulması da gereklidir.

İnsan hayatı, başlangıcı ve sonu belli bir zaman sınırlamasıdır. Yani, zaman’ın ne olduğu sorusunun en ilksel toplumsal teorik cevabı, “insanın ömrü”dür. Bu sınırlar sonrasındaki zaman algısı, bireysel bilincin dışında olduğundan bir anlam içermez. O halde zaman, ancak bu “ömür” sınırları içinde bilinç tarafından içselleştirilir. Ancak bu genişlik –sınırlı ama göreceli geniş- içerisindeki zaman algısı farklıdır.

Modern fizikte evren sınırlı ve fakat sonsuzdur. Bu da açıkça insan bilinci dâhilindeki zaman algısına da açıklık getirir. “Ömür” sonludur ve fakat, “ömrün süresi” içindeki zaman sınırsızdır veya sınırsızlaştırılabilir. Bu, zamanın nasıl kullanıldığı veya zaman kullanımının sınırları ile ilgilidir.

Heidegger bu durumu açıklamaz ancak şu kadarına değinir ki, “zaman hareketin sayısızdır” ve bu konuda Aristoteles ile de birleşir (Levinas, 2006;34). Demek oluyor ki, sonlu bir zaman diliminde insanın eylemselliği ölçüsünde sınırsızlaştırılabilir. Özetle, “su gibi kan zaman” derken zamanın akış hızı bilincin ve ölçülebilirliğin dışındadır ancak, o suyun taşıdığı “kütükler” veya “yapraklar”ın miktarı, yani eylem yoğunluğu ve derecesine göre ölçümlenebilir.

Eylemselliğin ölçüsü ise, mekân içerisinde devinimle mümkündür. Eylem alanının sınırları, eylem yoğunluğunu da derecesini de belirler.

“İnsan”ın insan olma ilkesi olarak “bir arada bulunmak” veya “toplum” biçiminde olmak, zamanın mekânını da tayin eder. Bu durumda, “toplumsal sistemlerin kurucu unsuru olan etkileşimler, zaman ve alansal [mekânsal] olarak “yakın”dırlar” (Giddens, 2000;43). İnsanların bir toplum oluşturabilmeleri, birbirlerine zamansal ve mekânsal olarak yakınlıkları ile ilgili olduğuna göre, tarih, aynı zaman ve mekânda bulunan insanlar topluluğu olarak toplumun ve dolayısıyla da “insan bilincinin” olgunlaşma/oluşma sürecinden başka bir şey değildir.

“Zaman genişlemesi” gibi bir fenomen tanımlanmaya kalkıldığında, bu genişlik, bir zaman dilimindeki “an”ların bütünlüğünde eylemselliğin yoğunlaşabilmesi kastedilir. Bu da, belli bir zaman diliminde bir insanın eyleme geçebilme ile geçememesi tarafından açıklanır. O halde, insan, eyleme geçmiyor veya geçemiyor ise, “zaman sıkışması”; eyleme geçiyor veya geçebiliyor ise “zaman genişlemesi” kastedilmektedir.

Diğer yandan insanın her hangi bir zaman diliminde eylemlerini bir mekâna yayması da söz konusudur. Zaten eylemin ön ve bileşik koşulu zaman ve mekânın eşanlı mümkün oluşuyla ortaya çıkabilir. Aynı koşullar altında, aynı insanın ve aynı zaman dilimindeki, aynı eylemini gerçekleştirebileceği mekânın sınırlarları “mekân sıkışması” veya “mekân genişlemesi” ile tanımlanır.

Eylemin ön ve bileşik koşulu olarak zaman ve mekânın birlikte gerekliliği, “özgürlük” düzeylerinde tanımlanır.

Kapitalizm, bu çerçevede, insanların ve dolayısıyla toplum ve sermayenin hareketi/eylemi için ön ve bileşik koşulu olarak bir “zaman-mekân” tanımlamasını gerekli kılar.

Bir toplumsal formasyon olarak kapitalist toplumda, insanlar arası “yakınlık” ilişkileri, maddi koşullar üzerinde ve zaman-mekân dizgesi ve tanımı üzerinde temellenmektedir.

Kapitalist toplumsal formasyonda derinleşmemek ve metni toparlamak üzere, kapitalizmin en üst biçimi olarak “küreselleşme” olgusuna ve onun maddi koşullarına geçmek gerekecektir.

Ancak, kapitalist topluma ve küreselleşmenin boyutlarında zaman-mekân ilişkilerinden önce, zaman ve mekânın algılanış düzeylerine değinmek gerekecektir. Zaman ve mekân iki ayrı ancak ilişki içerisindeki “alan”da ortaya çıkar. Bunlardan ilki *Bireysel (özel) Alan* ve ikincisi *Toplumsal (dışsal) Alan*.

Bireysel Alan, insan bilincinin zaman ve mekân ile doğrudan ilişki alanıdır. Zaman ve mekânı kavrayan bilincin doğrudan öznesi olarak birey, zaman ve mekânı “algılayan” ve bu algılarıyla “zaman ve mekân”ın anlam kazanara tanımlanabilir varoluşlar haline geldiği alandır. Özne, bir biçimde “hareket”i (zamanı) ve bu hareketin (eylemin) boyutlarını (mekânını) tasarlayan yegâne bilinçtir. Her özne, zaman ve mekânı kendini tanımladığı boyutlarda tanımlar. Özne, kendi için tanımladığı zaman ve mekân ölçüsünde bilinçtir; öznedir. Ve özne, kudreti

derecesinde zaman ve mekânı sınırsızlaştırmak da isteyecektir. Bu nedenledir ki, zaman ve mekân algısını dışavurarak nesnelleştirir. Dışavurulmayan her bilinç tasarımı için geçerli olduğu gibi, zaman ve mekân algısı da ancak dışavurumla mümkünlük ve derece kazanır.

Ancak, birey ne kadar da dışavurumla zaman ve mekân algısını nesnelleştirmek istese de, karşılaşıcağı *Toplumsal Alan*, özneye her zaman sınırlamalar koyar. Bir bir iç-içelik durumudur. Özne kendi bilincinin tasarımını dışavurdukça, toplumsal alan onu dizginler, sınırlar. Böylelikle de birey-toplum ilişkisi kurulmuş olur. Ancak, bu ilişkinin bir mekâna ihtiyacı vardır ve bu mekân da, oba, kabile, aşiret, klan gibi türlerle, bireylerin birbirleri ile ilişkiye girdiği birey-topluluk ilişkileri zemini yani mekânlarıdır.

O halde, birey-toplum ilişkilerin mekânsal boyutunun ilksel biçimi; birey toplum arasındaki ilişkinin biçimsel alanıdır. Ancak bu alan, toplumlararası etkileşimlerin başlaması ile, nesnel bir mekân olarak ve bireyin kendi varlığını gerekçelendirdiği ve ilişkide olduğu toplum ile, “öteki” denilen “diğeri” ve diğer toplumlarla ilişkisini (birey ve toplumsal düzeylerde) sınırlayarak biçimlendirecek bir alana ihtiyaç duyulacaktır. Bu alan “ülke”dir.

Dolayısıyla, başka (öteki) birey ve toplumlarla karşılaşmak, bireyin ve toplumun kendini tanımlaması ve “ayrıt edici” bir formül olarak, kendini ve toplumunu (kendini tanımlayan toplumunu) diğer toplum veya topluluktan ayırt etmesi biçimine gelir. Bir birey, köyünde iken, “falancalardan Ahmet”tir. Köyden ilçeye geldiğinde “falanca köylü Ahmet” olur. Şehirde, “falanca ilçeli”; bölge dışında “falanca bölgeli” ve ülke dışında “falanca ülkeli Ahmet” olur.

O halde, mekândaki her genişleme, bireyin kendini tanımlamada bir önceki mekânsal düzeye göre, daha üst bir mekânsal “kimlik” altında kendini tanımlar. Mekândaki her daralmada ise, bir önceki mekânsal boyuta göre, daha alt bir mekânsal tanımlama ortaya çıkar.

Demek oluyor ki, birey, kendini mekânsal bir tanımlamaya tabi tuttuğunda bir kültür doktrinine göre kendini farklılaştırarak tanımlar. Bu doktrinin en on biçimi, kapitalizmle birlikte “ulus-devlet” olmuştur. Batılı demokrasilerde ulus-devlet “vatandaşlık” temelli bir “kültür doktrini” içerirken, Doğulu toplumlarda “genellikle”, ırk, din, mezhep, dil, ideoloji gibi farklılıklar içeren “kültürel doktrinler” temelli tanımlamalara girilir.

Günümüz dünyasında sorulması gereken sorunun cevabı verilmiştir: acaba evrensel bir medeniyet ve kültür mümkün müdür? Hayır. Tarihteki tüm emperyal imparatorluklar kendi dönemlerinde bu iddiada bulunsa da, bunun mümkün olmadığı görülmüştür. En son emperyal devlet olarak Batı kültürü dâhilinde Amerikan devleti dahi bu iddiasından vazgeçmiş ve modernizmin ve modern toplumun taklit edilemeyeceği noktasına taşınmıştır. Ancak yine de zaman mekân bağlamında küreselleşme olgusu içinde ulus-devletin mevki ve mevzi açılmalıdır.

Kısaca toplamak gerekirse, birey kendini belli bir mekânsal alanda tanımlar. Bu tanımlamayı yaparken birey, “mekân”daki hareket kabiliyeti esasını ilke olarak alır. “Zaman”, tinsel-düşünsel tasarımlarının birikimi olarak “tarih”i oluşturur ve tarih, bireyin kendini tanımladığı sosyal alan olarak mekândaki hareket niteliklerini de belirlemiştir. Böylece zaman ve mekân aynı denklemde tanımlanmış olur. Bu bileşik tanımlamadaki, mekânın bir boyutu olarak küreselleşme, zaman ve mekânda ne gibi kaymalar yaratır soru ise şimdi sorulmalıdır.

IV. ZAMAN, MEKÂN VE KÜRESELLEŞME ÜZERİNE KARŞIT TEZLER

Kapitalist toplumsal formasyon, sermayenin –sermaye, bir toplumsal ilişkiler setini temsil etmek üzere- üç form-düzeyi ile aşamalaşır. Bu aşamalar; 1- ilksel birikimin erken aşaması, 2- ilksel birikimin ileri aşaması ve ithal ikameci sanayileşme ve 3- ihracat yönelimli birikim ve küresel eklemlenme’dir. Kapitalist sürecin en üst aşaması olarak “küreselleşme”, sermaye ve diğer üretim faktörlerinin dolanımı ile yani eylemin zaman ve mekânı ile tanımlanabilir (Giddens; 2000). Bu süreçlerle birlikte, bir toplumsal veri seti olarak kapitalizm de ulus-aşırı düzeylere genişleyecek ve zamanı ve mekânı alabildiğine genişlettiği düşünülebilecektir. Ancak kapitalizme içkin, ulus-devlet figürü, her ne kadar küreselleşmenin zaman ve mekânı genişlettiği düşünülse de, tam aksi yönde de ve yukarıdaki kavramsal – çoğunlukla- a priori örgü ile zaman ve mekânın aslında daraldığı biçiminde de değerlendirilebilir.

İlk bakışta küreselleşmenin zaman ve mekânda bir esneme, bir genişleme yarattığı düşünülecektir. Çünkü insanların hareket alanları alabildiğine genişlemiş, Harvey’in örneği ile,

önceleri Londra Paris arası 4 günlük yol iken, günümüzde bu süre 4 saate düşmüştür (Harvey;2006).

Bu çalışmanın şimdiki aşamasında, küreselleşme olgusunun zaman ve mekân olguları içerisinde, küreselleşmeyi, kapitalizmin gelişmiş bir aşaması olarak ele alarak, yine kapitalizme içkin olan ulus-devlet bağlamındaki ilişkiler seti oluşturulmaya çalışılacaktır. Bu nedenle öncelikle, hem yukarıdaki kavram setini ve hem de kapitalizm-küreselleşme ve ulus-devlet ile ilgili mantık dizgesini toparlayarak ortaya koymakta fayda vardır.

[Önerme 1]- Zaman, hareketin bir fonksiyonu ve hareketin sayısıdır.

[Önerme 2]- Hareket yoksa, zaman da yoktur.

[Önerme 3]- Mekân, zamanı var edecek hareketin yayılabilme alanıdır.

[Önerme 4]- İnsan, hareket edebildiği sürece, zamanda kendini tanımlar.

[Önerme 5]- Zaman 'an'ların dizilimidir.

[Önerme 6]- Zaman, bir varlıktır. Oysa Tarih bir oluş sürecidir.

[Önerme 7]- Tarih, uzun erimli ve birikimli zamanlardır.

[Önerme 8]- Bu birikim insan'ı oluşturur. İnsan zamandan tarihte oluşur.

[Önerme 9]- Bu oluş'ta insan, kültür ve çevre tanımlarını içerir.

[Önerme 10]- Kültür ve çevre, hareket zaman ve mekânını tanımlar.

[Önerme 11]- Kapitalizm, sermaye ile yayılmaya eğilimlidir.

[Önerme 12]- Kapitalizmin son aşaması küreselleşmedir.

[Önerme 13]- Küreselleşme ulus-devleti içerir.

[Önerme 14]- Ulus-devlet, tarihsel oluşu eş-anlı geçiren insanlardan oluşur.

[Önerme 15]- Ulus-devlet, kültür ve çevre kesişim kümesindedir.

[Önerme 16]- O halde ulus-devlet, zaman ve mekânı da içerir.

[Önerme 17]- Ulus-devlet, hareketin zaman ve mekânını kavrar.

Bu önerme zincirinin ardından, iki temel tez üzerine tartışmalar yürütülebilir. Her iki tez de, yukarıdaki önermelerin ele alış biçimine göre ancak ispatlanabilir ve her birin tezin ispatı için kullanılan önermelerin mantıksal biçimleri, diğer tezin ispatlanmasını imkânsızlaştırır. Bu da tam olarak kavram dizgesini formüle eden düşünce öznesinin, kavramları kullanım biçimine göre görecelilik kazanır.

Tez 1: Zaman-Mekân; Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devletlerin Etkinliğini Azaltmaktadır.

[Varsayım]- Küreselleşme tüm insanlar için eşit imkânlar sunar.

İspat 1: Kapitalizm, özgün biçimi ile ancak İngiltere’de filizlenmiş ve onun ardından tüm kapitalimler farklı biçimlerde de olsa, özde aynı toplumsal formasyon düzeyine tamamlanmıştır. Bu nedenle, ülkeler iki ana kategoride ele alınabilmektedir: Erken Kapitalist Ülkeler (EKÜ) ve ikincisi Geç Kapitalistleşmiş Ülkeler (GKÜ). Bu gelişme düzeyi farklılıkları, kapitalizme içkin olan ulus-devletlerin de yapılanma ve kapitalizmi algılayışlarında ve dolayısıyla da küreselleşmeye eklemlenmelerinde farklılıklara yol açacaktır.

Kapitalizm, toplumun sınıflı biçimidir. Bu sınıflardan, kapitalist sınıf, üretimdeki artı değeri çekmek ve kar maksimizasyonu için sürekli olarak yeni mekânlara ve çok da hızlı erişmek isteyecek ve bunun gerekli altyapısını örgütleyecektir. Devlet ise, bunu sağlayacak etkili yapısal organizasyondur.

Bu durumda Erken Kapitalistleşmiş Ülkelerin sermaye, emek ve diğer üretim faktörlerinin ulus-devlet ötesine hareket alanını genişlettiği açıktır. Bu ülkelerdeki ortalama gelire sahip bir işçi dahi, tatilini, bir aylık ücreti mukabilinde birçok GKÜ’de rahatlıkla yapabilir. Bu da EKÜ insanlarına küresel bir hareket alanı sağlar ki, bu da zaman ve mekânın küresel ölçeğe genişlemiş olması demektir. Aynı zamanda, ortalama bir EKÜ sermayedarı, GKÜ’lere girmesi durumunda, bu ülkelerin zaten döviz ihtiyacı olduğundan ve bu nedenle de sürekli devalüasyona ihtiyaç duymasından ötürü, GKÜ’lerde doğal bir rekabet avantajı da elde etmiş olacaktır ki bu durum da zaman ve mekân genişlemesini işaret eder.

Erken kapitalistleşmiş ülke insan ve sermayeleri için, diğer ülkelere salık verilen, kapitalizmin sürekliliği ve “kalkınmışlık” sağlayacağından dolayı, EKÜ’ler, sermaye başta olmak üzere, üretim faktörlerinin serbest dolaşımını destekleyeceklerdir.

Demek oluyor ki, liberal bir bakış tarzında, küreselleşme sürecinde ulus-devletlerin etkinliğinin azalması, insanlara (ve dolayısıyla sermaye ve üretim faktörlerine) sağladıkları, zamanı ve mekânı genişletecektir. Çünkü mekân ve zamanın ilkesi olarak hareket alanını genişletecektir.

Kapitalizmin getirdiği bu zaman mekân genişliğinden tüm insanlığın faydalanması için de, kapitalizmin hareket alanını ve etkinliğini engelleyecek veya kısıtlayacak her türlü devlet etkinliği de ortadan kaldırılmalıdır. Bu da ulus-devletlerin, zaman genişlemesi bağlamında etkinliğini kaybetmesini zorunlu kılar.

Tez 2: Zaman-Mekân; Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devletlerin Etkinliğini Arttırmaktadır.

[Varsayım]- Küreselleşme tüm dünya insanlarına eşit imkânlar sunmaz.

İspat 2: Kapitalizm eşitsiz bir gelişme süreci olması yönüyle de özgündür. Sınıflı toplumsal formasyon olması ve onu karakterize eden en temel nitelik olarak yapısal farklılıklar yaratıyor olması, küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkacak yapıların da her düzeyde bu ikililiğin oluşması içselliğini taşıyacaktır.

Geç Kapitalistleşmiş ülkelerin sermaye ve diğer üretim faktörlerinin de, küreselleşme sürecinde eşit olmayan bir ortamda rekabete açılması anlamına gelir ki, insanların kendilerini tanımladığı bir alan olarak ulus-devletler, kendi üretim faktörlerinin rekabet etkinliklerini güçlendirebilmek için etkinliklerini artırır. Ayrıca, ulus-devletler, kapitalizme eklemleme süreçlerinde etkinliklerini kaybetmezler, sadece etkinliklerini kullanmaz, eklemleme sürecini desteklemek adına etkinlik güçlerini ertelerler. Ancak, onların gücünü ve etkinliği korudukları, kriz dönemlerinde açığa çıkar ve kriz süreçlerinde ulus-devletler derhal bu etkinlikleri ile hemen sahneye çıkarlar.

İnsanlar kendilerini belli bir mekân olgusuyla tanımlarlar ve küreselleşme de evrensel bir kültür sunmaz, EKÜ'lerin kültürlerini dayatır. Bu da insanların kendilerini tanımlamakta kullandıkları ulus-devlete ihtiyaç duyduklarını içselleştirir.

Böylelikle de, EKÜ'lerde dahi, küreselleşmenin en etkin göstergesi olarak kabul edilen ulus-ötesi şirketler ve ulus-üstü ticari organizasyonların yönetimi, doğrudan ve güçlü biçimde merkez ulus-devletlere bağlıdır. Bu da EKÜ'de dahi ulus-devletin örtük bir etkinlik alanına sahip olduğu anlamına gelecektir. Ancak EKÜ'deki ulus-devlet, üretim faktörlerinin küreselleşmesini desteklemek için oluşturduğu ulus-üstü yapıların içine sinerek varlıklarını ve etkinliklerini tüm zaman ve mekân genişlemelerine rağmen korumakta ve hatta arttırmaktadırlar.

GKÜ’lerde ise, eklemleme süreçlerinin desteklenmesi için ulus-devletlerin etkinlikleri azalmış ve zaman ve mekân genişlemesine olanak veriyormuşçasına davranmasına rağmen, içsel kapitalistleşme süreçlerinde sermaye sınıfı ile yoğun ve menfi ilişkiler içerisindedir. Zaten kapitalist toplumda devlet, sermaye sınıfının yeniden üretim mekanizmalarının teminatı gibi işlev görmektedir.

Bu bağlamda ise, ulus-devlet, zaman mekân olguları çerçevesinde etkinliklerini devam ettirmekte ve hatta arttırmaktadır.

Göreceli Sonuç İlkesi: Bir olgu, olgu ile ilintili değişkenler tanımlanmadan ve olguyu oluşturuş biçimine göre formüle edilmeden ele alınmamalıdır. Bu anlamda oluşturulan kavramsal çerçeve bütünü içinde zaman ve mekânın sıkışması veya genişlemesi, zaman ve mekândaki bu değişimin “kimin için” sorusuna verilecek cevaba göre göreceli bir formülasyona sahip olabilmektedir.

KAYNAKÇA

- BAUMAN, Zygmunt; (2011), **Postmodern Etik**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- CAILLE, Alain; (2007), **Faydacı Aklın Eleştirisi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- COLLINGWOOD, Robin G.; (2005), **Tarihin İlkeleri**, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul.
- ELIAS, Norbert; (2000), **Zaman Üzerine**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- FOUCAULT, Michael; (2006), **Büyük Kapatılma**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- GIDDENS, Anthony; (2005), **Ulus Devlet ve Şiddet**, Devin Yayınları, İstanbul.
- GIDDENS, Anthony; (2000), **Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi**, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- HARVEY, David; (2012), **Postmodernliğin Durumu**, Metis Yayınları, İstanbul.
- HEIDEGGER, Martin; (2011), **Varlık ve Zaman**, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- HEGEL, Georg W.F.; (2006), **Tüze Felsefesi**, İdea Yayınları, İstanbul.
- JESSOP Bob; (2005), **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- LEVINAS, Emmanuel; (2003), **Ölüm ve Zaman**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

LOO, Hans V. D. ve Williem V. REIJEN; (2003), **Modernleşmenin Paradoksları**, İnsan Yayınları, İstanbul.

NIETZSCHE, Friedrich; (2002), **Güç İstenci**, Birey Yayınları, İstanbul.

ROSENAU, Pauline M.; (2004), **Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri**, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul.

SAHAKIAN, William; (1997), **Felsefe Tarihi**, İdea Yayınları, İstanbul.

SINGER, Peter; (2003), **Hegel**, Altın Kitaplar, İstanbul.

WAGNER, Peter; (2003), **Modernliğin Sosyolojisi**, Doruk Yayınları, İstanbul.

THE WATER CONFLICT IN THE EUPHRAT AND THE TIGRIS RIVER**Metin Aksoy*****ABSTRACT**

As the essential water resources of Middle East the rivers, namely Euphrat and Tigris, meaning a reason for peace and conflict in the same time for the riparian countries: Turkey, Iraq, and Syria. This study examines whether the lack of water resource is also a source of problems among the countries or is the tangible fact which is derived upon the other political reasons. The importance of water and the motives of “change” in the perception of water over time are also questioned. The absence of the formal water convention signed by the countries does not mean that there is no standard exist on how to regulate the water regime. Practically, the suggestions of the International Law Commission (ILC) are taken into consideration. In the study, also the importance of conflicts addressed which occur independently of the water issues.

Keywords: The water problem, Turkey, Iraq, Syria, the Euphrat River and the Tigris River

FIRAT ve DİCLE BAĞLAMINDA ORTADOĞU’DA SU SORUNU**ÖZET**

Fırat ve Dicle nehirlerinin geçtiği ülkeler arasında nehir sularının kullanımı ile ilgili olarak hem bir işbirliğine kaynaklık ettiği hem de bu ülkeler arasında çatışmanın kaynağı olduğu görülmektedir. Ülkeler arasındaki çatışmaların kaynağı olarak görülen su sorunu çoğu zaman politik nedenlere de dayanmakta ve ülkeler dış politika stratejilerini buna göre oluşturmaktadırlar. Fırat ve Dicle Nehirlerinin sularının geçtiği ülkeler arasında su rejimini düzenleyen sözleşmeler bulunmamaktadır. Ancak Türkiye, Suriye ve Irak arasında su rejimini belirleyen kimi standartlar da mevcuttur. Bu çalışmada kıyı ülkelerin pozisyonları değerlendirilerek su rejimini düzenlememekle birlikte ulusal sınırların dışındaki uluslararası suların korunmasını gözeten Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun önerileri göz önüne alınmakta ve sudan bağımsız olarak ortaya çıkan bölgesel çatışmaların, su sorunu açısından önemine değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Su Sorunu, Türkiye, Irak, Suriye, Fırat ve Dicle Nehirleri

---

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, metinakssoy@hotmail.de

EINLEITUNG

Gegenstand der Arbeit ist der Konflikt um die Wasseraufteilung zwischen den drei Anrainerstaaten des Euphrat und Tigris, also der Türkei, Syriens und des Iraks. Dabei soll versucht werden herauszustellen, inwieweit der bestehende Konflikt tatsächlich auf Ressourcenknappheit zurückzuführen ist und inwiefern andere politische Faktoren den Konflikt um das Wasser bedingen. Zudem soll gezeigt werden, dass es entgegen den meisten Darstellungen zu diesem Gegenstand durchaus Potential und Ansätze für einen kooperativen Umgang mit dem Problem gibt.

Die Arbeit gliedert sich dabei in drei Teile. Im ersten soll versucht werden, das vorhandene Wasserdargebot in den drei Staaten und die Rolle der beiden Flüsse in der Wasserversorgung zu ermitteln. Wenn der Stellenwert des Wassers betrachtet wird, wird das Augenmerk zwangsläufig auf den Stellenwert der Landwirtschaft und Elektrizitätsgewinnung aus Wasserkraft in dem jeweiligen Staat gelenkt werden. Im zweiten Teil wird die politische Bedeutung des bzw. der Umgang der Politik mit dem Wasser dargestellt. Dann versucht wird dabei insbesondere den Bedeutungswandel in der Perzeption des Wassers, der sich in den 1960er Jahren vollzog darzustellen und Ursachen dafür anzuführen. In diesem Abschnitt wird auch die Bedeutung wasserunabhängiger Konflikte für das Problem der Wasserknappheit zur Sprache kommen sowie die Rechtsauffassungen der Staaten. Abschließend wird in einen dritten Teil die Aussichten einer kooperativen Lösung der Wasserfrage diskutieren.

Nicht behandelt wird das Problem der innerstaatlichen Wasserverteilung. Der Arbeit beschränkt sich nur auf die zwischenstaatlichen Probleme. Obwohl der Iran über den Karun und Tigriszufüssen und Saudi-Arabien über einige Wadis an dem Flusssystem beteiligt sind, wird nur die Türkei, Syrien und den Irak berücksichtigt, da

weder Saudi-Arabien¹ noch der Iran sich bisher aktiv an der Frage der Wasserverteilung an Euphrat und Tigris beteiligt haben.

I. HYDROLOGISCHE SITUATION AND WASSERNUTZUNG

A. Flusserlauf und Wasserdargebot

Euphrat und Tigris entspringen beide in der Türkei. Der Euphrat hat eine Länge von ca. 2700 km, 40 % des Euphrats liegen in türkischen Territorium, 25% in Syrien und 35% im Irak (Hillel.1994:92). Die gesamte natürliche Wasserschüttung² des Euphrats wird auf 30 bis 32 Mrd. m³/a geschätzt (Bakour and Kalors,1994:128-129). Der Tigris hat eine Länge von ca. 1900 km, davon liegen etwa 20% in der Türkei, 2% in Syrien, wo der Tigris einen kleinen Teil der türkisch-syrischen Grenze formt, und 78% im Irak (Hillel 1994: 92). Die Wasserschüttung des Tigris mit allen seinen Zuflüssen beträgt ca. 48,7 bis 52,5 Mrd. m³/a. (Kliot 1994: 114). Die gesamte natürliche Wasserschüttung beträgt also zwischen 78,7 und 82,5 Mrd. m³/a. Die tatsächlich gemessenen durchschnittlichen Wassermengen sind aufgrund der Wasserentnahme geringer als die natürliche.³ Tigris und Euphrat vereinigen sich erst im Schatt al-Arab kurz vor der Mündung im Persischen Golf zu einem Fluss. Es besteht aber im Irak durch Kanäle am Thartar-See eine künstliche Verbindungen zwischen beiden Flüssen, so dass Wassertransfers vom Tigris zum Euphrat möglich sind. Wenn die durchschnittliche jährliche Wasserschüttung betrachtet wird, gilt zu bedenken, dass überaus große jährlichen und jahreszeitlichen Schwankungen bestehen. Es gibt Jahre in denen die Summe der Wasserschüttung aus beiden Flüssen bei nur 68 Mrd. m³/a und Jahre in denen sie über 84,4 Mrd. m³/a lag (Soffre 1999:80). In der Region sind

---

¹ Von saudi-arabischen Vermittlungen zwischen Syrien und Irak 1975 abgesehen.

² Mit natürlicher Wasserschüttung ist die Wassermenge gemeint, die ohne Wasserentnahmen zu messen wäre.

³ Angaben zur tatsächlich gemessenen Wassermenge siehe Karte 1 im Anhang S. 19.

ausgesprochen trockene Jahre festzustellen, manchmal auch mehrere aufeinanderfolgende. Die tatsächliche durchschnittliche natürliche Wasserschüttung lässt sich nicht mit letzter Gewissheit angeben, da es vor allem für den Tigris an Daten mangelt. Die jahreszeitlichen Schwankungen sind ebenfalls stark ausgeprägt. Insbesondere im Zeitraum von März bis Juni ist die Wassermenge durch die Schneeschmelze in der Türkei und im Irans besonders groß. Von Juli bis Oktober ist die Wassermenge dagegen sehr gering. Das Verhalten der Flüsse ist aus landwirtschaftlicher Sicht problematisch, da der Zeitraum des größten Wasserflusses für Feldfrüchte des Winters zu spät und die des Sommers zu früh ist. Hillel, 1994: 97). Schon von daher sind also Wasserspeicher erforderlich.

Da Euphrat und Tigris den jährlichen Schwankungen beinahe in gleichem Maße unterliegen, ist die Möglichkeit des Wassertransfers vom Tigris in den Euphrat in trockenen Jahren von nicht allzu hohem Stellenwert. Die Herkunft der jeweiligen Wasserschüttung nach Staaten verteilt sich äußerst ungleichmäßig. 95% des Euphratwasser entspringen in der Türkei und nur 5% aus Syrien. Saudi-Arabien ist am Euphrat nur durch einige Wadis beteiligt (Dolatyar / Grey 2000:121). Im Irak erhält der Euphrat kein weiteres Wasser. Im Fall des Tigris stammen 58% des Wassers aus der Türkei, 30% aus dem Irak und 12% aus dem Iran (Soffre, 1999:79 Hier wird deutlich, dass Euphrat und Tigris geopolitisch unterschiedlichen Bedingungen unterliegen. Das Euphratwasser kann nahezu komplett von der Türkei kontrolliert werden, für das Wasser des Tigris wäre durch Projekte am Tigris nur eine erheblich eingeschränktere türkische Kontrolle über den Fluss als ganzen möglich.

B. Wasserdargebot und -nutzung in der Türkei

Die Türkei verfügt im Allgemeinen über reichliche Niederschläge und ausreichende Oberflächen- und Grundwasservorkommen. Das nach Abzug von Verdunstung und geographisch-technischer Zwänge nutzbare Wasser wird auf 95 Mrd.

m³/a angesetzt. Hinzu kommen Grundwasserreserven, die mit 11,6 Mrd. m³/a genutzt werden können. Das gegenwärtig von der Türkei verbrauchte Wasser liegt bei etwa 30 Mrd. m³/a (Dolatyar / Grey 2000: 119). Das Wassersammelgebiet von Euphrat und Tigris, das auch zugleich das Sammelgebiet der asiatischen Türkei mit weiteren Flüssen ist, die in das Schwarze Meer und das Mittelmeer fließen, erneuert sich von selbst. Das Wasserdargebot ist dabei so reichhaltig, dass von türkischer Seite an Wassertransfers in die ariden Gebiete der arabischen Welt gedacht worden ist.⁴ Es gilt allerdings zu bedenken, dass es in der Türkei auf regionaler Ebene insbesondere im Osten, im südanatolischen Raum, ausgesprochen wasserarme Gebiete gibt. Durch das Südostanatolische Entwicklungsprojekt, dem GAP⁵, soll der südostanatolische Raum durch Euphrat und Tigris intensiv landwirtschaftlich nutzbar gemacht werden. Damit hat sich die türkische Wassernutzung von Euphrat und Tigris im Vergleich zu früher radikal geändert und ändert sich auch weiterhin.

Die Türkei nutzte bis in das Jahr 1974 nur 3 % des Euphratwasser (Kliot 1994.136). Der Tigris wurde beinahe überhaupt nicht genutzt. Erste Planungen zum GAP fanden bereits in den 50ern statt. Die Vorarbeiten für den Keban-Damm, der Teil des GAP's ist, begannen 1964. Intensiviert wurde der Ausbau des GAP's in den 80ern, als das GAP als ein regionales Entwicklungsprojekt für die gesamte Region erkennbare Konturen annahm. Das GAP ist derzeit noch nicht abgeschlossen. Schätzungen zur Fertigstellung schwanken erheblich. Das Projekt zeichnet sich durch eine integrierte Planung von Bewässerung, Stromerzeugung und allgemeiner wirtschaftliche Entwicklungen aus. Die 13 Hauptprojekte dienen hauptsächlich zur Bewässerung und Stromerzeugung durch Wasserkraft. Folglich bestehen die wichtigsten Aspekte des

---

⁴ Das bekannteste und größte Verkaufskonzept dieser Art stellt die sogenannte Peacepipeline dar. Es wurden aber auch andere Vorhaben angedacht, etwa Wasser des Manavgats über den Seeweg nach Israel zu exportieren.

⁵ Türkische Abkürzung für Güneydogu Anadolu Projesi, was Südostanatolisches Entwicklungsprojekt heißt.

GAP's in einer Intensivierung der landwirtschaftlichen Nutzung und einer Steigerung der Energieproduktion.

Mit der Fertigstellung der von staatlicher Seite geplanten bzw. fertiggestellten Dämme 22 sollen 1,7 Mio. ha Bewässerungsland nutzbar gemacht werden, was in etwa 19% des gesamten wirtschaftlich zu bewässernden Landes ausmacht. Das herausragendste Bewässerungsprojekt sind wohl die Sanliurfa-Tunnel, die Wasser in die Harran-Ebene leiten. Die landwirtschaftliche Produktion soll durch Beendigung des Projekts einen deutlichen Überschuss für den Export ermöglichen. Dies ist auch in dem Zusammenhang einzuordnen, dass viele Staaten des Nahe Osten sich zunehmend zu Nahrungsmittelimporteuren entwickeln. Die Bewässerungsprojekte des GAP's würden den Anbau von Baumwolle, Zuckerrüben, Tabak und Sojabohnen erlauben, also alles in allem hochwertigeren Produkten als das bisher angebaute Getreide (Baykan/Abay 2008: 449-457). Die Elektrizitätserzeugung im Rahmen des GAP's wird sich jährlich auf 7500 MW belaufen, was 22% der wirtschaftlich nutzbaren Wasserkraft der Türkei entspricht. Gemessen an der vorherigen Stromerzeugung der gesamten Türkei, wird diese um 70% ansteigen (Kliot 1994:125). Die drastische Erhöhung der Stromerzeugung relativiert sich jedoch angesichts des türkischen Bevölkerungswachstums und der fortschreitenden Industrialisierung der Türkei. Der Ausbau der Wasserkraftwerke ist für die Frage der Wasserverteilung nahezu unproblematisch, da es sich um nicht-konsumptive Wassernutzung handelt. Allerdings besteht das Problem der Verdunstung in den großen Reservoirs wie dem Keban-, Karakaya- und Atatürk-Damm.⁶ Es gibt Schätzungen wonach die Verluste durch Verdunstung 3,1 Mrd. m³/a betragen (Kliot 1994:136)⁷ andere gehen sogar von 4,4 Mrd. m³/a (Kliot 1994:135.) aus.

---

⁶ Der Atatürk-Damm ist allerdings multifunktional, also auch zur Bewässerung, angelegt, und von daher für die Unterrainer nicht unproblematisch.

⁷ Vgl. Kliot 1994. S. 136. Nach Chalabi, Hassan und Tarek Majzoub: *Le Turquie, les eaux de L'Euphrate et le droit International*, Conference on Water in the Middle East – Legal Political and Commercial Implications, 19-20 November 1992. London.

Das GAP wird von der türkischen Regierung als unverzichtbares Projekt eingestuft, da es als Lösung der zahlreichen regionalen Probleme in Südostanatolien gilt. Ganz allgemein soll diese unterentwickelte Region, die durch die UN-Sanktionen gegen den Irak besonders hart getroffen ist, von den wirtschaftlichen Früchten des GAP profitieren. Arbeitslosigkeit und politische Instabilität sollen auf diese Weise bekämpft werden. Durch die Verbesserung der Lebensbedingungen der hauptsächlich kurdischen Bevölkerung soll der PKK zugleich der Boden entzogen werden. Ein Aspekt dem die türkische Regierung einen besonders hohen Stellenwert beimisst.⁸ Die geplante Wasserentnahme durch das GAP soll nach türkischen Angaben 10,429 Mrd. m³ betragen (Dolatyar / Grey, 2000:144). Allerdings gibt es auch andere Schätzungen, die einen Wasserverbrauch von bis zu 16,9 Mrd. m³/a (Kolars / Mitchell 1991:208) oder gar 21,5 m³/a (Kliot, 1994:135). Wasser prognostizieren. Solch hohe Verbrauchsschätzungen nähren selbstverständlich syrische und irakische Bedenken gegen das GAP. Es könnte jedoch sein, dass die syrisch-irakischen Befürchtungen sich zumindest mittelfristig nicht bestätigen werden. Gegenwärtig stellen sich für die Türkei enorme Probleme hinsichtlich der Finanzierung des GAP's. Zwar wurden die ersten Projekte wie der Keban-Damm von der Weltbank unterstützt, da es sich um Projekte handelte, die vornehmlich dem Ausbau von Wasserkraft dienten und zudem eine Flussregulation ermöglichten. Die folgenden Projekte, insbesondere der sehr kostenträchtige Atatürk-Damm wurden von der Weltbank jedoch nicht finanziert, weil die Weltbank für die Finanzierung solcher Projekte recht strengen Regeln folgt und auf die Zustimmung der Unterrainer besteht. Diese wurde von Syrien und Irak aber bisher verweigert, weil beide Staaten Wasserverluste befürchten.

Die Türkei hat in der Vergangenheit massiv in das GAP investiert. Im Moment scheinen ihr jedoch die finanziellen Ressourcen auszugehen. Folglich sind große Teile

---

⁸ Es gibt auch die Unterstellung, dass die Türkei sich durch die Zuwanderung eines größeren türkischen Bevölkerungsanteils mehr Stabilität in der Region erhofft.

des GAP's in ihrer Verwirklichung weit hinter dem Zeitplan, da die beteiligten Firmen nicht bezahlt werden konnten (Scheumann 1998:118). Es erscheint daher sehr fraglich, ob die ehrgeizigen Projekte innerhalb des türkischen Zeitrahmens verwirklicht werden können. Pessimistische Schätzungen gehen aufgrund der finanziellen Probleme von einer kompletten Fertigstellung erst im Jahre 2050 aus (Starr, 1991:82). Der positive Aspekt ist, dass der Wasserverbrauch weniger schnell und dramatisch ansteigen wird, oder falls bestimmte Projekte, etwa am Tigris, dauerhaft aufgegeben werden, überhaupt nie das befürchtete Maximalniveau des Wasserverbrauchs erreichen werden.

C. Wasserdargebot und -nutzung in Syrien

Das syrische Territorium besteht zu ca. 50 % aus Wüste. Die jährliche Niederschlagsmenge liegt dort unter 250 mm. Dies wird als Minimumbetrag für eine vom Regen abhängige Landwirtschaft angesehen. Neben dem Euphrat⁹ verfügt Syrien zwar noch über weitere Wasserquellen, der Euphrat ist aber die mit Abstand größte Wasserquelle. Ca. 86 % des für Syrien verfügbaren Wassers stammen aus dem Euphrat, womit ihm ein zentraler Stellenwert in der Wasserversorgung zukommt (Dolatyar / Grey, 2000: 120).

Historisch betrachtet wurde Wasser in Syrien für Bewässerungszwecke nur lokal eingesetzt. Dies änderte sich in der französischen Kolonialzeit als erste Pläne für einen Großdamm am Euphrat zur Bewässerung von Baumwollfeldern in Nordsyrien entwickelt wurden. Nach der Unabhängigkeit Syriens wurde zuerst der Orontes erschlossen. In den Späten 1950ern wurde die Nutzung des Euphrats bzw. der französische Großdamm zur Hauptpriorität der syrischen Regierung. Die heute bestehende syrische Bewässerungskultur am Euphrat entwickelte sich also hauptsächlich nach dem 2. Weltkrieg. Mit der Einführung von Motorpumpen stieg der

---

⁹ Der Tigris durchfließt nur einen kleinen Teil des syrischen Territoriums und spielt nur eine untergeordnete Rolle.

Anteil bewässerter Flächen rapide. Nach offiziellen syrischen Angaben betrug die insgesamt in Syrien bewässerte Fläche 1945 295 000 ha schon 1962 aber 657 000 ha. Syrien nutze damit alle niedrigen Gebiete in den Flusstälern aus, verbrauchte aber nur 2,5 bis 3 Mrd. m³/a des Euphrats (Kliot 1994: 139). Infolge der sich intensivierenden Beziehungen zwischen Syrien und der UdSSR nach dem Zerfall der VAR wurde der Tabqa-Damm mit Hilfe sowjetischer Unterstützung gebaut. Durch diesen im Juli 1973 fertiggestellter Damm wurde der Assad-See geformt. Dieser dient zur Elektrizitätserzeugung und Bewässerung. Der Umfang des durch den Assad-Sees zur Bewässerung vorgesehenen Landes umfasste 640 000 ha. (Kolars / Mitchell 1991:145). Mittlerweile scheint sich jedoch abzuzeichnen, dass eine Fläche in dieser Größenordnung nicht wirtschaftlich zu bewässern ist. Ein großer Teil der zur Bewässerung ausgewiesenen Fläche ist ungeeignet, da das Gelände erosionsanfällig ist und der Boden aufgrund der Giphaltigkeit zur Verkrustung neigt. Auch Versalzung stellt ein Problem dar. Ganz offensichtlich wurde von syrischer Seite fehlerhaft geplant (Scheumann 1998: 118).¹⁰ Neuere syrische Schätzungen des durch den Assad-See zu bewässernden Landes liegen bei 240 000 ha. (Kolars / Mitchell 1991:151). Heute beträgt die Fläche gerade einmal 82 000 ha. Für den Zeitraum zwischen 1983 bis 1986 war sogar ein Rückgang des Bewässerungslandes um 8 500 ha zu verzeichnen. Neben Schwierigkeiten mit der Bodenbeschaffenheit mögen ein zu großer Optimismus und Auswirkungen der Bürokratie hierfür verantwortlich sein (Kolars / Mitchell 1991. S. 148). Eine weitere Ausdehnung der bewässerten Anbauflächen wird in jedem Fall mit hohen Kosten verbunden sein. Syrien steht dabei aber in noch größerem Ausmaß vor dem Problem nicht über die notwendigen finanziellen Kapazitäten zu verfügen. Diese Schwierigkeiten in der syrischen Bewässerungskultur werden in jedem Fall dazu führen,

---

¹⁰ Es gibt Fälle in denen Kanäle ausgehoben wurden, die dann bei deren Flutung aufgrund der Bodenbeschaffenheit zusammenfielen. Auch die Energieerzeugung durch die Generatoren am Tabqa-Damm entsprachen nicht den syrischen Erwartungen.

dass viel Zeit vergehen wird, bis die syrische Projekte umgesetzt werden und dies dann auch nicht in dem ursprünglich vorgesehenen Ausmaß. Dies bedeutet auch, dass weniger Wasser verbraucht werden wird. Für das Problem der zwischenstaatlichen Wasserverteilung ist dies ein positiver Aspekt.

Der Tigris wird von syrischer Seite nur zu einem vernachlässigbaren sehr geringen Teil für private Landbewässerung und sanitäre Zwecke genutzt. Zwar bestehen auch für die Nutzung des Tigris syrische Pläne, da es sich beim für Syrien hier jedoch um einen Grenzfluss handelt, wird Syrien Projekte dort nur in Kooperation mit der Türkei durchführen können. Das Ausmaß, in dem die syrische Wirtschaft auf die Nutzung des Euphrats angewiesen ist, wird deutlich, wenn man bedenkt, dass Syrien ein relativ rohstoffarmes Land ist. Der syrischen Landwirtschaft kommt ein im Vergleich zu den beiden anderen Anrainern hoher Stellenwert zu. Dies nicht nur wegen des hohen Anteils an Beschäftigten, sondern auch, weil Syriens Bevölkerung stark anwächst. Das Agrarwachstum in Syrien hielt allerdings nicht mit dem Bevölkerungswachstum Schritt. Syrien entwickelte sich vom Agrarexporteur zum –importeur. Von der insgesamt in Syrien produzierten Elektrizität wurden Anfang der 1990er 25% durch Wasserkraft erzeugt, der Rest durch Öl und Gas (Kliot, 1994:142) Ein niedrigerer Wasserdurchfluss des Euphrats hätte Elektrizitätsmangel zur Folge, da die Turbinen am Assad-See nicht mit voller Leistung arbeiten könnten. Deutlich wurde dies u.a. im Januar 1990 während der Füllung des Atatürk-Damms. Falls das GAP erheblich mehr Wasser konsumieren sollte als bisher, wäre auch die syrische Elektrizitätsversorgung unmittelbar betroffen. Ausweichmöglichkeiten auf andere Energieträger sind in jedem Fall mit mehr Kosten verbunden.

Insgesamt ist das Syrien zur Verfügung stehende Wasser durch das GAP reduziert worden und wird weiter abnehmen. Dabei gilt zu bedenken, dass Syrien mehr noch für die Stromerzeugung als für Landwirtschaft auf einen bestimmten Wasserstand im Assad-See angewiesen ist. Syrien versucht die sich abzeichnenden bzw. bereits

bestehenden Probleme durch die Schaffung weiterer Reservoirs an den nördlichen Zuflüssen des Euphrats zu begegnen. So ist ein Damm am Balikh geplant und weitere am Khabur. Insgesamt ist aber die Wassermenge des Euphrats im Moment nicht nur für Syrien ausreichend, sondern befriedigt auch die Bedürfnisse des Iraks. Die gegenwärtige Wasserentnahme hauptsächlich durch die syrischen Bewässerungsprogramme wird auf 3,3 Mrd m³/a geschätzt (Dolatyar / Grey 2000:141)

D. Wasserdargebot und -nutzung im Irak

Das irakische Territorium besteht zu 66 % aus Gebieten mit Niederschlägen unter 250 mm. Der Irak ist im Allgemeinen gekennzeichnet durch ärmliche Niederschläge und außergewöhnlich heiße, trockene Sommer mit Temperaturen bis zu 50 °C und einer Luftfeuchtigkeit bis unter 15 %. Durch die geringen Niederschläge in Verbindung mit hohen Verdunstungsraten ist die irakische Landwirtschaft vollkommen von Bewässerung abhängig (Hillel 1994:97). Der Irak ist also in einen ähnlichen Ausmaß auf den Euphrat angewiesen wie Syrien, hat allerdings im Tigris eine alternative Wasserquelle, die bisher noch nicht vollständig genutzt wird (Dolatyar / Grey 2000: 120). Bewässerungskulturen bestanden auf dem Gebiet des heutigen irakischen Territorium schon seit den ersten Hochkulturen und waren deren Grundlage. Erste Projekte des modernen Flußmanagement im heutigem Irak begann man bereits kurz vor dem ersten Weltkrieg einzuleiten (Dolatyar / Grey 2000:133). Unter britischem Mandat wurde das „Departement of Irrigation“ gegründet und ein hydrologisches Datensammelungsprogramm aufgelegt, auch Programme für Bewässerungsprojekte wurden initialisiert. Die größeren Projekte wurden erst nach dem 2. Weltkrieg umgesetzt, als das irakische Entwicklungsministerium und das Ministerium für Agrarreform rege Planungsaktivitäten entfalteten. Zahlreiche Projekte wurden in Angriff genommen.

Im Irak bestehen heute an Euphrat, Tigris und seinen Zuflüssen zahlreiche Dämme oder befinden sich im Bau oder Planung. Beide Flüsse werden heute intensiv zur Bewässerung und Elektrizitätserzeugung genutzt. Die gegenwärtig im Irak vom Euphrat bewässerte Fläche liegt bei 1,2 Mio. ha, bei maximaler Nutzung des Euphrats ist die Ausdehnung auf 1,8 Mio. ha geplant (Kliot 1997:144). Die irakischen Anbauflächen leiden allerdings besonders stark unter dem Problem der Versalzung des Bodens, das die größte Herausforderung an die irakische Landwirtschaft darstellt. In den frühen 1960ern betrug die gesamte im Irak bewässerte Fläche 6,0 Mio. ha. In den 1970ern konnte die Fläche auf 7,6 Mio. ha ausgebaut werden, nahm in den 1980ern jedoch auf 5,9 Mio. ha ab. Es gibt sogar niedrigere Schätzungen, die von 2,5 Mio. ha ausgehen (Soffre 1999: 101). Der Rückgang der Bewässerungsfläche wird auf Versalzung zurückgeführt. Es wird angenommen, dass ca. 80% des bewässerten Landes von Versalzung betroffen sind und Ernteerträge dadurch gemindert werden (Scheumann 1998: 119). Das Versalzungsproblem besteht hauptsächlich wegen veralteter Bewässerungsmethoden. Durch Investitionen in moderne Anlagen, wie Tröpfchenbewässerung u.ä. besteht im Irak nicht nur die Möglichkeit dem Problem der Versalzung Herr zu werden, sondern auch Wasser einzusparen. Gegenwärtig ist der Irak aber wie die Türkei und Syrien nicht in der Lage, solche Projekte zu finanzieren. Wie die übrigen Anrainer plante auch der Irak bedeutende Investitionen in den Ausbau der Wasserwirtschaft. Vor dem Golfkrieg sollten 300 Mio. US\$ in über 20 Projekte fließen. Die Gelder sollten in verbesserte Flutkontrolle, Wasserkraftwerke, Wasserspeicher und Bewässerungsprojekte am Tigris und seinen Zuflüssen investiert werden. Die hohen finanziellen Belastungen durch den verlorenen Golfkrieg und die UN-Sanktionen engen den irakischen Spielraum erheblich ein. Größere Investitionen sind in den nächsten Jahren in diesem Bereich nicht zu erwarten.¹¹

---

¹¹ Wohl auch deshalb, weil die Prioritäten der gegenwärtigen irakischen Führung anders zu liegen scheinen.

Die Bedeutung der irakischen Landwirtschaft ist trotz der immensen Ölvorkommen nicht zu unterschätzen. In der Vergangenheit wurde der landwirtschaftlichen Eigenversorgung immer ein hoher Stellenwert beigemessen. Unter dem Eindruck der jetzt geltenden UN-Sanktionen wird sich dieser Impuls eher noch verstärkt haben. Tatsächlich hat aber die landwirtschaftliche Produktion mit dem Bevölkerungswachstum nicht Schritt halten können. Der Irak hat sich seit den 1980er Jahren zunehmend zum Nahrungsmittelimporteur entwickelt. Fehlende Investitionen und das Problem der Versalzung, das zu einem Rückgang der Anbaufläche geführt hat, sind für diese Entwicklung verantwortlich. Insgesamt bleibt allerdings festzuhalten, dass der Irak von allen Anrainerstaaten unter ökonomischen Gesichtspunkten am wenigsten auf Landwirtschaft angewiesen ist. Aufgrund der großen Ölvorkommen kann sich für den Irak langfristig die Chance bieten, seine Volkswirtschaft weiter zu industrialisieren. Was die Wasserkraft anbelangt, so hat sie erstaunlicherweise trotz der großen Ölvorkommen und der zumindest am Euphrat an sich ungeeigneten Topographie einen bedeutenden Anteil an der gesamten irakischen Energieproduktion. In den 1970ern soll dieser bei 50% gelegen haben. Auch wenn die hohe Schätzung von gegenwärtig 40% übertrieben sein sollte, so ist der Anteil der Wasserkraft an der irakischen Energieerzeugung nach wie vor hoch (Soffre, 1999: 103). Verringerte Wassermengen durch Oberanliegerprojekte werden auch in diesem Bereich zu Einbußen führen.

Generell gilt, dass die Probleme, die sich für Syrien durch das GAP ergeben, für den Irak in potenziertem Maß bestehen, da Wasserquantität und –qualität hier durch zwei Oberanrainer vermindert werden. Für den Irak bietet jedoch dadurch, dass der Tigris bisher von der Türkei nur in geringem Umfang genutzt wird eine Alternative in der Nutzung von Tigriswasser. Einen Großteil der 48 Mrd. m³/a des Tigris kann der Irak für sich nutzen. Ein Wassertransfer vom Tigris über den Thartar-See zum Euphrat könnte daher einen Teil der Probleme beheben. Voraussetzung ist natürlich, dass die

Türkei den Tigris auch in Zukunft nicht für hochgradig konsumptive Bewässerungszwecke nutzt und auch der Iran die Tigriszuflüsse nicht für großflächige Bewässerungen verwendet.¹² Der irakische Eigenverbrauch an Wasser wird momentan auf ca. 46 bis 51 Mrd. m³/a Wasser geschätzt (Kliot, 1994: 144).

E. Aufrechung des gegenwärtigen und zukünftigen Wasserverbrauchs

Im Moment besteht für die Anrainer der beiden Flüsse kein akuter Wassermangel. Wenn jedoch abgeschätzt werden soll, welcher Wasserverbrauch sich in Zukunft ergeben wird, dann sind sich nahezu alle Autoren darin einig, dass ein deutlich spürbarer Wassermangel eintreten wird.¹³ Dementsprechend verheerend sind die Prognosen nicht nur hinsichtlich der Verfügbarkeit des Wassers, sondern auch hinsichtlich der politischen Situation. Diese pessimistischen Prognosen sind allerdings insofern ihrerseits skeptisch zu beurteilen, als dass wahrscheinlich nicht alle Projekte an Euphrat und Tigris implementiert werden können, wegen finanzieller Beschränkungen und wegen der ungünstigen Voraussetzungen des Bodens vor allem in Syrien. Unberücksichtigt bleibt auch, dass in allen drei Staaten erhebliche Einsparmöglichkeiten bestehen und aufgrund der Versalzung des Bodens bei herkömmlichen Bewässerungsmethoden sogar neue, wassersparende Methoden geboten sind (Scheumann, 1998: 119). Die im Anhang (Tabelle 1 und 2) exemplarisch wiedergegebenen Prognosen Kliots und Soffres sind deshalb womöglich nicht sonderlich aussagekräftig, da bestehende Trends einfach fortgeschrieben werden.

---

¹² Gegenwärtig scheint es aber keine iranischen Pläne dieser Art zu geben.

¹³ Vgl. z.B. Autoren wie Shapland, Kliot, Soffre, Darwish und Bulloch.

II. WASSER UND POLITIK

Im folgenden soll dargestellt werden, wie von staatlicher Seite aus mit dem Problem der Wasserverteilung umgegangen wurde. Wir werden deshalb die Konfrontation und Kooperation seit dem letztem Jahrhundert an Euphrat und Tigris nachzeichnen. Dabei lassen sich deutlich zwei Phasen erkennen. Bis in die 1960er Jahre hinein war ein kooperativer Politikstil vorherrschend. Erst danach gingen die Regierungen in Ankara, Damaskus und Bagdad in der Frage der Wasseraufteilung auf Konfrontationskurs. Dies ist sicherlich dadurch bedingt, dass es vorher keine ehrgeizigen Projekte in Größenordnungen gab, die das Potential hatten, die Wassernutzung und damit auch –aufteilung dramatisch zu verändern. Die insgesamt kooperative Haltung kommt in den zwischen 1918 bis 1960 abgeschlossenen Verträgen deutlich zum Ausdruck. Dies soll kurz an der Darstellung der einzelnen Verträge verdeutlicht werden.

A. Entwicklungen bis in die 1960er Jahre

Erste internationale Vereinbarungen zur Wassernutzung für die Flüsse des Zweistromlands sind mit der französisch-britischen Konvention von 1920 zu beobachten. Hier wurde die Gründung eines Komitees zur Untersuchung und Koordination der Wassernutzung vereinbart (Dolatyar / Grey, 2000: 133). Ebenfalls im Vertrag vorgeschrieben ist, dass Konsultationen erforderlich sind, falls die französische Seite Projekte durchführt, die die Wassermenge vermindern. Gemäß den Regeln über die Nachfolge von Staaten erbten Syrien und Irak das Abkommen (Dolatyar / Grey, 2000: 133). Der Irak bekannte sich nach seiner Unabhängigkeit ausdrücklich zu dieser Konvention. Ein deutliches Zeichen Syriens hierzu war jedoch nicht auszumachen (Shapland 1997:116.) Auch im Vertrag von Lausanne von 1923, der sich natürlich hauptsächlich mit anderem beschäftigte, finden sich Regelungen zum Euphrat. Die Türkei sollte demnach mit dem Irak konferieren, falls Maßnahmen getroffen würden,

die den Flusslauf des Euphrats verändern könnten (Dolatyar / Grey 2000: 133). Weitere Beispiele für den kooperativen Stil der Mandatszeit lassen sich mit der Konvention zwischen der Türkei und der französischen Mandatsmacht für Syrien zu „Freundschaft und nachbarschaftlichen Beziehungen“ vom 30.5.1926 und einem französisch-türkischen Protokoll von 3.5.1930 anführen. Erstere Konvention regelte die Wasserentnahme für den Aleppo-Bezirk, letztere verpflichtete beide Seiten ihre Wassernutzungspläne für den Euphrat zu koordinieren. (Dolatyar / Grey 2000: 133-134). Letzte vertraglich festgehaltene kooperative Ansätze vor den 1960ern sind im Vertrag über „Freundschaft und gutnachbarschaftliche Beziehungen“ und dem beigefügtem Protokoll aus dem März 1946 auszumachen. Auch hier wurde ein Informationsaustausch vorgesehen. Bemerkenswert ist, dass der Irak die Erlaubnis bekam, Dämme auf türkischem Territorium zu bauen, um so das Wassermanagement im Irak zu verbessern (Kliot 1994:161). Dies zeigt deutlich, dass der Kontrolle über Wasser offenbar kein strategischer Wert beigemessen wurde.

Für die Wasserdiplomatie der gesamten ersten Phase lässt sich feststellen, dass kein umfassendes internationales Vertragswerk abgeschlossen wurde. Allerdings wurden durch die bilateralen Vereinbarungen allgemeine Prinzipien bzgl. der Rechte der Unterrainer etabliert. Es handelt sich dabei etwa um die Informations- oder Konsultationspflicht, also heute auch international weitgehend akzeptierte Regeln. Es wäre denkbar einen Teil dieser Vereinbarungen als Basis für einen ausgedehntere Kooperation zu nutzen. Nichtsdestotrotz war die Zusammenarbeit über gemeinsame Projekte recht begrenzt. Von politischen Hindernissen einmal abgesehen, dürfte dies darin begründet liegen, dass einfach genug Wasser vorhanden war, integrierte Planungen deshalb als unnötig betrachtet wurden. Bis in die 1970er Jahre entnahm die Türkei nur 3%, Syrien 10% und der Irak 50% des Euphratwassers (Kliot 1994:135-136). Eine potentielle Wasserkrise wurde von den Anrainern überhaupt nicht wahrgenommen, Wasser nicht als strategische Ressource betrachtet.

B. Entwicklungen nach den 1960er Jahren

Der Stellenwert, der dem Wasser beigemessen wurde und wird, änderte sich in den 1970ern massiv. Durch die großangelegten Projekte in der Türkei, Syrien und Irak zur Nutzung von Euphratwasser nahm der Irak die veränderten Ansprüche Syriens und der Türkei als strategische Bedrohung wahr. Ganz allgemein gilt, dass unabhängig von den tatsächlichen Auswirkungen auf den Fluss Entwicklungen, die die Fähigkeit zur Wasserkontrolle des Oberanrainers substantiell erhöhen, von den Unteraanrainern wohl immer mit einiger Skepsis beurteilt werden. Es kann nie ausgeschlossen werden, dass die Kontrolle über Wasser zu politischen Zwecken instrumentalisiert wird. Insbesondere in einem politisch so instabilen Umfeld, wie es an Euphrat und Tigris gegeben ist, waren Misstrauen und Spannungen vorprogrammiert. Dass Oberlaufprojekte im Sinne von Flutkontrolle und einem gleichmäßigerem Wasserfluss auch positive Effekte haben, tritt demgegenüber – vor allem in dieser Region – in den Hintergrund. In mehreren bi- und trilaterale Diskussionen, in denen jede Seite versuchte, den angenommenen Maximalbedarf durchzusetzen, konnte keine Einigung gefunden werden, (Dolatyar / Grey 2000. S. 135-136). Alle drei Anrainerstaaten nahmen Projekte in Angriff, ohne auf eine flussweite Integration dieser Projekte zu achten. Folge der mangelnden Kooperation und des gegenseitigen Misstrauens war, dass alle Staaten versuchten eigene möglichst große Reservoirs als strategische Reserve anzulegen. Es entwickelte sich hier eine Konkurrenzsituation. Die Ausgaben für Wasserprojekte steigen auch weiterhin und alle drei Staaten messen dem Wasser eine für die Zukunft entscheidende Bedeutung bei. Das Versagen einen funktionierenden Wasserverteilungsmechanismus zu finden hat sicherlich zu einer Atmosphäre des Misstrauens geführt. Dies kann auch als Folge der allgemeinen politischen Kultur im arabischen Raum gesehen werden. Das Verhältnis der arabischen Staaten untereinander ist allgemein von starkem Misstrauen geprägt. Zudem streben die meisten arabischen Staaten v.a. in der Landwirtschaft nach

Autarkie, auch wenn Importe häufig der zumindest ökonomisch und auch ökologisch sinnvollere Weg wären.

Wie oben bereits festgestellt, traten erste Konflikte im Zusammenhang mit den großen Projekten auf. Der erste Konflikt um Wasser ereignete sich 1974/75 zwischen Syrien und Irak. Syrien begann seine Bewässerungsprojekte in den 1960ern als der Irak versuchte seine regionale Machtstellung auszubauen. Zu ernsthaften Spannungen kam es durch die Stauung des Assad-Sees, der die für den Irak verbleibende Wassermenge erheblich reduzierte. 1974 wurde zwar ein Abkommen geschlossen doch schon im folgenden Jahr beschuldigte der Irak Syrien Wasser ungerechtfertigt zurückzuhalten und bemühte erfolgreich sich darum die Arabische Liga einzuschalten. Aufgrund dieser Angelegenheit zog sich Syrien aus dem Komitee der Arabischen Liga zurück. Der Irak behauptete durch die Wasserreduktion seien 3 Mio. irakische Farmer geschädigt worden. Im Mai 1975 schloss Syrien dann die irakisch-syrische Grenze und sperrte den Luftraum für irakische Flugzeuge. Beide Staaten ließen an der Grenze Truppen aufmarschieren und der Irak drohte den AI-Thawrah-Damm¹⁴ bei Tabqa zu bombardieren. Syrien setzte dagegen eine große Zahl von Flugzeugen ein, um einen möglichen irakischen Angriff abfangen zu können. Der Konflikt wurde erst durch die nicht öffentlich gemachte Vermittlung Saudi-Arabiens und der UdSSR beigelegt (Shapland 1997:118). Bei diesem ersten offensichtlichen Wasserkonflikt ist allerdings auf einige, die Situation verschlimmernde Faktoren hinzuweisen. Zum einen handelte es sich um ein äußerst trockenes Jahr, zum anderen wurde die Situation durch das vollkommen unkoordinierte Vorgehen der Anrainer verschlimmert. Zeitgleich mit dem Assad-See füllte die Türkei das Reservoirs des Keban-Damms (Soffre 1999: 111). Der von der Türkei zugesicherte Wasserfluss nach Syrien betrug zu dieser Zeit lediglich 350 m³/s. (Scheumann 1998:125). Obendrein wollte der Irak zu diesem Zeitpunkt den Habaniya-See füllen. Hinzukommt, dass die Eskalation des Konflikts durch das

---

¹⁴ In der Karte des Anhangs S.20 als Euphrat-Damm bezeichnet.

Hegemonialstreben der beiden Ba'ath-Regime in Damaskus und Bagdad verschärft wurde.

Ein erster konkreter Kooperationsansatz nach Beginn der großen Ausbauprojekte in den 70ern, lässt sich mit der Einrichtung des Joint Technical Committee's (kurz JTC) erkennen, das 1980 zwischen der Türkei und dem Irak vereinbart wurde und 1982 sein erstes Treffen abhielt. 1983 schloss sich Syrien diesem Komitee an. Hauptaufgabe des JTC ist der Austausch hydrologischer Daten. Zudem haben die Türkei und der Irak vereinbart in Fragen der Wasserverschmutzung zusammenzuarbeiten. Wichtiger noch ist, dass alle drei Anrainerstaaten vereinbarten auf ministerieller Ebene über eine gerechte und angemessene Wasserverteilung zu verhandeln (Scheumann 1998:121). In der Praxis arbeitete das JTC nicht allzu erfolgreich. Türkei wollte das JTC hauptsächlich für den Austausch von Informationen verwenden. Syrien und Irak betrachteten es als Plattform für Verhandlungen zur Wasseraufteilung (Shapland 1997: 118). Seit 1993 scheint das JTC nicht mehr getagt zu haben. In den 1980ern ereigneten sich kleinere Spannungen zwischen Syrien und der Türkei. So etwa 1983 als der Wasserstand des Assad-Sees sank und die syrische Stromversorgung betroffen war. Syrien machte hierfür die Türkei verantwortlich. 1986, während der Stauphase des Karakaya-Damms beklagte sich Syrien erneut über zu wenig Wasser. Turgut Özal veranlasste daraufhin den Wasserfluss zu erhöhen. Zwischen der Türkei und dem Irak hatte es keine Spannungen gegeben, weil der Irak nach einem irakisch-türkischen Protokoll mit Informationen versorgt wurde und versichert wurde, dass die irakischen Wasserbedürfnisse berücksichtigt würden¹⁵

Einen echten Fortschritt in den Verhältnis zwischen der Türkei und Syrien im Allgemeinen und damit auch in der Frage der Wasserverteilung ereignete sich 1987.

---

¹⁵ Vgl. Scheumann 1998. S. 121. Es ist schwer verständlich wie sich die Türkei mit dem Irak einigen kann, wenn das Wasser zuvor durch Syrien fließt. Womöglich gelang es in die Regelung Tigriswasser einzubeziehen.

Zum ersten Mal seit 1923 besuchten türkische Politiker Syrien. Engere Kontakte waren zuvor durch den Territorialkonflikt um die Hatay-Provinz¹⁶ und die Mitgliedschaft der Türkei in der NATO verhindert worden. Das abgeschlossene Protokoll stellte die erste bilaterale Vereinbarung zwischen Syrien und der Türkei dar. Die Türkei garantierte im Zusammenhang mit der beginnenden Stauung des Atatürk-Damms einen durchschnittlichen Wasserfluss von 500 m³/s. Das Abkommen konnte abgeschlossen werden, weil zeitgleich Sicherheitsfragen verhandelt wurden. Die Türkei forderte Syrien auf die Unterstützung für die PKK zu beenden und sie aus Damaskus und dem Bekaa-Tal im Libanon zu vertreiben. Syrien gelang es also durch die Instrumentalisierung der PKK, die Machtasymmetrie zwischen Ober- und Unteranrainern, die zumindest auf dem Feld der Wasserwirtschaft immer gegeben ist, auszugleichen. Es muss hier aber auch gesagt werden, dass mit dem Aufleben des kurdischen Widerstandes 1988/89 sich auch die syrisch-türkischen Beziehungen verschlechterten. Nichtsdestotrotz können selbst 1989 kooperative Ansätze beobachtet werden. Als 1989 die syrischen Generatoren am Tabqa-Damm wieder weit unterhalb ihrer Kapazität arbeiteten, wurde eine syrisch-türkische Vereinbarung ausgearbeitet, die vorsah, dass die Türkei Syrien mit Energie versorgen sollte (Kliot, 1994:163).¹⁷ In diesem Zeitraum stiegen die syrisch-türkischen Spannungen jedoch wieder an, als syrische Kampfflugzeuge ein türkisches Aufklärungsflugzeug in der türkischen Hatay-Provinz abschossen. Syrien antwortete deshalb auf den türkischen Vorschlag nicht (Scheumann, 1998:123).

Der Konflikt um die Füllung des Sees des Atatürk-Damms war weniger von offensichtlichen Feindseligkeiten begleitet als der um die Stauung des Assad-Sees, schien aber einige Zeit ein hohes Konfliktpotential zu beinhalten. Die Türkei beschloss für einen Monat von 13. Januar bis zum 12. Februar 1990 beinahe das gesamte Euphratwasser für den Stausee am Atatürk-Damm zurückzuhalten. Nach türkischer

---

¹⁶ Siehe: 3.3 Andere Konfliktlinien. S. 14.

¹⁷ Gedacht war hier natürlich an den Verkauf von Elektrizität.

Darstellung handelte es sich nicht um eine politische Maßnahme, sondern um eine technische Notwendigkeit. Die Türkei verwies darauf, dass im Zeitraum vom 23. November 1989 bis zum 13. Januar durchschnittlich $768 \text{ m}^3/\text{s}$ Wasser an der türkisch-syrischen Grenze durchflossen und so den Unterrainern die Möglichkeit gegeben wurde, Wasser in den eigenen Reservoirs anzusammeln. Die durchschnittliche Wassermenge, die die syrisch-türkische Grenze überquerte betrug damit im Zeitraum vom 23. November 1989 bis zum 12. Februar 1990 $509 \text{ m}^3/\text{s}$ und liegt damit leicht über der im syrisch-türkischen Protokoll 1987 vereinbarten Wassermenge von $500 \text{ m}^3/\text{s}$.

Sowohl Syrien als auch der Irak lehnten den Zeitpunkt und die Dauer des Wasserstops ab. Der Irak drohte Ölexporte in die Türkei zu stoppen, wenn die Zeitdauer nicht von 4 auf 2 Wochen reduziert würde. In der Folgezeit wurde auch nicht der vorgesehene Vertrag über 1,2 Mio. Tonnen Öl mit der türkischen Ölgesellschaft TÜRPRAS abgeschlossen. Die Hauptsorge des Iraks lag in befürchteten negativen Auswirkungen auf seine Wasserkraftwerke. Die Türkei bot Syrien an, die Energieverluste zu kompensieren, bekam aber aus Damaskus erneut keine Antwort (Scheumann, 1998:124-125). Obwohl die durchschnittliche Wassermenge dem im syrisch-türkischen Protokoll vereinbarten Wert, der ausdrücklich als Durchschnittswert vereinbart war, lag, warf Syrien der Türkei vor gegen den „gutnachbarschaftlichen Geist“ gehandelt zu haben und der syrischen Landwirtschaft und Elektrizitätserzeugung signifikanten Schaden zugefügt zu haben. Der Wasserstop wurde zudem als politisches Druckmittel im Zusammenhang mit der syrischen Unterstützung der PKK interpretiert. Umgekehrt warf die Türkei Syrien vor den Wasserfluss in den Irak nicht richtig zu steuern. Tatsache ist jedenfalls, dass sich der Wasserstop auf die syrische Stromerzeugung auswirkte. Von den zehn Wasserturbinen des Tabaqa-Damms waren nur noch drei zu betreiben, was zu ernstem Elektrizitätsmangel im gesamten Land einschließlich der Hauptstadt führte. Sicher auch als Resultat des türkischen Drucks auf Syrien und Irak, beschlossen beide an sich verfeindeten Staaten enger zusammenzuarbeiten. Syrien und Irak schlossen im

April 1990 ein Abkommen wonach 42% des von der Türkei nach Syrien durchgelassenen Wassers Syrien und 58% der Irak erhalten sollte (Shapland, 1997:121). Im Mai 1990 forderte der Irak eine endgültige Wasseraufteilung, wonach die Türkei 700 m³/s Wasser nach Syrien durchlassen sollte. Die Türkei verweigerte dies, zeigte sich aber bereit in kritischen Perioden 700 m³/s durchzulassen (Scheumann, 1998:125). Im Golfkrieg wurde die Türkei gedrängt auch über das Wasser Druck auf den Irak auszuüben, was von dieser abgelehnt wurde (Scheumann 1998: 26). 1995 lehnten Syrien und Irak den Birecik-Damm ab und ein Boykott der an diesem Projekt beteiligten Firmen wurde angestrengt. Beiden Staaten gelang es die Arabische Liga einzuschalten, die dann forderte international sollten nur noch solche Projekte finanziert werden, die einer gerechten Wasserverteilung dienlich wären (Scheumann 1998: 27). Insgesamt ist grundsätzlich festzustellen, dass es bisher keine bewaffneten Konflikte um das Wasser des Zweistromlandes gegeben hat. Offene Feindseligkeiten gab es vor allem während der Auffüllperiode des Assad-See und Spannungen wegen des Atatürk-Damms.

Man kann im Grunde zwei Arten von Wasserkonflikten ausmachen. Konkret fassbare Konfliktsituationen traten vor allem bei der Stauung der neugeschaffenen großen Reservoirs auf. Hierbei handelt es sich um zeitlich begrenzte Konflikte, die die Frage nach der endgültigen Wasseraufteilung nicht direkt berühren. Daneben gibt es eine ganz grundsätzliche Skepsis und Ablehnung der Unterrainer gegenüber Projekten des jeweiligen Oberanrainers. Dieses Verhaltensmuster lässt sich seit den 60ern und 70ern während der Konstruktion des Keban- und des Karakaya-Damms verfolgen. Da gegenwärtig kein akuter Wassermangel vorliegt, handelt es sich hierbei um die Vorwegnahme von einem zukünftigen hypothetischen Wasserdefizit, das in dieser Form gegenwärtig noch nicht besteht. Bei genauerer Betrachtung zeigt sich jedoch, dass die gegenwärtig zwischen den Staaten bestehenden Konflikte weniger mit Wasser als mit anderen ungelösten Problemen zu tun haben. Kooperative

Verhaltensweisen in der Wasserfrage wurden durch andere, nicht unbedingt mit der Wasserfrage zusammenhängende Konflikte erleichtert, wie etwa im syrisch-türkischen Protokoll von 1987, oder wie in den meisten Fällen erschwert.

C. Wasserunabhängige Konflikte

Der Konflikt um die Wasser von Euphrat und Tigris kann also nicht von der allgemeinen politischen Situation losgelöst betrachtet werden. Es gibt in der Region eine ganze Reihe von ungelösten Problemen, die dazu führen können, dass das Wasser für einen anderen Konflikt instrumentalisiert wird oder, dass umgekehrt der ungelöste Konflikt für die Wasserfrage eingespannt wird. Im Folgenden sollen Konflikte aufgeführt werden, die verdeutlichen, dass die oft gespannten Situationen an Euphrat und Tigris weniger vom Wasser herrühren.

Dass im Zeitraum von 1918 bis 1960 die Unterrainer akzeptieren konnten, dass Wasserkontrollanlagen auf dem Territorium der Türkei gebaut werden sollten, wie etwa im irakisch-türkischen Vertrag von 1946 vorgesehen, liegt sicherlich nicht nur an dem in diesem Zeitraum fehlenden großen Bewässerungsprojekten. Wasser wurde auch deswegen nicht als strategische Ressource wahrgenommen, weil die politischen Differenzen in der Region noch nicht so ausgeprägt waren.

Dies änderte sich als radikale, nationalistische Kräfte der Ba'ath-Partei in Syrien und Irak an die Macht gelangten, die untereinander in rivalisierende verfeindete Fraktionen gespalten waren. Die Ba'ath-Partei, panarabisch und sozialistisch hin zur UdSSR orientiert, konnte im NATO-Mitglied Türkei wohl keinen verlässlichen Partner sehen. Wasserkontrollmöglichkeiten durch die Türkei wurden also besonders skeptisch beurteilt. Syrien und Irak gaben folglich keine Zustimmung für die türkischen Projekte, was sich für die Türkei hinsichtlich ihrer Finanzierungsmöglichkeiten durch die Weltbank negativ auswirkte. Hiermit wird erkennbar, dass auch der Ost-West-Konflikt dazu beitrug, die Situation an den beiden Flüssen zu verschärfen. Das „westliche Lager“

unterstützte die Türkei, das „östliche“ tatkräftig Syrien und den Irak. Die ein oder andere heutige politische Verwerfung mag sicherlich immer noch aus der Zeit des Kalten Krieges stammen.

Ein weiteres Problem ist der gängige Vorwurf von Seiten der arabischen Staaten gegenüber der Türkei, sie strebe nach Hegemonie. Vor diesem Hintergrund werden die zunehmenden Wasserkontrollmöglichkeiten der Türkei von syrischer und irakischer Seite besonders argwöhnisch betrachtet.¹⁸ Die Türkei wendet dagegen zwar ein, dass sie Wasser nicht über einen längeren Zeitraum zurückhalten kann, ohne selbst dadurch Schaden zu erleiden. Folglich bestehe auch nicht die Gefahr, dass Wasser bewusst als politisches Druckmittel eingesetzt wird. Die mangelnde Bereitschaft technische Daten auszutauschen und fehlende neutrale Analysen nähren aber das Misstrauen untereinander (Starr 1991:82-85). Die Konfliktlösung um das Wasser des Euphrats wird zudem durch den Konflikt um das Wasser des Orontes weiter erschwert. Im Fall des Orontes, der zwar im Libanon entspringt aber hauptsächlich von Syrien genutzt wird, befindet sich Syrien als Oberanrainer in einer ähnlichen Lage wie die Türkei im Fall des Euphrats. Der größte Teil des Oronteswassers wird von Syrien verbraucht. Das Wasser, das in das türkische Territorium hineinfließt, ist zudem stark verschmutzt. Syrien hat sich bisher geweigert hier eine kooperative Lösung zu finden. Die syrische Weigerung liegt auch darin begründet, dass Syrien territorialen Anspruch auf die türkische Hatay-Provinz erhebt, durch die der Orontes fließt um im Mittelmeer zu münden.¹⁹ Ein formales Abkommen könnte auch als Zugeständnis Syriens in diesem Territorialkonflikt bewertet werden. Umgekehrt weigert sich die Türkei einer formale Übereinkunft zuzustimmen, solange Syrien bzgl. des Orontes zu keinerlei Kooperation bereit ist. Wie

---

¹⁸ Dies gilt auch für Wasserverkaufskonzepte wie das der Peace-Pipeline, bei denen die Türkei den Wasserfluss vollständig kontrollieren kann.

¹⁹ Die Hatay-Provinz wechselte 1939 durch eine von Syrien in Frage gezogene Volksabstimmung vom damals noch französischen Mandatsgebiet zum türkischen Territorium.

sehr der territoriale Anspruch Syriens auf die Hatay-Provinz eine Kooperation mit der Türkei erschwert, ist aus dem oben geschilderten Vorfall von 1989 ersichtlich.

Ein weiteres ernstes Problem stellte bislang die syrische Unterstützung der PKK dar, die in den 1970ern begann. Es fällt schwer andere Gründe für die syrische Unterstützung zu finden, als einen Zusammenhang mit der Wasserfrage. Es hat den Anschein, dass Syrien die PKK deshalb unterstützte, um bewußt in der Region, in der das GAP umgesetzt werden soll, Instabilität zu erzeugen. Syrien versuchte demnach also, seine benachteiligte Verhandlungsposition durch die PKK zu verbessern. Dies ist mit dem türkisch-syrischen Protokoll von 1987 anscheinend auch gelungen. Andererseits hat die vermutlich trotzdem fortdauernde Unterstützung der PKK durch Syrien in der Folgezeit weitere diplomatische Fortschritte verhindert (Shapland, 1997: 141). Gegenwärtig scheint der PKK-Separatismus durch die Festnahme Öcalans und die sich anbahnenden Reformen keinen allzu hohen Stellenwert in der Auseinandersetzung um die Wasseraufteilung einzunehmen. Auffällig ist, dass es zwischen der Türkei und dem Irak relativ wenige Spannungen gibt, was sich zum Teil durch die jedenfalls vor dem Golfkrieg intensiven Handelsbeziehungen zwischen der Türkei und dem Irak erklärt. Hieraus erklärt sich wohl, dass der Irak eher in der Lage war mit der Türkei zusammenzuarbeiten, etwa bei der Gründung des JTC oder dem Strafprozess des Karakaya-Damms, als Syrien. Dies mag zumindest als Indiz dafür gelten, dass der Wasserkonflikt weniger konflikträftig wäre, wenn nicht andere ernste Spannungen zwischen den Anrainern beständen.

D. Rechtliche Positionen und Vorschläge zur Wasseraufteilung

Abschließend sei auf einige rechtliche Aspekte hingewiesen, in die die Haltung der Anrainerstaaten einerseits reflektieren andererseits auch die Möglichkeit bieten, das Problem der Wasserverteilung zu verrechtlichen und damit einer Lösung zuzuführen.

1. Internationales Recht

Der Konflikt um das Wasser des Euphrat und Tigris findet trotz des Mangels an einem Vertragswerk zwischen den Anrainerstaaten nicht in einem vollkommen normfreien Raum statt (Duyar 2013:42-43). Abgesehen von den ererbten Verträgen aus der Mandatszeit, die allerdings nicht die Wasserverteilung regelten, ist von der International Law Commission eine Konvention zum „Schutz und nichtschiffahrtlichen Gebrauch grenzüberschreitender Wasserläufe und internationaler Seen“ ausgearbeitet worden (Dolatyar / Grey 2000: 139). Ziel der Konvention ist es allgemeine Prinzipien zur Nutzung solcher Wasserläufe aufzustellen. Die Kernpunkte der Konvention bestehen in einer gerechten und vernünftigen Nutzung des Wassers ohne dabei anderen Anrainern signifikanten Schaden zuzufügen. Dabei soll der Bedarf der Anrainerstaaten nach geographische und sozioökonomische Faktoren abgewogen werden. Diese ILC-Konvention ist gegenwärtig leider nur ein Rahmenvertrag und hat keine rechtlich bindende Wirkung. Zudem gibt es Staaten, die sich explizit geweigert haben das Abkommen zu unterzeichnen. Zu diesen Staaten gehörte bislang auch die Türkei. Der Nutzen der Konvention ist im Moment hauptsächlich darin zu sehen, dass sie Prinzipien enthält, die anscheinend international noch am ehesten Anerkennung finden. Von daher wird sie auf die Türkei einen gewissen Druck ausüben.

2. Position der Türkei

Da Euphrat und Tigris (hauptsächlich) keine Grenzen formen, handelt es sich für die Türkei um grenzüberschreitende und nicht internationale Flüsse (Kliot 1994: 162). Die Türkei nähert sich dem Problem der Wasserverteilung aus dieser Perspektive, vermutlich um die UN-Konvention zu umgehen und ihre Position der absoluten territorialen Integrität zu unterstreichen. Nach dieser aus dem Souveränitätsprinzip abgeleiteten Haltung kann jeder Staat mit den Ressourcen seines Territoriums, d.h. einschließlich der Wasserläufe umgehen, wie er es für richtig hält. Deutlich zum

Ausdruck kam dies in einer Äußerung Suleyman Demirels: „Weder Syrien noch Irak können Ansprüche auf türkische Flüsse erheben, wie auch Ankara keine Ansprüche auf ihr Öl erhebt. Dies ist eine Frage der Souveränität. Wir haben das Recht zu tun, was wir für richtig halten. Die Wasserressourcen gehören der Türkei, die Ölressourcen ihnen. Wir sagen nicht, dass wir Anteil an ihren Ölressourcen wollen, und sie können nicht sagen, teilt unsere Wasserressourcen.“ (Darwish, John und Adel Darwish, 1993: 74). Die Türkei war also zu keinerlei Zugeständnissen bereit, die das GAP in Gefahr bringen könnten. Zugleich war man von türkischer Seite auch nicht bereit Syrien oder dem Irak eine Rolle im GAP zuzugestehen. Umgekehrt weigerten sich auch Syrien und Irak in irgendeiner Weise zu kooperieren, wenn ihnen nicht eine bestimmte Wassermenge zugestanden würde (Dolatyar / Grey 2000. S. 143). Letzteres führt dazu, dass die Weltbank nach wie vor wasserverbrauchende Projekte, wie etwa den Atatürk-Damm, nicht unterstützt. Entgegen der recht einseitigen offiziellen Äußerungen von türkischer Seite, hat die Türkei aber schon frühzeitig eigene Vorstellungen zur Wasserteilung entwickelt. Der türkische „Drei-Stufenplan für optimale, gerechte und angemessene Nutzung der Flüsse“ wurde erstmals während des 5. Treffens des JTC zwischen dem 5. und 8. November 1984 präsentiert. Der Plan sieht drei Schritte vor: In einem ersten Schritt sollen die Wasserressourcen, dann die Landressourcen in allen drei Staaten erfasst werden. Abschließend sollen die Ergebnisse dann bewertet werden. Die Türkei vertritt die Ansicht, dass eine gerechte, rationale, optimale Wasserverteilung durch eine wissenschaftliche Studie erreicht werden kann, die den wahren Wasserbedarf eines jeden Anrainers feststellt. In diesem Zusammenhang betrachtet die Türkei die Wasserforderungen Syriens und des Iraks als zu hoch, da mit dem Wasser aus türkischer Sicht unwirtschaftliches Land bewässert werden soll. Die Türkei fordert daher gemeinsame Kriterien dafür, welches Land bewässert werden soll, um auf diese Weise den Wasserbedarf der Anrainer festzulegen.²⁰ Syrien und Irak wenden dagegen

---

²⁰ Man kann vermuten, dass das türkische Land das produktivere ist.

ein, dass jeder Staat die Kriterien, die er anwenden will, selbst definieren muss. Ein weiterer Aspekt der rechtlichen Haltung der Türkei ist, dass Euphrat und Tigris als ein untrennbares Flußsystem aufgefasst wird. Folglich muss über beides zusammen verhandelt werden. Dies ist vor allem für die Verhandlungen mit dem Irak wichtig, da die Türkei größere Wasserentnahmen aus dem Euphrat mit dem im Tigris verbleibenden Wasser begründen könnte, das zum Euphrat transferiert werden könnte (Soffre, 1999: 82).²¹

3. Position Syriens

Im Gegensatz zur Türkei fasst Syrien Euphrat (und Tigris) als internationale Flüsse auf (Kliot 1994:162). Folglich handelt es sich um eine Ressource, die von mehreren Staaten geteilt wird. Die von Syrien vertretene Position könnte mit der Doktrin der absoluten territorialen Integrität identifiziert werden, die besagt, dass jeder Staat einen Anspruch auf die Unversehrtheit der natürlichen Ressourcen hat, d.h dass Wasserläufe im eignen Territorium nicht durch Aktionen anderer Staaten beeinträchtigt werden dürfen. Andererseits beachtete Syrien diese Doktrin im Falle des Orontes gegenüber der Türkei und des Yarmuk gegenüber Jordaniens selbst nicht. Dies liegt im Wesentlichen in vom Wasser unabhängigen Konflikten begründet. Syriens Vorstellungen zu einer gerechten Wasseraufteilung gehen dahin, dass alle drei Anrainer ihre Wasserforderungen für jeden Fluss separat stellen. Anschließend soll die zur Verfügung stehende Wassermenge erfasst werden. Falls die Wasserforderungen die zu Verfügung stehende Wassermenge übersteigt, soll jeder Staat seine Ansprüche proportional reduzieren. Bei Verhandlungen um die Wasseraufteilung will Syrien zudem die UN präsent haben.

---

²¹ Die Möglichkeit des Wassertransfers vom wasserreicheren Tigris zum Euphrat sollte nicht überschätzt werden. Arnon Soffre vertritt die Ansicht, dass ein weiterer Ausbau des Tigris erforderlich sei, was aufgrund der schwierigen Topographie kostspielig ist.

4. Position des Irak

Neben der ebenfalls vom Irak vertretenen Doktrin der absoluten territorialen Integrität sind irakische Autoritäten der Auffassung, dass der Irak erworbene Wassernutzungsrechte hat. Der Irak geht dabei von zwei Dimensionen erworbener Rechte aus. Zum einen bestehen erworbene Rechte durch die historische Wassernutzung in Mesopotamien seit den ersten Hochkulturen, zum anderen durch bereits bestehende Bewässerungsinstallationen, die lange vor dem Beginn des GAP's konstruiert wurden. Wie oben bereits erwähnt, tritt der Irak dafür ein, dass die Türkei 700 m³/s Euphratwasser nach Syrien durchlassen sollte, was letztlich auf 2/3 des Euphrats hinausläuft. Da Euphrat und Tigris zwei verschiedene Flüsse sind, soll beides nach irakischen Vorstellungen auch nicht einheitlich verhandelt werden. So will der Irak wohl den türkischen Zugriff auf das Euphratwasser möglichst klein halten.

AUSBLICK

Wenn ein Blick in die Zukunft gewagt werden soll, dann lässt sich mit einiger Sicherheit vorhersagen, dass es auch in absehbarer Zukunft keine umfassende Kooperation an Euphrat und Tigris geben wird. Idealerweise sollten die Probleme durch integrierte Planung seitens einer Institution aller Anrainerstaaten gelöst werden. Aber dies ist mit zum gegenwärtigen Zeitpunkt vollkommen illusorisch.

Leider haben sich die Anrainer durch ihre einseitige Vorgehensweise in der Vergangenheit auch den Weg einer Kooperation über ein gemeinsames Fluss Management verbaut, denn prinzipiell können Dämme dadurch, dass sie einen regelmäßigeren Wasserfluss ermöglichen, durchaus positive Effekte haben. Insofern hat das türkische GAP positive Effekte auf die Unterrainer. Denkbar wären etwa gemeinsame Projekte oder finanzielle Unterstützung für Dämme auf türkischem Territorium gewesen, ähnlich wie es im türkisch-irakischen Vertrag von 1946 angedacht

worden ist. Indes gab das allgemeine politische Umfeld solche Lösungen in der Vergangenheit einfach nicht her.

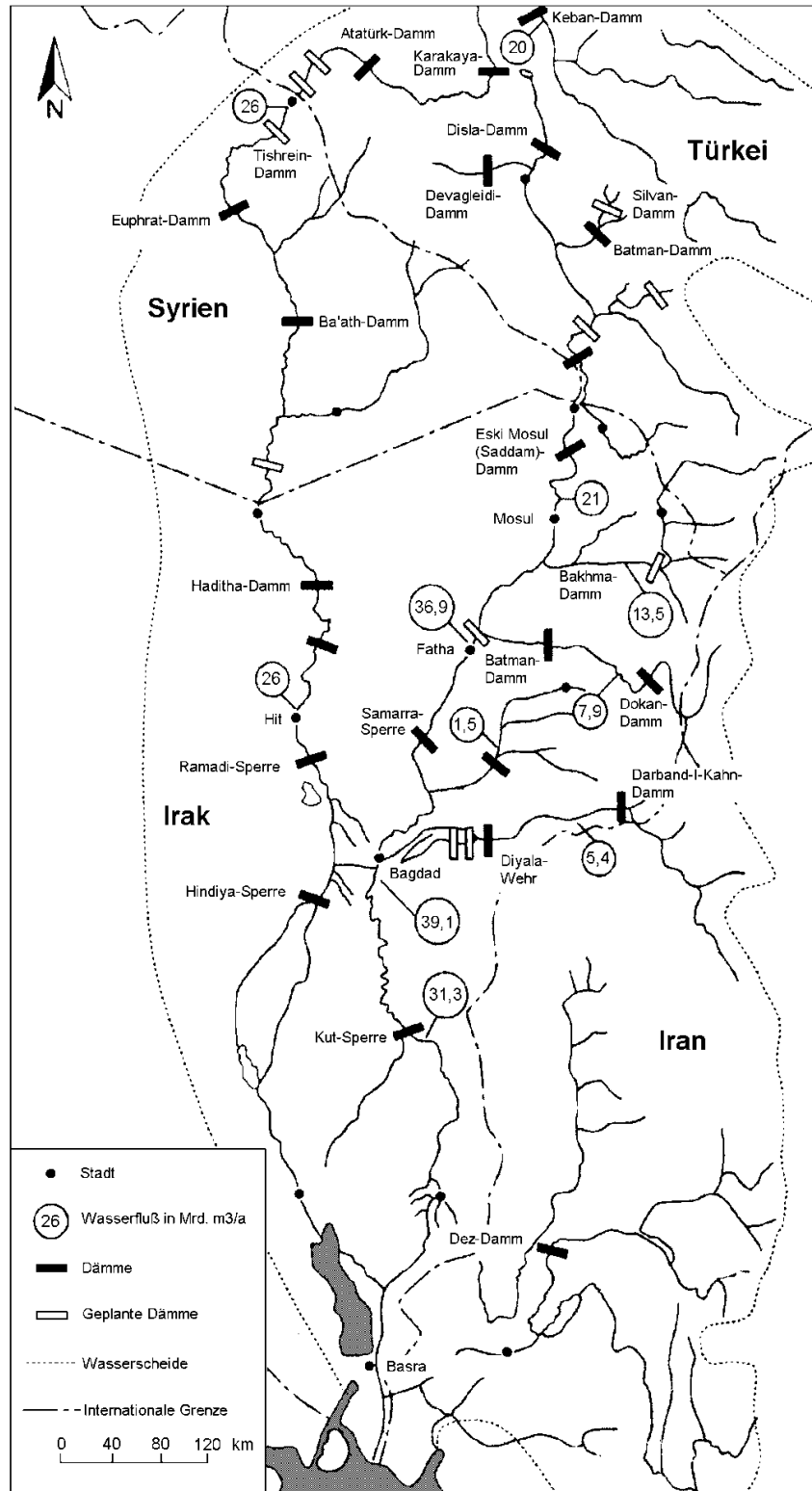
Trotz der schwierigen Situation steuert die Region mit Sicherheit nicht unausweichlich auf eine Eskalation zu. Unter Umständen ließe sich mit dem Wasser als Verhandlungsmasse mancher Konflikt, etwa den um die Hatay-Provinz entspannen. Auch muss bedacht werden, dass die Türkei als Oberanlieger zwar die Fähigkeit und langfristig auch die Mittel hat, ihre Projekte unilateral durchzusetzen. Andererseits wird sie sich nicht dauerhaft mit ihren arabischen Nachbarn überwerfen wollen. Dies umso weniger, als dass die Exporte des GAP's, neben landwirtschaftlichen Produkten eventuell auch Elektrizität, wohl hauptsächlich in den Nahen Osten gehen werden. Vielleicht könnte sogar eine zunehmende wirtschaftliche Vernetzung zwischen den drei Anrainerstaaten durch das GAP zu mehr Stabilität führen. Gegen eine unilaterale Vorgehensweise der Türkei, die die Situation verschlimmern könnte, spricht auch, dass sie nach internationaler, d.h. vor allem europäischer, Anerkennung und Aufnahme in die EU strebt. Die Türkei kann es sich nicht erlauben Projekte durchzuführen, die von der westlichen Staatengemeinschaft als ungerecht empfunden werden, will sie an dieser außenpolitischen Zielsetzung festhalten.

Tatsächlich gibt es sogar etwas wie den kleinsten gemeinsamen Nenner zwischen den drei Staaten, denn zumindest zu den grundsätzlichen Aussagen der von der International Law Commission ausgearbeiteten Konvention scheinen sich die drei Staaten einschließlich der Türkei zu bekennen. In diesem Sinne ist die von der Türkei angenommene Doktrin der absoluten territorialen Souveränität ein Mittel Wasserforderungen in den Verhandlungen begründet maximieren zu können. Das alle 95 % des Euphratswassers, das auf türkischen Boden entspringt, bei Bedarf von der Türkei verwendet werden dürfen, wird auch in der Türkei niemand ernsthaft vertreten können.

Wie eine endgültige Aufteilung aussehen könnte lässt sich natürlich nicht mit Sicherheit sagen. Aber wir haben den Eindruck, dass eine Wasseraufteilung gemäß eines Kriterienkatalogs anhand sozioökonomischer und geographisch-hydrologischer Faktoren nicht sehr wahrscheinlich ist. Die Unterrainer Syrien und Irak werden vermutlich auch weiterhin bestimmte Wassermengen fordern, da sie fürchten durch solch einen Kriterienkatalog eher weniger Wasser erhalten zu können. Dies gilt vor allem für Kriterien, die auf die Effizienz des Bewässerungslandes.

Insgesamt haben wir nicht den Eindruck, dass in dieser Region ein Krieg um Wasser bevorsteht. Diplomatische aber auch wirtschaftliche Zwänge werden die Türkei vor vollkommen einseitigen, nur ihren Interessen dienlichen Entwicklungen abhalten. Umgekehrt sind für die Unterrainer diplomatische und wirtschaftliche Druckmittel wesentlich vielversprechender und weniger riskant und kostspielig als eine militärische Konfrontation. Vor allem aber gilt zu bedenken, dass vom durchschnittlichen Wasserfluss her betrachtet, bisher immer genug Wasser vorhanden war. Wie oben angeführt bestehen für die Unterrainer eine Reihe von Zwängen, die zur Reduzierung des hochgradig konsumtiven landwirtschaftlichen Wasserverbrauchs führen sollten. All diese Faktoren deuten auf eine kooperative Lösung hin. Ein Krieg um Wasser ist nur denkbar bei einem totalen Versagen der politischen Eliten und im Zusammenhang mit weiteren wasserunabhängigen Konflikten.

Karte 1: Jährlicher Wasserfluß und Wasserprojekte an Euphrat und Tigris

²² Die Karte s

Anhang:²²

Tabelle 1²³

	Euphrat			Tigris			Gesamt		
	1990	2005	2040	1990	2005	2040	1990	2005	2040
Nachfrage									
Türkei	2,8	7-11	21,5	0	3,7	7,2	2,8	10,7-14,7	29,7
Syrien	5,9	6-7	14,4	0	0,5?	0,5?	3,7	6,5-7,5	13,5-13,9
Irak	13-15	16	16	28-32	40,5	40	38-45	59,5	61,7
Angebot									
Türkei	28,2	28,2	28,2	18,5	18,5	18,5	46,7	46,7	46,7
Syrien	30,1-31,1	16-20	13,6-16,1	-	-	-	30,1-31,1	16-20	13,5-16,1
Irak	27-29	10-13	10,6	48,2-52,6	45	40,5	75-81,6	47-53	47,6-51,1
Gesamt	1990			2005			2040		
Türkei	+43,9 - +44,9			+32 - +36			+18		
Syrien	+24,2 - +27,4			+9,5 - +13,9			-0,5 - +2,7		
Irak	+30 - +37			-12,5 - -6,5			-14,1 - -10,6		

Tabelle 2²⁴

	1995	2000	2010	2020	2030	2040
Euphrat						
Türkei	3	4-6	10	12	15	20
Syrien	1-2	2-3	6	8	10	12
Irak	14-17	14-17	14-17	14-17	14-17	14-17
Gesamte Nachfrage	18-22	20-26	30-33	34-37	39-42	46-49
Angebot	30	30	30	30	30	30
Rest	+8 - +12	+4 - +10	-3	-7 - -4	-12 - -9	-19 - -16
Tigris						

²³ Aus Kliot 1994. S. 148.

²⁴ Aus Soffre 1999. S. 106.

Türkei	0,5	1	2	3	5	7
Syrien	0,1	0,1	0,2	0,3	0,4	0,5
Irak	32-38	32-38	32-38	32-38	32-38	32-38
Gesamte Nachfrage	33-39	33-39	34-40	35-41	37-44	40-46
Angebot	50	50	50	50	50	50
Rest	11-17	11-17	10-16	9-15	6-13	4-10
Euphrat und Tigris						
Türkei	3,5	5,7	12	15	20	27
Syrien	1-2	2-3	6,2	8,3	10,4	12,5
Irak	46-55	46-55	46-55	46-55	46-55	46-55
Gesamte Nachfrage	50,5-60,5	65-75	64,2-73,2	69,3-78,3	76,4-85,4	85,5-94,5
Angebot	80	80	80	80	80	80
Rest	20-30	15-27	6,8-15,8	1,7-10,7	-5,44- 3,6	-14,5- -5,5

LITERATURVERZEICHNIS

BAKOUR, Y. und J. KOLARS; 1994, The Arab Mashrek: Hydrologic History, Problems and Perspectives. In: Rogers P. und P. Lyndon (Hrsg.): **Water in the Arab World**. Cambridge. S. 121-146.

BAYKAN, N. O.; ABAY, O.: "Türkiye'nin Su Politikalarına Bakışındaki Gelişme ve Çeşitlenmeler". Ankara, TMMOB 2. **Su Politikaları Kongresi**, 22-24 Mart, İMO Kongre ve Kültür Merkezi, Bildiriler Kitabı, Cilt 2, s. 449-457. ,

- BULLOCH, John und DARWISH, Adel; 1993, **Water Wars: Coming Conflicts in the Middle East**. London.
- DOLATYAR, MOSTAFA UND GRAY, TIM S.; 2000, **Water Politics in the Middle East. A Context for Conflict or Co-operation?** New York.
- DUYAR, METIN; 2013, Ortadoğu'da İsrail'in Su Politikaları, Nevşehir. Su Kaynaklarının Yönetimi, **Politikalar ve Sorunlar: Küreselden Yerele** Panel Bildirileri Kitabı. S.42-57
- KLIOT, NURIT; 1994, **Water resources and conflict in the Middle East**. London (u.a.).
- KOLARS, JOHN F. AND MITCHELL, WILLIAM A.; 1991, **The Euphrates and the Southeast Anatolia Development Project**. Carbondale [u.a.] .
- HILLEL, DANIEL; 1994, **Rivers of Eden. The Struggle for Water and the Quest for Peace in the Middle East**. New York.
- SCHEUMANN, WALTINA; 1998, Conflicts on the Euphrates: An Analysis of Water and Non-water issues. In: Scheumann, Waltina und Manuel Schiffler (Hrsg.): **Water in the Middle East. Potential for Conflicts and Prospects for Cooperation**. Heidelberg. S. 91-112.
- SHAPLAND, GREG; 1997, **Rivers of Discord. International Water Disputes in the Middle East**. New York.
- SOFFRE, ARNON; 1999, **Rivers of Fire. The Conflict over Water in the Middle East**. New York (u.a.).
- STARR, JOYCE R.: **Water Wars. In: Foreign Policy 82** (1991). S. 17-36. Abgegrufen am 15.08.2012, 9:00 Uhr unter: <http://www.ciesin.org/docs/006-304/006-304.html>.

KAMU POLİTİKASI ÖRNEĞİ OLARAK TÜRKİYE’DE KONUT POLİTİKALARININ ŞEKİLLENMESİNDE TOKİ’NİN ROLÜ*

M. Fatih Bilal ALODALI¹

Aziz TUNCER²

Sefa USTA³

ÖZET

Kamu politikası, toplumu ilgilendiren ve etkileyen herhangi bir konuda devletin yapmaya ve yapmamaya yönelik tercihi olarak ifade edilebilir. Sağlık, eğitim, çevre, enerji gibi birçok alanda kamu politikası üretilmektedir. Konut sorunu ve konuta yönelik talepler de toplumu ilgilendiren konulardır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, konut politikası da, kamu politikası uygulama alanlarından biri olarak kabul edilebilir. Türkiye’de konut politikalarında yaşanan değişim ve Toplu Konut İdaresinin (TOKİ) konut politikalarının şekillenmesindeki rolünün tespit edilmesi çalışmanın ilk amacıdır. Türkiye’de toplu konut politikalarının, kamu politikası analiz modellerinden ilaveci (incremental) model çerçevesinde değerlendirilmesi çalışmanın diğer amacıdır. Bu çalışmada öncelikle, kamu politikası ile ilgili kavramsal bilgilere yer verilmekte ve Türkiye’deki konut politikası, kamu politikası çerçevesinde değerlendirilmektedir. Daha sonra Türkiye’de konut politikası üretim süreci dönemler itibarıyla incelenmekte ve bu çerçevede TOKİ’nin işlev ve uygulamaları irdelenerek değerlendirilmektedir.

TOKİ’nin, Türkiye’de konut politikası sürecinde başat aktör olduğu ve 2003 sonrası dönemde onun öncülüğünde konut yapımının hızlanıp, önemli bir ivme kazandığı çalışma sonucunda elde edilen ilk bulgudur. Türkiye’de 1980 öncesi dönemde konut açığının önüne geçmek amacıyla sosyal konut yapımı hedef alınmıştır. 1984 ve özellikle 2003 sonrası dönemde de asıl amacın konut ihtiyacının giderilmesine yönelik konut üretimi olduğu, bununla beraber kentsel dönüşüm çabalarının da öne çıktığının tespiti çalışmada elde edilen bir başka bulgudur.

Anahtar Kelimeler: Kamu Politikası, Konut Politikası, İlaveci (Eklemeli) Kamu Politikası Analiz Modeli, Toplu Konut, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ)

* Bu makale X. Kamu Yönetimi Forumu’nda (KAY-FOR) sunulan bildirinin güncellenmiş ve genişletilmiş halidir.

¹ Yrd.Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, fatihalodali@osmaniye.edu.tr

² Yrd.Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, atuncer@sakarya.edu.tr

³ Yrd. Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, sefausta@kmu.edu.tr

. THE ROLE OF HOUSING DEVELOPMENT ADMINISTRATION OF TURKEY ON HOUSING POLICIES IN TURKEY AS THE EXAMPLE OF PUBLIC POLICY

ABSTRACT

Public policy can be described as a state's preference for or against a certain topic regarding and influencing society. A number of public policies are made in the fields of health, education, environment and energy. The problem of housing and demands towards housing are topics related to society. Within this framework housing policy can be accepted as one of the fields of application of public policy. The primary aim of the study is to determine the change in housing policies in Turkey and the leading role of Housing Development Administration of Turkey (HDA) on these policies. Another aim is to evaluate housing policies in Turkey within the framework of incremental model, which is one of the public policy analysis models. In the study which was designed according to these aims, primarily, a conceptual review was made about Public Policy; also, the housing policy in Turkey is analyzed within the framework of public policy. Then, housing policy production process in Turkey was presented with reference to certain periods; with reference to that, HDA's function and practices were analyzed.

The fact that HDA is a pioneer agent in Turkey within the process of housing policy and during the period after 2003 house constructions gained speed is one of the first conclusions of this study. Prior to 1980, socialhouse-dwelling was aimed in order to reduce housing deficit in Turkey. According to other findings of the study, in 1984 and especially after 2003 the main aim was to construct houses so as to eliminate the need of housing; in addition, urban renewal efforts came to the fore in these periods.

Keywords: Public Policy, Housing Policy, Incremental Public Policy Analysis Model, Housing Estate, Housing Development Administration of Turkey(HDA)

GİRİŞ

Hükümetin kamuyu ilgilendiren herhangi bir konuda ne yapıp ne yapmamasına yönelik tercihi olarak tanımlanabilen kamu politikası farklı alanlarda uygulanabilmektedir. Enerji, sağlık, çevre, eğitim gibi birçok alanda kamu politikası üretilmektedir. Konut politikası da kamu politikası uygulama alanlarından birisidir.

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş ve artan sanayileşme ile birlikte kentlerde nüfus yığılmaları meydana gelmiş ve bu durum kentlerde önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Kentlerde hızla artan nüfusla birlikte konut ihtiyaçlarının karşılanmasında karşılaşılan güçlükler devletlerin konut sorununun çözümünde, aktif bir biçimde rol almasına neden olmuştur. Daha açık bir ifadeyle, konut üretimine yönelik girişimler, devlet politikası haline gelmeye başlamıştır.

Türkiye’de de devlet, konut politikası üretiminde aktif rol oynamaktadır. Türkiye’de konut politikalarında bir süreklilik söz konusudur. 1984’de TOKİ’nin kurulması ile oluşturulan kurumsal yapı, sonraki süreçte korunmuştur. 2003 sonrası dönemde, TOKİ’nin görevleri artırılarak, yetki alanı genişletilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’de konut politikalarının değerlendirilmesinde kamu politikası analiz modellerinden ilaveci (incremental) modelin kullanımı uygun olacaktır. Bu doğrultuda, çalışmada Türkiye’de konut politikaları, ilaveci model çerçevesinde irdelenmiştir.

Çalışmada ilk olarak kamu politikası ile ilgili kavramsal bilgilere yer verilmekte, daha sonra, Türkiye’de konut politikası oluşturma süreci dönemler itibariyle ele alınmaktadır. Son olarak, 2003 sonrası dönemde Türkiye’de konut sektöründe TOKİ’nin oynadığı rol ve uygulamaları ele alınmaktadır. Çalışmanın sonuç ve değerlendirme bölümünde, ilaveci model çerçevesinde Türkiye’de konut politikasına yönelik bulgu ve tespitler ortaya konulmaktadır.

I.KAMU POLİTİKASI VE UYGULAMA ÖRNEĞİ OLARAK KONUT POLİTİKASI

Kamu politikası bir faaliyet alanında bir aktör veya aktörler topluluğunun sergilemiş olduğu davranışlardır. Biraz daha netleştirilmiş şekilde kamu politikası

“hükümetlerin yapmayı veya yapmamayı seçtikleri” şeklinde ifade edilebilir (Dye, 2011: 1).

Anderson (2011: 7) ise, kamu politikası kavramını herhangi bir sorunla ilgili olarak bir aktörün veya aktörler grubunun istikrarlı ve bilinçli faal olmaları veya olmamaları şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımlamada bilinçli tanımlaması önemlidir çünkü bununla kamu politikasının rastgele bir faaliyet olmaktan çıkarılarak sorunun çözümü yönünde irade beyanı (Smith ve Larimer,2009: 3), çözüm alternatiflerinin araştırılması, ulaşılan alternatifler arasında tercih yapılması gibi bilgi yoğunluklu ve bilinçli süreçler üzerine inşa edildiğine işaret edildiği söylenilebilir (Anderson, 2011: 7).

Kamu politikası genel olarak hükümet kurumları veya aktörleri tarafından belirlenmesine rağmen, politikaların oluşumunda toplumun geniş kesimlerinin ve söz konusu alanda sorumluluk sahibi olan aktörlerin de süreçte etkin rol oynadıkları vurgulanmaktadır (Anderson, 2011: 7). Bu durum, kamu politikaların şekillenmesinde hükümet dışı aktörlerin de giderek artan etkisine işaret edilmesi açısından önemli bir husus olarak değerlendirilebilir.

Kamu politikalarının tasarlanmasından uygulanmasına kadar bütün aşamalarında birlikte çalışan aktörler (Edwards, 2001: 1) toplumların yönetim şekillerine ve toplumda etkili olan grupların yapısına göre değişmektedir. Bu konuda kamu politikası ile ilgili bir çalışmada, Amerikan toplumunda kamu politikaları oluşum sürecinde medya, işçi ve işveren örgütleri, alanın uzmanları, seçilmiş temsilciler, katılımcı vatandaşlar, yerel yöneticiler ve bürokratların etkili oldukları (Cochran, vd., 2012: 6) vurgusu yapılmaktadır.

Kamu politikalarının anlaşılması ve değerlendirilmesi için kullanılan farklı analiz modelleri bulunmaktadır. Kurumsal yaklaşım, süreç yaklaşımı, elit yaklaşım, pluralist yaklaşım, grup yaklaşımı, kamu tercihi yaklaşımı, rasyonel karar verme yaklaşımı ve ilaveci (eklemeli) yaklaşım, kamu politikasının incelenmesinde kullanılan başlıca analiz modelleridir (Cochran, vd., 2012: 7-8; Dye, 2011: 11-12).

Bu yaklaşımlar arasında rasyonel karar verme ve ilaveci yaklaşım modelleri, kamu politikalarının değerlendirilme sürecinde yoğunlukla tercih edilmektedir. **Rasyonel karar verme modeli**, bütün alternatifler her yönüyle değerlendirildikten sonra, kamu politikası oluşumu için en mantıklı olanın tercih edilmesini öngörmektedir. Bu model etkileyici görünmekle birlikte yönetimin kısıtlılıkları göz önünde bulundurulduğunda uygulanması noktasında, çok fazla zorlukların bulunduğu söylenilebilir. Rasyonel karar verme modelinin eksiklikleri dikkate alındığında, yönetimin siyasi boyutu da gözönüne alınarak katılımcıların çoğunluğunun memnun edilmesi açısından **ilaveci yaklaşım** modelinin daha uygun olacağı ifade edilmektedir. Ayrıca ilaveci yaklaşım modelinin, diğer analiz modellerine göre daha yaygın olarak kullanılmakta olduğu söylenilebilir (Hill, 2005: 144). Charles Lindblom’un öncülük ettiği yaklaşımlar ekseninde şekillenen bu model; insanın sorun çözme kapasitesinin sınırlılığı ve herhangi bir politika oluşturulurken onunla ilgili tüm bilgi ve verilere ulaşmanın zorluğunun kabulü üzerine kurulmuştur. Bir kamu politikası oluşturulurken yaygın kabul gören değerler içerisinden ve mevcut alternatifler arasından seçim yapılmaktadır. Yani karar vericiler ulaşılmak istenen amaç doğrultusunda ideal çözüme ulaşmak yerine belli politikaları kıyaslayarak en uygun gördüklerini tercih etmektedirler (Hill, 2005: 148). Bu yönde bir kez karar alındıktan sonra yaygın temayül bu politikanın tamamen terk edilmesi yerine bunun işlemeyen yanlarının değiştirilerek devam ettirilmesi yönündedir. Dolayısıyla bir politika oluşturulmasında birincil öneme sahip olan o yönde alınan ilk karardır.

İlaveci modelde ise asli tercihlerin sınırı bu yönde verilen ilk karar ile çizilmiş olmaktadır, çünkü bundan sonra alınan kararlarda önceden çizilmiş doğrultunun inkâr edilemez bir etkisi olduğu gibi zaman ilerledikçe daha önce belirlenen politikaları değiştirmenin maliyetinin de artacağı bir gerçekliktir. Ancak değişimin zorunlu olduğu ve radikal karar verilmesi gereken kriz dönemlerinde ilaveci modelin gereği olan küçük değişikliklerle devam etme eğiliminin başarısızlığı getirebilme (Dye, 2011,11-12)

ihtimali bu analiz modelinin de belli dönemlerde uygulanmasının zorluklarının da bulunduğu bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Etzioni’nin dile getirdiği gibi asli tercihlerin sınırı bu yönde verilen ilk karar ile çizilmiş olmaktadır (Hill, 2005: 151). Toplumun bir kısmının sorun olarak algıladığı ve çözüm için yönetime talepte bulunduğu alanlar muhtemel kamu politikaları alanlarıdır. Toplum, yönetime katılım geleneği ve yönetim üzerindeki etkisine göre yönetim sorunların çözümü için talepte bulunup politika oluşturma sürecini başlatmakla yetineceği gibi sürecin ilerleyen aşamalarında politikanın şekillenmesinde de rol üstlenebilir (Smith ve Larimer, 2009: 3).

Kamu politikası, toplumun tümünü ya da belli kesimini ilgilendiren konularda devletin uygulamaya koymayı düşündüğü ve uygulamaya geçirdiği politikalarıdır. Konut sorunu ve konuta yönelik uygulamaların da toplumu ilgilendirmesi sebebiyle, konut politikalarının bir kamu politikası olarak kabul edilebilmesi mümkündür.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, kamu politikası örneği olarak konut politikalarının oluşturulmasında birincil nesne konuttur. **Konut**; bir ya da birkaç ev halkının yaşaması amacıyla yapılmış, temel gereksinme konularında kolaylıkları olan, iş yerine kolayca erişilebilir bir uzaklıkta bulunan, altyapı, ulaşım, kültür ve eğlence gibi standartlara uygun düşen oturma birimleri olarak (Keleş, 1980: 79; Kılıç ve Özel, 2006:209) tanımlanabilir. Konut sorunlarının belirlenmesi ve bu sorunlara yönelik devlet tarafından alınan kararlar ve ortaya konulan tüm önlem ve uygulamalar konut politikası kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir.

Bu bağlamda konut politikası; “vatandaşların konut ihtiyaçlarını karşılamak üzere devlet tarafından belirlenen önceliklere uygun olarak alınan yasal ve uygulamaya dönük önlemlerin tümü” şeklinde tanımlanmaktadır (Yavuz, Keleş ve Geray, 1978: 608; TÜBA, 2011: 745).

Hızlı kentleşme ile birlikte, kentlerde artan nüfus artışı, konut ihtiyacını ve diğer sorunları da beraberinde getirmiştir. Konut açığının azaltılmasında ve konut sorunlarına

yönelik çözüm üretilmesi noktasında devletlere önemli roller düşmeye başlamıştır. Bu bağlamda, devletler konut sorununa yönelik yasal ve kurumsal düzenlemeleri uygulamaya koyarak, konut alanında politika üretmeye başlamışlardır. Türkiye’de de konut politikalarının belirlenmesinde farklı etmenler söz konusu olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye’de oluşturulan konut politikalarının dönemler itibariyle geçirdiği değişim ve dönüşümün ele alınması uygun bir yaklaşım olacaktır.

II. TÜRKİYE’DE KONUT POLİTİKALARI’NINTARİHSEL ARKA PLANI

Türkiye’de konut politikaları dönemler itibariyle incelenecek olunursa, 1923-45 arası dönem, 1945-60 dönemi, 1963-1980 arası planlı dönem, 1980-83 arası geçiş dönemi, 1984 sonrası dönem (Keleş, 2008: 522) ve 2003 sonrası dönem olmak üzere altı dönem halinde ele alınabilir. Çalışmanın ana nüvesini 1984 sonrası dönemde Türkiye’de konut politikaları oluşturduğu için, 84 öncesi dönem genel hatlarıyla incelenmiştir.

1923-45 Arası Dönemde Türkiye’de Konut Politikası

Türkiye’de kentsel ve kırsal kesim nüfusu bu dönem içinde dikkate alındığında, tabloda görüleceği üzere, 1927’den 1945’e kadar geçen sürede kentli nüfus sayısının köylü nüfusa göre az olduğu, kentlerde yaşayanların artışının bu süreçte yavaş olmasıdır. Kentli nüfusta yüksek derecede artış olmamasının yeni konutların yapılması ihtiyacını doğurmadığı söylenebilir.

Tablo 1: Türkiye’de Kentsel-Kırsal Nüfusu (1927-1940)

	Köy	Kent	Toplam
1927	10 342 391	3 305 879	13 648 270
1935	12 355 376	3 802 642	16 158 018
1940	13 474 701	4 346 24 9	17 820 950

Kaynak: TÜİK (2014), "Nüfus ve Demografi-Nüfus İstatistikleri,

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden elde edilen veriler derlenerek tablo oluşturulmuştur.

Bu dönemin karakteristik özellikleri arasında, memurların konut ihtiyacının giderilmesi, göçmenlerin konut sorunlarının çözülmesi ve II. Dünya savaşının artan hayat pahalılığı ve kiralar karşısında, bina kiralarının denetiminden yararlanılması sayılmaktadır (Yavuz, Keleş ve Geray:1978: 615-616).

Bu dönemde, oluşturulmak istenen konut politikasının memurların konut sorunlarının çözümüne yönelmesi çerçevesinde; 1925 yılında, 586 sayılı yasayla bütün memurlara, konut kooperatifleri kurmaları için aylıkların yarısı kadar avans verilmesi hedeflenmiştir. 1928’de Ankara’da memur konutları yapımı amacıyla 1352 sayılı yasa çıkarılmış, 1929’da çıkarılan 1452 sayılı yasa ile ise, memurlara konut tazminatı ödenmeye başlanmıştır. Balkanlar ve Trakya’dan gelen Türk vatandaşlarının Anadolu’ya yerleştirilmesi için girişimlerde bulunulmuştur (Keleş, 2008: 522).

1934 yılında kabul edilip uygulamaya konulan konut ve yerleşmeye yönelik yasal düzenleme olan 2510 sayılı İskân Kanunu’nun amaçlarından birisi de budur. Bu kanun 2006 yılında kabul edilen 5543 sayılı İskân Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır (Çoban, 2012: 79).1939 yılında Milli Korunma Kanunu çerçevesinde, ekonomik koşulların halk üzerindeki etkisinin azaltılması amacıyla konut kiraları belli dönemlerde dondurulmuştur. “6570 sayılı Gayrimenkul Kiraları Hakkında Kanun (1955)’un kiraları donduran maddeleri Anayasa Mahkemesi tarafından 1963 yılında iptal edilene değin bu uygulama sürmüştür (Keleş, 2008: 523; Çoban, 2012: 82).

1945-60 Dönemde Türkiye’de Konut Politikası

Tablo 2: Türkiye’de Kentsel-Kırsal Nüfus ve Hane Halkı Sayısı (1945-1955)

	Köy	Kent	Toplam Nüfus	Toplam Hane Halkı Sayısı
1945	14 103 072	4 687 102	18 790 174	-
1950	15 702 851	5 244 337	20 947 188	-
1955	17 137 420	6 927 343	24 064 763	4 237 176

Kaynak: TÜİK (2014), "Nüfus ve Demografi-Nüfus İstatistikleri,

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden elde edilen veriler derlenerek tablo oluşturulmuştur.

Bu dönem incelendiğinde, 1950-55 arası dönemde yaşanan nüfus artış ve kentsel nüfusun, kırsal kesim nüfusuna göre daha fazla artmış olmasıdır. 1955 yılı verilerine göre, Türkiye’de toplam hane halkı büyüklüğü 5,6’dır.

Bu dönemin genel karakteristik özellikleri, II. Dünya Savaşının sona ermesi ve çok partili hayata geçişle birlikte, Türkiye’de kentleşmenin hızlı artışı ve büyükşehirlerde gecekondu bölgelerinin ortaya çıkmasıdır (Keleş, 2008:523). Gecekondu konusunun önem kazanmasında, imar ve planlama işlerindeki düzensizliklerin yol açtığı söylenilebilir. İmar ve İskân Bakanlığı’nın kurulması da bu dönem içinde olmuştur. Bu dönemin önceliği olarak, konut arzının artırılması ve konut sahibi olmayanların konut ihtiyaçlarının giderilmesine yönelmiştir. Bu öncelikler doğrultusunda, konut politikasının önemli bir uygulama aracı olan vergi politikasından yararlanılmak istenmiştir. Vergi önlemleri çerçevesinde, 5228 sayılı Bina Yapımını Teşvik Kanunu ile “ister kiraya verilmiş, ister sahipleri tarafından oturulacak olsun, ikametgâh olarak kullanılmak koşuluyla 10 yıl süreyle, bina, buhran ve savunma vergilerinden muaf tutulmuşlardır” (Yavuz, Keleş ve Geray,1978: 618). Bu dönemde ayrıca, izinsiz yapılan yapıların önlenmesi ve konut yapının teşvik edilmesi amacıyla 1948, 1953 ve 1959 yıllarında dört yasa hazırlanmıştır. Bu yasal düzenlemeler ile gecekondulaşmanın önüne geçilmesi amaçlanmıştır (Keleş, 2008:523-524).

Diğer taraftan, konut politikasının başarılı bir şekilde uygulanabilmesi noktasında, bazı kredi önlemlerine müracaat edilmiştir. Bu dönemde, konut üretiminin artırılmasına yönelik başlıca kredi kurumları içinde Sosyal Sigortalar Kurumu, Öğretmenler Bankası ve Emlak Kredi Bankası sayılabilir (Yavuz, Keleş ve Geray,1978: 619). Emlak ve Eytam Bankası’nın, 1946 yılında Türkiye Emlak ve Kredi Bankası adıyla yeniden kurulması, devletin konutu olmayan vatandaşlara destek verme düşüncesiyle bağdaştırılabilir. 1951 yılında, Belediye Kanunu’nda yapılan değişiklikle konut yapma görevi belediyelerin zorunlu görevleri arasına girmiştir. Bu değişikliklerle, yerel- yönetimlerin konut politikası oluşum sürecinde etkin rol alması hedeflenmiştir.

1958 yılında İmar ve İskân Bakanlığı’nın kurulması (Keleş, 2008:523-524) konut politikasının merkezi bir organın kontrolünde, daha kurumsal düzeyde yürütüleceğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Planlı Dönem (1963-1980)’de Türkiye’de Konut Politikası

1960 sonrası dönem dikkate alındığında nüfus artışında gözle görülebilir bir artış olmasındır. Özellikle, 1965-1970 arası ve 1970-80 arası dönemde kent nüfusunda dikkate değer bir artış gözlenmiştir. Yıllar itibariyle toplam hane halkı sayısında artışla birlikte, 1980 yılı verilerine göre hane halkı büyüklüğü 5,6’dan 4,7’e düşmüştür. Bu husus kentlere yönelik göçle ve geleneksel aile yapılarından-çekirdek aile yapılarına dönüşle açıklanabilir.

Tablo 3: Türkiye’de Kentsel-Kırsal Nüfus ve Hane Halkı Sayısı (1960-1970)

	Köy	Kent	Toplam Nüfus	Toplam Hane Halkı Sayısı
1960	18 895 089	8 859 731	27 754 820	4 885 325
1965	20.585.604	10.805.817	31.391.421	5 536 116
1970	21.914.075	13.691.101	35.605.176	6 261 949
1980	23.478.651	16.869.068	40.347.719	8 522 499

Kaynak: TÜİK (2014), "Nüfus ve Demografi-Nüfus İstatistikleri

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden elde edilen veriler derlenerek tablo oluşturulmuştur.

1960 ve sonrası dönem yeni bir Anayasanın kabul edildiği ve bir kalkınma planının hazırlanarak yürürlüğe konulduğu dönem olarak nitelendirilmektedir. 1961 Anayasası ile birlikte, kalkınmanın planla gerçekleştirilebileceği düşüncesi ortaya konulmuştur (Yavuz, Keleş ve Geray:1978: 635). 1961 Anayasası’nın 49. maddesinde, “devletin yoksul veya dar gelirlili ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirler almak” görevinin olduğu vurgulanmıştır.

Konut politikası, toplumsal taleplere duyarlı olmalıdır. Bu çerçevede uygulamaya konulacak konut politikası ilk olarak kalkınma planlarıyla uyumlu olmalıdır. Bunun yanında, ülkenin kentsel ve bölgesel gelişme politikalarına uygun

olması önemli bir gerekliliktir (Keleş, 2008: 488). Bu bağlamda Türkiye’de uygulamaya konulmaya çalışılan konut politikalarının kalkınma planları çerçevesinde değerlendirilebilmesi mümkündür.

1960 yılında merkezi hükümete yardımcı olmak ve danışmanlık yapmak amacıyla kurulan Devlet Planlama Teşkilatı’nın görevleri arasında, yıllık planlar ve kalkınma planları hazırlamak bulunmaktadır. Bu doğrultuda 1963-67 yılları arasını kapsayan **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı** hazırlanmıştır. Bu dönem, konut sorunlarının ilk kez bütün olarak ele alındığı ve konut politikasının kalkınma politikası ile doğrudan ilişkilendirildiği dönem olarak nitelendirilebilir (Keleş, 2008:525). Planda, ülkede konut yatırımları, konut ihtiyacı gibi hususlarda istatistikî bilgilere değinilmiş, konut sorunlarının neler olduğunun tespiti yapılarak alınması gereken önlemler ve uyulması gereken ilke ve metotlar sıralanmıştır. Planda vurgulandığı üzere, genel hatlarıyla o dönemki konut politikası şu temeller üzerinde şekillenmiştir (DPT, 2014a, www.kalkinma.gov.tr):

- Konut yatırımlarına yapılan harcamaların artırmadan daha çok konutun yapımının sağlanması,
- Lüks konut yapımı yerine halk konutu adı verilebilecek ucuz konut yapımının teşvik edilmesi ve buna bağlı olarak yapılacak evlerin düşük kiralı olmasının sağlanması ve dar gelirli ailelerin korunması,
- Ev yaptırmak isteyenlerin uygun fiyatlarla arsa edinmesini sağlanması ve kamu sektörü yatırımları çerçevesinde yapılacak konutlara ve kooperatifler şeklinde toplu konut yapacaklara kredi teşvikinde bulunulması,
- Gecekondu oturanların arsa mülkiyeti sorununu çözmek ve içinde oturanlara konut bulmadan buraları yıkılmaması gibi hususlar düzenlenmiştir.

Daha çok sosyal konut yapımının teşvik edilmesi(Keleş, 2008:525) ve gecekondu sorununa yönelik tedbirlerin alınması ve kiracıların ekonomik sıkıntılardan etkilenmemesi için önlemler alınacağı bu planda öne çıkan vurgulardır. Bu dönemde,

gecekondular için 775 sayılı bir Kanun çıkarılmış ve bu kanuna dayalı olarak önleme, ıslah ve tasfiye uygulamasına gidilmeye çalışılmıştır.

1968-1972 yılları arasını kapsayan **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda** da lüks konut yapımının sınırlandırılmasının, daha az maliyetle daha çok konutun yapılmasının, gecekondu sorununun konut sorununun bütününde ele alınacağı, şehirlerin düzenli gelişimi için toplu konut yapımının önemli olduğu vurgulanmıştır. Kaynakların öncelikli olarak gelişen şehirlerde değerlendirileceği, arsa spekülasyonlarının önlenmesi amacıyla, şehirlerin gelişme alanlarındaki arsalar üzerinde devlet kontrolünün olması ve gerekirse kamunun elindeki arsaların toplu ve ucuz konut yapımını desteklemek amacıyla toplumun kullanımına sunulması gerekliliğinin önemle altı çizilmiştir. 1969 yılında arsa spekülasyonunu önlemek amacıyla, Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 1970 yılında ise, Finansman ve Emlak Vergisi Kanunları kabul edilmiştir (DPT, 2014b, www.kalkinma.gov.tr).

1973-1977 yılları arasını kapsayan **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda** da, gecekondu sorununa ve lüks konutların sınırlandırılması ve sosyal konutların teşvik edilmesi gerektiğine değinilmiştir. Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü’nün arsa spekülasyonu noktasında çok etkili olamadığı fakat Finansman ve Emlak Vergisi kanunlarının spekülasyonlarının önüne geçilmesinde daha çok etkin olduğu vurgulanmıştır. Diğer bir vurgu, ülkede gerçekleştirilen bu düzenlemelerle konut ihtiyacının istenilen düzeyde karşılanamadığıdır. Bu çerçevede konut sorunu, konut oranları ile farklı ülkelerdeki konut verileri ile ilgili bilgiler verilerek uluslararası karşılaştırmalarda bulunulmuş ve gelecekte şehirde ve köylerde oluşacak konut ihtiyacı konusunda öngörüde bulunulmuştur. Bu sorunların çözümü noktasında, sosyal toplu konut kooperatifçiliğinin teşvik edilmesi gerektiği ve bu bağlamda şehir yerleşim planlarında toplu sosyal konut alanları ayrılması gerektiği, kiralık konut edinmeye ekonomik gücü yeterli olmayan grupların barınma ihtiyaçlarının karşılanmasında, kamunun sorumluluğu paylaşmasının gerekliliği ifade edilmiştir. Bu ilkeler çerçevesinde Konut Kanun Tasarısının yeniden

gözden geçirilmesi ve Konut Kooperatifleri Kanunu ile hazırlanan tasarının tartışılmasının gerektiği vurgulanmıştır(DPT, 2014c,esk.dpt.gov.tr).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1978-1983 yılları arasını kapsamaktadır. Planda öncelikle, üçüncü beş yıllık kalkınma planı dönemindeki gelişmelerle ilgili istatistikî bilgilere yer verilmiştir. Planda genel hatlarıyla, kamuya ait arazi ve arsalar, imar planları uyarınca, sosyal konut yapımı için konut üretiminde görev alacak kamu kurum ve kuruluşlarına tahsis edileceği vurgulanmıştır. Artan konut gereksinimini karşılamak, ailelerin ucuz nitelikli ve sağlıklı konuta kavuşturulmasını sağlamak amacıyla gerekli kurumsal ve yasal düzenlemeler yapılacağı ifade edilmiştir. Diğer planlarda olduğu gibi, konut üretiminin, dar gelirli grupların konut gereksinimlerine yönelik gerçekleştirilmesi, sosyal konut ve toplu konut üretiminin teşvik edilmesinin önemi vurgulanmıştır. Kamu görevlilerin barınması için lojmanlar politikasının yeniden düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir. İmar ve Gecekondu Yasası’nın yeniden düzenlenmesi; depreme dayanıklı yapıların oluşturulması; yerel yönetimlerin toplu konut kooperatifleşmesine öncülük yapması yolunda özendirilmesi gibi hususlar planlanmıştır (DPT, 2014d, esk.dpt.gov.tr). 1980 öncesi dönemde, toplu konut için tam net bir yasal çerçevenin ve kurumsal bir yapının oluşturulmamış olması, konut politikalarının daha çok söylem düzeyinde kaldığı ve uygulamada istenilen sonuçların tam olarak alınmadığı söylenilebilir.

III. 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE’DE KONUT POLİTİKALARI ve TOKİ’NİN ROLÜ

12 Eylül askeri müdahalesi sonucunda yönetimin askıya alındığı 1980-1983 arası dönem, ara dönem veya geçiş dönemi olarak isimlendirilebilir. Geçiş dönemi olarak nitelendireceğimiz bu dönemde kabul edilen 1982 Anayasası ile konut hakkına yönelik olarak “devletin şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözetken bir planlama

çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alacağı ve toplu konut teşebbüslerini destekleyeceği (md.57)” hususu düzenlenmiştir.

Burada dikkat çekilmesi gereken husus, 61 Anayasa’sından farklı olarak 82 Anayasa’sında, konut hakkının, sağlık hakkının bir uzantısı olarak değil toplumsal ve ekonomik bir sorun olarak değerlendirilmiş olmasıdır. Bununla birlikte, 61 Anayasası ile sadece yoksul ve dar gelirlilere yönelik düzenlemeye gidilmişken, 82 Anayasa’sında devletin bütün sınıfların konut gereksinimleriyle ilgilenmek zorunluluğunun bulunduğu belirtilmiştir (Keleş, 2008: 454).

1980’li yıllarda ülkemizin yaşadığı hızlı nüfus artışı, kırsal alandan kentsel alanlara doğru yaşanan göç ve bunun neden olduğu hızlı kentleşme sebebiyle oluşan konut ve kentleşme sorunlarının çözülmesi ve üretimin artırılarak işsizliğin azaltılması amacıyla, 2487 sayılı Toplu Konut Yasası hazırlanmış ve yasa 1981 yılında kabul edilmiştir. Yasa ile bireysel konutlar yerine, toplu konutlar teşvik edilmiş, dar ve orta gelirliilerin barınma sorunlarının çözümüne yönelinmiştir. Ayrıca, toplumsal konutların özendirilmesi ve büyük kentlerdeki yığılmanın önlenmesi hedeflenmiştir. Bu kanuna göre bütçeden verilmesi gereken miktarın çok küçük bir kısmının aktarılması ve başka bir gelir kaynağı bulunmaması nedeniyle bu kanundan beklenen başarı sağlanamamıştır. Yasa, 2,5 yıl yürürlükte kalmasına rağmen, tam anlamıyla etkin olarak uygulamaya konulamamıştır (Keleş, 2008: 530-534; Samsunlu, 2007: 371). Bu kanundan beklenen başarının sağlanamaması yeni kanunun hazırlanmasına neden olmuştur.

A. 1984-2003 Arası Dönem: Konut Politikalarında Yeni Bir Aktör TOKİ

1985-2000 yılları arasında hem ülkenin toplam nüfusunda hem de kentsel nüfusta önemli artışlar gerçekleşmesine karşın kırsal kesimin nüfusunda bir artış gözlenmemiştir. Hane halkı sayısı da özellikle 1990-2000 arası dönemde dikkate değer bir artış göstermiştir. Hane hakkı büyüklüğüne baktığımızda ise 2000 yılında 4,5 olarak ortaya çıkmıştır.

Tablo 4: Türkiye’de Kentsel-Kırsal Nüfus ve Hane Halkı Sayısı (1980-2000)

	Köy	Kent	Toplam Nüfus	Toplam Hane Halkı Sayısı
1985	23.798.701	26.865.757	50.664.458	9 730 018
1990	23.146.684	33.326.351	56.473.035	11 188 636
2000	23.797.743	44.006.184	67.803.927	15 070 093

Kaynak: TÜİK (2014), "Nüfus ve Demografi-Nüfus İstatistikleri,

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden elde edilen veriler derlenerek tablo oluşturulmuştur.

Ülkedeki demografik verilerin ortaya konulmasından sonra, bu dönemin karakteristik özelliklerinden birisi olarak 1984 yılında Genel İdare dışında "Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı (TOKİ)" kurulmuş olması gösterilebilir. Bu tarihte yürürlüğe giren "2985 sayılı Toplu Konut Kanunu" ile özerk "Toplu Konut Fonu" oluşturulmuştur. Türkiye’de konut politikasında rol oynayan aktörlerin başında bulunan TOKİ’nin kuruluşu ile birlikte Türkiye’de konut politikaları daha kurumsal bir düzeyde tartışılır ve uygulanır hale gelmiştir. Bu bağlamda, TOKİ’nin kuruluş tarihi olan 1984 yılı, Türkiye’de konut politikaları için kırılma (nihengi) noktası olarak değerlendirilebilir.

Toplu Konut İdaresi Başkanlığının işlevi, Türkiye’de konut üretim sektörünün teşvik edilerek hızlı artan konut talebinin planlı bir şekilde karşılanmasını sağlamak yönünde belirlenmiştir. 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu, Toplu Konut İdaresi Başkanlığına özerk ve esnek hareket etme imkânı sağlamıştır. Aynı zamanda, Genel Bütçe dışındaki Toplu Konut Fonu ile TOKİ konut uygulamaları için sürekli ve yeterli kaynağa sahip olmuştur (TOKİ, 2014a, www.toki.gov.tr).

Toplu Konut İdaresi Başkanlığı’nın temel görevleri 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu ile belirlenmiş ve şu şekilde sıralanmıştır (TOKİ, 2014a, www.toki.gov.tr):

- Devlet garantili ve garantisiz iç ve dış tahviller ile her türlü menkul kıymetler çıkarmak;

- Yurt içi ve yurt dışından, Toplu Konut İdaresi’nce kullanma alanlarında yararlanmak üzere kredi almaya karar vermek;
- Konutların finansmanı için bankaların iştirakini sağlayacak tedbirleri almak, bu amaçla gerektiğinde bankalara kredi vermek, bu hükmün uygulanmasına ilişkin usulleri tespit etmek;
- Konut inşaatı ile ilgili sanayi veya bu alanlarda çalışanları desteklemek;
- Özellikle kalkınmada öncelikli yörelerde bulunan konut inşaatıyla ilgili şirketlere iştirak etmek;
- Gerektiğinde her çeşit araştırma, proje ve taahhüt işlemlerinin sözleşmeyle yaptırılmasını temin etmek;
- Kanunlarla ve diğer mevzuatla verilen görevleri yapmak.

1990 yılında ise yeni bir gelişme yaşanmış ve Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi iki ayrı işleyişi içerdiğinden birbirinden ayrılmıştır. Bu şekilde, Toplu Konut İdaresi (TOKİ) farklı bir oluşuma dönüşmüştür. Yine aynı yıl, 412 ve 414 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler ile Toplu Konut İdaresi Başkanlığı ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı şeklinde iki ayrı idare olarak örgütlenmeleri sebebiyle“Fonun” gelirleri daha da azalmıştır (Samsunlu, 2007: 372).

1993 yılından itibaren, Toplu Konut Fonu'nun Genel Bütçe kapsamına alınmasıyla TOKİ'nin kaynaklarının azalması, onu konut üretiminden uzaklaştırmış ve gittikçe azalan sayılarda konutun üretimine destek verebilmiştir. Dolayısıyla, dar ve orta gelirli vatandaşların nitelikli konut ihtiyacı da tam olarak karşılanamamıştır. 1994 Krizi ve 5 Nisan Kararları'nın da konut sektörüne olumsuz yönde etkisi olmuştur (Samsunlu, 2007: 372).

Toplu Konut Fonu, 20.06.2001 tarih ve 4684 sayılı Kanunla da tamamen yürürlükten kaldırılmıştır. Fonun kaldırılması, Toplu Konut İdaresi kaynaklarını büyük ölçüde azaltmış ve bütçeden aktarılan ödeneklere bağımlı hale getirmiştir. Toplu Konut İdaresi'nin gelirleri, gayrimenkul satış ve kira gelirlerinden, kredi geri dönüşlerinden,

faiz gelirlerinden ve bütçe ödeneklerinden oluşmaktadır. Kuruluşundan itibaren, Toplu Konut Fonu’nun da sağladığı imkânlarla, ülkemizde yerleşim ve konut politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasında en önemli kurum olarak işlev gören, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, kuruluşundan 2002 yılına kadar yaklaşık 950 bin konuta kredi yoluyla finansman desteği sağlamış, aynı zamanda kendi arsaları üzerinde 43.145 konutun inşaatını da tamamlamıştır (TOKİ, 2014a, www.toki.gov.tr).

B. 2003 Sonrası Dönem: TOKİ’nin Değişen Yapısı, İşlev ve Faaliyetleri

TOKİ Başbakanlığa bağlı, kamu hukukuna tabi ve kâr amacı gütmeyen, bir kamu kuruluşudur. Bu durumundan dolayı hissedarı bulunmamaktadır ve kurumlar vergisinden muafır. Yasaya göre kurumun tasfiye edilmesi ya da iflası mümkün değildir ve varlıkları haczedilemez. TOKİ ancak ihtiyari teminat verebilmektedir. TOKİ’nin merkezi başkent Ankara’dadır ve ülke geneline yayılmış çok sayıda yerel alt kuruluş sayesinde hizmet vermektedir (Moody’s, 2008: 2-3). Türkiye’de Konut Politikalarının uygulanmasında önemli bir aktör olan TOKİ’nin hedefleri ve amaçları şu şekilde sıralanabilir (TOKİ, 2014b, www.toki.gov.tr):

- Alternatif, yenilikçi uygulamalarla konut üretiminin belli bir model çerçevesinde gerçekleşmesini sağlayarak, konut piyasasını disipline etmek,
- Kalite, sağlamlık, ucuzluk gibi hususlara dikkat ederek spekülâtif oluşumlara mani olmak,
- Ülke nüfusunun ülke coğrafyasına dengeli bir biçimde dağılmasına yardımcı olmaktır.

Bu ilke, hedef ve amaçlar doğrultusunda, konut politikası oluşturma sürecinde başat aktör olarak görev yapan, TOKİ özellikle 2003 sonrası dönemde konut sektöründe aktif olarak rol oynamaya başlamıştır.

1. TOKİ’nin Kurumsal Yapısında ve Görevlerinde Yaşanan Değişim

2003 sonrası dönemde, TOKİ’nin kurumsal yapısı geliştirilmiş ve yetkileri yasal düzenlemelerle genişletilmiştir. TOKİ’nin arsa portföyü genişletilmiş, İdare’nin kendi kaynaklarını kullanarak projeler geliştirebilmesi amaçlanmıştır. TOKİ’nin doğrudan Başbakanlığa bağlı özerk bir idare haline getirilmesiyle uygulama ve karar mekanizmalarında esneklik sağlanmıştır (TOKİ, 2014b, www.toki.gov.tr).

2003 yılında, Toplu Konut İdaresi (TOKİ) Bayındırlık ve İskân Bakanlığı’na bağlanmış ve bu çerçevede, 06.08.2003 tarih ve 4966 sayılı Kanun’la yapılan değişikliklerle, Toplu Konut İdaresi’nin 2985 sayılı Kanunla tanımlanan görevleri arasına yeni görevler eklenmiştir (Samsunlu, 2007: 368). Diğer bir ifadeyle, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı’nın hem kurumsal yapısında değişikliklere gidilmiş hem de görev ve yetkileri çeşitlendirilerek artırılmıştır.

TOKİ’nin konut ve kentleşme sorunlarının tüm boyutlarında faaliyette bulunması düşüncesi çerçevesinde, yapılan değişikliklerle kurumun görevleri arasına eklenen yeni görevler şu şekilde sıralanabilir (TOKİ, 2014a, www.toki.gov.tr):

- Konut sektörüyle ilgili şirketler kurmak veya kurulmuş şirketlere iştirak etmek;
- Ferdi ve toplu konut kredisi vermek, köy mimarisinin geliştirilmesine, gecekondu alanlarının dönüşümüne, tarihi doku ve yöresel mimarinin korunup yenilenmesine yönelik projeleri kredilendirmek ve gerektiğinde tüm bu kredilerde faiz sübvansiyonu yapmak;
- Yurt içi ve yurt dışında doğrudan veya iştirakleri aracılığıyla proje geliştirmek; konut, altyapı ve sosyal donatı uygulamaları yapmak veya yaptırmak;
- İdareye kaynak sağlanmasını teminen kâr amaçlı projelerle uygulamalar yapmak veya yaptırmak;
- Doğal afet meydana gelen bölgelerde gerek görüldüğü takdirde konut ve sosyal donatıları, altyapıları ile birlikte inşa etmek, teşvik etmek ve desteklemek.

Bununla birlikte Toplu Konut İdaresi, uygulama yaptığı bölgelerde birim kurabilme ve gerektiğinde bu birimlerde valilik, belediye ve diğer kamu kurumları

personelinden geçici görevli istihdam etme yetkisine sahip olmuştur. Bu itibarla, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı’nın onayı ile İstanbul, Bingöl, Erzurum, Diyarbakır ve Van’da birim kurma kararı alınmıştır. Ayrıca yine yapılan yasal düzenlemelerle İdare, Hazineye ait arazileri bağlı olduğu Bakan ve Maliye Bakanı teklifi ve Başbakan onayıyla bedelsiz olarak devralma yetkisine de sahip olmuştur(TOKİ, 2014a, www.toki.gov.tr).

2003 sonrası dönemde, TOKİ’nin yasal ve yönetsel konumunda önemli değişiklikler yapılarak başka kamu kurumlarının sahip olmadığı yetki ve olanaklarla donatıldığı önemli bir gerçekliktir (Geray, 2007: 333). Bu bağlamda, yetki alanının genişlemesi ile birlikte işlev ve faaliyetlerinde de gözle görülür bir artış olmuştur.

TOKİ’nin yetki alanının genişlemesi ile birlikte, kentsel alan nüfusunda artışın olması da Türkiye’de konut politikası oluşturmada dikkate alınacak bir husus olarak değerlendirildiği söylenilebilir. Tablo 5’de görüleceği üzere, Türkiye’de, 2007-2012 arası dönemde kent nüfusunda önemli bir artış dikkati çekmektedir. Burada asıl vurgulanması gereken husus, 2012 yılında Türkiye nüfusunun yaklaşık % 77’sinin kentlerde yaşadığı, 2013 yılına gelindiğinde ise bu oranın % 91’e yükseldiğidir. Bu durumun açıklaması olarak, 6360 sayılı yasa ile birlikte Büyükşehir Belediyesi sınırlarının ve il mülki sınırı olarak düzenlenmiş olması gösterilebilir.

Tablo 5: Türkiye’de Kentsel-Kırsal Nüfus (2007-2013)

	Köy	Kent	Toplam
2007	20 838 397	49 747 859	70 586 256
2008	17 905 377	53 611 723	71 517 100
2009	17 754 093	54 807 219	72 561 312
2010	17 500 632	56 222 356	73 722 988
2011	17 338 563	57 385 706	74.724.269
2012	17.178.953	58.448.431	75.627.384
2013	6.633.451	70.034.413	76.667.864

Kaynak: TÜİK (2014), "Nüfus ve Demografi-Nüfus İstatistikleri,

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden elde edilen veriler derlenerek tablo oluşturulmuştur.

Türkiye’de 2000 yılında 15.070.093 olan toplam hane halkı sayısı, 2011 yılında 19.481.678’e yükselmiştir.

Tablo 6: Konutun Mülkiyetine Göre Hane Halkı Sayısı 2000-2011

	Ev Sahibi	Kiracı	Lojmanda Oturan	Ev Sahibi Olmadığı Halde Kira Ödemeyen	Toplam
2000	10.290.843 % 68,3	3.604.367 % 23,9	310.347 % 2	730.065 % 4,8	15.070.093
2011	13.099.000 % 67,3	4.637.000 % 23,8	299.000 % 1,5	1420.000 % 7,3	19.481.678

Kaynak: TÜİK (2014), "Nüfus ve Demografi-Nüfus İstatistikleri,

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden elde edilen veriler derlenerek tablo oluşturulmuştur.

Tablo 6 verileri dikkate alındığında, 2000-2011 arası dönemde hane halkı sayısı ve konut sayısında 4 milyon’un üzerinde bir artış gözlemlenirken, bu hane halkları içinde kiracı sayısında ve ev sahibi sayısında önemli bir değişimin söz konusu olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, ev sahibi olmadığı halde kira ödemeyen hanelerin sayısında % 100’lük bir artış dikkati çekmektedir.

Tablo 7:2011 Verilerine Göre Türkiye’de Konutların Yapılış Tarihleri (Yaşları)

Bilinmeyen	1960 öncesi dönem	1961-70	1971-80	1981-90	1991-2000	2001 sonrası dönem	Toplam
2195 bin % 11,3	809 bin % 4,2	1146 bin % 5,9	2604 bin % 13,4	3684 bin % 18,9	4780 bin % 24,6	4237 bin % 21,8	19.480 bin % 100

Kaynak: TÜİK (2014), "Nüfus ve Demografi-Nüfus İstatistikleri,

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden elde edilen veriler derlenerek tablo oluşturulmuştur.

2011 yılı TÜİK verileri dikkate alındığında, Türkiye’deki konutların % 21, 8’inin 2001 sonrası dönemde yapılmış olması, son dönem konut üretiminde önemli bir artışın varlığının bir göstergesidir. Burada Türkiye’nin konut politikası sürecinde

önemli bir aktör olarak değerlendirilen TOKİ’nin önemli bir pay sahibi olduğu söylenilebilir.

2. TOKİ’nin Yaptığı İşlev ve Faaliyetler

TOKİ’nin yapmış olduğu faaliyetler, Konut Programları, Uydu Kent Uygulamaları, Kentsel Dönüşüm projeleri, Afet Konutları, Tarım Köy Uygulamaları, Göçmen Konutları, Kaynak Geliştirme ve Gelir Paylaşımı Projeleri, Sosyal Donatı Uygulamaları, Çevre Düzenlemeleri ve Ağaçlandırma ve Kamuya Yönelik Uygulamalar şeklinde sınıflandırabilir (TOKİ, 2014c, www.toki.gov.tr):

Konut Programı: Sosyal Nitelikli Konut Üretimi, Alt Gelir Grubu ve Yoksul Konutları: TOKİ uzun vadeli stratejisinin gereği olarak, alt ve orta gelir grubuna yönelik sosyal konutlar üretiminde rol oynamaktadır. 2003 sonrası dönemin ilk 7 yılında, özel sektör yatırımlarının azaldığı Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerine odaklanılmışken, son yıllarda kentsel dönüşümün başladığı veya başlayacağı büyük kentlerde konut üretiminin artması planlanmaktadır. Alt gelir grubuna sahip ailelerin sosyal konut ihtiyacının devlet tarafından karşılanması, sosyal devlet ilkesinin bir gereği olarak değerlendirilebilir.

Tablo 8: Sosyal Konut Uygulamaları Dağılımı (2003-2014)

Dar Orta	249.973
Alt Yoksul	144.327
Gecekondu	90.403
Afet Konut	37.842
Tarım Köy	5.584
Toplam	528.129

Kaynak: TOKİ (2014d), TOKİ Konut Üretim Raporu, www.toki.gov.tr, Erişim Tarihi:12.04.2014

Uydu Kent Uygulamaları: Büyük kentlerde yüksek nüfus yoğunluğu, kentlerin mevcut sınırları içerisinde yapım faaliyetlerinin zorlaşması, İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Diyarbakır gibi büyük şehirlerde TOKİ’yi “uydu kent” inşa etmeye

yönelmiştir. TOKİ, İstanbul Kayabaşı’nda 60.000 konutluk bir proje gerçekleştirmiştir. Uydu kent uygulamaları ile kentin tarihsel ve doğal dokusunun bozulmadan konut taleplerinin karşılanmasının amaçlandığı söylenilebilir.

Kentsel Dönüşüm Projeleri: TOKİ, 2003 yılında gerçekleştirilen yasal düzenlemeler çerçevesinde, kentsel dönüşüm projelerinde de faaliyet göstermek üzere yetkilendirilmiştir. Toplu Konut İdaresi Kaynaklarının Kullanım Şekline İlişkin Yönetmelik kapsamında, “gecekondu bölgelerinin dönüştürülmesi ve iyileştirilmesi amacıyla finansman sağlamak” da TOKİ’nin yönetim kaynaklarının kullanılacağı alanlar arasına girmiştir. TOKİ, bir yandan gecekondu ve kaçak yapı alanlarının dönüştürülmesi sürecinde rol almakta, bir yandan da dar gelirli kesimler için ürettiği konutlarla yeni gecekondu bölgelerinin oluşmasına engel olmaya çalışmaktadır. Yerel yönetimlerin tek başlarına, gecekondulaşma ve kaçak yapılaşma sorunlarıyla baş edememelerinin zor olması sebebiyle, bu sorunların çözümünde ve kentsel dönüşümün hayata geçirilmesinde TOKİ de yetkilendirilmiştir.

Afet Konutları: TOKİ’nin doğal afetlerden zarar gören bölgelerde konut, altyapı ve kamu hizmetleri planlama, inşa etme ve yenileme çalışmalarında öncü bir rol aldığı söylenilebilir. TOKİ’nin afet yönetimi ve yeniden yapılandırma alanındaki faaliyetleri 1992’de Erzincan depremi ile başlamıştır. TOKİ, 2003’teki Bingöl depremi sonrasında toplam tutarı 110 milyon TL’yi bulan, içerisinde 2.857 konut, bir ilkokul ve bir lise, belediye için çok amaçlı bir salon, atıksu artıma tesisi, cami ve karakol inşaatının da yer aldığı 19 projeyi hayata geçirmiştir.

Tarımköy Uygulamaları: TOKİ tarafından geliştirilen Tarımköy Projelerinde köylerde ve kırsal alanlarda yaşayan insanların geçim kaynaklarının geliştirilmesi, yerel halkın iş görmede örgütlenmesi, halkın yerinde iskânı, sağlıklı yaşanabilir konutlara kavuşturulmasına yönelik projeler oluşturularak şehre göçün önlenmesini sağlamak, sosyal yaşamlarının iyileştirilmesi ve köy mimarisinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Göçmen Konutları: Siyasi nedenlerle ülkeye sığınan göçmenler için 1990 yılında kurulan Göçmen Konutları Koordinatörlüğü’nün görevi 2004’den itibaren Toplu Konut İdaresi’ne aktarılmıştır. Göçmen konutları inşa edilmesi hususunda TOKİ, toplam 23.495 konutluk projelerin koordinasyonunu üstlenmiştir. Bu plan çerçevesinde farklı uluslararası kuruluşlardan kredi desteği alınmıştır.

Kaynak Geliştirme ve Gelir Paylaşımı Projeleri: Arsa karşılığı yapılan Gelir Paylaşımı Projeleri, TOKİ’nin sosyal nitelikli konut projelerinin finansmanı açısından çok büyük bir önem taşımaktadır. TOKİ, bu modelini kısa vadeli sermaye giderleri ile uzun vadeli alacakları arasındaki boşluğu kapatmak üzere geliştirmiştir. Kendi portföyünden arsa kullanan TOKİ, özel sektörle işbirliği yaparak projenin gelirinden proje yüklenicisi firmaya belli bir oran dâhilinde aktarım yapmaktadır. Bu modelde TOKİ, arsanın geliştirilmesi sürecini ve yatırımın tüm finansmanını yükleniciye bırakmaktadır.

Tablo 9: Kaynak Geliştirme Uygulamaları (2003-2014)

Kaynak Geliştirme TOKİ	19.294
Kaynak Geliştirme (EGYO+EPPY)	68.259
Toplam	87.553

Kaynak: TOKİ (2014d), TOKİ Konut Üretim Raporu, www.toki.gov.tr, Erişim Tarihi:12.04.2014

Konut Programı Kapsamında Yapılan Sosyal Donatı ve Kamuya Yönelik Uygulamalar: TOKİ toplu konutların yanında aynı zamanda okullar, kreşler, sağlık ocakları, ticaret merkezleri, camiler ve kültürel tesisler de inşa etmektedir. TOKİ ayrıca, gerçekleştirilen farklı protokoller çerçevesinde birçok farklı kamu kurumu için Hastaneler ve Sağlık Ocakları, Okullar, Yurt ve Pansiyonlar, Spor Salonları, Sevgi Evleri, Engelsiz Yaşam Merkezleri, Huzur Evleri, Askeri Tesis ve Karakollar vb. binalar inşa etmektedir.

Tablo 10: TOKİ’nin Sosyal Donatı Uygulamaları (2003-2014)

	TOKİ	Protokol	Toplam
Okul	527	433	960/ 21.450 derslik
Üniversite	-	14	14
Spor Salonu	527	455	982
Yurt Pansiyon	4	156	160/55.589 kapasite
Sağlık Ocağı	90	4	94
Hastane	-	253	253
Ticaret Merkezi	506	-	506
Cami	496	-	496
Kütüphane	41	-	41
Kamu Hizmet Binası	-	114	114
Stadyum	-	19	19
Sevgi Evi, Yaşam Merkezi, Huzurevi, Kültür Merkezi, vd.	-	-	5385

Kaynak: TOKİ (2014d), TOKİ Konut Üretim Raporu, www.toki.gov.tr, Erişim Tarihi:12.04.2014

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Uygulamaya geçirilen bir kamu politikasının makul bir zamandan sonra istenen amaç-hedef-gerçekleştirme bağlamında değerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir. Yani belirlenen ihtiyacın başarı ile karşılanıp karşılanmadığı ölçülmelidir. Değerlendirme, uygulanan politikanın sonuçlarına yönelik halkın veya politika yürütücülerin kanaat, değerlendirme ve tavırları üzerine normatif ölçekte ve sonucun değerlendirilmesinde daha somut ve objektif kriterler üzerine kurulu ampirik usullerle yapılabilir. Bu politikanın uygulamaya geçirilmesinden sonra ortaya çıkan değişiklikler üzerine gözlem yapılır, istatistik ve veriler derlenir. Sağlıklı bir kamu politikası değerlendirilmesi sürecinde bulunması gereken hususlar şu şekilde sıralanabilir (Cochran, vd., 2012: 11-12):

- Hangi amaçlara ne oranda ulaşıldığını tespit edilmesi,
- Başarı ve başarısızlığı ortaya çıkaran sebeplerin tanımlanması,
- Kaynak dağılımında değişiklik yapılması gerekip gerekmediğinin belirlenmesi,

- Politika uygulanmasında ortaya çıkan başarısızlık belli düzenlemelerle giderilebilir mi yoksa politikadan tamamen vazgeçilmesi mi gerekmektedir? sorusuna cevap verilmesi gerekmektedir.

Buradan hareketle, Türkiye’de konut politikalarının ve TOKİ’nin faaliyetlerinin değerlendirilmesi mümkündür. Yukarıda da ifade edildiği üzere, Türkiye’de konut politikalarında bir süreklilik söz konusudur. Dönemler itibariyle, konut politikasının önceliklerinde çok fazla değişiklik olmamış, sadece konut politikasında rol oynayan aktörler de değişmiştir. Bu bağlamda, “ilaveci kamu politikası analiz modeli” çerçevesinde Türkiye’de Konut Politikalarının ele alınması ve irdelenmesinin uygun olacağı sonucuna varılabilir.

Konut politikalarının şekillenmesinde en temel sebeplerden birisi konut açığıdır. Konut açığı konut birimleri sayısının, konut gereksinmesi duyan ev halkı birimlerinin istemde buldukları konut birimleri sayısından az olması durumu şeklinde tanımlanabilir (Keleş, 1980: 79). Türkiye’de konut politikası, konut ihtiyacının karşılanması ve konut açığının kapatılması temel amacını gütmektedir. Bu bağlamda, hem konut açığının kapatılmasında, hem de konuta yönelik sorunlara çözüm üretilmesi noktasında devletin önemli bir rol üstlendiği söylenilebilir. Hem yasal hem de kurumsal düzenlemelere gidilerek, konut sorununa yönelik politikalar geliştirilmektedir.

Türkiye’de de konut sorununun çözümü noktasında devlet tarafından dönemler itibariyle belli politikalar uygulamaya konulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında daha çok memurların konut sorunlarının çözümüne yönelik söz konusu iken, 1945 sonrası dönemde hızlı kentleşmenin getirdiği sorunlardan biri olan kaçak yapılaşma ve gecekonduların önlenmesine, konut yapımının teşvikine yönelik yasal düzenlemeler uygulamaya konulmuştur. Planlı kalkınmanın başladığı 1963 yılı öncesine kadar, konut sorununa yönelik dolaylı yasal düzenlemeler ortaya konulsa da, yaygın ve geniş uygulamalara gidilememiştir. 1963 ve 1980 arası dönemde ise, kalkınma planları ekseninde konut politikaları şekillendirilmeye çalışılmış ve konut sorununa yönelik

yasal düzenlemeler ve uygulamaya dönük girişim çabaları ortaya konulmuştur. Konut politikasında özellikle 1980 sonrası dönemde önemli düzenlemelere gidilmiştir.

Türkiye’de konut politikası alanında ilk dönüm noktası olarak 1984 yılında, Toplu Konut Yasası ile birlikte Toplu Konut İdaresi (TOKİ)’nin kurulması gösterilebilir. Türkiye’de konut üretim sektörünün teşvik edilerek hızlı artan konut talebinin planlı bir şekilde karşılanmasını sağlama işlevine sahip olan TOKİ ile Türkiye’de yaşanan hızlı nüfus artışı ve hızlı kentleşme sebebiyle oluşan konut ve kentleşme sorunlarının çözülmesi ve üretimin artırılarak işsizliğin azaltılması amaçlanmıştır. 2003 yılında TOKİ’nin yetkilerinin yasal düzenlemelerle genişletilmesi ve kurumsal yapısının değiştirilmesi, konut politikası alanındaki ikinci önemli dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Bu yıldan sonra, TOKİ öncülüğünde, toplu konut ve kentsel dönüşüm uygulamalarına hız verildiği söylenilebilir.

1984 yılında dar gelirli aileler için konut üretmek amacıyla kurulan TOKİ’nin, zamanla bu amacından uzaklaşarak piyasa için konut üretimini destekler hale geldiği söylenilebilir. 2003 yılından itibaren, merkezi yönetim yaptığı yasal düzenlemelerle konut ve düzenli kentleşmeyi ön plana çıkarmış ve TOKİ’yi konut uygulamaları ve kentsel dönüşüm konularında birincil aktör konumuna getirmiştir (Kara ve Palabıyık, 2009: 1543).

Türkiye’de TOKİ öncülüğündeki toplu konut uygulamaları ile ilgili istatistikî bilgiler bunu doğrular niteliktedir. TOKİ 1984-2002 yılları arasında 43.145 konut üretmişken, 2003-2009 yılları arasında 81 il ve 603 ilçede 369.547 konut üretmiştir. Üretilen bu konutların 316.539’u sosyal konut niteliğindeki, 53.008’i kaynak geliştirme uygulamaları kapsamındadır (Kara ve Palabıyık, 2009: 9). 2009 yılı itibarıyla sosyal konutların, üretilen toplam konut içerisindeki oranı % 85,6’dır. 2014 yılı Nisan ayı verileri baz alındığında, 81 il ve 800 ilçedeki konut üretimi 615.682’e yükselmiştir. Üretilen bu konutların 528.129’u sosyal konut niteliğindeki, 87.553’ü kaynak geliştirme uygulamaları kapsamındadır. 2014 yılı verilerine göre, sosyal konutların,

üretilen toplam konut içerisindeki oranı % 85,78 olmuştur(TOKİ, 2014d, www.toki.gov.tr).

Burada vurgulanması gereken bir diğer husus, 1984-2002 yılları arasında, TOKİ tarafından doğrudan konut üretiminin az sayıda kalmasına rağmen, 2003 sonrası dönemde, TOKİ’nin görevleri ve yetkilerinin artırılması ile birlikte konut üretimi önemli bir ivme kazanmıştır. Rakamlardan da anlaşılacağı üzere, Türkiye’de 2003 sonrası dönemde TOKİ öncülüğünde konut üretiminde çok önemli bir artış olmuştur. 2014 yılı dâhil olmak üzere, yıllar itibariyle incelendiğinde konut üretiminin hızlanarak devam ettiği dikkati çekmektedir.

2014 Aralık ayı verilerine göre, 2003-2014 yılları arasında üretilen 528.129 sosyal konutun, 249.973’ü dar ve orta gelir grubuna, 144.327’si alt ve yoksul gelir grubuna hitap etmektedir. Gecekonduların yıkılarak dönüştürüldüğü konut sayısı ise 90.403’dir. Afet konutları kapsamında 37.842, tarım-köy uygulamaları kapsamında 5584 konut yapılmıştır (TOKİ, 2014d, www.toki.gov.tr). Burada dikkati çeken husus, TOKİ’nin istatistikî bilgilerinde, lüks konut grubunun sınıflandırılmasının olmamasıdır. Buradan, lüks konutun dar ve orta gelir grubu içinde değerlendirildiğinin sonucu anlaşılmaktadır. TOKİ’nin ürettiği konutların oransal olarak ne kadarının dar gelirli ve orta sınıf için sosyal konut olarak üretildiğinin değerlendirilebilmesi için lüks konutlara ait verilere ulaşılmasının gerekliliği önemli bir husus olduğu ve bu doğrultuda daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç olduğu fark edilmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye’de konut politikalarının şekillenmesinde kendisine önemli bir misyon yüklenen TOKİ’nin son 10 yılda devletin konut politikası oluşturma sürecinde önemli bir aktör olarak işlev gördüğü söylenilebilir. Sosyal konut uygulamalarının hayata geçirilmesinde ve gecekondu dönüşüm uygulamalarının hayata geçirilmesinde TOKİ’ye önemli görevler düşmektedir.

KAYNAKÇA

- ANDERSON, James E. (2011), **Public Policy Making-An Introduction**, International Edition, 7th Edition, Wadsworth, Cengage Learning, USA.
- COCHRAN, Clarke E., MAYER, Lawrence C., CARR, T.R., CAYER, N. Joseph, Mc KENZIE, Mark J. ve PECK, Laura, R. (2012), **American Public Policy An Introduction**, 10th Edition, Wadsworth, Cengage Learning, USA.
- ÇOBAN, Aykut Namık (2012), “Cumhuriyetin İlanından Günümüze Konut Politikası”, **Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi**, C:67, No:3, ss.75-108.
- DPT (2014a), **1. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)**, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.03.2014).
- DPT (2014b), **2. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/8/plan2.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.03.2014).
- DPT (2014c), **3. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)**, <http://esk.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC2BD846AC6F288F74>, (Erişim Tarihi: 10.03.2014).
- DPT (2014d), **4. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1978--1983)**, <http://esk.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC0B42818B57DD3287>, (Erişim Tarihi: 10.03.2014).
- DYE, Thomas R. (2011), **Understanding Public Policy**, 13th Edition, Pearson-Longman Education, Harlow.
- EDWARDS, Meredith, (2001), **Social Policy, Public Policy: From Problems to Practice**, Allen&Unwin, Australia.
- GERAY, Cevat (2007), “Toplumsal Konut Yöneltileri ve TOKİ’nin Tutum ve Yöneltilerindeki Son Değişiklikler”, Ayşegül, Mengü (Ed.), **Kent ve Planlama-Geçmişini Korumak Geleceğini Tasarlamak**, İmge Kitabevi, Ankara, ss. 283-341.

HILL, Michael (2005), **The Public Policy Process**, 4th Edition, Pearson-Longman Education.

KARA, Mustafa ve PALABIYIK, Hamit (2009), “1980 Sonrası Türkiye’de Konut Politikaları: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) Gecekondu Dönüşüm Uygulamaları”, **Uluslararası Davraz Kongresi**, 24-27 Eylül, Isparta.

KELEŞ, Ruşen (1980), **Kentbilim Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KELEŞ, Ruşen (2008), **Kentleşme Politikası**, 10. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

KILIÇ, Selim ve ÖZEL, Mehmet (2006), “Yerel Yönetimlerin Konut Politikaları Üzerine Bir İnceleme - Çeşitli Ülke Deneyimleri ve Türkiye”, **Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 15, Sayı 1, ss.207-228.

MOODYS Kredi Analizi (2008), “Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ)”, Şubat 2008, Rapor No: 107451, www.toki.gov.tr, (10.05.2010).

SAMSUNLU, Ahmet (2007), “Toplu Konut Kanunu ve Türkiye’deki Uygulamaları”, Ayşegül Mengü (Ed.), **Kent ve Planlama- Geçmiş Korumak Geleceği Tasarlamak**, İmge Kitabevi, Ankara, ss. 355- 374.

SMITH, Kevin B. ve LARIMER, Christopher (2009), **The Public Policy Theory Primer**, Westview Press, Newyork, USA

TOKİ,(2014a), “TC Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı-Tarihçe” <http://www.toki.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 12.03.2014)

TOKİ,(2014b), “TOKİ Faaliyetleri-Konut Programı”, <https://www.toki.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF856F72A66C829B67>, (Erişim Tarihi: 12.03.2014).

TOKİ,(2014c), “TOKİ Faaliyetleri”, <http://www.toki.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 12.03.2014)

TOKİ,(2014d), “TOKİ Konut Üretim Raporu”, <http://www.toki.gov.tr>,

Kamu Politikası Örneği Olarak Türkiye’de Konut
Politikalarının Şekillenmesinde TOKİ’nin Rolü

M. Fatih Bilal ALODALI

Aziz TUNCER

Sefa USTA

Erişim Tarihi:12.04.2014

TÜİK,(2014), "Nüfus ve Demografi-Nüfus İstatistikleri,

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (Erişim Tarihi: 12.03.2014)

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ (TÜBA) (2011), **Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü-Sosyal Bilimler**, TÜBA Yayınları, Ankara.

YAVUZ, Fehmi, Keleş, Ruşen ve Geray Cevat (1978), **Şehircilik Sorunlar-Uygulama ve Politika**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:415, Ankara.

ELEKTRONİK HİZMET KALİTESİ ALGILAMALARI: BİREYSEL İNTERNET BANKACILIĞI KULLANICILARI ÜZERİNE BİR UYGULAMA*

Salih YILDIZ¹

Gökhan KARADİREK²

ÖZET

Günümüzde bankacılık işlemlerinin neredeyse tamamı elektronik ortamlar sayesinde internet bankacılığı ile yapılabilmektedir. Bu yüzden internet bankacılığı hizmetlerinin müşteriler tarafından nasıl algılandığı önemli bir konudur. İnternet bankacılığının kullanılmasında elektronik hizmet kalitesinin nasıl algılandığını araştırdığımız bu çalışmada; yeterlilik, müşteri hizmetleri, yerine getirme, gizlilik/güvenlik, erişilebilirlik ve dizayn/tasarım elektronik hizmet kalitesi boyutları kullanılmıştır. Bu boyutların e-tatmin ve e-güven faktörleri üzerindeki etkisi araştırılmak istenmiştir. Aynı şekilde e-tatmin ve e-güven faktörlerinin de e-sadakat faktörü üzerindeki etkisi ölçülmek istenmiş, bunun için regresyon analizi yönteminden faydalanılmıştır. Ayrıca internet bankacılığı kullanıcılarına ait demografik özelliklerin e-sadakat üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olup olmadığı araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnternet Bankacılığı, Müşteri Algısı, Elektronik Hizmet Kalitesi.

PERCEPTIONS OF ELECTRONIC SERVICE QUALITY: AN APPLICATION ON USERS INDIVIDUAL INTERNET BANKING

ABSTRACT

Presently, nearly all of the banking transactions can be done through internet banking thanks to the electronic media. Therefore, how the internet banking services are perceived by the consumer is a significant matter. In this study, in which we have searched how the electronic service quality is perceived in using internet banking, efficiency, customer services, fulfillment, privacy/security, accessibility and design electronic service quality formats were used. The influence of these formats on e-satisfaction and e-trust factors was wished to search. In the same way, the influence of e-satisfaction and e-trust on e-loyalty factor was wished to evaluate; therefore, regression analysis method was benefitted. Furthermore, whether the demographic features belonging to internet banking users caused a meaningful dissimilarity was searched.

Key Words: Internet Banking, Costumer Perception, Electronic Service Quality.

¹Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, salihyildiz@gumushane.edu.tr

²Bilgisayar İşletmeni, Ordu Üniversitesi Rektörlüğü Personel Daire Başkanlığı, gokhankaradirek_28@hotmail.com

*Bu çalışma Yrd. Doç. Dr. Salih YILDIZ danışmanlığında Gökhan KARADİREK tarafından Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalında hazırlanan yüksek lisans tezinden uyarlanmıştır.

GİRİŞ

Teknolojinin hızla gelişmesi, bankacılık sektörünün hizmetlerini sundukları elektronik sistemlerin ve iletişim kanallarının değişmesini sağlamıştır. Teknolojik gelişmelere paralel olarak internetin kullanımının yaygınlaşması, internet bankacılığı hizmetlerinin kullanılmasını artırmıştır. İnternet bankacılığı, bu gelişmelerle beraber nerdeyse tüm bankacılık işlemlerinin yapılabildiği bir sanal ortam haline gelmiştir. Bankalar bu sistem sayesinde hizmet kalitesini ve çeşitliliğini artırarak rekabet avantajı sağlamak istemişlerdir.

İnternet bankacılığı teknolojisindeki ilerlemeler, günlük banka işlemlerinin internet bankacılığı üzerinden yürütülebilmesini ve bankacılık işlemlerindeki maliyetlerin düşmesini sağlamıştır (Omar vd., 2011: 2). İnternet bankacılığı, geleneksel şube bankacılığı ile kıyaslandığında müşterinin bankacılık işlemlerini daha düşük ücretlerle, 7 gün 24 saat her yerden ve daha hızlı bir şekilde yapabilmesini mümkün kılmıştır. Ayrıca, internet bankacılığının işlem maliyetlerini azaltması ve müşteriye sunulan hizmetin kalitesini artırması nedeniyle bankalara rekabet avantajı sağlamıştır (Floros, 2008: 7).

İnternet bankacılığı hizmetinin avantajlarının yanında dezavantajları da bulunmaktadır. Özellikle hacker olarak tanımlanan kişiler, bir bankaya ait sitenin sayfasını kopyalayarak, bir banka sitesinin güvenlik açığından ya da tüketicilerin kendisinden kaynaklanan hatalardan dolayı, insanların banka hesaplarını boşaltabilmektedir. Bu ve benzeri olaylar internet bankacılığına duyulan güvenin azalmasına neden olmaktadır. Bunların yanında internet bankacılığı hizmetlerini kullanırken işlem hatası yapabilirim korkusu da internet bankacılığının az kullanılmasına ya da hiç kullanılmamasına neden olmaktadır.

Bilgisayarların ve mobil iletişim araçlarının internetle birlikte daha da yaygın bir şekilde kullanılması, bankacılık sektöründe bireysel internet bankacılığı gibi bir hizmetin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ülkemizdeki bankalar, bu hizmetin önemini fark etmiş ve bireysel internet bankacılığının alt yapısını oluşturarak bu hizmeti müşterilerine sunmaya başlamışlardır.

Bireysel internet bankacılığının ülkemizde önemli bir elektronik hizmet aracı olarak kullanılıyor olması, kullanıcı sayısının ve yapılan işlem hacminin sürekli artması, bu hizmetin elektronik hizmet kalitesi açısından nasıl algılandığının araştırılmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla bireysel internet bankacılığı hizmetlerinin, müşteriler tarafından nasıl

algılandığından yola çıkılarak, müşterilerin bireysel internet bankacılığına ait beklentilerinin net bir şekilde ortaya konması gereklidir. Bu çalışma ile birlikte bireysel internet bankacılığı hizmetlerinden faydalanan tüketicilerin/müşterilerin beklentileri ortaya konacak ve saha çalışması sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda işletme alanına katkı sağlanacaktır.

Ayrıca bankalar bu çalışmayla bireysel internet bankacılığının kullanılmasında ve benimsenmesinde, elektronik hizmet kalitesi faktörlerinin hangilerinin etkili olduğunu öğrenebilecek, bireysel internet bankacılığının ve hizmetlerinin kullanılmasını sağlayacak yeni stratejiler belirleyebilecektir. Bu araştırma, aynı zamanda bireysel internet bankacılığı hizmetlerinin kullanılması konusunda müşteri beklentilerinin bankalara ulaştırılmasına yardımcı olacaktır.

I. LİTERATÜR

Bayrakdaroğlu (2012) bireylerin İB kullanımını etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik çalışmasının sonucunda; gizlilik/güvenlik, güven, yenilikçi olma, kullanım kolaylığı, farkında olma, sosyal çevrenin etkisi, bilgisayar kullanma yeteneği ve internet bağlantısının kalitesi faktörlerinin internet bankacılığının kullanılmasını olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Akın ve Karaboğa (2011) bireysel müşterilerin şubesiz bankacılık hizmetlerini kullanma kararına etki eden faktörleri belirlemek üzere yaptıkları çalışmada, bireysel müşterilerin şubesiz bankacılık hizmetlerini kullanma kararına etki eden özellikleri güvenilirlik faktörü altında; kullanım kolaylığı, güvenilirlik, hız ve güvenilir referans, yeterlilik faktörünü incelediklerinde ise; bankacılık işlemlerinin kolay yapılabilmesi, istenilen her yerden işlem yapabilme ve yeterli bilgilendirme gibi özelliklerden oluştuğunu tespit etmişlerdir. Çakmak vd. (2011) banka müşterilerinin İB kullanımını etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik çalışmalarında, internet bankacılığının kullanılması konusunda üç faktörün etkisini tespit etmişlerdir. Bu faktörler; bankaların müşterilerine kullanım kolaylığı ve düşük maliyet sağlaması, İB bilgi eksikliğinin sağlanması ve üçüncüsü ise banka müşterilerinin internete bağlanma şartlarıyla ilgili olup, bunlar güvenli, hızlı ve kolay bir internet bağlantısının gerekliliğiyle ilgilidir. Omar vd. (2011) Pakistan’ da online bankacılık hizmetlerine yönelik müşteri algısını, problemlerini, tercihlerini ve önerilerini araştırdığı çalışmalarında; güvenilirlik,

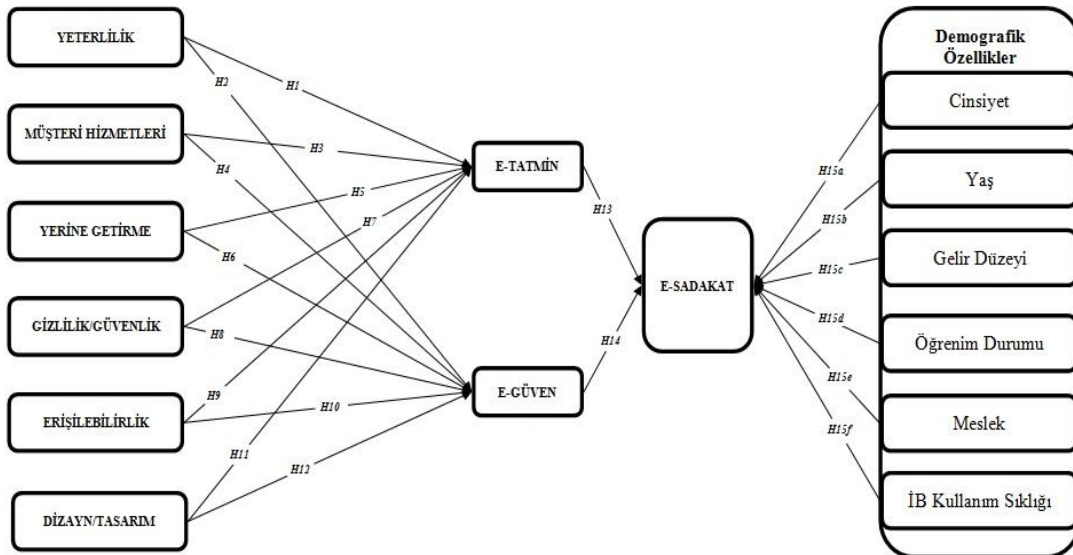
kolaylık, hız, maliyet faydası, sitemin kullanımının kolay ve sistemin hatasız olması tüketicilerin şube bankacılığı yerine internet bankacılığı hizmetlerini tercih ettiğini ortaya koymuşlardır. Şiker (2011) internet bankacılığının benimsenmesine yönelik yapmış olduğu çalışma sonucunda; “algılanan kullanılabilirlik” in, internet bankacılığın benimsenmesinde tüketiciler tarafından önemli bir faktör olduğu bulunmuştur. Ustasüleyman ve Eyüpoğlu (2010) bireysel internet bankacılığın benimsenmesini etkileyen faktörleri yapısal eşitlik modeliyle belirlemek istemişler, araştırmanın neticesinde; internet bankacılığının benimsenmesinde etkisi en fazla olan değişkenin “algılanan kullanım kolaylığı” olduğunu bulmuşlardır. İnternet bankacılığın benimsenmesinde en çok etkiye sahip ikinci değişkeni ise “algılanan kullanılabilirlik” olarak tespit edilmiştir. Pala ve Kartal (2010) banka müşterilerinin internet bankacılığına yönelik tutumlarını araştırmışlar, en çok dikkat çeken faktörün “güven” olduğunu bulmuşlardır. Pala ve Kartal, internet bankasının seçiminde etkili olan ikinci faktörü ise “hizmet kalitesi” olarak belirlemişlerdir. Duruer vd. (2009) internet bankacılığının kullanılmasını etkileyen faktörleri belirlemek için banka müşterileri üzerine yaptıkları araştırmanın neticesinde internet bankacılığını kullanma kararında; bankanın güvenilir bir banka olması, internet sitesinin güvenli olması ve banka müşterilerinin kişisel bilgilerinin gizliliğinin korunmasına ilişkin faktörler ile müşterinin kuyrukta beklemeden mesai saatleri dışında da işlem yapılabilmesi gibi zaman esnekliğine ilişkin faktörlerin önem taşıdığını ortaya koymuşlardır. Yapraklı ve Yılmaz (2008) internet bankacılığı hizmet kalitesi algılamalarının tatmin ve bağlılık düzeyleri üzerindeki etkisini araştırmışlar, internet bankacılığın tercih edilmesinde en önemli faktörlerin; “Web sitesinin güvenli olması”, “Bankanın güvenilirliği” ve “Gizlilik” olduğunu bulmuşlardır. Broderick ve Vachirapornpuk (2008) “İnternet Bankacılığında Hizmet Kalitesi: Müşteri Rolünün Önemi” başlıklı çalışmayla internet bankacılığı müşterilerinin hizmet kalitesi modelindeki unsurları nasıl algıladıklarını araştırmışlar; müşterilerin bilgi seviyesi, birbirlerini takip eden eylemleri ve hizmet karşılama sürecinde yapmış oldukları katkı düzeyleri, müşterilerin internet bankacılığı sürecinde tatmin olmalarının ya da olmamalarının şekillenmesinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Ural ve Korkmaz (2007) tüketicilerin internetle bankacılığa güvenini belirleyen faktörleri ve güven düzeyinin kullanıma etkilerini belirlemeye çalışmışlar, sonuç olarak; güven düzeyini etkileyen faktörleri “algılanan

banka pazar yönlülüğü” ve “algılanan teknik güvenilirlik” olarak bulmuşlardır. Gülmez ve Kitapçı (2006) internet bankacılığını kullanan banka müşterilerinin davranışlarını tespit etmeye yönelik araştırmanın faktör analizi sonucunda birinci faktör; web sitesinin görünümü ve hızı olarak bulunmuş, bunları sırayla; hizmet, sorunların anında çözümü ve güvenlik faktörleri izlemiştir. Usta (2005) tüketicilerin internet bankacılığını kullanmama nedenleri üzerine yaptığı araştırmanın sonucuna göre; “güvenlik kaygıları” internet bankacılığı kullanımını etkileyen en önemli faktör olarak bulunmuştur. İnternet bankacılığının kullanılmasını engelleyen en önemli ikinci faktör ise internet bankacılığının kullanımının zor olması ve internet bankacılığının faydalarının bilinmemesidir. Usta, internet bankacılığını kullanmamada etkisi en az olan faktör ise değişime karşı direnç olarak tespit edilmiştir. Sathye (1999) çalışmasında Avustralya’da internet bankacılığında tüketicilerin tercihlerinde etkili olan en önemli faktörleri ortaya koymak istemiştir. Araştırmanın sonucunda; güvenlik kaygıları, internet bankacılığının farkında olmama, İB hakkında bilgi eksikliği ve internet bankacılığının yararları hakkında bilgi sahibi olmama gibi konuların internet bankacılığının benimsenmesinde engel olduğu bulunmuştur.

II. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

A. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Şekil 1. Araştırma Modeli

- H1:** İB ile sunulan hizmetlerin yeterli olması, e-tatmin üzerinde etkilidir.
- H2:** İB ile sunulan hizmetlerin yeterli olması, e-güven üzerinde etkilidir.
- H3:** İB ile verilen müşteri hizmetleri, e-tatmin üzerinde etkilidir.
- H4:** İB ile verilen müşteri hizmetleri, e-güven üzerinde etkilidir.
- H5:** İB kapsamında verilen bankacılık hizmetlerinin söz verilen niteliklere uygun olarak yerine getirilmesi, e-tatmin üzerinde etkilidir.
- H6:** İB kapsamında verilen bankacılık hizmetlerinin söz verilen niteliklere uygun olarak yerine getirilmesi, e-güven üzerinde etkilidir.
- H7:** İB web sitesinin gizlilik/güvenlik tedbirleri, e-tatmin üzerinde etkilidir.
- H8:** İB web sitesinin gizlilik/güvenlik tedbirleri, e-güven üzerinde etkilidir.
- H9:** İB web sitesine ve web sitesindeki bireysel işlemlere istenildiğinde erişilebilirlik, e-tatmin üzerinde etkilidir.
- H10:** İB web sitesine ve web sitesindeki bireysel işlemlere istenildiğinde erişilebilirlik, e-güven üzerinde etkilidir.
- H11:** İB web sitesinin dizayn/tasarımı, e-tatmin üzerinde etkilidir.
- H12:** İB web sitesinin dizayn/tasarımı, e-güven üzerinde etkilidir.
- H13:** E-tatmin, e-sadakat üzerinde etkilidir.
- H14:** E-güven, e-sadakat üzerinde etkilidir.
- H15a:** Cinsiyet, e-sadakat üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur.
- H15b:** Yaş, e-sadakat üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur.
- H15c:** Gelir düzeyi, e-sadakat üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur.
- H15d:** Öğrenim durumu, e-sadakat üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur.
- H15e:** Meslek, e-sadakat üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur.
- H15f:** Kullanım sıklığı, e-sadakat üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur.

B. Araştırmanın Amacı ve Kısıtları

Araştırmanın amacı, ülkemizdeki bankaların bireysel internet bankacılığı hizmet kalitesinin, bireysel internet bankacılığı kullanıcıları tarafından nasıl algılandığının ortaya konmasıdır. Bu amaçla, bireysel internet bankacılığı hizmet kalitesi boyutlarının (yeterlilik,

müşteri hizmetleri, yerine getirme, gizlilik/güvenlik, erişilebilirlik ve dizayn/tasarım), e-tatmin ve e-güven faktörleri, bu faktörlerin de e-sadakat ölçeği üzerindeki etkileri araştırılmak istenmiştir.

C. Veri Toplama Yöntemi ve Örneklem

Araştırma, bireysel internet bankacılığı kullanıcıları üzerinde gerçekleştirilmiş olup, araştırmanın anketi Ordu il sınırlarında uygulanmıştır. Bankaların sunmuş oldukları bireysel internet bankacılığı hizmetlerinin illere göre herhangi bir farklılık göstermemesi nedeniyle söz konusu araştırmanın bu ilde yapılmasına engel bir durum olmayacağı öngörülmüştür. Araştırma için gereken verilerin toplanabilmesinde yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formunun ilk kısmındaki sorular, araştırma modelindeki faktörleri belirlemeye yöneliktir. Bu faktörler; yeterlilik, müşteri hizmetleri, yerine getirme, gizlilik/güvenlik, erişilebilirlik, dizayn/tasarım, e-tatmin, e-güven ve e-sadakat olup, toplamda 42 sorudan oluşmaktadır. Katılımcılardan, bu sorulara 5’li likert ölçeği tipine göre (1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Katılıp katılmama oranım eşit, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum) puanlamaları istenmiştir. Araştırmanın ikinci kısmındaki sorular ise, ankete katılan tüketicilerin demografik özelliklerini belirlemeye yöneliktir. Bu özellikler; cinsiyet, öğrenim durumu, yaş, gelir düzeyi, meslek durumu ve internet bankacılığını kullanma sıklığı gruplarından oluşmaktadır. Ordu ilindeki bireysel internet bankacılığı kullanıcılarına uygulanan anket, 19/01/2013 - 15/03/2013 tarihleri arasında yapılmış olup, araştırmanın örnek kütlesi, kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Yapılan anket çalışması sonucunda araştırmanın örnek büyüklüğü, eksik veya hatalı bulunan anket formları elenerek 519 olarak belirlenmiştir.

III. BULGULAR VE ANALİZLER

A. Demografik Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde ankete katılan 519 bireysel internet bankacılığı kullanıcısının demografik özelliklerine ait bulgular verilmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Demografik Bulgular

Cinsiyet	N	%	Öğrenim Durumu	n	%
Kadın	233	44,9	İlköğretim	8	1,5
Erkek	286	55,1	Lise	71	13,7
Toplam	519	100	Üniversite	340	65,5
Meslek Durumu	N	%	Lisansüstü	100	19,3
Serbest Meslek	76	14,6	Toplam	519	100
İşçi	92	17,7	Yaş Grubu	n	%
Memur	176	33,9	18-25 yaş ve arası	130	25
Emekli	25	4,8	26-33 yaş ve arası	197	38
Ev Hanımı	18	3,5	34-41 yaş ve arası	110	21,2
Öğrenci	105	20,2	42-49 yaş ve arası	69	13,3
Diğer	27	5,2	50 yaş ve üstü	13	2,5
Toplam	519	100	Toplam	519	100
İB Kullanma Sıklığı	N	%	Aylık Gelir Durumu	n	%
Her Gün	122	23,5	700 TL ve altı	63	12,1
Haftada Bir	85	16,4	701 TL–1200 TL	108	20,8
Haftada Birkaç Defa	77	14,8	1201 TL–1700 TL	68	13,1
Ayda Bir	102	19,7	1701 TL–2200 TL	144	27,7
Ayda Birkaç Defa	133	25,6	2201 TL ve üstü	136	26,2
Toplam	519	100	Toplam	519	100

n: Frekans   **%:** Yüzde   **İB:** İnternet Bankacılığı

Araştırmaya katılanların %44,9'unu kadın katılımcılar, %55,1'ini erkek katılımcılar oluşturmuştur. Katılımcılar, öğrenim düzeylerine göre incelendiğinde %65,5'i üniversite mezunu olduğu, bu grubu %19,3 ile lisansüstü mezunları takip ettiği görülmüştür. İnternet bankacılığı kullanan katılımcıların çoğunluğunu %33,9 ile memurlar oluşturmaktadır. Memurlardan sonra en yüksek orana sahip katılımcıları ise sırasıyla; %20,2 ve %17,7'lik oranlarla öğrenciler ve işçiler olarak belirlenmiştir. İnternet bankacılığı kullanan katılımcıların %38'i 26-33 yaş ve arası yaş grubunda, %25'i ise 18-25 yaş ve arası yaş grubunda yer aldığı görülmektedir. Bu bulgulardan internet bankacılığını genç diyebileceğimiz yaş gruplarının kullandığını söyleyebiliriz. Araştırmaya katılanların internet bankacılığını kullanma sıklıkları

incelendiğinde, internet bankacılığını “ayda birkaç defa” kullananların oranı %25,6 iken, “her gün” kullananların oranı ise %23,5’tir. Ankete katılanların aylık gelir durumuna baktığımızda (Tablo 1) gelir düzeyi 1701 TL ve üzerinde gelir düzeyine sahip olanlar, tüm katılımcıların %54’lük kısmını oluşturduğu belirlenmiştir.

B. Araştırmanın Anket soruları

Araştırma modelinde yer alan ölçeklere ait anket sorularının oluşturulabilmesi için literatür taraması yapılmış, anket sorularının oluşturulacağı kaynaklar belirlenmiştir. Ölçeklere ait kaynaklar sırasıyla şunlardır: yeterlilik ölçeği (Kenova ve Jonasson, 2006), müşteri hizmetleri ölçeği (Burgers vd., 2000; Rafaeli vd., 2008; Dean, 2004; Lai vd., 2007; Yang vd., 2004), yerine getirme ölçeği; (Kenova ve Jonasson., 2006), gizlilik/güvenlik ölçeği; (Dixit ve Datta, 2010), erişilebilirlik ölçeği; (Jayawardhena, 2010), dizayn/tasarım ölçeği; (Jayawardhena, 2010), e-tatmin ölçeği; (Manzano vd., 2011; Aydın ve Özer, 2005; Cronin vd., 2000; Voss vd., 1998; Collier ve Bienstock, 2006), e-güven ölçeği; (Manzano vd., 2011), ve e-sadakat ölçeği; (Aydın ve Özer, 2005; Collier ve Bienstock, 2006; Zeithaml vd., 1996; Caruana, 2002; Parasuraman vd., 2005; Manzano vd., 2011). Anket soruları ise şu ifadelerden oluşmaktadır.

- YET1: Müşterisi olduğum bankanın internet sitesine hızlı bir şekilde girebiliyorum.
- YET2: Müşterisi olduğum bankanın web sitesinde sunulan hizmet hızlıdır.
- YET3: Müşterisi olduğum bankanın bireysel internet bankacılığı sisteminin içeriğini takip etmek kolaydır.
- YET4: Müşterisi olduğum bankanın web sitesinde ihtiyacım olan her şeyi (banka hizmetini) kolayca bulurum.
- MH1: Bankamın müşteri hizmetleriyle iletişime geçtiğimde işlemlerim doğru bir şekilde yerine getiriliyor.
- MH2: Bankamın müşteri hizmetleriyle iletişime geçtiğimde yeterli açıklamalar alabiliyorum.
- MH3: Bankamın müşteri hizmetleriyle iletişime geçmek için yaptığım aramalara hemen cevap veriliyor.
- MH4: Bankamın müşteri hizmetlerindeki çalışanlar kibar ve güven vericidir.

- MH5: Bankamın çalışanları sorunları çözecek kadar bilgilidir.
- YG1: Müşterisi olduğum banka belli bir sürede yapmayı vaat ettiği şeyleri yerine getirir.
- YG2: Müşterisi olduğum bankanın online banka işlemleri daima doğrudur.
- YG3: Müşterisi olduğum banka, web sitesiyle yaptığım, işlemleri tamamlamada oldukça hızlıdır.
- YG4: Müşterisi olduğum banka, web sitesinde verilen hizmetlerle ilgili doğru vaatlerde bulunuyor.
- GG1: Müşterisi olduğum bankanın web sitesi finansal güvenlik ve gizlilik sağlar.
- GG2: Müşterisi olduğum bankada sadece yetkili personel banka hesaplarıma erişebilir.
- GG3: Müşterisi olduğum banka finansal bilgileri asla kötüye kullanmaz.
- GG4: Müşterisi olduğum bankanın web sitesi fon transferi için güvenlidir.
- E1: Müşterisi olduğum bankanın web sitesi hızlı bir şekilde açılmaktadır.
- E2: Müşterisi olduğum bankanın web site hizmetleri 7/24'tür, siteye erişememe gibi bir durum söz konusu değildir.
- E3: Herhangi bir bilgisayarı kullanarak, program eklentisi yüklemeye gerek kalmadan, bankadaki hesaplarıma erişebilirim.
- E4: Hesabımda bir problem olduğunda, telefonla / banka şubesinde bir çalışanla iletişim kurabilmeme imkân sağlanmaktadır.
- E5: Bankadaki hesabıma girerken kullandığım şifremi,(kendime özel, hatırlanması kolay bir şifre) kendim belirleyebilirim.
- DT1: Müşterisi olduğum bankanın internet bankacılığı sayfasında gezinti yapmak çok kolaydır.
- DT2: Müşterisi olduğum bankanın İnternet bankacılığı sayfası düzenli olarak güncellenmektedir.
- DT3: Müşterisi olduğum bankanın web sitesi, görünüş olarak göze hoş gelen, iyi renklendirilmiş ve etkili bir düzene sahiptir.
- DT4: Bankamın web sitesindeki hizmetler (hesap detayları, güvenlik ayarları vb.) anlaşılması kolay bir dille ifade edilmiştir.
- DT5: Bankamın internet sitesi çok kullanışlı interaktif özelliklere sahiptir.

- ET1: Müşterisi olduğum bankanın web sitesini kullanmakla doğru bir karar vermiş olduğumu düşünüyorum.
- ET2: Müşterisi olduğum bankanın web sitesini kullanma kararımdan memnunum.
- ET3: Müşterisi olduğum bankanın web sitesinin sağladığı hizmet ile kendimi genel olarak iyi hissediyorum.
- ET4: Müşterisi olduğum bankanın internet hizmetleri, beklentilerimi karşılıyor.
- ET5: Müşterisi olduğum bankanın internet bankacılığında çok memnunum.
- EG1: Müşterisi olduğum bankanın web sitesinin taahhüt ettiklerini yerine getirdiğine inanıyorum.
- EG2: Müşterisi olduğum bankanın web sitesi ile sunulan bilginin samimi ve dürüst olduğunu düşünüyorum.
- EG3: Müşterisi olduğum bankanın web sitesinin verdiği sözlere güveniyorum.
- EG4: Müşterisi olduğum bankanın web sitesi yanlış bildirimde bulunmaz.
- EG5: Müşterisi olduğum bankanın web sitesinin ayırt edici özelliği tüketiciye sunduğu hizmetin açıklığı ve dürüstlüğüdür.
- ES1: Müşterisi olduğum bankanın internet bankacılığını başkalarına öneriyorum.
- ES2: Müşterisi olduğum bankanın internet bankacılığını daima ilk seçenek olarak düşünürüm.
- ES3: Müşterisi olduğum bankanın internet bankacılığıyla gelecekte daha fazla çalışmayı umuyorum.
- ES4: Arkadaşlarımı ve akrabalarımı kullanmakta olduğum bankanın web sitesiyle iş yapmaya teşvik edebilirim.
- ES5: Çevremdekilere müşterisi olduğum bankanın web sitesi hakkında olumlu şeyler söylüyorum.

C. Analizler

Araştırma kapsamında uygulanan anketin iç tutarlığı Cronbach's alfa katsayısı ile ortaya konulmuştur. Güvenirlilik analizi sonucu elde edilen ölçeklerin geçerliliklerinde ise, Faktör Analizi kullanılmıştır. Araştırma hipotezlerini sınamak için; iki grup arasındaki farklılığı

belirlemek için, bağımsız örneklem t-testi, üç veya daha fazla grup arasındaki farklılığı ortaya koymak için ise tek yönlü ANOVA testi ve Tukey çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, internet bankacılığı hizmet kalitesi boyutlarının e-tatmin ve e-güven üzerindeki, e-tatmin ile e-güven değişkenlerinin de e-sadakat üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizinden yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında yapılan tüm analizlerde SPSS 15.0 programı kullanılmıştır.

1. Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi

Anket sorularına verilen cevapların iç tutarlılığını belirlemek amacıyla yapılan güvenilirlik analizinde güvenilirlik katsayısı 0,967 olarak hesaplanmıştır. Bu değer araştırmanın güvenilirliğini sağlamada yeterli görülen 0,70 değerinin üzerindedir (Altunışık vd., 2010; 124). Faktör bazında yapılan güvenilirlik analizi neticesinde; yeterlilik faktörünün güvenilirlik katsayısı (Cronbach Alfa) 0,86, müşteri hizmetleri faktörünün güvenilirlik katsayısı 0,842, yerine getirme faktörünün güvenilirlik katsayısı 0,815, gizlilik/güvenlik faktörünün 0,819, erişilebilirlik faktörünün güvenilirlik katsayısı 0,798, dizayn/tasarım faktörünün güvenilirlik katsayısı 0,841, e-tatmin faktörünün güvenilirlik katsayısı 0,92, e-güven faktörünün güvenilirlik katsayısı 0,889, e-sadakat faktörünün güvenilirlik katsayısı 0,899 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar araştırma modelinde kullanılan faktörlerin iç tutarlıklarının son derece yüksek olduğunu göstermiştir. Ölçeklerin faktör yapısının belirlenmesi için Faktör Analizi yöntemi kullanılmış olup, faktör yükleri 0,50' nin üzerinde olanlar seçilmiştir. Analiz sonucunda 42 madde 8 faktörde toplanmıştır. Bunlar sırasıyla; yeterlilik (YET1, YET2, YET3, YET4) KMO: 0,747, açıklanan varyans: 70,748; müşteri hizmetleri (MH1, MH2, MH3, MH4, MH5) KMO: 0,803, açıklanan varyans: 61,677; yerine getirme (YG1, YG2, YG3, YG4) KMO:0,802, açıklanan varyans: 64,516; gizlilik güvenlik (GG1, GG2, GG3, GG4) KMO:0,794, açıklanan varyans: 64,970; erişilebilirlik (E1, E2, E3, E4, E5) KMO:0,797, açıklanan varyans: 55,893; dizayn/tasarım (DT1, DT2, DT3, DT4, DT5) KMO: 0,833, açıklanan varyans: 61,166; e-tatmin (ET1, ET2, ET3, ET4, ET5) KMO:0,853, açıklanan varyans: 75,984, e-güven (EG1, EG2, EG3, EG4, EG5) KMO: 0,867, açıklanan varyans: 69,509; e-sadakat (ES1, ES2, ES3, ES4, ES5) KMO:0,878, açıklanan varyans: 71,287 olarak bulunmuştur.

D. Hipotezlerin Test Edilmesi

1. Cinsiyet Grupları İle İlgili t-Testi Sonuçları ve İlgili Hipotezin Test Edilmesi

Katılımcıların cinsiyet gruplarına göre e-sadakat algılamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin bağımsız örneklem t-testi sonuçları Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2. Cinsiyet Gruplarına Göre E-Sadakat Algılamalarına İlişkin t-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	n	Ortalama	S.S.	t	SD	p
E-Sadakat	Kadın	233	3,8266	,74866	1,044	,07308	0,297
	Erkek	286	3,7503	,88745			

n: Frekans S.S.: Standart Sapma

Araştırmaya katılan bireysel internet bankacılığı kullanıcılarının cinsiyet gruplarına göre e-sadakat algılamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını gösteren p değeri 0,297 bulunmuştur. Ortalamaları karşılaştırılan iki örneklem arasında anlamlı bir fark olabilmesi için ($p < 0,05$) olması gerektiğinden, araştırmaya katılanların cinsiyet gruplarına göre e-sadakat algılamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Hipotez;

H15a: Cinsiyet, e-sadakat üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur. (Red Edildi)

2. Yaş Grupları İle İlgili ANOVA Testi Sonuçları ve İlgili Hipotezin Test Edilmesi

Bireysel İB kullanıcılarının e-sadakat boyutu açısından yaş gruplarına göre farklılıkları tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) ile belirlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Yaş Gruplarına Göre E-Sadakat Algılamalarına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

	Yaş Grubu	n	A.O.	S.S.	p
E-Sadakat	18-25 yaş	130	3,7031	,78008	,358
	26-33 yaş	197	3,7614	,84136	
	34-41 yaş	110	3,8418	,88082	
	42-49 yaş	69	3,8522	,82151	
	50 yaş ve üstü	13	4,1077	,61436	
	Toplam		519	3,7846	
Varyans Homojenliği Testi					p: 0,755

n: Frekans A.O.: Aritmetik Ortalama S.S.: Standart Sapma

Tablo 3'te görüldüğü gibi varyans homojenliği testinde p değeri, 0,755 ($p>0,05$ ise homojen varyans) olduğundan tek yönlü ANOVA testi sonuçlarının sağlıklı olduğu söylenebilir (Antalyalı, 2010: 138). Bireysel internet bankacılığı kullanıcılarının yaş gruplarına göre e-sadakat algılamaları arasındaki farklılığın anlamlı olup olmadığını gösteren p değeri, 0,358 ($p<0,05$ ise anlamlı) olduğundan, araştırmaya katılan bireysel İB kullanıcıları yaş grupları arasında e-sadakat algılamaları açısından anlamlı bir farklılık olduğu söylenemez. Hipotez;
H15b: Yaş, e-sadakat üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur. (Red Edildi)

3. Gelir Grupları İle İlgili ANOVA Testi Sonuçları ve İlgili Hipotezin Test Edilmesi

Araştırmaya katılan bireysel İB kullanıcılarının gelir gruplarına göre e-sadakat algılamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin tek yönlü ANOVA testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Gelir Gruplarına Göre E-Sadakat Algılamalarına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

	Gelir Grubu	n	A.O.	S.S.	p
E-Sadakat	700TL ve altı	63	3,6794	,77920	,279
	701TL-1200TL	108	3,7407	,77400	
	1201TL-1700TL	68	3,7382	,70500	
	1701TL-2200TL	144	3,7611	,86914	
	2201TL ve üstü	136	3,9162	,89726	
	Toplam	519	3,7846	,82812	
Varyans Homojenliği Testi p: 0,117					

n: Frekans **A.O.:** Aritmetik Ortalama **S.S.:** Standart Sapma

Varyans homojenliği testinde p değeri, 0,117 ($p>0,05$ ise homojen varyans) olduğundan tek yönlü ANOVA testi sonuçlarının sağlıklı olduğu söylenebilir. Bireysel internet bankacılığı kullanıcılarının gelir gruplarına göre e-sadakat algılamaları arasındaki farklılığın anlamlı olup olmadığını gösteren p değeri 0,279 ($p<0,05$ ise anlamlı) olduğundan, yaş grupları arasında e-sadakat algılamaları açısından anlamlı bir farklılık olduğu söylenemez. Hipotez;

H15c: Gelir düzeyi, e-sadakat üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur. (Red Edildi)

4. Öğrenim Durumu İle İlgili ANOVA Testi Sonuçları ve İlgili Hipotezin Test Edilmesi

Bireysel İB kullanıcılarının öğrenim durumlarına göre e-sadakat algılamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin tek yönlü ANOVA testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Öğrenim Durumlarına Göre E-Sadakat Algılamalarına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

	Öğrenim Grubu	n	A.O.	S.S.	p
E-Sadakat	İlköğretim	8	3,5500	1,19881	,649
	Lise	71	3,7437	,75607	
	Üniversite	340	3,8141	,80179	
	Lisansüstü	100	3,7320	,93256	
	Toplam	519	3,7846	,82812	
Varyans Homojenliği Testi p: 0,253					

n: Frekans A.O.: Aritmetik Ortalama S.S.: Standart Sapma

Tablo 5'te görüldüğü üzere varyans homojenliği testinde p değeri, 0,253 ($p > 0,05$ ise homojen varyans) olduğundan tek yönlü ANOVA testi sonuçlarının sağlıklı olduğunu söyleyebiliriz. Araştırmaya katılanların öğrenim durumlarına göre e-sadakat algılamaları arasındaki farklılığın anlamlı olup olmadığını gösteren p değeri 0,649 ($p < 0,05$ ise anlamlı) olduğundan, araştırmaya katılanların öğrenim durumları arasında e-sadakat algılamaları açısından anlamlı bir farklılık olduğu söylenemez. Hipotez;

H15d: Öğrenim durumu, e-sadakat üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur. (Red Edildi)

5. Meslek Grupları İle İlgili ANOVA Testi Sonuçları ve İlgili Hipotezin Test Edilmesi

Bireysel internet bankacılığı kullanıcılarının meslek gruplarına göre e-sadakat algılamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin tek yönlü ANOVA testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

**Tablo 6. Meslek Gruplarına Göre E-Sadakat Algılamalarına İlişkin ANOVA Testi
Sonuçları**

	Meslek Grupları	n	A.O.	S.S.	p
E-Sadakat	Serbest Meslek	76	4,0447	,77121	,130
	İşçi	92	3,7130	,76305	
	Memur	176	3,7602	,84584	
	Emekli	25	4,0000	,85440	
	Ev Hanımı	18	3,8667	,84296	
	Öğrenci	105	3,7619	,74889	
	Diğer	27	3,2889	1,08887	
	Toplam	519	3,7846	,82812	
	Varyans Homojenliği Testi p: 0,118				

n: Frekans **A.O.:** Aritmetik Ortalama **S.S.:** Standart Sapma

Varyans homojenliği testinde p değeri, 0,118 ($p > 0,05$ ise homojen varyans) olduğundan tek yönlü ANOVA testi sonuçlarının sağlıklı olduğunu söyleyebiliriz (Tablo 6). Bireysel internet bankacılığı kullanıcılarının meslek gruplarına göre e-sadakat algılamaları arasındaki farklılığın anlamlı olup olmadığını gösteren p değeri 0,130 ($p < 0,05$ ise anlamlı) olduğundan, araştırmaya katılanların meslek grupları arasında e-sadakat algılamaları açısından anlamlı bir farklılık olduğu söylenemez. Hipotez;

H15e: Meslek, e-sadakat üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur. (Red Edildi)

6. Kullanım Sıklığı Grupları İle İlgili ANOVA Testi Sonuçları ve İlgili Hipotezin Test Edilmesi

Katılımcıların e-sadakat boyutu açısından, internet bankacılığının kullanım sıklığına göre farklılıkları tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) ile belirlenmiş olup ($P < 0,05$), internet bankacılığı kullanım sıklığı grupları arasındaki farklılıklar Tukey çoklu karşılaştırma ile ortaya konulmuştur (Tablo 8).

**Tablo 7. İnternet Bankacılığını Kullanım Sıklığı Gruplarına Göre E-Sadakat
Algılamalarına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları**

	Kullanım Sıklığı Grubu	n	A.O.	S.S.	p
	E-Sadakat	Her Gün	122	3,9016	,97311
Haftada Birkaç Defa		77	3,9065	,74522	
Ayda Bir		102	3,7608	,76768	
Ayda Birkaç Defa		133	3,7744	,70040	
Haftada Bir		85	3,5506	,89064	
Toplam		519	3,7846	,82812	
Varyans Homojenliği Testi p: 0,068					

n: Frekans **A.O.:** Aritmetik Ortalama **S.S.:** Standart Sapma

Bireysel İB kullanıcılarının hesaplarını kullanma sıklıkları gruplarına göre dağılımları ve bu gruplara ait değerler Tablo 7’de verilmiştir. Analiz sonucundan görüldüğü üzere varyans homojenliği testinde p değeri 0,068 ($p > 0,05$ ise homojen varyans) olduğundan, tek yönlü ANOVA testi (One-Way ANOVA) sonuçlarının sağlıklı olduğunu söyleyebiliriz. Araştırmaya katılanların bireysel İB hesaplarını kullanım sıklığı gruplarına göre e-sadakat algılamaları arasındaki farklılığın anlamlı olup olmadığını gösteren p değeri, 0,026 ($p < 0,05$ ise anlamlı) olduğundan, araştırmaya katılan İB kullanıcılarının kullanım sıklığı grupları arasında e-sadakati algılamaları açısından anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir. Anlamlı bulunan bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu söyleyebilmek için Tukey testi yapılmış ve Tablo 8’de sonuçları ortaya konulmuştur.

**Tablo 8. E-Sadakat Algılamalarına İlişkin İnternet Bankacılığını Kullanım Sıklığı
Grupları Arası Tukey Testi Sonuçları**

Kullanım Sıklığı Grupları	Ortalama Farkları	Standart Sapma	p	Gruplar Arası Farklar
(1) Her Gün Haftada Birkaç Defa (2) Ayda Bir (3) Ayda Birkaç Defa (4) Haftada Bir (5)	-,00485 ,14086 ,12720 ,35105*	,11971 ,11035 ,10311 ,11620	1,000 ,706 ,732 ,022	(1-5)
(2) Haftada Birkaç Defa Her Gün (1) Ayda Bir (3) Ayda Birkaç Defa (4) Haftada Bir (5)	,00485 ,14571 ,13206 ,35591*	,11971 ,12416 ,11778 ,12940	1,000 ,767 ,795 ,048	(2-5)
(3) Ayda Bir Her Gün (1) Haftada Birkaç Defa (2) Ayda Birkaç Defa (4) Haftada Bir (5)	-,14086 ,14571 ,01365 ,21020	,11035 ,12416 ,10825 ,12079	,706 ,767 1,000 ,410	-
(4) Ayda Birkaç Defa Her Gün (1) Haftada Birkaç Defa (2) Haftada Bir (3) Ayda Bir (5)	-,12720 ,13206 ,01365 ,22385	,10311 ,11778 ,10825 ,11421	,732 ,795 1,000 ,287	-
(5) Haftada Bir Her Gün (1) Haftada Birkaç Defa (2) Ayda Bir (3) Ayda Birkaç Defa (4)	-,35105* -,35591* ,21020 ,22385	,11620 ,12940 ,12079 ,11421	,022 ,048 ,410 ,287	(5-1) (5-2)

Tukey testi sonuçları göre; internet bankacılığını “her gün” ve “haftada birkaç defa” kullanan kişilerin, “haftada bir” kullanım sıklığı grubuna dahil olanlardan e-sadakat algılamaları açısından farklı düzeylere sahip oldukları ortaya konulmuştur. İnternet bankacılığı kullanım sıklığı grupları içerisinde “her gün” ve “haftada birkaç defa” gruplarının e-sadakat algılama seviyeleri en yüksek bulunurken, “haftada bir” kullanım sıklığı grubunun ise e-sadakati algılama seviyesi en düşük bulunmuştur ($P<0,05$). “Ayda bir” ve “ayda birkaç defa” kullanım

sıklı gruplarının kendi içerisinde ise e-sadakat algılamaları açısından herhangi bir farklılık bulunamamıştır. Bu kullanım sıklığı gruplarının (Ayda bir ve ayda birkaç defa) “her gün”, “haftada birkaç defa” ve “haftada bir” grupları ile arasında da fark bulunamamıştır. Hipotez;
H15f: Kullanım sıklığı, e-sadakat üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olur. (Kabul Edildi)

7. Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları ve İlgili Hipotezlerin Test Edilmesi

İnternet bankacılığı hizmet kalitesi boyutlarının e-tatmin ve e-güven üzerindeki, e-tatmin ile e-güven değişkenlerinin de e-sadakat üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizinden yararlanılmış, test edilen hipotezler sırasıyla aşağıda verilmiştir.

Tablo 9. Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

E-Tatmin İçin	B	Standart Hata B	β	t	p
Sabit	,108	,141		,487	,627
Yeterlilik (YET)	,238	,039	,234	6,0035	,000
Müşteri Hizmetleri (MH)	,077	,038	,079	2,038	,042
Yerine Getirme (YG)	,136	,049	,123	2,789	,005
Erişilebilirlik (E)	,112	,045	,101	2,476	,014
Dizayn/Tasarım (DT)	,446	,046	,388	9,704	,000
R²: 0,62 F: 167,558 p:0,000					
E-Güven için	B	Standart Hata B	β	t	p
Sabit	,160	,126		1,268	,205
Yeterlilik (YET)	,079	,035	,085	2,290	,022
Yerine Getirme (YG)	,313	,041	,311	7,655	,000
Gizlilik /Güvenlik (GG)	,186	,033	,194	5,623	,000
Dizayn/Tasarım (DT)	,366	,040	,348	9,151	,000
R²: 0,63 F: 219,219 p:0,000					
E-Sadakat İçin	B	Standart Hata B	β	t	p
Sabit	,329	,131		2,499	,013
E-Tatmin (ET)	,582	,041	,563	14,180	,000
E-Güven (EG)	,294	,045	,260	6,559	,000
R²: 0,59 F: 371,860 p:0,000					

Tablo 9'daki **B** değerleri kısmi regresyon katsayılarını vermekte ve formüldeki değişkenlerin eğimlerini göstermektedir. **β** ise standardize edilmiş regresyon katsayıları olup, bağımlı değişkene ilişkin faktörlerin göreceli önem sıralarını yorumlamakta yardımcı olmaktadır. **β**'ya baktığımızda E-tatmin ve E-güven ölçeği için en önemli faktör Dizayn/Tasarım'dır. E-sadakat ölçeği için en önemli faktör E-tatmin olup, bununla birlikte E-güven faktörünün de E-sadakat üzerinde etkisi tespit edilmiştir. **t** ve **p** değerleri regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçlarıdır. Görüldüğü gibi regresyon katsayısı sonuçları 0.05 anlamlılık düzeyinde kabul edilebilir. Regresyon analizinin uygulaması sırasında kullanılan stepwise yöntemi sayesinde Gizlilik/Güvenlik faktörünün E-Tatmin ölçek değerinin tahminine, Müşteri Hizmetleri ve Erişilebilirlik faktörlerinin de E -Güven ölçek değerinin tahminine katkısı istatistikî olarak anlamlı olmadığı belirlenmiş, bu nedenle oluşturulan regresyon tahmin denklemlerinden çıkarılmalarına karar verilmiştir. E-Tatmin ve E-Güven Faktörlerinin E-Sadakat ölçek değerinin tahminine katkısı istatistikî olarak anlamlı bulunduğundan her iki faktör de regresyon tahmin denklemine dâhil edilmiştir. **R²** belirtme katsayısı olup, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenlerdeki (E-Tatmin, E-Güven ve E-Sadakat) toplam varyansın ne kadarını (% olarak) açıkladığını göstermektedir. Bunlar sırasıyla; E-Tatmin için % 62, E-Güven için %63 ve E-Sadakat için %59'dur. **F** ve **p** değerleri bu regresyon ve determinasyon katsayılarının anlamlılığını gösteren tek faktörlü varyans analizi sonuçlarıdır ve görüldüğü gibi 0,05 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Tablo 9'dan elde edilen regresyon denklemleri aşağıda sırasıyla verilmiştir. E-tatmin için regresyon denklemi;

$$\mathbf{E-Tatmin = 0,108 + 0,446 (DT) + 0,238 (YET) + 0,136 (YG) + 0,112 (E) + 0,077 (MH)}$$

Tablo 9'dan ve oluşturulan E-Tatmin eşitliğinde görüldüğü gibi Dizayn/Tasarım, Yeterlilik, Yerine Getirme, Erişilebilirlik ve Müşteri Hizmetleri faktörleri E-Tatmin üzerinde etkili iken, Gizlilik/Güvenlik faktörünün anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Hipotezler:

H1: İB ile sunulan hizmetlerin yeterli olması, e-tatmin üzerinde etkilidir (Kabul Edildi).

H3: İB ile verilen müşteri hizmetleri, e-tatmin üzerinde etkilidir (Kabul Edildi).

H5: İB kapsamında verilen bankacılık hizmetlerinin söz verilen niteliklere uygun olarak yerine getirilmesi, e-tatmin üzerinde etkilidir (Kabul Edildi).

H7: İB web sitesinin gizlilik/güvenlik tedbirleri, e-tatmin üzerinde etkilidir (Red Edildi).

H9: İB web sitesine ve web sitesindeki bireysel işlemlere istenildiğinde erişilebilirlik, e-tatmin üzerinde etkilidir (Kabul Edildi).

H11: İB web sitesinin dizayn/tasarımı, e-tatmin üzerinde etkilidir (Kabul Edildi).

E-Güven için regresyon denklemi;

$$\mathbf{E-Güven = 0,160 + 0,366(DT) + 0,313(YG) + 0,186(GG) + 0,079(YET)}$$

Tablo 9'dan ve oluşturulan E-Güven eşitliğinde görüldüğü gibi Dizayn/Tasarım (DT), Yerine Getirme (YG), Gizlilik/Güvenlik (GG) ve Yeterlilik (YET) faktörlerinin E-Güven üzerinde etkili olduğu bulunmuş olup, Müşteri Hizmetleri (MH) ve Erişilebilirlik (E) faktörlerinin ise anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Hipotezler:

H2: İB ile sunulan hizmetlerin yeterli olması, e-güven üzerinde etkilidir (Kabul Edildi).

H4: İB ile verilen müşteri hizmetleri, e-güven üzerinde etkilidir (Red Edildi).

H6: İB kapsamında verilen bankacılık hizmetlerinin söz verilen niteliklere uygun olarak yerine getirilmesi, e-güven üzerinde etkilidir (Kabul Edildi).

H8: İB web sitesinin gizlilik/güvenlik tedbirleri, e-güven üzerinde etkilidir (Kabul Edildi).

H10: İB web sitesine ve web sitesindeki bireysel işlemlere istenildiğinde erişilebilirlik, e-güven üzerinde etkilidir (Red Edildi).

H12: İB web sitesinin dizayn/tasarımı, e-güven üzerinde etkilidir (Kabul Edildi).

E-Sadakat için regresyon denklemi; **E-Sadakat = 0,329 + 0,582(ET) + 0,294 (EG)**

Tablo 9'dan ve oluşturulan E-Sadakat denkleminde görüldüğü gibi E-Tatmin ve E-Güven faktörleri E-Sadakat üzerinde etkilidir. Hipotezler:

H13: E-tatmin, e-sadakat üzerinde etkilidir (Kabul Edildi).

H14: E-güven, e-sadakat üzerinde etkilidir (Kabul Edildi).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnternet bankacılığının kullanılmasında elektronik hizmet kalitesi algısı büyük önem taşımaktadır (Bayrakdaroğlu, 2012; Sanayei vd., 2011; Omar vd., 2011; Çakmak vd., 2011; Pala ve Kartal, 2010; Usta, 2005; Duruer vd., 2009; Başaran ve Çelik, 2008).

Bu amaçla bireysel kullanıcılar açısından internet bankacılığının kullanılmasında elektronik hizmet kalitesi algısının e-tatmin ve e-güven faktörleri üzerindeki etkisi ve yönü

araştırılmış, e-sadakatın oluşmasında ise e-tatmin ve e-güven faktörlerinin etkisi belirlenmek istenmiştir. Ayrıca, bireysel İB kullanıcılarına ait demografik özelliklerin e-sadakat algılamaları üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olup olmadığı ortaya konmak istenmiştir.

Elektronik hizmet kalitesi boyutlarının e-tatmin üzerindeki etkisini belirlemek için yapılan regresyon analizi sonucunda; elektronik hizmet kalitesi boyutlarından dizayn/tasarımın e- tatmin üzerinde en etkili faktör olduğu bulunmuştur (Tablo 9). Bu analiz sonucunda e-tatmin üzerinde etkisi tespit edilen diğer faktörler sırayla; yeterlilik, yerine getirme, erişilebilirlik ve en az etkisi bulunana müşteri hizmetleri olarak bulunmuştur. Diğer taraftan gizlilik/güvenlik faktörünün e-tatmin üzerinde etkisi bulunamamıştır.

Elektronik hizmet kalitesi boyutlarının e-güven faktörü üzerinde etkisinin araştırılması için yapılan regresyon analizi neticesinde dizayn/tasarım boyutunun e-tatmin faktörü üzerinde olduğu gibi e-güven faktörü üzerinde de en fazla etkiye sahip olduğu bir kez daha tespit edilmiştir. E-güven faktörü üzerinde etkili olan diğer elektronik hizmet kalitesi boyutları sırasıyla; yerine getirme, gizlilik/güvenlik ve yeterlilik şeklinde sıralanmıştır. Müşteri hizmetleri ve erişilebilirlik boyutunun ise e- güven üzerinde herhangi bir etkisi tespit edilememiştir.

İnternet bankacılığı hizmetlerinden faydalanan bireysel kullanıcıların, bankanın elektronik hizmetine sadık kalıp kalmadıklarını belirlemek için e-tatmin ve e-güven faktörlerinin e-sadakat üzerinde etkisi araştırılmış olup, yapılan regresyon analizi sonucunda her iki faktöründe e-sadakat oluşumunda etkili olduğu ortaya konulmuştur. Ancak, e-sadakatın oluşmasında e-tatmin faktörünün e-güven faktöründen daha fazla etkiye sahip olduğu bulunmuştur (Tablo 9).

Araştırma modelindeki demografik özelliklerin (cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, meslek, gelir düzeyi ve İB kullanım sıklığı) e-sadakat üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olup olmadığı araştırılmış, araştırmanın neticesinde sadece İB kullanım sıklığı grupları arasında e-sadakat algılamaları açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Anlamlı farklılığın hangi gruplara arasında olduğu Tukey testi ile belirlenmiş olup, “her gün” ve “haftada birkaç defa” gruplarının e-sadakat algılamaları en yüksek bulunmuştur. “Haftada bir” kullanım sıklığı grubunun e-sadakat algılama seviyesi ise en düşük olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan regresyon analizleri genel olarak değerlendirilirse; bankaların, bireysel internet bankacılığı kullanıcılarını tatmin etmek, müşterilerin güvenini kazabilmek için her açıdan mükemmel tasarlanmış bir web sitesine sahip olması gerekir. Dizayn/tasarımın, e-tatmin ve e-güven üzerinde en etkili elektronik hizmet kalitesi boyutu olduğu sonucundan hareketle, internet bankacılığında site dizayn/tasarımının e-sadakatın sağlanabilmesinde özen gösterilmesi gereken bir konu olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, dizayn/tasarım kadar yeterlilik ve yerine getirme boyutlarının da e-tatmin ve e-güven üzerinde etkili olduğu tespiti ile bu boyutların da dolaylı olarak e-sadakatın oluşumunda önemli derecede etkili olduğu bulunmuştur. Bankalar, bireysel bankacılık hizmetlerinin müşteriler tarafından yeterli görülebilmesi ve işlemlerin eksiksiz olarak gerçekleştirilebilmesi için, bireysel bankacılık sisteminde ihtiyaç duyulan hizmetin var olduğunu, gerekli alt yapının sağlandığını, yapılan işlemlerin anlık olarak faturalandırıldığını, hesap hareketlerinin ayrıntılı olarak sistem hatasına mahal vermeden emniyetli bir şekilde gerçekleştirildiğini gösteren ya da hissettiren hizmetleri teknolojiye bağlı olarak güncellemelidir. Elektronik hizmet kalitesi yönünden müşteri hizmetleri ve erişilebilirlik boyutlarının da e-tatmin üzerinde etkili olduğunun tespiti, bu boyutların bireysel internet bankacılığının kullanılmasında ve benimsenmesinde de etkilerinin olduğunu göstermiştir. Elektronik hizmet kalitesi boyutlarından gizlilik/güvenlik boyutunun, e-güven üzerinde; e-güvenin de e-sadakat üzerinde etkisinin bulunması, bireysel internet bankacılığına sadık müşterilerin oluşmasında gizlilik/güvenliğin dolaylı yönden de olsa etkilerinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak; bankalar, internet bankacılığın kullanılmasını artırmak, müşteriler üzerinde tatmin, güven ve sadakat oluşturabilmek için; internet sitesinin tasarımına, yeterliliğine, erişilebilirliğine, işlemleri eksiksiz ve doğru olarak yerine getirebildiğine, gizlilik/güvenliğine ve müşteri hizmetlerine gereken önemi göstermelidir.

KAYNAKÇA

- AKIN, Faruk ve Kazım KARABOĞA; (2011), “Bireysel Müşterilerin Şubesiz Bankacılık Hizmetlerini Kullanma Kararına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Bilecik Örneği”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, XXX(I), ss.301-320.
- ALTUNIŞIK, Remzi; Recai COŞKU; Serkan BAYRAKTAROĞLU ve Engin YILDIRIM; (2010), **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı**, Geliştirilmiş 6. Baskı, Sakarya Yayıncılık, Sakarya, 379s.
- ANTALYALI, Ömer L.; (2010), “Varyans Analizi (Anova-Manova)”, Şeref Kalaycı (Ed.), **SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri**, 5. Baskı içinde (131-182), Asil Yayın Dağıtım LTD.ŞTİ., Ankara, 426s.
- AYDIN, Serdar ve Gökhan ÖZER; (2005), “National Customer Satisfaction Indices: an Implementation in the Turkish Mobile Telephone Market”, **Marketing Intelligence & Planning**, 5(23), ss.486-504.
- BAŞARAN, Bülent ve Hakan ÇELİK; (2008), “E-Hizmet Müşterileri Arasında E-Hizmet Kalite Boyutlarını Algılamada Oluşan Farklılıkların İncelenmesi”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 17(3), ss.47-62.
- BAYRAKDAROĞLU, Ali; (2012), “Bireylerin İnternet Bankacılığı Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Alan Araştırması”, **Business and Economics Research Journal**, 3(2), ss.57-75.
- BRODERICK, Anne J. ve Supatta VACHIRAPORNPUK; (2008), “İnternet Bankacılığında Hizmet Kalitesi: Müşteri Rolünün Önemi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 9(1), ss.131-147.
- BURGERS, Aarjan; Ko de RUYTER; Cherie KEEN and Sandra STREUKENS; (2000), “Customer Expectation Dimensions of Voice-to-Voice Service Encounters: a Scale-Development Study”, **International Journal of Service Industry Management**, 2(11), ss.142-161.
- CARUANA, Albert; (2002), “Service Loyalty: the Effects of Service Quality and the Mediating Role of Customer Satisfaction”, **European Journal of Marketing**, 7/8(36), ss.811-828.

- COLLIER, Joel E. ve, Carol C. BIENSTOCK; (2006), “Measuring service quality in e-retailing”, **Journal of Service Research**, 3(8), ss.260-275.
- CRONIN, J. Joseph; Michael K. BRADY and G. Tomas M. HULT; (2000), “Assessing the Effects of Quality, Value, and Customer Satisfaction on Consumer Behavioral Intentions in Service Environments”, **Journal of Retailing**, 2(76), ss.193-218.
- ÇAKMAK, Ali Ç.; M. Tahir GÜNEŞER ve Hasan TERZİ; (2011), “Bankaların Müşterilerine Sunduğu İnternet Bankacılığı Hizmetinin Müşteriler Tarafından Değerlendirilmesi: Karabük Şehir Merkezinde Uygulama”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, 31, ss.1-30.
- DEAN, Alison M; (2004), “Rethinking Customer Expectations of Service Quality: are Call Centers Different?”, **Journal of Services Marketing**, 1(18), ss. 60-77.
- DIXIT, Neha and Saroj K. DATTA; (2010), “Acceptance of E-banking among Adult Customers: An Empirical Investigation in India”, **Journal of Internet Banking and Commerce**, 15(2), ss.1-17.
- DURUER, Salih; Arzu Ö. ÇALIŞKAN; Halil E. AKBAŞ ve Ceren E. GÜNDOĞDU; (2009), “İnternet Bankacılığını Kullanma Kararını Etkileyen Faktörler: Türk Banka Müşterileri Üzerine Bir Araştırma”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, 26(1), ss.133-154.
- FLOSOS, Christos; (2008), “Internet Banking Websites Performance in Greece”, **Journal of Internet Banking and Commerce**, 13(3) ss.1-8.
- GÜLMEZ, Mustafa ve Olgun KİTAPÇI; (2006), “İnternet Bankacılığı ve Müşteri Davranışları: Cumhuriyet Üniversitesi Akademik ve İdari Personeline Yönelik Bir Uygulama”, **Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi**, 7(2), ss.83-100.
- JAYAWARDHENA, Chanaka; (2004), “Measurement of Service Quality in Internet Banking: The Development of an Instrument”, **Journal of Bank Marketing**, 20(1-2), ss.185-207.
- KENOVA, Vasya and Jonasson, PATRIK; (2006), “Quality Online Banking Services”, **Jonkoping International Business School, Jonkoping University**, ss.1-73.
- LAI, Fujun; Joe HUTCHINSON; Dahui LI and Changhong BAI; (2007), “An Empirical Assessment and Application of SERVQUAL in Mainland China’s Mobile Communications Industry”, **International Journal of Quality & Reliability Management**, 3(24), ss.244-62.

- MANZANO, Joaquin Aldas; Carla Ruiz-MAFE; Silvia Sanz-BLAS and Carlos Lassala-
NAVARRE; (2011), “Internet Banking Loyalty: Evaluating The Role of Trust,
Satisfaction, Perceived Risk and Frequency of Use”, **The Service Industries Journal**,
31(7), ss.1165-1190.
- OMAR, Abdullah Bin; Naveed SULTAN; Khalid ZAMAN; Nazish BIBI; Abdul WAJID and
Khalid KHAN; (2011), “Customer Perception towards Online Banking Services:
Empirical Evidence from Pakistan”, **Journal of Internet Banking and Commerce**,
16(2), ss.1-24.
- PALA, Emre ve Burak KARTAL; (2010), “Banka Müşterilerinin İnternet Bankacılığı ile İlgili
Tutumlarına Yönelik Bir Pilot Araştırma”, **Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve
Ekonomi Dergisi**, 17(2), ss.43-61.
- PARASURAMAN, A.; Valarie A. ZEITHALM and Arvind MALHOTRA; (2005), “E-S-QUAL
A Multiple-Item Scale for Assessing Electronic Service Quality”, **Journal of Service
Research**, 7(X), ss.1-21.
- RAFAELI, A.; Lital ZIKLIK and Lorna DOUCET; (2008), “The Impact of Call Center
Employees’ Customer Orientation Behaviors on Service Quality”, **Journal of Service
Research**, 3(10), ss.239-255.
- SANAYEI, Ali; Ali SHAEMI and Mohammad Ali NASIRZADEH; (2011), “E-service Quality,
E-satisfaction and E-loyalty From the View of Iranian Users”, **Institute of
Interdisciplinary Business Research**, 3(6), ss.807-815.
- SATHYE, Milind; (1999), “Adoption of Internet Banking by Australian Consumers: an
Empirical Investigation”, **International Journal of Bank Marketing**, 17(7), ss.324-
334.
- ŞIKER, Perihan; (2011), “Müşterilerin İnternet Bankacılığını Benimsemelerine Yönelik Keşifsel
Bir Araştırma”, **Niğde Üniversitesi İUYD**, 2(2), ss.35-50.

- URAL, Tülin ve Emine V. KORKMAZ; (2007), “İnternetle Bankacılıkta Tüketici Güveninin Kullanıma Etkisi Üzerine Bir Araştırma: Antakya Örneği”, **Öneri**, 7(28), ss.135-150.
- USTA, Resul; (2005), “Tüketicilerin İnternet Bankacılığını Kullanma Nedenleri Üzerine Bir Araştırma”, **Doğuş Üniversitesi İİBF Dergisi**, 6(2), ss.279-290.
- USTASÜLEYMAN, Talha ve Kemal EYÜPOĞLU; (2010), “Bireysel İnternet Bankacılığını Benimsemesini Etkileyen Faktörlerin Yapısal Eşitlik Modeli İle Belirlenmesi”, **BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar**, 4(2), ss.11-38.
- VOSS, Gelell B.; A. PARASURAMAN and Dhruv GREWAL; (1998), “The Roles of Price, Performance, and Expectations in Determining Satisfaction in Service Exchanges”, **Journal of Marketing**, 4(62), ss.46-61.
- YANG, Zhilin; Minjoon JUN and Robin T. PETERSON; (2004), “Measuring Customer Perceived Online Service Quality: Scale Development and Managerial Implications”, **International Journal of Operations & Production Management**, 11(24), ss.1149-74.
- YAPRAKLI, T. Şükrü ve M. Kemal YILMAZ; (2008), “İnternet Bankacılığı Hizmeti Kullanıcılarının Hizmet Kalitesi Algılamalarının Tatmin ve Bağlılık Düzeyleri Üzerindeki Etkisi: Akademik Personel Üzerinde Bir Uygulama”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, XXIV(1), ss.137-161.
- ZEITHAML, Valerie A.; Leonard L. BERRY and A. PARASURAMAN; (1996), “The Behavioral Consequences of Service Quality”, **Journal of Marketing**, 60(2), ss.31-46.

İŞ ETİĞİNİN İŞ TATMİNİNE ETKİSİ: GÜMÜŞHANE KAMU KURUMLARI ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ

Emre SEYREK¹

Ekrem CENGİZ²

ÖZET

İş etiği, iş yerindeki personelin neyi nasıl yapacağı, değişik durumlarda nasıl davranacağı, kişiler arası münasebetlerin nasıl olması gerektiği, çalışan yönetici ilişkilerinin ne şekilde olacağını tespit eder. İş tatmini, çalışanın işi veya işi ile alakalı faaliyetlerinden memnun olması başka bir deyişle olumlu sonuçlanan duygusal bir tutumdur. Bu araştırmada iş etiğinin iş tatmini üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla Gümüşhane'deki Kamu kurumlarında çalışan memurlar üzerinde basit tesadüfi örneklem metoduyla belirlenen 235 kişi üzerinde anket uygulanmış ve 223'ü analize dahil edilmiştir. Araştırma sonucunda iş etiğinin iş tatminini yüksek düzeyde etkilediği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İş etiği, iş tatmini, iş etiği ve iş tatmini ilişkisi.

THE EFFECT OF WORK ETHICS ON JOB SATISFACTION: SAMPLING OF EMPLOYEES ON PUBLIC INSTITUTIONS ON GÜMÜŞHANE

ABSTRACT

Work ethics determine that staff how to do what's in the workplace, how to behave in different situations, how interpersonal relations should be, in what way would the employee-manager relationship. Job satisfaction is employee's pleasing about job or job-related activities, in other words, a condition resulting in a positive emotional attitude. In this research, the effect of work ethics on job satisfaction is investigated. For this aim, with simple random sampling method, it was selected 235 people from public institutions on Gümüşhane and 223 of them were included in research. As a result of this research, it was specified that work ethics has a positive effect on job satisfaction.

Keywords: Work ethics, job satisfaction, relationship between work ethics and job satisfaction.

¹ Yüksek Lisans öğrencisi, Gümüşhane Üniversitesi

² Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ekremkayseri@yahoo.com.tr

*Bu makale Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, Doç. Dr. Ekrem CENGİZ'in danışmanlığında Emre SEYREK tarafından yapılan "İş Etiğinin İş Tatminine Etkisi: Gümüşhane Kamu Kurumları Çalışanları Örneği" başlıklı tezden alınmıştır.

GİRİş

“Etik” Yunanca “ethos” sözcüğünden “moral” ise Latince “mos” sözcüğünden gelir. Moral olarak kullandığımız ahlak sözcüğü ise Arapça ”hulk” sözcüğü kökünden gelir. Anlamsal olarak baktığımızda “ethos” (etik) ve “mos” (moral-ahlak) sözcükleri, gelenek, görenek, huy, mizaç, yaratılış anlamlarına gelir (Tayfun, 2011).

Etik, toplumda geleneksel olarak gelen, alışkanlık ve töreleri aynen hayatına adapte etmeyip, bunların üzerinde düşünerek, sorgulama yaparak, eleştirerek kişiliğın belirleyici özelliğİ haline getirmedir (Murat, 2014). Etik düşünme, sadece filozoflara ait olmayan, ne yapmalıyım sorusunun sorulduğı bir olguda bu sorulara cevap aramaktır (Uzun, 2012).

Ahlak ve etik kavramlarının ortak yanı; toplumların ya da insanların, doğru-yanlış, iyi-kötü, bir fiilin nasıl yapılacağına ait normların uygun olup olmamasının belirlenmesi açısından ortak kurallara sahip olmalarıdır.

İş etiğİ ABD’de 1960’larda gündeme gelmiştir. 1980’lerde ABD’deki bütün büyük işletme ve şirketlerde “Etik İlkeleri”, “Etik Komiteleri”, “Etik Hizmet içİ Eğitim ve Danışmanlık Birimleri” oluşmuştur.

Daha sonraları ise Almanya, Fransa, Hollanda gibi ülkelerde iş etiğİ alanında danışman hizmetleri vermeye başlanmıştır. 1999 yılında İtalya da Castellanza Üniversitesi Etik, Hukuk ve Ekonomi Merkezi’nin liderliğinde oluşan mesleki kuruluşlar ve danışmanlık hizmetleri veren bazı kurumlar tarafından Q-RES projesi (İşletmeler Sosyal ve Etik Sorumlulukların Kalitesi Projesi) oluşturulmuştur. Bu projenin amacı işletmeler ile işletmelerden faydalanmak isteyenlerin arasında bir iş hukuku ve iş etiğİ oluşturmaktır. 2001 yılında Avrupa Komisyonunun “İşletme Sosyal Sorumluluğı Üzerine Yeşil Kitap” (Green Paper on CSR) yayınlanması işletmelerde sosyal sorumluluğın yanında etik sorumluluğunu da arttırmıştır (Özgener, 2004) .

2000’li yıllarda ise iş etiğİ ile ilgili önemli kuruluşlar açılmıştır. Pek çok ülkede, bu kuruluşlar şubeler açmışlardır. İş etiğİ ile ilgili seminerler, toplantılar, geziler

düzenlenmeye başlamışlardır. Bu yaygınlaşmanın devamında ise Kore İş Etiği Enstitüsü, Latin Amerika İş Etiği Ağı/Branşı, Afrika İş Etiği Ağı, Çin iş etiği merkezleri kurulmuştur (TÜSİAD, 2009).

İş etiği, iş yerinde çalışanların ya da yöneticilerin neyi nasıl yapacağı, nasıl davranacağı, kişiler arası ilişkilerin nasıl olması gerektiği, çalışan yönetici ilişkilerinin nasıl olacağını belirler. İş yeri çalışanlarının çevresel, ekonomik açıdan sorumluluğunu da belirtir (Güllüoğlu, 2006). İş etiği genel olarak iş yerlerindeki davranışların doğruluğunu ölçmek ve yol çizmektir (Doğan, 2009).

Etik insan hayatını dürüstlük, çıkar çatışması, toplumsal hayat yönünden etkiler. İnsanların birbiri ile yaşamasının devamının en önemli dayanağı etik davranışlar ve etik normlardır. İnsan ilişkilerinin devamını sağlamaya yardımcı olacağı gibi iş hayatında da önemli yer tutar. İş alanında insanların etik kavramı üzerinde durmaları, kişilerin iş hayatını ve işletmelerin devamını sağlaması açısından önemlidir. Örnek olarak pazarlama alanında alış verişin devamlı olması için alıcı ve satıcı arasında güvenin olması gerekir. Taraflar bu güveni pazarlama etiğine uyarak sağlarlar. Pazarlama etiği malın nasıl alınacağı, müşteriye ne şekilde davranılacağını gibi kurallara nasıl uyulması gerektiğini belirler (Belak ve Milfelner, 2011).

Son zamanlarda iş etiğinin işletmenin karı, statüsü, işletmenin çevresiyle, örgütlerle, müşterilerle, çalışanlarla ilişkilerini incelediği görülür. Adalet kavramı çerçevesinde belli bir düzen anlayışında etik kavramının işletmeler açısından önemi vurgulanmaktadır. Bu vurgulamadaki başlıca nedenler (Gök, 2009);

- Global pazarda insanların rekabet yarışında insanların fiillerinin etkili olması
- İşletmenin statüsünü saygıdeğer bir çevre içine alma istemi ya da etik değerlere duyarlı bir çevrede bulundurma istemi
- İşletmelerin karlılık amacı gütmesinin temelinde iş etiğine duyarlı olunmasının yatması
- İşletmelerin ilişkide oldukları tüm çevrelerle yakın ilişkide bulunması

- İş etiği uygulamalarının iş yaşamına ve işletme geleceğine güvence vermesi.

Son yıllarda ülkemizde kamu kuruluşlarının ya da yarı kamu kuruluşlarının ahlaki açıdan denetimi yetersizdir. Bundan dolayı çeşitli mesleki ya da sivil toplum kuruluşları bu açığı kapatmak için oluşmuştur. Bu kuruluşların en öde gelenleri (Erturhan, 2011); *Toplumsal Saydamlık Hareket Derneği (TSHD)*, *Türkiye Etik Değerler Merkezi Vakfı (TEDMER)*, *İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği (İĞİAD)*, *Tüketici Koruma Derneği (TÜKODER)* ve *Beyaz Nokta Vakfı (BNV)*.

İşletmeler iş yaşamında sürdürülebilir bir iş yaşamını başarmak için iş etiği anlayışını kabullenmek zorundadırlar. İşletmelerde çalışanların, sağlık koşullarını iyileştirmek, sosyal güvence vermek, sendika hareketlerine karşı duyarlı bir davranış sergilemek, ayrımcılıktan uzak, ücret politikalarını tatminkar düzeyde tutmak iş etiğinde göz önünde bulundurulması gereken başlıca kurallardır (Gök, 2008). İşletmelerde oluşan başlıca etik sorunlar şunlardır: disiplin, bencillik, işkence istismar, tehdit, rüşvet, adam kayırma, gelenekler, ayrımcılık, ücret sorunu, kişinin özel ve ailesel sorunları.

Etik davranış ilkeleri şunlardır (Kamu Görevlileri Etik Rehberi, 2012): yöneticilerin hesap verme sorumluluğu, kamu görevlileriyle ilişkiler, mal bildiriminde bulunma, bilgi verme, saydamlık ve katılımcılık, bağlayıcı açıklamalar ve gerçek dışı beyan, kamu malları ve kaynaklarının kullanımı, hediye alma ve menfaat sağlama yasağı, görev ve yetkilerin menfaat sağlamak amacıyla kullanılmaması, çıkar çatışmasından kaçınma, saygınlık ve güven, yetkili makamlara bildirim, bağlayıcı açıklamalar ve gerçek dışı beyan, kamu malları ve kaynaklarının kullanımı ve savurganlıktan kaçınma, amaç ve misyona bağlılık, hizmet standartlarına uyma, nezaket ve saygı, halka hizmet bilinci ve sonuca odaklılık, görevi yerine getirilmesinde kamu hizmeti bilinci.

İş etiğinin kurumsallaşmasının önceliği etik normlarını yazılı hale getirmektir. Çalışanların ya da yöneticilerin karşılaştığı sorunlara nasıl tepki vereceği ve nasıl yol

çizeceğinin cevabını bu normlar çerçevesinde araması gerekir. Bu nedenle iş etiği normlarının anlaşılır şekilde yazılı hale getirilmesi gerekir (Acar, 2000).

Ayrıca ülkelerin kendi içlerinde kuramsal modelleri vardır. Ülkelerin kendi şartlarına, kültürlerine göre belli kuralları vardır. Fakat bu kurallar dünyaca kabul görmüş şu dört temel norma uyması gerekir. Bu normlar; eşitlik (adalet), hesap verebilirlik, sorumluluk, şeffaflık (Şenol, 2014).

Örgütlerde kişilerin davranışlarını etkileyen en önemli faktör iş tatminidir. İş tatmini arttırmak iş yerindeki başarıyı arttırmak için önem arz eder. Kişinin iş tatminini yüksek tutmaması işinde olumsuz durumların yanında çevreyi de olumsuz etkileyecektir. İş yeri ve özel yaşamı açısından negatif bir tutum sergilemeye sebep olacaktır (Çarıkçı, 2000).

İş tatmininde çalışanların tatminini arttırmak için işçilerin yöneldiği tutumlara bakmak gerekir. Bunlar, işin durumu, ücret, terfi, sosyal şartlar ve çalışanlar arasındaki üstün tutumdur. Bu tutumları çalışanlar için en olumlu hale getirmek gereklidir (Tella, 2007).

Çalışanlar bulunduğu iş yerinde beklentilerine yeterince cevap alamaması sonucunda iş tatminsizliği meydana gelir. İş tatminsizliği sonucunda kişide ruhsal bozulmalar, işten ayrılma düşüncesi, verimlilik düşüşü, işinde devamsızlık, sendikalaşma isteği, performansını yeterince yansıtamama, sıkılma ve buna bağlı olarak ta işletmede işgücü devri hızlanmaktadır. İşgücü devrinin hızlanması işletmeye hem maliyet açısından hem sosyal açıdan zararlar verir (Gerekan ve Pehlivan, 2010). İş tatminsizliğinin sonuçları rekabet içinde olan çevreleri daha dikkatli olmaya zorlayacaktır. Bu nedenle rekabet halindeki işletmeler iş tatmini üzerinde yoğunlaşacak daha iyi bir iş tatmini oluşturma çabasına gireceklerdir (Yahaya vd., 2012).

İş etiğine uygun bir anlayış içinde olan işletmeler hem çalışanların hem müşterilerin iş doyumunu yüksekte tutmasını sağlar. Bir iş yerinde iş tatmini seviyesinin yüksek olması iş etiği ilkelerine uymakla gerçekleşir. Örgütteki yönetim adaletinin

olması, güvenilir ve hesap verilebilir bir yönetim ve çalışma yöntemi oluşturulması müşterileri ve çalışanları örgüte bağımlı hale getirir. Nitekim yapılan çalışmalarda iş etiğine bağlı kalınmasının iş tatmin seviyesini arttırdığı gözlemlenmiştir (Sökmen ve Ekmekçioğlu, 2013).

Örgütte çalışanların arasının, örgüt içindeki adaletsizlik tutumunun ve ayrımcılığın olması çalışanlar arasında tatmin seviyesini düşürecektir. Etik ilkelerinin başarıya ulaşması tatmin seviyesini de arttıracaktır (Bayraktaroğlu ve Yılmaz, 2012).

Yöneticilerin çalışanlara karşı gösterdikleri iyi tutumlar, kendileri arasındaki güzel davranışlar, adil bir yönetim anlayışı, iyi bir ücret politikası, şeffaf bir karar alma çalışanları örgüte bağlamada yardımcı olacak ve işten alınan doyum seviyesini yükseltecektir.

I. ARAŞTIRMA

A. Metodoloji

İş etiği kurumların içindeki sosyal adaletin sağlanması ve çalışanların kendilerine haksızlık içinde görmemeleri için gerekli bir kavramdır. Düzenli uygulandığı zaman iş performansını, iş verimini ve iş tatminini etkiler. Bu çalışmada iş etiğinin iş tatmini üzerindeki etkisi irdelenmiştir. İş tatmini iş performansı ve dolayısıyla çıktılarının verimini artıracığından olumlu yönde geliştirilmesi istenen bir kavramdır. Dolayısıyla, iş etiğini sağlayan ve uygulayan işletmelerin çıktıları da yüksek ve kaliteli olacaktır.

Kamu kurumlarında etik kurallara uyulması kamu çalışanlarının gerek ahlaki gerek işle alakalı tutumlarını ve iş tatminlerini etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı; kamu kurumları çalışanlarının iş etiği ve iş tatmin düzeyleri arasındaki ilişkiyi tespit etmektir.

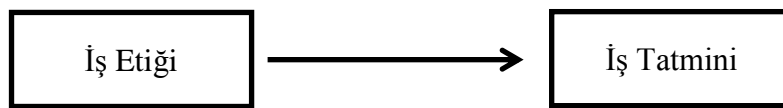
Bu araştırma neticesinde elde edilecek bulgular vasıtasıyla kamu kurumlarında ve işletmelerde etik kuralların neler olduğu belirlenerek kurumlar ve işletmelerin bu kurallara uyması durumunda çalışanların iş tatmin düzeyleri konusundaki beklenti ve sonuçların doğru yorumlanması ve değerlendirilmesini sağlamaktır.

Literatüre bakıldığında çok çeşitli iş etiği teorileri bulunmaktadır. Aynı durum iş tatmini içinde geçerlidir. Bu çalışmada bu teorilerden sadece ikisi ele alınmış ve ilişkileri irdelenmiştir. Ayrıca anket uygulananların değişmesi durumunda verilen cevapların değişmeyeceği ve deneklerin doğru cevap verdikleri varsayılmıştır.

Zaman ve maliyet kısıtlı olmasından dolayı araştırma evreni sadece Gümüşhane ilindeki kamu kurumları çalışanları sınırlandırılmış, Türkiye genelini kapsayacak şekilde ele alınmamıştır. Bu çalışmada tesadüfi olmayan örnekleme metodlarından kolayda örnekleme metodu kullanılmıştır. Bu çalışmanın sonuçları yalnızca kapsam içindeki anket uygulananlar için geçerli olup genelleme yapılamaz.

Bu araştırma hem betimleyici hem de çıkarımsal nitelik arz etmektedir. Dolayısıyla betimleyici istatistik teknikleri (frekans analizi, tablo ve grafikler) ve regresyon analizi kullanılmıştır.

Bu araştırma Gümüşhane ilinde kamu kurumları çalışanları üzerinde 06.01.2014-13.01.2014 tarihleri arasında yapılmıştır. Araştırmacı bizzat kendisi anket sürecini tamamlamıştır. Araştırmanın modelleri Şekil 1’de görülmektedir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırma Gümüşhane ilinde kamu kurumları çalışanları (Afet Acil Durum Müdürlüğü, Defterdarlık, Devlet Su İşleri Müdürlüğü, İl Emniyet Müdürlüğü, İl Millî Eğitim Müdürlüğü, İl Müftülüğü, İl Özel İdaresi, Sosyal Güvenlik Kurumu, Tapu

Kadastro Müdürlüğü, Tarım İl Müdürlüğü, Telekom Müdürlüğü, Gümüşhane Üniversitesi) arasından tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme metoduyla belirlenen bir örnek gruba uygulanmıştır. Toplamda 235 çalışana ulaşılmıştır. Doldurulan anketlerin girilmesinde 12 anketin verilerinin eksik ve hatalı olduğu görülmüş ve analizden çıkarılmış, analize dâhil edilen denek sayısı 223 olmuştur.

Araştırma anketinin hazırlanmasında Abbas (2001) ve iki internet adresinden yararlanılmıştır (<http://www.bliaccess.com/Job%20Satisfaction%20&%20Morale.htm>; www.surveymonkey.com). Ankette öncelikle araştırmanın amacı ve kapsamı ile ilgili bilgilere, ikinci bölümünde demografik özelliklerle ilgili sorulara yer verilmiştir (8 soru). Sonraki bölümde ise iş etiği ile ilgili 39 soru ve iş tatminiyle ilgili 40 soru bulunmaktadır. Ankete katılanlardan sorulan her bir ifadeye kendi görüşlerine uygun cevap vermeleri istenmiştir. Anketin güvenilirliği Cronbach's Alpha ile geçerlilik ise yüzey geçerliliği ile elde edildi.

Demografik bulgular tablo ve grafiklerle değerlendirildi. İş etiğinin iş tatmini üzerindeki etkisi ise regresyon analizi vasıtasıyla belirlendi.

Tablo 1. İş Etiği ve İş Tatmini Soruları

	Soru Numarası
İş Etiği	1.2.3.4.5.6.7.8.9.10.11.12.13.14.15.16.17.18.19.20.21.22.23.24.25.26.27. 28.29.30.31.32.33.34.35.36.37.38.39.
İş Tatmini	40.41.42.43.44.45.46.47.48.49.50.51.52.53.54.55.56.57.58.59.60.61.62.6 3.64.65.66.67.68.69.70.71.72.73.74.75.76.77.78.79.

Araştırma Hipotezi: İş etiği iş tatminini pozitif yönde etkiler.

B. Demografik Bulgular

Anket Gümüşhane ilinde bulunan 12 kurumda (AFAD, Defterdarlık, DSI, Emniyet, Milli Eğitim, Müftülük, Özel İdare, SGK, Tapu Kadastro, Tarım, Telekom, Üniversite) görev yapmakta olan 223 kişiye uygulanmıştır. Ankete katılan 223 çalışanın 55'i bayan (%24.7), 168'i bay (%75.3)'dir. Ankete katılan kişilerin medeni durumu göz önüne alındığında 150 kişinin evli (%67,3) olduğu, 73 kişinin ise bekâr (%32,7) olduğu anlaşılmaktadır. Ankete katılan çalışanların yaş grupları dikkate alındığında 39 kişinin 18-25 yaş aralığında olduğu (%17,5), 96 kişinin 26-34 yaş aralığında olduğu (%43,0), 54 kişinin 35-45 yaş aralığında olduğu (%24,2), 32 kişinin 46-55 yaş aralığında olduğu (%14,3) ve son olarak 2 kişinin de 56 yaş ve üzeri aralıkta (%0,9) bulunduğu ortaya çıkmıştır. Ankete katılan 223 çalışanın 4'ü ilköğretim (%1,8), 25'i lise (%11,2), 59'u ön lisans (%26,5), 121'i lisans (%54,3), 13'ü yüksek lisans (%5,8), 1'i doktora (%0,4) mezunu olarak karşımıza çıkmıştır. Ankete katılan 223 kişinin gelir seviyeleri göz önüne alındığında 8 kişinin (%3,6) 801-1500 TL, 52 kişinin (%23,3) 1501-2000 TL, 67 kişinin (%30,0) 2001-2500 TL, 48 kişinin (%21,5) 2501-3000 TL, 48 kişinin (%21,5) 3001 TL ve üzeri gelire sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ankete katılan 223 kişinin meslek grupları göz önüne alındığında 7 kişi (%3,1) imam, 108 kişi (%48,4) memur, 30 kişi (%13,5) mühendis, 32 kişi (%14,3) polis, 14 kişi (%6,3) öğretmen, 18 kişi (%8,1) tekniker, 8 kişi (%3,6) teknisyen, 6 kişi (%2,7) veteriner olarak çalışmaktadır. Ankete katılan 223 kişinin çalıştıkları kurumlar göz önüne alındığında 17 kişi (%7,6) AFAD, 6 kişi (%2,7) Defterdarlık, 8 kişi (%3,6) DSI, 42 kişi (%18,8) Emniyet, 30 kişi (%13,5) Milli Eğitim, 7 kişi (%3,1) Müftülük, 11 kişi (%4,9) Özel İdare, 19 kişi (%8,5) SGK, 5 kişi (%2,2) Tapu Kadastro, 29 kişi (%13,0) Tarım, 10 kişi (%4,5) Telekom, 39 kişi (%17,5) Üniversite'de çalışmaktadır. Ankete katılan 223 kişinin çalışma yılları göz önüne alındığında 118 kişi (%52,9) 0-5 yıl, 30 kişi (%13,5) 6-10 yıl, 20 kişi (%9,0) 11-15 yıl, 19 kişi (%8,5) 16-20 yıl, 36 kişi (%16,1) 21 yıl ve üzeri çalışmaktadır.

Tablo 2. Genel Tablo (Yüzde)

Aşağıdaki ifadelerden sizin için en uygun olanına “X” işareti koyarak görüşünüzü belirtiniz. İfadeler kapsamında (5) Kesinlikle katılıyorum, (4) Katılıyorum, (3) Kısmen Katılıyorum, (2) Katılmıyorum, (1) Kesinlikle katılmıyorum seçeneklerine karşılık gelmektedir.		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
		1	2	3	4	5
1	İşinizde iş ile ilgili bir şeylerle meşgul olmak ve zamanı boşa harcamamak önemlidir.	7,2	2,2	3,1	29,6	57,8
2	Yapacak az işim olduğunda kendimi huzursuz hissediyorum.	6,7	18,4	20,2	29,6	25,1
3	Günü çalışarak geçirdiğim zaman kendimi mutlu hissederim.	4,5	5,4	8,1	30,9	59,1
4	Bir insan sadece doğru olan şeyi yapmalı.	5,8	3,1	10,3	24,7	56,1
5	Eğer yeteri kadar maaş almadığımı hissetmiş olsaydım işten yine de zevk alırdım.	9,0	24,2	26,0	21,5	19,3
6	Beklemek zorunda olduğum şeyler çok değerlidir.	5,5	9,0	21,5	33,2	30,0
7	Kendine güven, başarılı olmak için çok önemlidir.	6,7	2,2	6,3	26,0	58,7
8	Zor iş bir insanı daha iyi bir kişi yapar.	6,7	14,3	24,2	24,2	30,5
9	Benim için yapabileceğim iş çok önemlidir.	2,7	4,9	10,3	42,2	39,9
10	Parasal olarak büyük bir miras bana kalsa bile bir yerde çalışmaya devam ederdim.	9,4	7,6	17,9	26,0	39,0
11	Zamanı boşa harcamaktan kaçınmak için iş günümü planlamaya çalışırım.	2,7	4,9	26,5	40,4	25,6
12	Diğer insanlar hakkında asla yalan söylememelisin.	5,4	4,9	7,6	20,6	61,4
13	Emekli olma vaktim gelmiş olsa bile hala çalışmaya devam ederim.	18,4	15,2	26,0	22,4	17,9
14	Çalışmanın olmadığı bir hayat çok sıkıcı olurdu.	8,1	4,0	15,7	28,7	43,5
15	Kendinize davranılmasını istediğiniz şekilde diğer insanlara davranmak önemlidir.	3,1	2,2	5,4	20,2	69,1
16	Bir insan yapabileceği en iyi işi yapmalı.	4,5	1,8	4,9	26,5	62,3
17	Sana ait olmayan bir şeyi almak kesinlikle uygun bir davranış değildir.	4,9	1,8	4,5	17,5	71,3
18	Bir insanın diğer insanlara bağlı kalmayarak kendi kendini kontrol etmesi çok önemlidir.	3,6	1,8	5,4	31,4	57,8
19	İnsanlar birbirleri ile olan ilişkilerinde dürüst olmalıdırlar.	2,7	1,8	5,4	24,2	65,9
20	İş birliği ve yardımlaşma çalışma hayatında fazilettir.	2,7	2,7	4,9	28,3	61,4
21	Tembellik, ahlaksızlıktır.	7,6	9,4	19,3	25,6	38,1
22	Bir insan, işinde grup ilişkilerine dikkate almalıdır.	4,0	4,0	10,3	39,9	41,7
23	İyi bir iş, hem çalışana hem de başkalarına fayda sağlar.	4,0	1,8	7,6	35,4	51,1
24	İş birliği ve yardımlaşma, topluma huzur ve fayda sağlar.	3,1	2,7	5,8	31,8	56,5
25	İşe olan bağlılık ve idealleri gerçekleştirmek için yapılan sürekli çabalar, başarı için önemlidir.	4,0	3,1	7,2	39,9	45,7

26	Her insan işine daha bağlı olsaydı, toplumumuzun daha az problemi olurdu.	2,2	8,1	11,2	30,9	47,5
27	Bir insan ekonomik faaliyetlere katılmalıdır.	1,8	6,7	17,5	42,6	31,4
28	İş yeterli bir çaba ile yapılmalıdır.	2,7	4,5	10,8	47,1	35,0
29	Çalışma her gücü yeten birey için zorunlu bir faaliyettir.	5,4	4,0	14,3	43,9	32,3
30	Sıkı çalışma, insanın bireysel ve toplumsal hayatındaki dengeyi kurmak için gereklidir.	3,1	5,4	24,7	42,2	24,7
31	Çalışma kişinin kendini tatmin ve mutlu etmesi için bir araçtır.	4,0	7,2	19,3	38,6	30,9
32	Bir insan, zamanın çoğunu çalışarak harcamalı.	10,8	11,2	36,3	28,3	13,5
33	Çıkarları için çalışmak, bireyin gelişmesini engeller.	2,7	8,5	22,9	35,9	30,0
34	Sıkı çalışmayan insanlar, hayatlarında genellikle başarısız olurlar.	6,3	10,8	29,6	34,5	18,8
35	Çalışma, bir insana bağımsız olma şansı verir.	5,4	4,9	17,9	40,8	30,9
36	Kaliteli iş yapma, bir erdemdir.	3,6	4,9	9,4	32,3	49,8
37	Kişinin sadakati, kendisi ve ailesi için birinci sırada olmalıdır.	3,6	1,8	8,1	34,1	52,5
38	Kişinin üstün sadakati, bir organizasyonun hayatta kalabilmesi için gereklidir.	2,7	4,0	14,3	42,2	36,8
39	Katkılarımdan dolayı takdir alıyorum.	7,6	11,7	28,3	33,2	19,3
40	İş sorumluluklarım kabul edilebilir.	3,1	5,8	22,9	45,7	22,4
41	İş yerindeki liderimiz iyi bir model.	10,3	10,8	25,6	36,8	16,6
42	İşimi iyi yapabilecek kadar malzeme ve ekipmanım var.	8,1	9,0	22,4	39,5	21,1
43	Çalışmamın karşılığı olan maaşımın uygun olduğunu düşünüyorum.	11,2	12,1	20,2	34,5	22,0
44	İşimden memnunum.	7,2	4,9	26,5	35,9	25,6
45	İş yerimde daha fazla şeyler öğrenme ve yükselme fırsatları var.	13,5	16,1	26,9	27,8	15,7
46	İşimin benim için ne kadar uygun ve önemli olduğunu biliyorum.	6,3	8,1	23,3	33,2	29,1
47	İşim bana başarmış olma hissi ve gurur veriyor.	8,1	8,5	23,3	31,8	28,3
48	İş yerindeki performansıma dayalı olarak düzenli ve faydalı geri dönüş alıyorum.	10,8	13,9	26,9	25,1	22,9
49	Benim görev ve sorumluluklarım iyi bir şekilde tanımlanmış.	11,7	12,1	23,3	31,8	21,1
50	İşimin beni güvence altına aldığına inanıyorum.	4,9	7,6	21,5	39,9	26,0
51	İş yerindeki amirim benim için önemli olan işleri umursuyor ve onları çözüme kavuşturuyor.	12,1	8,1	23,8	36,8	19,3
52	İşimden hoşlanıyorum.	8,1	5,8	21,1	37,7	27,4
53	İşyerimizde iyi bir takım ruhu var.	10,3	10,3	26,5	33,6	19,3
54	İşyerindeki müdürüm ve amirim yardıma ihtiyacım olduğunda ellerinden geleni yapıyorlar.	7,6	7,2	25,6	35,4	24,2
55	İşim ve aile hayatım arasındaki ilişkiyi güzel bir şekilde yürütebiliyorum.	4,9	9,0	20,6	37,2	28,3
56	İşyerinde hepimize saygılı ve eşit olarak muamele ediliyor.	15,2	12,1	26,5	29,1	17,0
57	İşyerinde direkt sorumlu olduğum amirimden memnunum.	4,0	8,1	22,0	34,5	31,4
58	Çalışanların çalışma arkadaşlarına ve şirkete yönelik iyi bir	8,1	7,2	31,4	38,1	15,2

	tutum, davranış ve duyguları var.					
59	Çalışma arkadaşlarıma saygı gösteriyorum.	2,7	4,9	9,4	39,9	43,0
60	İşte kendimi rahat hissediyorum.	5,8	5,4	22,9	39,9	26,0
61	Benim görüşlerim ve katkılarım iş yerinde değerli bulunuyor.	7,6	9,4	30,0	32,7	20,2
62	İşyerine her gün gelmekten memnunum.	9,0	5,8	26,5	31,8	26,9
63	İşyerim çalışmak için gerçekten iyi bir yer.	10,3	10,3	26,5	25,1	27,8
64	İş arkadaşlarım yaptıkları işin değerine göre yükseliyorlar.	14,3	20,2	29,1	21,5	14,8
65	Çalıştığım yerin izlediği yolu ve yaptığı işin amacını anladım.	4,5	6,3	19,7	43,9	25,6
66	İşyerimin ve benim amacım arasındaki bağlantının nasıl olduğunu biliyorum.	4,0	6,7	22,0	43,0	24,2
67	İşyerinde yeterli sorumluluğum var.	4,9	4,5	23,3	39,5	27,8
68	Karar alma sürecine katılmak benim işimi etkiliyor.	5,8	10,8	29,1	34,1	20,2
69	Patronuma saygı duyuyorum.	4,0	4,5	18,4	44,4	28,7
70	İş yerimle gurur duyuyorum.	9,4	9,4	25,6	29,1	26,5
71	Çalıştığım kuruluş çalışanlarını önemsiyor.	19,3	13,0	24,7	22,0	21,1
72	Böyle bir işim olduğu için mutluyum.	7,6	6,7	19,3	35,0	31,4
73	İş yerimde taciz ve korkutma yok.	9,4	7,2	19,7	26,5	37,2
74	İşimi yeteri derecede nasıl kontrol edeceğimi biliyorum.	3,1	3,1	17,9	42,2	33,6
75	Yaptığım iş anlamlı ve kurumun başarısında etkisi var.	4,9	4,9	24,7	33,6	31,8
76	Performans ölçme sistemimizden memnunum.	18,4	11,7	26,9	22,9	20,2
77	İşyerindeki herkes güzel bir şekilde eğitilmiş.	20,2	16,6	25,1	25,1	13,0
78	İş arkadaşlarım kendilerini kaliteli bir iş yapmaya adanmışlar.	9,4	17,5	30,0	27,4	15,7
79	Şimdiki işimden dolayı geleceğim hakkında iyimserim.	10,8	7,6	28,3	25,1	28,3

C. İş Etiğinin İş Tatminine Etkisi

İş etiği ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizinde bağımsız değişkenin bağımlı değişkendeki değişimin ne kadarını açıkladığını gösteren R^2 değeri 0,605 olarak bulunmuştur (Tablo 3). Regresyon analizinin geçerliliğini test etmek amacıyla yapılan ANOVA testi sonucu $p=0,000$ bulunmuş olup regresyon analizi geçerlidir (Tablo 4). Regresyon katsayısını gösteren tabloya bakıldığında sabit katsayı $c=1,059$ ve regresyon katsayısı ise $r=0,627$ olarak bulunmuştur ve bu katsayıların anlamlılık değerleri de $p=0,000$ olarak bulunmuştur. Yani iş etiği iş tatminini $r=0,627$ seviyesinde (yüksek düzeyde) pozitif yönde etkilemektedir. Dolayısıyla Hipotezimiz kabul edilmiştir.

Tablo 3. Model

Model	R	R Kare	Düzeltil. R Kare	Tahminin Std. Hata
1	,752	,605	,561	,58175

Tablo 4. ANOVA testi

Model	Kareler Top.	sd	Kare ortalaması	F	p	
1	Regression	32,763	1	32,763	96,808	,000
	Artık	74,794	221	,338		
	Toplam	107,557	222			

Tablo 5. Katsayılar

Model	Standardize olmamış katsayılar		Standardize katsayılar	t	p
	B	Std. hata	Beta	B	Std. hata
1	(Sabit)	1,059	,257	4,115	,000
	etik	,627	,064	,552	9,839

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

İş etiği işletmelerin hayatını sürdürmeleri için önemsemesi gereken bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletmeler ya da örgütler hayatlarını başarılı şekilde sürdürmeleri için çalıştırdığı kişilere, diğer işletmelere, kanunlara, topluma karşı sorumluluklarını en iyi şekilde yapmaları gerekir. Bu sorumlulukları yerine getiremeyen işletmelerin ömrü uzun olmayacak ve istenilen başarı elde edilemeyecektir. İş etiğinin daha iyi seviyeye gelmesi için gerekli çalışmalar yapılmalı ve iş yerinde etik ölçümü yapılmalıdır. İş yerinde etik anlayışını hakim kılmak isteyen işletmeler bazı durumlara özen göstermek zorundadır. Bu durumları açıklarsak;

Çalışanların ücretten beklentilerinin iyi araştırılması gerekir. Çalışanın ve ailesinin giderlerini rahatlıkla karşılayacak dahası sosyal harcama imkanı sunacak bir ücretin verilmesi çalışanların iş ortamında ekonomik sorunları daha az düşünmesini sağlayacak ve kendilerini işlerine odaklamalarını sağlayacaktır.

İş yerinde oluşacak ayrımcılık sorunu çalışanlar arasında iş yeri etiğine bakış açısını olumsuz etkileyecek ve iş yerinden beklentisi azalacaktır. İş yerinde beklentisi olmayan çalışanlar başka bir işletmede çalışmanın yolunu arayacak bu durum ise işyeri işçi devir hızını arttırıp iş yerine maliyet oluşturacaktır.

Çalışanların geleneklerine ve kültürlerine uygun davranış tarzını geliştirmek, onların işletme açısından değerli bir konumda olduğunu gösterecek ve çalışanların kendilerine değer verildiği hissini uyandıracaktır. Dolayısıyla çalışanlara verilen değer artması iş yerinde verimi arttıracak daha huzurlu bir iş ortamı meydana gelecektir.

İş yerinde iş etiğinin bir diğer engeli de adam kayırma faktörüdür. Bu faktörün engellenememesi sonucu işten alınacak tatmin düşecek, dolayısıyla işyeri etiğine olan güven azalacaktır. Tanıdık vasıtasıyla işe giren ve kendini güvende hisseden çalışan işinde tutunmak için özveri göstermeyecek ve işe girdiği aracısına güvenmeye devam edecektir. Bu da başka çalışanlar açısından tepkiyle sonuçlanacak ve iş yerinde olumsuz bir tutum oluşacaktır.

İş etiğinin ilerlemesini isteyen işletmeler, iş etiğine büyük zarar veren rüşvetten kaçınmalıdır. Rüşvetin bir örgütte var olması işletmeye ve işletme ortamının güven duygusuna zarar verecek ve çalışanların kuralsız davranışlarına yol açacaktır.

İnsanların çalışma hayatında işten çıkarılma ya da maaş kesme cezası gibi tehditlerle karşılaşması iş etiği anlayışında olumsuz bir etki oluşturacak ve işten alınan haz duygusunu azaltacaktır. Bu nedenle etik kurallarının işe çalışan alımında, alınacak elemana bildirilmesi ve öğretilmesi ve bu kurallar çerçevesinde çalışanlara karşı yaptırım uygulanması daha doğru sonuçlar doğuracaktır.

Çalışanların yaşına, cinsiyetine özen gösterilmesi iş etiği anlayışının olmazsa olmazlarından. Gerek iş etiği gerek toplum etiği kuralları ne yaşa karşı istismarı ne de cinsiyete karşı istismarı kabul etmez. Böyle bir istismar hem işletmenin örgüt kültürüne hem de çevresel sosyal sorumluluk anlayışına son derece büyük zarar verecek hatta işletmenin ömrünün kısa olması ile sonuçlanabilecektir.

İnsanların bencil olması toplum içinde tepkiyle karşılaşır ve zamanla dışlanmaya kadar gidebilir. Toplum içinde yaşayan insanlar kendi çıkarlarından çok toplumun çıkarlarını göz önüne almalıdır. Toplumun içinde kendi kurallarına göre yaşamaya çalışan insanlar hem topluma hem de kendine zarar verecektir. İşletmelerde toplumun küçük bir kesitini oluşturması açısından, işletme içindeki birliktelik ve çalışanların diğerlerini düşünmeleri de işyerinde memnuniyeti ve işyerine olan bağlılığı artıracaktır.

İşletmelerde etik anlayışının olması kadar devamının da önemi büyüktür. İşletme hayatında etik anlayışının devam edebilmesi için işletme içi disiplinin olması ve bunun uygulanması şarttır. Disiplini oluşturulmamış bir işletmenin işyeri düzeni belli olmayacak ve çalışanların hangi durumda nasıl bir sonuçla karşılaşacağı belirtilmediğinden çalışanların işine duyduğu özen azalacaktır. Dolayısıyla oluşturulan etik kuralların uygulandığından emin olmak için belli zamanlarda denetlemelerin yapılması şarttır. Hatta bunun için dış değerlendiriciler kullanılması daha iyi sonuçlar verecektir.

Kişinin özel hayatına karışılmaması ve saygı duyulması iş yerinde önemli etiksel davranışlardan biridir. Bu nedenle çalışanların özel hayatına ve gizliliğine önem gösterilmesi ve korunması çalışanın iş yeri etik algılamasını olumlu yönde etkileyecektir. Çalışanlar işyerlerinin köleleri değil, işyerinin ortaklarıdır. Dolayısıyla işyerinde bazı özel hayat durumlarına saygı gösterilmeli ve her durumları kontrol ve gözetim altında tutulmamalıdır.

İşletmelerin yanında kamu kurumlarının da halka daha iyi ve daha kaliteli hizmet vermesi için etik ilkelere önem vermesi gerekir. Etik ilkelere verilecek önem,

kamuda çalışan memurların daha verimli bir şekilde insanlara hizmet sunmasıyla sonuçlanacak ve böylelikle insanların devlete olan güveni artacaktır. Kamu işletmeleri kar amacıyla değil toplumsal sorumluluk anlayışıyla kurulmuş kurumlar olduğundan, kamu çalışanlarının etik ilkelere uyması kar amacı güden işletme çalışanlarından daha önemlidir. Çünkü kar amacı güden kuruluşların yapacakları etik hatalar sonucu müşteriler bu işletmelerden alış verişi keserek kurtulabilirler ama kamu kurumlarında bu durum olmayacaktır. Kamu kurumlarının etik hataları devlete olan güveni zayıflatacak ve daha vahim sonuçlara yol açacaktır.

İş tatmini, bireylerin işten beklentilerine ne kadar karşılık aldığı ve aldığı hizmetten ne kadar memnun olduğu olarak da tanımlanır. Bu nedenle bir örgütte çalışanların ihtiyaçlarının çalışanların algıladıkları şekilde irdelenmesi ve buna göre muamelede bulunulması gerekmektedir. İş tatmininin yüksek düzeyde olması işletmenin birçok çıktısını olumlu yönde etkileyecektir. Bunlardan bazıları, ürün kalitesi, verimlilik, karlılık, işletme performansı ve çalışan memnuniyetidir.

İş tatminini etkileyen belli faktörler vardır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir.

Çalışanın yaşına uygun bir iş verilmemesi işten alacağı haz duygusunu azaltacaktır. Bu nedenle çalışanların iş paylaşımı yapılırken ileri yaştakine genç yaşın yapacağı iş verilmesi ya da bu durumun tersi olması işten beklenen verimini düşük olmasına neden olacaktır. Dolayısıyla her çalışanın yaşına dikkat edilmesi gerekmektedir. Yaşın yanında çalışma süresi de yaş kadar önemlidir. Çalışanın yaşı düşük olabilir ama çalışma süresi fazla olabilir. Bu ikisinin aynı anda değerlendirilmesi gerekmektedir. Yaşı ve çalışma süresi fazla olanların daha çok maharet gerektiren işlere verilmesi daha uygun olacaktır.

Cinsiyet faktörüne baktığımızda da, cinsiyet ayrımına gidilmeden çalışanlara değer verilmesi iş tatmini seviyesini arttıracaktır. Yalnız cinsiyetin daha iyi ve daha rahat yapacağı işler vardır. Bu işleri de cinsiyete göre paylaşılması işten alınacak doyumu arttıracak ve verimlilik artacaktır. Bayanların daha çok sabır gerektiren ve

müşterilerle birebir temasın olduğu yerlerde istihdam edilmesi uygun olacaktır. Bedensel olarak ağır yüklerin bulunduğu iş mekanları için bayanlar uygun olmayacaktır.

İş tatminini arttırmak isteyen örgütler verilen ve algılanan ücrete dikkat etmelidirler. Bunun yanında çalışanın eğitim seviyesi dikkate alınmalıdır. Yüksek eğitim almış çalışanlara kapasitesinin altında iş vermek bireyde iş doyumunu azaltacaktır. Çalışanların değerlendirildiği bir personel biriminin olması çalışan memnuniyetini arttırmada önemli görevler görecektir. Personel bölümü her çalışanın eğitim ve öğretim durumuna uygun işe yerleştirme yapmalı ve çalışanların belli kriterlere göre adil ücretlendirilmelerini sağlamalıdır. Eğer bu yapılmayacak olursa, çalışanlarda adaletsizlik algısı oluşacak ve iş tatminlerini azaltacaktır.

Çalışanlarla iletişime geçmek yine iş doyumunu arttıracak ve işi verimliliği sağlayacaktır. Kendisiyle ilgilenildiğini gören çalışan daha bir özveriyle işini yapmaya çalışacaktır. Çalışanlar yöneticilerine ulaşabilmeli ve sorunları ve önerilerini onlara kolayca ulaştırabilmelidirler. Bu takdirde yönetici sorunları olmadan önce görüp proaktif bir yaklaşımla işletmelerini yönetebileceklerdir.

İş tatminine dikkat etmeyen örgütler, çalışanlarda stresi arttıracak ve böylelikle işten alınan verim düşecektir. Bunun sonucunda iş gücü devri hızlanacak ve işletmeye maddi açıdan büyük zarar verecektir. Tatminsiz kişinin bir işyerinde çalışıyor olmasının nedeni ya yeni bir iş bulamamaları ya da bu işi yapmaya mecbur olmalarıdır. Fakat bu durumlar ortadan kalkar kalkmaz çalışan işinden kaçmaya çalışacaktır. Bu şekilde işinde çalışanlar ise düşük verime sahip olacaklardır.

Fazla mesainin olması, iş yeri düzenini işe ve çalışma koşullarına uygun olmaması kişide sosyal ve psikolojik baskılar oluşturacak ve çalışanın işine bağlılığı azalacaktır. Fazla mesai yapılsa bile bu ücretlendirilmelidir. Çalışma koşulları çalışanı rahatlatarak şekilde ve işyeri güvenliğini sağlayacak biçimde olmalıdır. İşyeri dizayn edilirken rahat yaşam koşullarını oluşturmak iş tatminini arttıracaktır.

İnsanların çok şeyle uğraşması yerine yapabildiği en iyi işi yapması en önemli düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı bireylere yapabileceği en iyi işi vermek en doğru sonuç olacaktır. Yani adama göre iş değil işe göre adam belirlenmelidir. Bunun için işe almadan önce işin gereklilikleri belirlenmeli ve bunu sağlayan bireyler işe alınmalıdır.

Maaş ve ücret algısı kişilerin işten haz alma duygusunu önemli oranda etkilemektedir. Maaşını yeterli bulmayan çalışanlar işten alacağı mutluluk duygusunun azalacağı gözlemlenecektir. Bireyleri motive eden en önemli faktör olarak ücret ve maaşlar hakkaniyet içinde yapılırsa memnuniyeti daha fazla artıracaktır. Herkese eşit ücret değil, sağladığı katkı ve yaptığı işin önemine göre belirlenmelidir.

Bireylerin kendine güven duyması işinde başarılı olması için önemli bir faktördür. Bu nedenle çalışan bireylere karşı güven duygusu verilmeli kişinin verilen işi son derece iyi yapabileceği algısı gösterilmelidir. Kendisine güvenildiğini düşünen çalışan bu güveni yok etmemek için gereğinden fazla gayret gösterecektir.

Çalışanların iş ortamında birbirleri arasında kişisel ya da iş ortamına ait dürüstlüğün ön planda olması bireyleri işinde daha motive edecek ve daha başarılı bir iş ve sosyal hayatının olması sağlanacaktır. Dürüstlük her işte olduğu gibi işyerinde de memnuniyeti artıracaktır. Zaten dürüstlük iş etiğinin en önemli bileşenidir.

Kendine nasıl davranılmasını istiyorsan karşıdakine o şekilde davran sözü, çalışanların iş hayatında da önemli bir yeri olduğu gözlemlenmektedir. Bireyin kendisine nasıl davranılması gerekiyorsa başkasına da öyle davranacağı anlayışı hakimdir. Bu davranış şekli işyerini ev haline çevirecek ve çalışanlar kendilerini ev rahatlığı içinde memnuniyetle sürdürecektir.

İnsanların kendisini ait olmayan bir hakkı alması işletme ve sosyal hayatın etiği açısından son derece kötü bir davranıştır ve iş etiği açısından kabul edilemez bir durumdur. Bireyler hakkın hak edene verilmediğine yönelik bir algıya gitmeleri sonucu sosyal ve iş adaleti zarar görecektir. Hakkını alamayan bireyler ise haksız yere haksız

olan hakkı alan bireylerin bu haklarını nasıl aldıklarına odaklanacaklar ve onların metotlarını izleyeceklerdir. Bunun sonucun ise devamlı aşağıya dönük bir ahlak türü oluşacaktır.

İşyeri etiğine ters olan davranışlardan biride çalışmamak, görevini gereği gibi yerine getirmemek ve tembellik yapmaktır. Ahlaksız bir konuma girmeyi hiç kimse istemeyeceğinden iş yaşamında gerekli özveri gösterilmeli ve tembellikten işten kaçmaktan uzak durulmalıdır. Aksi takdirde her çalışan diğer bir çalışanın çalıştığını düşünüp işini savsaklayacaktır ve işyerinde üretim azalacaktır. Bunun sonucu ise işten çıkarma veya işyerinin kapanması olacaktır. Yani bireysel iş etiği tanımamazlık sonuç olarak örgütsel ahlaksızlığa neden olacak ve bunun sonuçları ise herkese yansıtacaktır.

İş etiğinin diğer önemli bir faktörü de örgüt çalışanlarının diğer bir çalışana göre kendini ayarlamasıdır. Çalışanlar kendi yaptıklarıyla özdeşleşme anlayışını gütmelidir. Başkalarına göre ayarlanmış kendine aitmiş gibi bir çalışma hayatı sürmemelidir. Bu anlayış iki türlü olabilir; çalışan ya diğer çalışanlardan fazla çalışır ve bunun sonucunda herhangi bir menfaat göremez, dolayısıyla diğerleri gibi az çalışmaya odaklanır, ya da kendisi az çalışır ve diğerlerinin de kendisi gibi çalıştığını savunarak kendini kandırır. Her iki durumda da çalışan memnuniyeti azalacak ve üretim verimi azalacaktır.

İş etiğinin diğer bir etmeni de grup çalışmasındaki davranışlarla ilgilidir. Bireylerin kendi çalışma hayatlarının yanında grup çalışmasına da özen göstermeleri gerekmektedir. Bencil olan ve iş yerindeki başarının sadece kendilerine ait olmasını isteyen veya grubun diğer çalışanlarının kendi tembellik ve beceriksizliğini saklayacağını ve kimsenin bunu anlamayacağını düşünen çalışanlarda örgüt kültürüne darbe vuracaklardır.

İş birliği, dayanışma, yardımlaşma toplu olarak yaşayan herkes için önemlidir. Bundan dolayı çalışanlar iş arkadaşlarına yardım etmeli, tek yapılması zor olan işlerde dayanışma içerisinde olmalıdır. Böylelikle iş daha kaliteli ve daha kısa zamanda

sonuçlanacaktır. Grup sinerjisi vasıtasıyla elde edilecek sonuç, bireysel çıktılardan her zaman daha kaliteli ve daha kısa sürede sonuçlanacaktır.

Bir işi yapmak için ileri düzeyde bir çabanın gerekli olmadığı yeterli ve orta seviyede bir çabanın işi en güzel şekilde bitirebileceği anlayışı memurlarda hakim olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum kamu çalışanlarında sıkça görülen etik dışı bir davranıştır. Memurların kar amacı güden kuruluşlardaki çalışanlar gibi denetlenmemesi, çabalarına göre ücretlendirilmemesi gibi birçok faktör buna neden olabilir. Özel sektörde devlet sektörü arasındaki farklar incelenip her iki çalışan türünün anlayış farkının nedenleri ayrıca çalışılması gerekli olan bir konudur.

Çalışmanın zorunlu bir faaliyet olduğu görüşü genel görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle her sağlığı yerinde olan insan çalışma hayatına atılma zorunluluğu düşüncesi yüksek oranda karşımıza çıkmaktadır. Bu durum toplumsal kabul gören bir anlayış olup, çalışmanın yüceltildiği bir kültürel ortamda yaşıyor olmamız bu sonucu doğurmaktadır. Hatta çalışmaya ve kendi kendine yeterli bir seviyeye gelmeye toplum da değer vermemektedir.

Birey mutlu bir hayat ve tatmin olduğu bir yaşam istiyorsa çalışma hayatı kişi için önemli bir faktördür. Bu nedenle insanların iş hayatına atılmaları kişiyi hayata daha sıkı bağlayacak ve başarısında önemli bir katkı sağlayacaktır. Bireylerin hem kişisel hem de ailevi ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için belli bir kaynağa ihtiyaçları vardır. Bu kaynaklara ise genelde çalışanlar ulaşabilir. Bu kaynaklardan mahrum kalmanın sonucu ise bireyler ruhsal tatminsizlik yaşayacaklardır ve topluma zararlı hale geleceklerdir.

Sosyal bir yaşam sürme ihtiyacına sahip olan insan kendine dinlenme, eğlenme, sosyal hayatını sürdürme imkanı tanınması gereklidir. Hayatını tamamen işe vermesi genel olarak doğru bir görüş olarak karşımıza çıkmamaktadır. Özel sektörde durum bundan biraz daha farklıdır. Patronu motive eden faktör en yüksek düzeydeki kardır. Bu durumda çalışanlarını fazla çalışmaya itebilir ve onların bazı haklarını gasp edebilirler.

Bu durumlarda görev devlete düşmekte, özel sektörü kontrol edip çalışanların haklarını devlet korumalıdır. Kamuda çalışanların ise bu tür sorunları pek bulunmamaktadır.

İnsan özgür olma düşüncesi olan bir varlıktır. Bu nedenle özgürlüğünü elde etmek isteyen bireyler için çalışma hayatı kendilerine belli derecede özgür olma şansı verecektir. En önemli özgürlüklerden biri kişinin maddi olarak kendine yeter düzeyde olmasıdır. Bireyin maddi imkanlarını sağlayan en önemli unsur ise çalışmasıdır.

İşinde kaliteye önem gösterme hem işletme açısından hem birey açısından önemli bir faktördür. Kaliteli iş yapma ve işini gereği gibi yerine getirme bir erdem olarak görülmektedir. Bunun her kesime yayılması ve kaliteli iş çıkaranların ise ödüllendirilmesi, kaliteli iş yapmanın topluma yayılmasını sağlayacaktır.

Toplum hayatının sürdürülmesi için önemli etkende ailedir. Bu nedenle çalışan bireyler iş yaşamına bağlı olduğu kadarda aile hayatına bağlı kalmak zorundadırlar. Aile sadakati olan bireyler işyerinde de benzer sadakati göstereceklerdir. Ayrıca ailesine bakmak durumunda olan çalışanların daha disiplinli ve daha çalışkan olacağı da muhakkaktır. Bu nedenle işletmeler çalışanların işyerindeki durumlarının haricinde çalışanı rahatsız etmeyecek tarzda çalışanların özel hayatlarını da irdelemeleri ve gerekli yardımları yapmaları örgütsel bağlılık açısından önemlidir.

Çalışanın övgü alması iş hayatında başarılarının devamını sağlamasına ve iş tatmininin yüksek seviyede olmasına yardımcı olacaktır. Çalışanlar çalışmaları karşılığında hak ettikleri ücret ve mükafatı elde edemezlerse motivasyonlarını kaybedeceklerdir. Dolayısıyla çalışanların gerek maddi ve gerekse manevi ödüllendirme yöntemleriyle mükafatlandırılmaları onların iş tatminini artıracaktır.

İş tatmini açısından yöneticinin örnek olması önemli bir davranıştır. Çalışanlar yöneticilerine göre davranış sergilerler. Haksızlık yapan iş etiğine aykırı davranışlarda bulunan bir yöneticinin çalışanları da onun gibi olacaktır. Yani çalışanlar iş etiği ile ilgili ilk izlenimlerini yöneticilerinden görecektir ve öğreneceklerdir. Eğer yöneticileri iş

etiğine uymuyorsa çalışanlarda iş etiğine uymayacak ve iş yeri etik dışılığın yaygın olduğu bir yer olacaktır.

İş hayatı insanları sosyal güvencesini sağlamalıdır. Bu nedenle çalışanların kendi işinde sosyal güvencesi olması iş tatminini ve iş verimliliğini arttıracaktır. Sosyal güvencesi olmayan bir işte çalışanlar her an korku ve endişe içinde olacaklar ve kendilerini işlerine odaklayamayacaklardır. Zaten sosyal güvence sağlanması kanuni bir zorunluluktur.

İşyeri etiğinin unsurlarına bakıldığında bunların hepsinin çalışanların memnuniyet ve tatminlerine etkide bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla iş etiğinin geliştirilmesine yönelik her çalışma iş tatminini etkileyecek ve geliştirecektir.

KAYNAKÇA

- ABBAS, Ali (2001), “Scaling an Islamic Work Ethic”, *The Journal of Social Psychology*, 128 (5).
- ACAR, Ahmet Gökhan (2000), “Etik Değerlerin Kurumsallaştırılması Üzerine Bir Araştırma”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAYRAKTAROĞLU, Serkan Ve YILMAZ, Sevdije (2012), “İş Etiği Ve İnsan Kaynakları Yönetimi İlişkisi: İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonları Bazında Bir Tartışma”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, 14(1), 1-23.
- BELAK, Jernej ve MILFELNER, Borut (2011), “Informal and Formal Institutional Measures of Business Ethics Implementation at Different Stages of Enterprise Life Cycle”, **Acta Polytechnica Hungarica**, 8(1), 105-122.

- ÇARIKÇI, İLKER. H. (2000), “Çalışanların İş Tatminlerini Etkileyen Kişisel Özellikler –Süpermarket Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, 5(2), 155-168.
- DOĞAN, Nilhun (2009), “İş Etiği ve İşletmelerdeki Etik Çöküşü”, **Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 10(16), 179-200.
- ERTURHAN, Hilal (2011), “İş etiği ve bankacılık sektöründe bir araştırma”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GEREKAN, Bilal Ve PEHLİVAN, Abdülkadir (2010), “Kamu İç Denetim Elemanlarının İş Tatmin Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi**, 12(1), 29-54.
- GÖK, Sibel (2008), “İş etiği ile iş ahlakı arasındaki ilişki ve çalışma yaşamında iş etiğini etkileyen faktörler”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, 5(1), 1-19.
- GÖK, Sibel (2009), “Çalışma Yaşamında İş Etiği: Bir Alan Araştırması”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, (57), 549-577.
- GÜLLÜOĞLU, Özlem (2006), “Halkla İlişkiler Mesleğinde Etik Anlayışı”, **II. Ulusal Halkla İlişkiler Sempozyumu**, (Ed.: Ali Murat Varlı ve diğerleri), (145-165), İzmit: Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- KAMU GÖREVLİLERİ ETİK REHBERİ (2012), Ankara: Torna Tasarım.
- MURAT EĞİTİM KURUMU (2013), **Adalet**, Ankara: Şafak Matbaacılık
- TAYFUN, Recep (2011), “Medya Etiği Perspektifinden Düzeltme ve Cevap Hakkı”, **Medya ve Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, (Ed.: Mustafa Yağbasan ve Gülda Çetindağ Süme), (27-37), Elazığ. <http://portal.firat.edu.tr/Disaridan>

İş Etiğinin İş Tatminine Etkisi:
Gümüşhane Kamu Kurumları Çalışanları Örneği

Emre SEYREK
Ekrem CENGİZ

/_TEMP/48/II_%20Medya%20ve%20Etik%20Sempozyumu%20Kitabi.pdf,
(16.04.2014).

ÖZGENER, Şevki (2004), **İş Ahlakının Temelleri: Yönetimsel Bir Yaklaşım**, İstanbul:
Nobel Yayın Dağıtım.

SÖKMEN, Alptekin Ve EKMEKÇİOĞLU, Emre Burak (2013), “Yönetici Etik Davranışlarının Sınır Birim Çalışanlarının Motivasyon ve İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Adana’da Bir Araştırma”, **İşletme Araştırmaları Dergisi**, 5(4), 87-104.

ŞENOL, Coşkun (2014), “Kurumsal Yönetim(Yönetişim)”, **Gümrük Dünyası Dergisi**, (46), <http://www.gumrukkontrolor.org.tr/Yayinlar/Dergiler/46/6.html>, (01.03.2014).

TELLA, Adeyinka (2007), “Work Motivation, Job Satisfaction, and Organisational Commitment of Library Personnel in Academic and Research Libraries in Oyo State, Nigeria”, **Library Philosophy and Practice**, 1-16.

TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞ ADAMLARI DERNEĞİ (2009), **Dünyada ve Türkiye’de İş Etiği ve Etik Yönetimi**, İstanbul: Graphis matbaası.

UZUN, Ertuğrul (2012), **Adalet Meslek Etiği**, Eskişehir: Web-Ofset.

YAHAYA, Azizi Ve Diğerleri (2012), “The relationship between big five personality with work motivation, competitiveness and job satisfaction”, **Elixir Psychology**, (44), 7454-7461.

<http://www.bliaccess.com/Job%20Satisfaction%20&%20Morale.htm>
www.surveymonkey.com

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ELEKTRONİK DERGİSİ

Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi yılda en az iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergimizde yayınlanması arzu edilen çalışmaların aşağıda belirtilen yazım kurallarına ve diğer koşullara uygun bir şekilde hazırlanarak dergimiz e-posta adresine (sbedergi@gumushane.edu.tr) gönderilmesi gerekmektedir. Yayınlanmak üzere dergimize gönderilen çalışmaların tüm sorumlulukları yazarlara aittir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1.) Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen yazılar daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

2.) Dergimizde Türkçe, İngilizce, Almanca, Rusça, Arapça, Farsça ve Fransızca dillerinden herhangi biri ile yazılmış yazılar yayınlanır.

3.) Yazılarda metnin başında Türkçe özet ve altında İngilizce başlık ve özet verilmelidir. Özetler 9 punto ile yazılmış ve 200 kelimeyi aşmayacak şekilde olmalıdır. “ÖZET” başlığı (9 punto) ortalanarak **bold** yazılmalıdır. Metin dili yabancı dilde olan çalışmalarda yabancı dildeki özetin altında Türkçe özet yer almalıdır. Özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek en az üç en fazla beş adet “anahtar kelime” (keywords) bulunmalıdır. Özette denklem, atıf, standart dışı kısaltmalar, vb. yer almamalıdır.

4.) Yazılar, MS Word 97 veya üzeri sürümlerde A4 kağıdı boyutunda, “Times New Roman” yazı stili, 1.5 satır aralığı ve (11) punto ile yazılmalıdır. Paragraflarda ilk satır girintisi 1.25 cm olmalıdır. Paragraf geçişlerinde satır atlanmamalıdır.

5.) Yazıların ana başlığı ortada olacak şekilde, büyük harflerle **bold** ve (11) punto ile yazılmalıdır. Yazarın adı başlığın sağ alt kenarına konulmalı; yazar birden fazla ise, adları alt alta yazılmalıdır. Yazar(lar)ın akademik ünvanı, bağlı olduğu kurumu ve e-posta adresi dipnot şeklinde ilk sayfada yer almalıdır. İlk sayfada ayrıca, dipnot olarak çalışmayı destekleyen kuruluşlar vb. de belirtilebilir.

6.) Yazı, çizim veya grafiklerin yazım alanı içinde olmalarına dikkat edilmelidir. Yazılarda sayfa kenar boşlukları şu şekilde olmalıdır:

Üst ve alt	: 5 cm
Sağ ve sol	: 3 cm
Üstbilgi	: 2 cm
Altbilgi	: 2 cm

7.) Yazılar, şekil ve tablolar dahil 25 sayfayı geçmemelidir.

8.) Yazılardaki resim, şekil ve grafikler "Şekil" adı altında gösterilmeli; şekil ve grafikler bilgisayar ortamında çizilmelidir. Tablo, şekil ve denklemlere sıra numarası verilmeli, başlıklar tabloların üzerine, şekillerin ise altına her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde ve ortalanarak **bold** karakterler ile yazılmalıdır. Ayrıca tablo ve şekillere ait kaynaklar, alt tarafta 9 punto ile verilmelidir.

9.) Sayfaların altına (sağa yaslı olarak) sayfa numarası konmalıdır.

10.) Yazılar, Giriş bölümü ile ikinci sayfadan başlamalı ve uygun bölümlere ayrılmalıdır. "GİRİŞ", "SONUÇ VE DEĞERLENDİRME" ve "KAYNAKÇA" başlıklarına numara verilmemeli ve paragraf ile hizalı bir şekilde tamamen büyük harflerle **bold** yazılmalıdır. Başlıklardan önce bir satır boşluk bırakılmalıdır. Yazıda yer alan birinci derece alt başlıklar I,II, III, ... gibi Romen rakamlarıyla sınıflandırılmalı, tamamen büyük koyu harflerle ve paragraf ile hizalı bir şekilde yazılmalıdır. İkinci derece alt başlıklar A,B,C, ... gibi büyük harflerle sınıflandırılmalıdır. Bu başlıklar her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde koyu harflerle ve paragraf ile hizalı bir şekilde yazılmalıdır. Üçüncü derece alt başlıklar 1, 2, 3, ...gibi rakamlarla sınıflandırılmalıdır. Bu tür başlıklar her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde, koyu ve paragraf ile hizalı yazılmalıdır. Dördüncü derece alt başlıklar ise a, b, c, ... gibi küçük harflerle sınıflandırılmalıdır. Dördüncü derece alt başlıklar küçük harflerle, koyu ve paragraf ile hizalı yazılmalıdır.

11.) Kaynaklara yapılan atıflar, dipnotlar yerine metnin içinde parantez arasında yapılmalıdır. Parantez içinde sırasıyla yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı: sayfa numarası yer almalıdır. (Aaker, 1991: 101). Birden çok kaynak noktalı virgül ile ayrılmalı, 3 veya daha çok yazar isimli bildirimlerde "vd" kısaltması kullanılmalıdır. Eğer, yazarın aynı yıl içinde

yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, yıllar harfler ile farklılaştırılmalıdır. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atıfın yazarı belli değil ise, parantez içerisindeki ifadeler şu şekilde sıralanmalıdır; internet sitesinin kurumu, erişim yılı. Aşağıda bazı örnekler sunulmuştur:

- .....(Tek, 2004: 12). : tek yazarlı bir yayına atıf
.....(Birlik, 2002a: 32; 2002b: 112). : aynı yazarın aynı yıldaki iki yayınına atıf
.....(Demircan, 1999:10; 2000: 211). : aynı yazarın ayrı yayınlarına atıf
.....(Aktan ve Vural, 2001: 30). : iki yazarlı yayınlara atıf
.....(Kara vd., 1991: 15) veya (Kara vd. (1991: 15)’e göre : ikiden fazla yazarlı yayınlara atıf
.....(Yılmaz, 2002: 211; Bozkurt, 2005: 14). : aynı konuda birden fazla yayına atıf
.....(Rekabet Kurumu, 2005). : yazarı bilinmeyen ve internet sitesinden ulaşılan yayına atıf
.....(www.die.gov.tr, 2007) : internet adresine atıf
.....(Anonim, 2000: 11) : anonim yayına atıf
.....(Duran, 2005) : yazarı belli internet yayınlı makaleye atıf
.....(Devlet Planlama Teşkilatı, 2005) : kuruma atıf
.....(Odabaşı, 2008) veya Odabaşı (2008)’na göre.: kaynağın tamamına atıf

Yukarıdaki atıf gösterimleri metin dili Türkçe olan makaleler içindir. Yabancı dilde yazılan makalelerdeki atıflarda kullanılan bağlaçlar, metin dili ile uyumlu olmalıdır. Kaynağa yapılan atıf dışında, yapılacak açıklamalar, “Notlar” başlığı altında yazının sonunda ayrı bir sayfada verilmelidir.

12.) Metin içerisinde atıfta bulunulan kaynaklar, eğer varsa notlardan sonra ayrı bir sayfada “**KAYNAKÇA**” başlığı altında alfabetik sıraya göre verilmelidir. Kaynakçada yer alan eserler kitap, makale vb. şekilde sınıflandırılmamalıdır. Kaynakça başlığı paragraf ile hizalı bir şekilde tamamen büyük harflerle **bold** yazılmalıdır. Yazar soyadlarının gösteriminde tamamen büyük harf kullanılmalı ve yazar isimleri açık bir şekilde belirtilmelidir. Her kaynağın ikinci ve diğer satırları 1,25 cm içerden başlamalıdır. Kaynakça biçim kurallarına dair örnekler aşağıda sıralanmıştır:

Kitaplarda:

AAKER, David A.; (1991), **Managing Brand Equity**, The Free Press, New York, 299p.

AKTUĞLU, Işıl Karpat; (2004), **Marka Yönetimi**, Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 231s.

ERDEM, Metin; Doğan ŞENYÜZ ve İsmail TATLIOĞLU; (2003), **Kamu Maliyesi**, Üçüncü Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 352s.

FRIEDMAN, Daniel; Dan DRİEDMAN ve Alessandra CASSAR; (2004), Economics Lab: An Introduction to Experimental Economics, Routledge, United Kingdom, 256s.

KOTLER, Philip; (2000), **Marketing Management**, 9. Edition, Prentice Hall International Editions, USA, 718p.

NUNNALLY, Jum C. ve Ira H. BERNSTEIN; (1994), **Psychometric Theory**, Third Edition, McGraw-Hill, New York. 736p.

ODABAŞI, Yavuz ve Gülfidan BARIŞ; (2007), **Tüketici Davranışı**, Yedinci Baskı, MediaCat Kitapları, İstanbul, 404s.

Ceviri Kitaplarda:

PERRY, Alycia ve David WISNOM III; (2004), **Markanın DNA'sı**, Çev: Zeynep Yılmaz, Birinci Baskı, MediaCat Kitapları, İstanbul, 167s.

Makalelerde:

CENGİZ, Ekrem; Hasan AYYILDIZ ve Fazıl KIRKBİR; (2005), “Yeni Ürün Geliştirme Sürecinin Başarısında Etkili Olan Faktörler”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 24, ss.188-147.

MARION, Nancy P.; (1999), “Some Parallels Between Currency and Banking Crises”, **International Tax and Public Finance**, 6(4), ss.473-490.

CRAIG, C. Samuel ve Susan P. DOUGLAS; (2000), “Building Global Brands in The 21st Century”, **Japan and The World Economy**, 12(3), pp.351-359.

Derlemelerde:

DAHLMAN, Carl J. ve Richard NELSON; (1995), “Social Absorption Capability, National Innovation Systems and Economic Development”, iç. Bon-Ho KOO and Dwight PERKINS (Ed.), **Social Capability and Long Term Economic Growth**, St. Martin Press, New York, ss. 82–122.

METHİBAY, Yaşar; (2003), Avrupa Birliğinde İhale Sistemi ve GATT İhale Kodu”, iç. Binnur ÇELİK ve Fatih SARAÇOĞLU (Ed.), **Maliye Seçme Yazıları**, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’ni Geliştirme Vakfı Yayını, ss. 125-142.

İnternette Alınan Kaynaklarda:

ACEMOĞLU, Daron ve Simon JOHNSON; (2006), **Disease and Development: The Effect of Life Expectancy on Economic Growth**, NBER Working Paper 12269, <http://www.nber.org/papers/w12269>, Erişim Tarihi: 06.06.2006.

HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI; (2006), “Kamu Borç Yönetimi Raporu”, [http://www.hazine.gov.tr/duyuru/basin KBYR.Mayis06.pdf](http://www.hazine.gov.tr/duyuru/basin%20KBYR.Mayis06.pdf), Erişim Tarihi: 06.06.2006.

REKABET KURUMU, <http://www.rekabet.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.02.2005

TİGREL, Ali; “Timetable: What will Happen and When,” <http://europa.eu.int/euro/html>. Erişim Tarihi: 27.09.1999.

Tezler:

YILDIZ, Salih (2007), Tüketici Tercihlerinde Marka Değerini Belirlemeye Yönelik Bir Model Önerisi: Trabzon Örneği, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

Bildiri:

ER, Bünyamin (1997), "Finansal Bağ Stratejileri, II. Geleneksel Finansal Sorunlar Kongresi, 22-25 Temmuz 2008, İstanbul.

Yukarıdaki gösterimler metin dili Türkçe olan kaynaklar içindir. Yabancı dilde yayınlanacak çalışmalarda bağlaçlar ve kısaltmalar metin dili ile uyumlu olmalıdır. Örneğin, metin dili İngilizce olan bir çalışmada ‘ve’ bağlacı yerine ‘and’, ‘ss.’, kısaltması yerine ‘pp.’ kullanılmalıdır.

Yukarıdaki formatta olmayan çalışmalar içerik açısından KESİNLİKLE değerlendirilmeye alınmayacak ve editör tarafından yazara iade edilecektir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 1.) Ülke Riskinin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi: Türk Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma
Hasan AYAYDIN
İbrahim KARAASLAN..... 1 - 28
- 2.) Ahilikten Meslek Kuruluşlarına Yapısal Bir Dönüşüm
Taner AKÇACI
İlber C. N. ÖZDEMİRCİ..... 29 - 54
- 3.) Bölgesel Kalkınmada Girişimciliğin ve Teknolojinin Yeri:
TR83 Bölge Analizi
Mürşit RECEOPLU
Kadir Caner DOĞAN..... 30 - 76
- 4.) Türkiye’de Tasarruf ve Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı
Murat Can GENÇ
Osman Murat TELATAR
Aykut BAŞOĞLU ..... 77 - 91
- 5.) Türkiye’de Kamu Politikası Alan Yazını Üzerine Bir İnceleme
Veysel ERAT ..... 78 - 117
- 6.) Geleneksel Türk Halk Müziğinde Tür Sınıflandırmaları, Terminoloji ve Ayak Kavramı Konuları Üzerine Bir Araştırma
Metin KARGIN
Sinan HAŞHAŞ..... 118-130
- 7.) Refah Rejimleri Açısından Sağlık Sistemlerinin Değerlendirilmesi:
Güney Avrupa Refah Modeli ve Türkiye
Emre KOL..... 119-168
- 8.) TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardı Kapsamında Muhasebe Uygulamaları
Nevran KARACA
Gökhan MİSKET..... 169 - 202
- 9.) Siyasetname’de Yönetim Felsefesi
Alper ÖZMEN ..... 203 - 218
- 10.) Zaman-Mekân Sıkışması Boyutuyla Bilimde Dönüşümler ve Sosyal Teoride Küreselleşme ve Ulus-Devlet
Bilal KARGI ..... 219 - 237
- 11.) Die Aussichten einer Problemlösung des Ressorcenkonfliktes an Euphrat Und Tigris im Regionalen Politischen Kontext
Metin AKSOY ..... 238 - 272
- 12.) Kamu Politikası Örneği Olarak Türkiye’de Konut Politikalarının Şekillenmesinde
M. Fatih Bilal ALODALI
Aziz TUNCER
Sefa USTA ..... 273 - 302
- 13.) Elektronik Hizmet Kalitesi Algılamaları: Bireysel İnternet Bankacılığı Kullanıcıları Üzerine Bir Uygulama
Salih YILDIZ
Gökhan KARADİREK..... 303 - 329
- 14.) İş Etiğinin İş Tatmine Etkisi: Gümüşhane Kamu Kurumları Çalışanları Örneği
Emre SEYREK
Ekrem CENGİZ..... 330 - 353